ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK

International scientific journal

www.aem.az

AEM

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

ELMİ ARAŞDIRMALAR

TEZİSLƏR TOPLUSU

COLLECTION OF THESES ON SCIENTIFIC RESEARCH

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 2.255

ELMİ ARAŞDIRMALAR

Tezislər toplusu

Cild: 3 Sayı: 2

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

SCIENTIFIC WORK

International scientific journal
Impact Factor: 2.255

Collection of theses

SCIENTIFIC RESEARCH

Volume: 3 Issue: 2

Bakı – Baku
2023

Jurnal 25.04.2007-ci ildə
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyi Mətbu nəşrlərin
reyestrinə daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

———————————

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.
Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Baku,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
tezis.aem@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
huseynova.mahira@yandex.ru

Redaktor köməkçisi

Tədqiqatçı Gülnar ƏLİYEVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
gulnar.musayeva1982@gmail.com

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Xəlil KƏLƏNTƏR, Tohoku Universteti / Yaponiya
Prof. Dr. Yalçın ƏFƏNDİYEV, Texas A&M Universiteti / ABŞ
Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, AMEA / Azərbaycan
Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Ali AZQANİ, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Vidas KAVALİUSKAS, Vilnus Biznes Universiteti / Litva

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin "İqor Sikorski adına Kiyev Politexnik İnstitutu" / Ukrayna
Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Şəhanə HÜSEYNOVA, Berlin Texniki Universiteti / Almaniya
Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Pedaqoji Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Rajeş KUMAR, Mərkəzi İpək İdarəsi, Tekstil Nazirliyi / Hindistan
Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan
Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristeti / Özbəkistan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Daşqın QƏNBƏROV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Editor

Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
huseynova.mahira@yandex.ru

Assistant editor

Researcher Gulnar ALIYEVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
gulnar.musayeva1982@gmail.com

MEMBERS

Prof. Dr. Khalil KALANTAR, Tohoku University / Japan
Prof. Dr. Yalchin AFANDIYEV, The University of Texas at Austin / USA
Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANI, The University of Texas at Tyler / USA
Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan
Prof. Dr. Nadir ILHAN, Firat University / Turkey
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSHALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ilham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine

Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University, Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Shahana HUSEYNOVA, Technical University of Berlin / Germany
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent Pedagogical University / Uzbekistan
Prof. Dr. Rajesh KUMAR, Ministry of Textiles, Central Silk Office / India
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Dashgin GANBAROV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Selcuk University / Turkey
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 7-9
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 7-9
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Səlbinə Hətəmli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
salbinahatamli@gmail.com

TƏHSİLİN İDARƏ OLUNMASININ ƏSASLARI

Açar sözlər: *təhsil, idarəetmə, ali təhsil, prinsiplər, əsaslar*
Keywords: *education, management, higher education, principles, fundamentals*

Günümüzdə təhsilin mahiyyəti ilə bağlı saysız-hesabsız fikirlər mövcuddur. Təhsil öyrənmə və öyrətmə sistemidir ki, şəxslərin mümkün olduğu qədər sosiallaşmalarını və inkişaf etmələrini qarşıya məqsəd kimi qoyur. Təhsil yalnızca yaxşı qiymətlər almaq və imtahanlardan uğurla keçmək demək deyil. Təhsil insanın düşünmə bacarıqlarına daimi və müsbət dəyişiklik gətirir və müəyyən sahələri mənimsəməklə nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu fərqləndirməyə köməklik edir. Müasir təhsil prosesi sadəcə ayrı-ayrılıqda şəxslərin deyil, həmçinin ictimai mühitin bütövlüyünü qoruyaraq sosial və ekonomik inkişafını təmin edir. O, yalnızca millətin və cəmiyyətin deyil, dünyanın tarixi-mədəni dəyərlərinin formalaşmasına əsas vasitəçi rolunu oynayır.

Təhsildə keyfiyyəti artırmaq və onu inkişaf edən dünyaya uyğun yararlı vəziyyətə gətirmək üçün onu necə idarə etməyi bilmək lazımdır. Müasir təhsilin inkişafını təmin etmək üçün ölkəmizdə də təhsilin idarə edilməsi üzrə yetişmiş kadrlara ehtiyac vardır. Təhsilin təşkili və idarə edilməsi pedaqogika,

psixologiya, sosiologiya, fəlsəfə kimi sahələrin əlaqələndirilmiş fəaliyyəti şəkilində baş tutmuş bir elmi sahəsi və ixtisasıdır (Abbasov, 2016). Bu elmi sahəyə yiyələnənlər təhsil müəssisələrində idarəçi vəzifəsində çalışır və ya idarəetmə elminin əsas prinsiplərini tətbiq edərək onu araşdırır və onu ali məktəblərdə tədris edirlər. Təhsilin idarə edilməsinin əsas funksiyalarına təhsil siyasətini inkişaf etdirmək, tədqiqat aparmaq və təhsil sistemini ali təhsil səviyyəsində zənginləşdirmək və yüksəltmək üçün lazımi həll yollarını qiymətləndirib inkişaf etdirmək daxildir. Aydındır ki, son illərdə Azərbaycanda bu sahə üzrə bir neçə univeristetdə magistartura programı öz tələbələrini yetişdirir. Ancaq hələ də təhsil menecmenti üzrə ölkədə kadr çatışmazlığı yaşanır. Təhsilin idarə olunması, təşkilinin əsaslarını və yaxud prinsiplərini bir neçə ədəbiyyatlara istinad edərək ümumiləşdirmək olar:

- Təhsilin idarəedilməsində planlılıq, sistemlilik və kompleslik;
- Təhsilin idarəedilməsində dövlətin əsas prinsiplərinin gözlənilməsi;
- Təhsilin idarəedilməsində elmilik və aşkarlıq;
- Təhsilin idarəedilməsində demokratikləşdirmə və humanistləşdirmə;
- Təhsilin idarəedilməsində kollegiallıqla vahid rəhbərliyin əməkdaşlığı;
- Təhsilin idarəedilməsində nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı vəhdəti;
- Təhsilin idarəedilməsində dünyada baş verən qloballaşmanın və bəşəri dəyərlərin nəzərə alınması;
- Təhsilin idarəedilməsində dövlət və ictimai əsasların qorunub əlaqələndirilməsi;

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 7-9
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 7-9
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

- Təhsilin idarəedilməsində səmərəliliyə, düzgün qiymətləndirməyə və yekun nəticəyə nail olmaq meyli və s. (Quliyev, 2006).

Yuxarıda qeyd olunan prinsiplər əsas götürülərək tətbiq edildiyi zaman cəmiyyətin hər sahəsində inkişaf görmək olar. Çünki cəmiyyətin hər bir sahəsində təhsil uğura aparan yeganə yoldur. Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində bu sahə yeni olsa da, gələcəkdə daha da inkişaf edərək oz töfhələrini verəcəyinə inanırıq.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, O. (2016). Təhsilin idarə olunması. Bakı.
2. Quliyev, T. (2006). Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 10-12
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 10-12
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Maral Gasimova
Azerbaijan State Agrarian University
maralqasimova29@gmail.com
Vafa Mukhtarova
Azerbaijan State Agrarian University
i.vafa91@gmail.com

METAPHOR IN LANGUAGE STYLE

Keywords: *metaphor, language, scientific style, scientific text, style-forming factors*
Açar sözlər: *metafora, dil, elmi üslub, elmi mətn, üslub yaradan amillər*

Metaphor in modern linguistics in recent decades is one of the most relevant and actively researched areas. This is undoubtedly due to the fact that the very paradigm of the scientific knowledge of linguistics has changed significantly. Rigid structuralism, with its attention to the structure and structure of language, has been replaced by an anthropocentric understanding of language, which puts a person, a native speaker, at the center of the science of language, defining it as the measure of all things.

Language for a person is not only a means of communication, but also a means of knowing reality, a system for encoding and storing the information received, a way of transmitting this information to subsequent generations. Since cognition occurs on the basis of comparing the new with the already known, the abstract with the concrete, etc., one of the tools for cognizing and coding new information in the language is a metaphor. In modern society, scientific texts serve as a repository of scientific knowledge, a means of its transmission. Quite reasonably, the question arises of what is

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

the role of metaphor in the texts of the scientific style (Punter, 2007).

The scientific style is one of the functional styles of the language, along with everyday-literary, newspaper-political, industrial-technical, official-business styles. Functional style is defined as a kind of literary language in which the language appears in one or another socially significant area of people's social and speech practice and the features of which are determined by the peculiarities of communication in this area. Important style-forming factors include forms of social consciousness, social relations, various activities, as well as the author of the speech, the addressee, the subject and goals of communication, etc. The scientific style represents the scientific sphere of communication and speech activity associated with the implementation of science as a form of social consciousness; reflects theoretical thinking, acting in a conceptual and logical form, which is characterized by objectivity and abstraction from the concrete and random, logical evidence and consistency, presentation.

Any scientific text is the result of scientific knowledge. The process of cognition is always based on existing knowledge, which the scientist in the act of scientific creativity transforms in accordance with his views, beliefs and hypotheses. “Creativity in general and scientific creativity in particular is essentially connected with the search for mechanisms for correlating old, previously existing, and newly emerging fragments of knowledge” (Barker, 2000). Cognition moves from the old to the new, from the concrete to the abstract, etc., its results must be objectively and accurately recorded, which is practically impossible to do only on the basis of human senses. In addition, the results of cognition must be understandable and accessible to the addressee, which means that they must be verbalized in such a way that a

fragment of experience known to the addressee is present in the semantic structure of the new term.

In conclusion, we can conclude that:

1. metaphor is an integral part of scientific style texts and terminological systems of science;
2. it acts as a tool for enriching the language of science;
3. almost all types of metaphor and metaphorical transfer;
4. evaluative and expressive metaphors are completely absent in scientific texts;
5. figurative metaphors are used to convey scientific information in a more accessible and easy to understand form;
6. metaphor serves as a vector for the further development of scientific knowledge (The Oxford Companion to The English Language, 2018).

References

1. Punter, D. (2007). Metaphor. London, Routledge.
2. Barker, P. (2000). "Working with the metaphor of life and death". Medical Humanities. 26 (2): 97–102. doi:10.1136/mh.26.2.97
3. The Oxford Companion to The English Language, 2nd Edition (e-book). (2018). Oxford University Press. ISBN 978-0-19-107387-8.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 13-16
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 13-16
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Simnar Pashazade
ANAS Institute of Economics
Ph.D student
simnarpasazade@gmail.com

THE BENEFITS OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS (IFRS) ON ATTRACTING FOREIGN CAPITAL

Keywords: *IFRS, financing, foreign investment, financial reporting, comparability*
Açar sözlər: *MHBS, maliyyələşdirmə, xarici investisiya, maliyyə hesabatı, müqayisəlilik*

One of the primary concerns for businesses today is attracting foreign capital. Companies need to maintain a steady flow of funds to finance their operations and expansion plans. In recent years, international financial reporting standards (IFRS) have been widely implemented across the world to improve transparency and comparability in financial reporting. This article aims to explore the benefits of IFRS adoption on attracting foreign capital (1).

Several studies have explored the relationship between IFRS adoption and attracting foreign capital. According to a study by H. Daske, firms that adopt IFRS experience an increase in foreign ownership, suggesting that investors are more likely to invest in companies that follow IFRS (Daske, Hail, Leuz, Verdi, 2013: 51). Similarly, M. Cheng found that IFRS adoption positively affects foreign investment in emerging markets. (Journal of International Accounting Research, 2014: 13). Additionally M. Barth found a positive

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

relationship between IFRS adoption and foreign investment in developed countries (Barth, Landsman, Lang, 2008: 46).

Moreover, IFRS adoption improves the comparability and transparency of financial statements, which is essential for foreign investors in making informed investment decisions (Alzoubi, 2011: 5). The adoption of IFRS also aligns the financial reporting standards of a country with international standards, which enhances the credibility of a country's financial reporting system (Ding, Su, 2015: 34).

The adoption of IFRS can provide several benefits to companies in attracting foreign capital. Firstly, IFRS adoption increases the comparability and transparency of financial statements, which is important for foreign investors in making informed investment decisions. By following a uniform set of accounting standards, companies can improve the comparability of their financial statements, which enables investors to better understand the financial performance of a company and make more informed investment decisions (Feng, Li, Mc.Vay, 2009: 48).

Secondly, IFRS adoption enhances the credibility of a company's financial reporting system. International investors prefer to invest in countries that follow international accounting standards as it increases their confidence in the accuracy and reliability of the financial statements (Leuz, 2003: 41). The adoption of IFRS aligns the financial reporting standards of a country with international standards, which enhances the credibility of a country's financial reporting system.

Thirdly, IFRS adoption increases the global reach of a company. By following IFRS, companies can attract a wider pool of international investors who are familiar with the accounting standards (Cheng, Green, Ma, 2014: 13). Moreover, companies that follow IFRS can more easily enter into

international capital markets, as they can satisfy the financial reporting requirements of multiple jurisdictions.

Another benefit of implementing IFRS is that it leads to better decision-making by investors. Investors need reliable financial information to make informed investment decisions. With the implementation of IFRS, financial information becomes more comparable and transparent, allowing investors to make better decisions. This can result in increased foreign investment as investors gain confidence in the financial information provided by companies.

Last but not least, implementing IFRS can also improve the reputation and credibility of a company. The use of a globally recognized financial reporting standard can enhance the reputation of a company and signal to investors that the company is committed to providing reliable and transparent financial information. This can be particularly important for companies seeking to attract foreign investment, as a strong reputation and credibility can make the company more attractive to foreign investors (Chung, Zhang, 2018).

In conclusion, the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) can have significant benefits for companies seeking to attract foreign capital. By improving financial reporting quality, increasing investor confidence, reducing the cost of capital, and enhancing reputation and credibility, companies can become more attractive to foreign investors. It is important for companies to consider these benefits when deciding whether to implement IFRS, particularly if they are seeking to attract foreign investment. The global adoption of IFRS has been increasing over the years, and it is likely that this trend will continue as more countries recognize the benefits of using a globally recognized financial reporting standard.

References

1. International Accounting Standards Board. About the International Accounting Standards Board (IASB). Retrieved from https://www.ifrs.org/about-us/about-the-iasb/
2. Daske, H., Hail, L., Leuz, C., & Verdi, R.S. (2013). Adopting a label: Heterogeneity in the economic consequences around IAS/IFRS adoptions. Journal of Accounting Research, 51(3), p.495-547.
3. Barth, M.E., Landsman, W.R., & Lang, M.H. (2008). nternational accounting standards and accounting quality. Journal of accounting research, 46(3), p.467-498.
4. Alzoubi, E.S. (2011). The impact of IFRS on foreign direct investment. International Journal of Economics, Commerce and Management, 5(7) , p.110-125.
5. Ding, Y., & Su, L. (2015). Does IFRS convergence affect foreign direct investment? Journal of Accounting and Public Policy, 34(4), p.371-389.
6. Feng, M., Li, C., & McVay, S.E. (2009). Internal control and management guidance. Journal of Accounting and Economics, 48(2-3), p.190-209.
7. Leuz, C. (2003). IAS versus US GAAP: information asymmetry-based evidence from Germany's new market. Journal of Accounting Research, 41(3), p.445-472.
8. Cheng, M., Green, W.J., & Ma, Y. (2014). International financial reporting standards adoption and foreign direct investment. Journal of International Accounting Research, 13(2), p.1-24.
9. Chung, R., & Zhang, G. (2018). Does IFRS convergence attract foreign investment? Evidence from China. Pacific-Basin Finance Journal, 47, p.78-93.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 17-19
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 17-19
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elvira Yusifova
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
yusifovaelvira@mail.ru

VƏTƏNDAŞLARIN MÜSTƏSNA HÜQUQU OLAN QANUNVERİCİLİK TƏŞƏBBÜSÜ HÜQUQUNUN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *vətəndaşların hüquqları, qanunvericilik təşəbbüsü, Konstitusiya hüquqları, qanunvericilik, ictimai təşəbbüs*

Keywords: *citizens' rights, legislative initiative, constitutional rights, legislation, public initiative*

Hər hansı bir demokratik dövlətdə Konstitusiya hüquq sisteminin əsasını təşkil edir, cəmiyyətdə siyasi sabitliyin, bəzi hallarda isə siyasi stabilliyinin qarantı kimi çıxış edir. Konstitusiya ölkədə cəmiyyət və dövlət arasında mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən, siyasi sistemin təşkili prinsiplərini, fəaliyyət konsepsiyasını, dövlətin gələcək inkişafını və bütövlükdə prioritetlərini müəyyən edən ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik qanundur.

Hər bir xalqın, o cümlədən beynəlxalq hüququn universal normaları əsasında sabit və dayanıqlı inkişaf yolunu formalaşdıran ən yüksək sənəd olan Konstitusiya, eyni zamanda demokratik dəyərlərə, insanın əsas hüquq və azadlıqlarına münasibəti əhatə edir.

Zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı ötən əsrin sonunda müstəqilliyini bərpa edərək referendum yolu ilə dövlətçiliyin mühüm atributunu – Konstitusiyanı qəbul etmişdir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının Konstitusiyada təsbit edilməsi, Azərbaycan Respublikası

vətəndaşlarının dövlətin ali məqsədi kimi layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, xalqın və hər bir vətəndaşın rifah halının yüksəldilməsinin xüsusi vurğulanması müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Əsas qanunda ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması, hakimiyyət bölgüsü prinsipinə ciddi riayət olunması, daxili məsələlərdə dövlət hakimiyyətinin yalnız qanunla, xarici məsələlərdə isə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşdırılması, siyasi sistemin plüralizminin təmin edilməsi kimi mühüm ideya və normalar da təsbit olunub.

Həmçinin 12 noyabr 1995-ci il tarixdə qəbul edilmiş Konstitusiyamıza 18 mart 2009-cu ildə keçirilmiş Konstitusiya dəyişikliklərinə dair Referendumda 96 maddəsinə seçki hüququna malik 40 min Azərbaycan vətəndaşının qanunvericilik təşəbbüsü hüququ daxil edilmişdir. 22 oktyabr 2019-cu il tarixli "Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası haqqında" qanunla həmin prosesin mərhələləri təsbit edilmişdir.

Qnundan görünür ki qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə ilə bağlı təşəbbüs qrupunun yaradılması və qeydiyyatı ilə bağlı qaydalar da əhəmiyyətli dərəcədə çətindir. Belə ki, layihədə təşəbbüs qrupunun yaradılması üçün ən azı 300 nəfərin olması və üzvlərin hər biri haqqında məlumatlar, təşəbbüs qrupunun sədri ilə yanaşı, sədr müavinlərinin, habelə 60 seçki dairəsinin ərazisini əhatə etməli və hər seçki dairəsinin ərazisindən ən azı 500 imza toplanması nəzərdə tutulur.

Vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü bir neçə mənada nəzərdən keçirilə bilər. Hüquq ədəbiyyatında xalq təşəbbüsünün birbaşa demokratiyanın bir forması və ya institutu olması ilə bağlı vahid fikir yoxdur.

G.N.Chebotarev, K.A.İvanova hesab edirlər ki, qanunvericilik təşəbbüsü birbaşa demokratiyanın bir

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

formasıdır. Ancaq əksər alimlər belə bir təşəbbüsü birbaşa demokratiya institutu olaraq təyin edirlər.

Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin bu və ya digər üsulunu bu formaya aid etmək üçün onun hüquqi təminatı tarixində, habelə dövlət hakimiyyətinin subyekti − xalq arasında tələbatın əhəmiyyətli bir mərhələsini ayırmaq lazımdır. Qanunvericilik təşəbbüsü institutu ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların təşəbbüsü ilə Milli Məclisə təqdim olunan qanun layihələri praktik olaraq yoxdur. Bundan əlavə, hesab edirik ki, vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü birbaşa və təmsilçi demokratiyanın qarışıq institutu deyil, birbaşa demokratiya institutu kimi qəbul edilə bilər. Vətəndaşların qanunverici təşəbbüsü qanun layihəsinin nümayəndəlik orqanına təqdim edilməsi ilə başa çatır.

Vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun konsolidasiyası qanunvericilik prosesinin demokratikləşməsində mühüm addımdır və onun parlaq təzahürü, xalqın sərbəst formada öz iradəsini və normativ fikirlərini ifadə etməklə həyata keçirmək imkanının yaradılmasıdır.

Aparılan araşdırmalara əsasən vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsünün birbaşa demokratiya institutu kimi nəzərdən keçirməyi mümkün hesab edirik. Vətəndaşların qanun layihələrinin hazırlanması və tətbiqi ilə dövlət və cəmiyyət işlərinin idarə edilməsində iştirak etmək hüququnun həyata keçirilməsinin səmərəliliyini artırmaq üçün vətəndaşların qanun yaratma təşəbbüsü qaydasını tənzimləyən qanunvericiliyi təkmilləşdirmək lazımdır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 20-23
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 20-23
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Nübubət Adıgözəlova
Gəncə Dövlət Universiteti
adigozelovanububet@gmail.com
Samirə Qurbanova
Gəncə Dövlət Universiteti
doktorant
alvina0710@gmail.com

UİLYAM ŞEKSPİR VƏ ONUN İNGİLİS DİLİNDƏ YARATDIĞI NEOLOGİZMLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *neologizmlər, affiksasiya, morfoloji yolla söz əmələ gəlməsi, konversiya, sintaktik yolla söz əmələ gəlməsi*
Keywords: *neologisms, affixation, morphological word formation, conversion, syntactic word formation*

Əsrlər boyu Şekspir linqvistik dil yaradıcılığın simvoluna çevrilmişdir. Onun yazı üslubu, əsərlərdəki cümlələrin qrammatik quruluşu, eləcə də lüğət bazası müasir ingilis dilinin fundamenti hesab olunur. Etiraf etmək lazımdır ki, onun ingilis dilinə töhfələri, yaratdığı neologizmlər ingilis dilinin zənginləşdirilməsinin əsas mənbələridir.

İlk olaraq, onun neologizmləri iki müstəqil işlənilə bilən sözlərin birləşərək bir mürəkkəb sözün yaranmasından ibarət idi. Bundan əlavə olaraq, yazıçı sözlərə sözönü şəkilçilər və prefikslər əlavə edərək sözlər düzəldib. Onun əsərlərini araşdıran zaman yeni söz yaratmağın məhsuldar yolu kimi isimlərin feilə çevrilməsini, feilin sifətə çevrilməsini qeyd etmək olar (Bryan, 1982).

Şekspirin ingilis dilinə verdiyi töhfələrin əsas məlumat mənbəyi Samuel Johnson tərəfindən 1878-ci ildə tərtib edilmiş "A dictionary of English language" adlı ingilis dili lüğətidir.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ümumiyyətlə, yazıçı öz pyes, dram əsərləri və şeirlərində 20.000-dən çox sözdən istifadə etmiş və ingilis dilində 1700-dən çox söz və frazeloji birləşməni ilk istifadə edərək, dilin lüğət tərkibini zənginləşdirmişdir. Sözlərin asan, anlaşılan olması sadə insanlar tərəfindən tez qəbul edilməsinin həlledici səbəbi kimi göstərilə bilər (Johnson, 1878). İnsanlar onları çətinlik çəkmədən başa düşdükdən sonra gündəlik nitqdə istifadə edərək yazıçının əsərlərinin də populyarlaşmasına səbəb olmuşdur. Qeyd olunan mülahizələri Şekspirşünas alimlər Charles Cavden Clark və Mary Cavden Clark da araşdırmış və sözlərin şifahi nitqdə də işlədilməsini bildirmişlər (Clarke, 1878).

Yazıçının əsərlərində sözdüzəldici məhsuldar şəkilçilərdən biri də *-tion* şəkilçisidir ki, bu şəkilçinin köməyi ilə Şekspir isimlərin əksəriyyətini yaradıb. Kraliça Elizabetin dövründə “addict” sözünün feil forması xalqa məlum idi. Böyük yenilikçi müasir ingilis dilində həm yazılı, həm də şifahi nitqdə tez-tez istifadə olunan “addiction” isim formasını yaratmışdır. Aşağıdakı nümunəyə fikir verək:

Since his *addiction* was to courses vain,

His hours fill’d up with riots, banquets, sports (Act I, Scene I, King Henry the fifth, Canterbury).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz affiksin yaratdığı başqa bir neologizm “accomadition” sözüdür. Hətta yerli dil istifadəçilərin əksəriyyəti bu sözün mənşəyini və müəllifini bilmir. “Otello” faciəsindəki bu sözü baş qəhrəmanın nitqində rast gələ bilərik:

With such *accomodation* and besort

As levels with her breeding (Act I, Scene III, Othello, Othello).

-ment şəkilçisi ilə düzəldilən sözlər hələ də ümumi nitqdə işlənir və müasir ingilis dilinə aid olduğu açıq-aşkar görünür. “Amazement” sözü buna misal ola bilər. Sözün ifadəliliyi

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

müvafiq olaraq kontekstdən və cümlələrin digər üzvlərindən asılıdır:

They did so, to the *amazement* of mine eyes

That look'd upon't (Act II, Scene IV, Macbeth, Roth).

Put not yourself into amazement how these things should be: all difficulties are but easy when they are known (Act IV, Scene I, Measure for Measure, Duke).

Başqa bir nümunə olaraq "investment" sözünü götürə bilərik. Bu sözün yarandığı dövrdə işlədilən mənası ilə müasir ingilis dilində işlədilən mənası üst-üstə düşmür. Elə buna görə də o zamanlar sözün ilkin mənası "örtmək", "bloklamaq" və "gizlətmək" idi. Hal-hazırda isə, investisiya, pulun sizə daha çox, əlavə pul qazandıra biləcək şəkildə istifadə olunmasını ifadə edir.

Do not believe his vows; for they are brokers,

Not of that dye which their investments show (Act I, Scene III, Hamlet, Polonius).

-*less* suffiksi ilə yaranan müxtəlif neologizmləri müşahidə etmək olar. Sözlərə əlavə edərkən az və ya bir şeyin yoxluğunun mənasını bildirir. "Baseless", (sübutsuz, əsassız) sözü misal olaraq, zaman faktorlarına baxmayaraq, öz orijinal mənasını saxlamışdır (George, 2014).

And like the baseless fabric of the vision,

The cloud capp'd towers, the gorgeous palaces (Act IV, Scene I, The Tempest, Prospero).

Sifətlər əksəriyyəti neologizm kimi -*y* şəkilçisi ilə düzəldilmişdir. Şekspir onun köməyi ilə çoxlu sifətlər yaratmışdır. "Bloody" (qanlı, qana bələnmiş) sözü yuxarıda qeyd olunan təsvirlərə nümunədir:

A most harsh one, and not to be understood without bloody succeeding. My master! (Act II, Scene III , Parolless, All is well that ends well)

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Maraqlı olan məqam bundadır ki, dramaturq bu sözü bir çox komediya və faciələrdə həm lüğəvi-ilkin mənada, həm də məcazi mənada işlətmişdir: bloody napkins (qanlı salfetlər), bloody teeth (qanlı dişlər), bloody deeds (qanlı əməllər), bloody thoughts (qanlı düşüncələr), bloody battles (qanlı döyüşlər) və s. Bu növ neologizmlərin yaranmasına bir neçə sözləri də nümunə göstərə bilərik: palmy (abad), majestic (əzəmətli), generous (səxavətli), suspicious (şübhəli), impartial (qərəzsiz), critical (kritik), lonely (tənha) və s. (George, 2014).

Qeyd olunanları nəzərə almaqla, Uilyam Şekspir İntibah dövrünün əsas simalarından biri olmuşdur. O, ingilis dilinin və ədəbiyyatının inkişafına töhfələr verməklə yanaşı, ingilis nitq mədəniyyətinin inkişafında da özünəməxsus rolu olmuşdur. Dil daşıyıcıları və dil öyrənənlər onun sözlərini işlətdikcə, əsərlərini oxuduqca, bilərəkdən, bəzən də bilməyərəkdən gündəlik nitqlərində Şekspirdən sitatlar gətirir və vaxtilə neologizm olmuş və hal-hazırda ümumişlək olan sözlərdən istifadə edirlər.

Ədəbiyyat

1. Bryan, G. (1982). Shakespeare’s Latinate Neologisms. Shakespeare’s study. New York.
2. Johnson, S. (1878). A dictionary of the English language. Heidelberg.
3. Clarke, Ch. (1878). The Shakespeare Key. Rivington.
4. George, V. (2014). Translating and editing Shakespeare today. Linguistic and philosophical investigations, Woodsid.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 24-27
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 24-27
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elvin Şirinov
Sussex Universiteti
magistrant
elvin.shirinov008@gmail.com

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ FORMALAŞMASI

Açar sözlər: *BMT, Baş Assambleya, Ümumdünya Hökuməti, Baş Məclis, Təhlükəsizlik Şurası*

Keywords: *UN, General Assembly, World Government, General Assembly, Security Council*

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) 1945-ci il oktyabrın 24-də, dünyanın 50 dövləti tərəfindən yaradılmışdır. BMT çox vaxt "Ümumdünya Hökuməti" də adlanır. Bu gün dünyanın 193 ölkəsi, 500 asılı ərazi, Antarktida materiki, Qərbi Səhra, Dünya okeanı bütünlükdə Yer kürəsinin 80 faiz ərazisi, BMT-nin mandat sisteminə daxildir.

BMT baş qərargahı Amerika Birləşmiş Ştatlarının (ABŞ) Nyu-York şəhərində yerləşir. Onun əsas vəzifəsi beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq və möhkəmlətmək, dövlətlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir.

BMT-nin Nizamnaməsi 1945-ci il, iyun ayının 26-da San-Fransisko konfransında 50 dövlətin nümayəndəsi tərəfindən imzalanmış və 1945-ci il 24 oktyabrda qüvvəyə minmişdir.

BMT-nin əsas orqanları BMT Baş Məclisi, BMT Təhlükəsizlik Şurası, Beynəlxalq Məhkəmə və Katiblikdir.

BMT-nin "dünya hökuməti" kimi qiymətləndirilməsi də obyektivlikdən uzaq olar. Suveren və müstəqil, bərabəhüquqlu və azad dövlətlərin təşkilatı olmaq etibarı ilə, o, yalnız üzv dövlətlər arasındakı razılığa əsasən ona həvalə olunmuş məsələləri həll edir.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

BMT-nin üzvləri suveren dövlətlərdir və onun Nizamnaməsi suverenliyin ən möhkəm qarantlarından olaraq, suverenliyi özünün əsas prinsiplərindən biri elan etmişdir. Eyni zamanda dünyanın üz-üzə gəldiyi problemlər o qədər ziddiyyətli və mürəkkəbdir ki, bunlar dövlətlərin hər hansı biri tərəfindən təklikdə həll edilə bilməz. Bu mənada BMT dünya ölkələrinin ümumi problemlərin həlli üçün bir yerə toplaşdıqları beynəlxalq qurumdur.

BMT-nin qərarları və fəaliyyəti dövlətlər arasında formalaşmış qüvvələr nisbətini, beynəlxalq həyatın aparıcı təmayüllərini əks etdirir. BMT özünün fəaliyyəti müddətində, ilk növbədə, tərk-silah və beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi sahəsində bir sıra mühüm və faydalı qətnamələr qəbul etmişdir. Onlardan silahlanmanın ümumi tənzimlənməsi və ixtisarını müəyyənləşdirən prinsiplər haqqında (1946), hərbi cinayətkarların təhvil verilməsi və cəzalandırılması haqqında (1946), yeni müharibənin təbliğatına qarşı yönəldilmiş tədbirlər haqqında (1947), dövlətlər arasında sülh və mehriban qonşuluq münasibətlərinin bərqərar edilməsi və möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında (1957 və 1958), ümumi və tam tərk-silah haqqında (1959) qətnamələrini; Dövlətlərin daxili işlərinə müdaxilənin yolverilməzliyi haqqında bəyannaməni (1965); Beynəlxalq Təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında bəyannaməni (1970); BMT-nin Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüquq prinsipləri haqqında bəyannaməni (1970); Tərksilah haqqında ümumdünya konfransının çağırılmasını nəzərdə tutan qətnamələri (1971-1973); Beynəlxalq münasibətlərdə gücün tətbiq edilməməsi və atom silahından istifadənin həmişəlik qadağan olunması haqqında qətnaməni (1972); BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzv dövlətlərinin hərbi büdcələrinin 10 faiz ixtisarı və qənaət olunmuş vəsaitlərin bir

hissəsinin inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərilməsi üçün istifadə olunması haqqında qətnaməni (1973) göstərmək olar.

BMT-nin Baş Assambleyası Atom silahı sınaqlarının qadağan olunması haqqında müqaviləni 1963-cü ildə, Kosmos haqqında müqaviləni 1967-ci ildə, Atom silahının yayılmaması haqqında müqaviləni, Dənizin dibi haqqında müqaviləni, Bakterioloji silah haqqında konvensiyanı və s. təsdiq etmişdir.

BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilən müstəmləkəçiliyə, irqçiliyə, milli istismara qarşı yönəldilmiş qətnamələr mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onlardan Genosidin xəbərdarlığı və ona görə cəzalandırma haqqında konvensiyanı (1948), Müstəmləkə zülmü altında olan ölkələrə və xalqlara müstəqilliyin verilməsi haqqında bəyannaməni (1960), İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında bəyannaməni (1963), Apartheyd cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında konvensiyanı (1973) misal göstərmək.

BMT çərçivəsində iqtisadi, sosial və beynəlxalq hüquq sahələrində faydalı qərarlar işlənib hazırlanmışdır: məsələn, Dövlətlərin öz təbii resursları üzərində ayrılmaz suverenliyi haqqında (1952, 1962, 1966), Demokratik torpaq islahatları haqqında (1954, 1959) qətnamələri, "Beynəlxalq ticari münasibətlərin və ticarət siyasətinin prinsipləri" (1964), Sosial tərəqqi və inkişaf (1969), İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamə (1948), Qadınların siyasi hüquqları haqqında konvensiya (1952), Uşaq hüquqları bəyannaməsi (1959), Hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə müddətin tətbiq edilməsi haqqında konvensiya (1968).

BMT-nin məqsədi münaqişələrin sülh yolu ilə tənzimlənməsi və kollektiv tədbirlər görməklə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına, xalqların özünüdərketmək əsasında ölkələr arasında dostluq

münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə, beynəlxalq humanitar, mədəni, sosial, iqtisadi xarakterli problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirməyə, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların bütün insanlara heç bir fərq qoymadan azadlıq, insan hüquqlarına hörmət və onun genişləndirilməsinə, müxtəlif ölkələrin razılaşması üzrə bu məqsədlərə çatmağa yönəldilmiş mərkəzi orqanın funksiyalarının yerinə yetirilməsinə nail olmaqdır.

BMT aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutaraq fəaliyyət göstərir:

- Bütün üzvlərin bərabərliyi;
- Nizamnamə üzrə qəbul edilən öhdəçiliyi vicdanla yerinə yetirmək;
- Beynəlxalq münasibətlərdə bir ölkənin digər ölkəyə güc tətbiq etməsindən imtina etmək;
- Beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi təmin etmək;
- Dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq;
- İnsanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək.

BMT özünün Nizamnaməsində bəyan edilmiş məqsəd və prinsiplərin həyata keçirilməsi işinə əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. Müasir dünyada BMT-nin beynəlxalq şəraitə müsbət təsir imkanlarının genişləndirilməsi, aktual beynəlxalq siyasi problemlərin nizamlanmasında həlledici vasitəyə çevrilməsi, BMT Nizamnaməsinin bütün üzv dövlətlər tərəfindən ciddi yerinə yetirilməsinə nail olunması istiqamətində fəaliyyəti davam etdirilir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 28-31
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 28-31
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Arif Məmmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
arif.mammadli@outlook.com

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIGIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *sahibkarlıq, innovasiyalı inkişaf, dövlət dəstəyi, investisiya fondu, vergi güzəşti*
Keywords: *entrepreneurship, innovative development, state support, investment fund, tax relief*

Müasir bazar iqtisadiyyatı modelinin əsas təşkiledicisi sahibkarlığın yüksək inkişaf səviyyəsi sayılır. Məqalədə kiçik və orta sahibkarlığa iqtisadi təzahür kimi baxılmasına sistemli yanaşma təklif olunur, belə ki, onun inkişafı kifayət qədər mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf konsepsiyası təqdim edilmiş, burada innovasiyalı inkişafın dövlət mexanizminin mahiyyətini, idarəetmə subyektlərini və onların balanslaşdırılmasını özündə etiva etmişdir.

Bazar iqtisadiyyatında maliyyə resurslarının effektiv idarə olunması hər bir təsərrüfat subyektinin qarşısında duran vacib məsələdir. Bu onunla şərtlənir ki, maliyyə az vaxt kəsiyində bilavasitə transformasiya olunan yeganə resursdur. Ölkədə sahibkarlıq infrastrukturunun inkişafı, o cümlədən maliyyə biznesinin formalaşması biri digərinin səbəb-nəticəsi olaraq çıxış edir. Real sahibkarlıq sektorunun inkişafı biznes formalaşmasına gətirib çıxarır, öz növbəsində maliyyə biznesinin inkişafı da biznes maliyyə sektorunun inkişafının zəruri şərtlərindən biri olaraq qalır.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı təsərrüfat subyektlərindən bir tərəfdən, dəyişkən iqtisadi mühit şəraitində stabil və

dayanaqlı inkişafın təmin olunmasını, digər tərəfdən isə onların istehsal etdikləri məhsulların rəqabət-qabiliyyətinin artırılmasını tələb edir. Bütövlükdə cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin inkişaf etdirilməsi üçün ağırlıq mərkəzi milli gəlir artımını təmin edən geniş təkrar istehsalın üzərinə düşür. Bu artımı təmin edən əsas vasitələrdən biri investisiya qoyuluşu prosesi, həmçinin investisiyaların gerçəkləşməsi üzrə praktiki fəaliyyətin məcmusu olan investisiya fəaliyyətidir. Investisiya fəaliyyətinin dinamik və səmərəli inkişafı ölkə iqtisadiyyatının stabil inkişafının əsas şərti hesab olunur.

Respublikanın investisiya mühiti həmin ölkədə sahibkarlıq infrastrukturunun keyfiyyəti, investisiyaların səmərəliliyi və əsaslı vəsait qoyuluşu ilə bağlı mümkün risklərin dərəcəsini müəyyənləşdirən siyasi, sosial-mədəni, maliyyə-iqtisadi və hüquqi şəraitin məcmusu ilə səciyyələnir. Əlverişli investisiya mühitini şərtləndirən və investisiya axınına səbəb olan əsas amillərə daxili bazarın yüksək potensialı, stabil vergi sistemi, yüksək mənfəət norması, istehsal resurslarının ucuzluğu, səmərəli dövlət köməyi sistemi aiddir.

Maliyyələşmə − firmanın kapitalının onun bütün formalarında əmələgəlməsi, yaranması prosesidir, geniştəkrar istehsalın tələbatının pul vəsaitlərilə təmin edilməsidir (pul təminatı). Qeyd etmək lazımdır ki, “maliyyələşmə” anlayışı “investisiyalaşma” anlayışı ilə sıx əlaqədardır, ancaq eyni deyil. Əgər maliyyələşmə − pul vəsaitlərinin formalaşmasıdırsa, onda investisiyalaşma pul vəsaitlərindən istifadə deməkdir. Hər iki iqtisadi məfhum qarşılıqlı əlaqədardır, lakin birinci ikincidən öndə gedəndir.

Sahibkarlığın inkişafı üçün cəlb edilən maliyyə resurslarının növləri və həcmi, eləcə də investisiyanın seçilməsi haqqında qərarların qəbulu son dərəcə əhəmiyyətlidir. Biznesin maliyyəsi müstəqil elim-praktik istiqamət kimi maliyyə və

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

investisiya qərarların qəbul edilməsini və bu prosesin pkartikada necə getdiyini öyrənir. Kreditləşdirmə sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə təminatı formalarından birini ifadə edir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dəstək infrastrukturu yaradan kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinə Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət və yerli büdcələrdən subsidiyalar, büdcə investisiyaları və öhdəliklərinə görə zəmanət təqdim edilməsi yolu ilə maliyyə dəstəyi göstərilə bilər (Abbasov, Abbasov, 2021).

Vençur kapitalı – yüksək risklidir, yeni yaradılan və sürətlə inkişaf edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin, eləcə də müflisləşmə ərəfəsində olan müəssisənin maliyyələşdirilməsi üçün xarici investorlar tərəfindən təqdim edilən pul vəsaitidir. Vençur kapitalı peşəkar investorlar şirkətin menecerləri ilə birlikdə yeni və sürətlə inkişaf edən müəssisəyə investisiya kimi təqdim edirlər, həm də o, yeni yaradılan şirkətin səhmdar kapitalının mühüm mənbəyinə çevrilir.

Mikromaliyyələşdirmə kreditlərin verilməsi və depozitlərin qəbulu ilə əlaqədar kiçik maliyyə xidmətini ifadə edir, hansıki kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan adamlara; kənd təəsrrüfatı xammalı emal edən və ticarət fəaliyyəti həyata keçirən kiçik, yaxud mikromüəəsisəyə; xidmət göstərən muzdlu işçilərə; torpaq sahəsini, nəqliyyat vasitələrini, maşın və alətlərini icarəyə verən şəxslərə və yerli əhaliyə göstərilir (Ataşov, İbrahimov, Novruzov, 2014).

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik müəssisələrə həm cari fəaliyyətini davam etdirmək, həm də istehsalı genişləndirmək və modernləşdirmək üçün maliyyə resursları tələb olunur. Kiçik müəssisələrin bank kreditləri almaq, yaxud səhmdarların vəsaitlərini cəlb etmək, fond bazarlarında səhmlərini və istiqrazlarını yerləşdirmək imkanı yoxdur. Bu onunla əlaqədardır ki, kiçik müəssisələr bank-kreditora kifayət

qədər girov, yaxud zəmanət təqdim edə bilmirlər, bank kreditlərinin faiz dərəcəsi yüksəkdir, eləcə də fond bazarına çıxış və emissiya aparılması xərcləri böyükdür.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına investisiyaların artırılmasını, onların düzgün strukturunu müəyyənləşdirilməsi və ya müəyyən bir iqtisadi sahəyə qoyulmasını həyata keçirmək məqsədilə dövlət müxtəlif istiqamətlərdə öz iqtisadi siyasətini gerçəkləşdirir. Bu səbəbdən istehsal ediləcək əməyə tələb ilə əlaqədar müəssisənin istehsal gücünə, dövlətin tətbiq etdiyi maliyyə, pul, qiymət və xarici ticarət siyasəti olduqca böyük təsir edir.

1. Müasir dövrdə şirkətlər iri kapital qoyuluşları həyata keçirmədən və yalnız mənfəətləri hesabına biznes layihələrini maliyyələşdirməklə özlərinin rəqabət qabiliyyətlərini artıra bilməzlər. Maliyyə bazarı ən səmərəli investisiya qərarlarının qəbul olunduğu mərkəzdir və qeyd edilən yığım vəsaitlərini səfərbər edərək onları investisiyaya çevirir.

2. Respublikamızda sahıbkarlıgın inkişafında dövlətin yürütdüyü siyasətin əsas özəyini milli sahibkarlığın yuksəlişi təşkil etməlidir. Fikrimizcə, digər prioritetlərdən biri də idxalı əvəz edə biləcək səviyyədə olan ixracın stimullaşdırılması hesab edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.B., Abbasov, S. (2021). Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsi. Dərslik-monoqrafiya. Bakı, s.384.
2. Ataşov, B., İbrahimov, E., Novruzov, N. (2014). Maliyyə nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, 648 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 32-36
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 32-36
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Əli Cəfərov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
cafarovali777@gmail.com

AZƏRBAYCANDA BİZNES MÜHİTİNİN İQTİSADİ ARTIMA TƏSİR MEXANİZMİ

Açar sözlər: *biznes mühiti, iqtisadi artım, idxal, ixrac, iqtisadi azadlıq, rəqabət qabilliyyəti*
Keywords: *business environment, economic growth, import, export, economic freedom, competitiveness*

Məqalədə biznes mühitinin əlverişliliyini xarakterizə edən göstəricinin − gəlir vergisi dərəcəsinin iqtisadi artıma və adambaşına ÜDM həcminə təsirlərinin ölkənin iqtisadi konyukturasından asılıgı göstərilmiş və hər bir ölkədə gəlir vergisi dərəcəsinin iqtisadi artıma pozitiv təsirlərini artırmaq üçün onun optimal həddinin tapılmasının vacibliyi vurğulanmışdır.

Modernləşmənin iqtisadi bazisini formalaşdıran Azərbaycan suveren dövlət kimi artıq yeni tarixi və iqtisadi şəraitdə iqtisadiyyatın inkişafı problemlərini həll edir, prinsipial baxımdan yeni olan, iqtisadi sərbəstliyə, dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya etməyə yönəlmiş iqtisadiyyat qurur. Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı inkişafı innnovasiya siyasətinin reallaşdırılmasından və yüksək texnoloji və elmtutumlu istehsalın təşkilindən bilavasitə asılıdır. Bu isə öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsini, elmi sferada idarəetmənin və beynəlxalq kooperasiyanın innovativ metodlarının tətbiqini tələb edir. Ölkədə biznes mühiti nə qədər əlverişli olarsa,

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

birbaşa xarici investisiyalarla yanaşı, daxili investisiyaların da həcmi artar. Digər tərəfdən, biznes mühitinin əlverişliliyi vergi yükünün azalması ilə xarakterizə olunur. Bu halda yığım da artar. Xarici iqtisadi əlaqələrin liberallığı ilə xarakterizə olunan biznes mühitinin əlverişliliyi imkan verir ki, texnoloji yeniliklər ölkəyə daha asanlıqla daxil olsun.

Biznes bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsidir, iqtisadi artım tempini, ümumi daxili məhsulun strukturunu və keyfiyyətini müəyyən edir, yeni iş yerlərinin yaradılmasında, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasında və bazarda sağlam rəqabət mühitinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Müasir bazar iqtisadiyyatında firma və şirkətlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi, əmtəə və xidmətlər bazarında onların mövqeyi biznes proseslərin modernləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi zamanı idarəetmə qərarlarının qəbulu və reallaşdırılmasından daha çox asılıdır. Dünya iqtisadiyyatında gedən qlobal proseslər xarici ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da biznes proseslərinin bütün təşkiledicilərində idarəetmə qərarlarının qəbulu üsullarına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Mürəkkəb təsərrüfatçılıq şəraitində və biznes mühitinin kəskin dəyişildiyi zamanlarda müəssisə və təşkilatların praktiki fəaliyyətində həmişə idarəetmə qərarlarının qəbulunda problemlər olmuşdir, lakin müasir dövrdə onların əhəmiyyəti və rolu daha da artmışdır. Biznes mühitinin müxtəlif aspektlərinin iqtisadi artıma təsirlərinin həm nəzəri, həm də empirik aspektdən öyrənilməsinə həsr edilən tədqiqatlara iqtisadi ədəbiyyatda son on illiklərdə çox rast gəlinir. Elmi ədəbiyyatda biznes proseslərinin təkmilləşdirilməsində idarəetmə qərarlarının qəbulu barədə klassik iqtisadi yanaşmalar mövcuddur. Bəzi iqtisadçıların söylədiklərinə görə biznes mühitinin sürətlə dəyişildiyi, innovativ texnologiyaların tətbiq edildiyi və müasir menecment sistemindən istifadə

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

olunduğu indiki zamanda həmin klassik iqtisadi yanaşmalar biznes proseslərinin təkmilləşsdirilməsində optimal idarəetmə qərarlarını əsaslandırmaq üçün yaramır ki, bu da qərarların qəbulunun yeni daha təkmil üsullarının işlənib hazırlanmasını və reallaşdırılmasını zəruri edir.

Biznes mühitinin əlverişliliyinə təsir göstərən amillərdən biri də ölkədə iqtisadi azadlıq şəraitidir. Bütünlükdə iqtisadi azadlıq, o cümlədən maliyyə, fiskal, xarici ticarət azadlıqları biznesin inkişafında ciddi təsir göstərir. Doing Business tədqiqat qrupu yalnız xarici ticarətlə bağlı azadlıqları nəzərə alır. Əlbəttə, xarici ticarət rejimində, xüsusilə ixrac prosesində daha çox azadlıqlar olarsa, istehsal olunan məhsulların dünya bazarına çıxarılması asanlaşar. Həmçinin idxala daha çox məhdudiyyətlərin qoyulması daxili biznesin inkişafına şərait yaratmış olar. Beləliklə, xarici ticarətin azadlığı deyəndə həm idxal, həm də ixrac proseslərinin azadlığı nəzərdə tutulsa da, onların eyni istiqamətli azadlıq səviyyəsi biznes mühitinə müsbət təsir etmir. İdxal və ixrac proseslərinin biznes mühitinə müxtəlif istiqamətli təsirlərini nəzərə alaraq, Doing Business xarici ticarətə tariflərdən daha çox bürokratik əngəllərin yaratdığı təsirləri nəzərə almağa çalışıb. Bu göstəricilərə 1)məhsulların idxalı və ixracı zamanı tələb olunan sənədlərin sayı; 2) məhsulların idxalı və ixracı zamanı tələb olunan imzaların sayı; 3) idxal və ixracla bağlı prosedurlardan keçmək üçün tələb olunan zaman aiddir. Bu göstəricinin kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi zamanı da müəyyən məhdudiyyətlərə malik olan "şirkət modeli" və "məhsul modeli" ehtimal edilir.

Biznes mühitinin əlverişliliyinin təminatı dövlət siyasəti ilə reallaşdığından institusional mexanizmdir. Bu mexanizmin əsas məqsədi biznesin inkişafıdır. Bu zaman sahibkarın mənafeyi daha çox qabardılır. Bura qiymətlərin liberallığından tutmuş, vergilərin azaldılmasına, xarici ticarət rejiminin

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

sadələşdirilməsinə, işdən çıxarma və işə qəbula qədər müxtəlif tədbirlər daxildir (Biznesin təşkili və idarə edilməsi, 2011).

Fikrimcə, bu zaman muzdlu işçilərin, bəzi hallarda isə bütünlükdə cəmiyyətin sosial müdafiəsinə ziddiyyət yarana bilər. Məsələn, vergilərin azaldılması büdcə gəlirlərinin də azalmasına səbəb ola bilər. Bu isə büdcədən sosial müdafiə xərclərinin azalmasına səbəb ola bilər. İşə qəbul və işdən çıxarmanın asanlaşdırılması muzdlu işçilərin asanlıqla işsizliklə üzləşməsi və ya onların iş şəraitinin ağırlaşması ilə nəticələnə bilər. Ona görə də biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması istiqamətində atılan addımlar zamanı biznes mühitini xarakterizə edən göstəricilər iki qrupa ayrılmalıdır. Birinci qrup göstəricilər o göstəricilərdir ki, onlar bütün hallarda həm biznesin inkişafı, həm də muzdlu işçilərin sosial müdafiəsi üçün zəruridir. Məsələn, korrupsiyaya qarşı qanunvericiliyinin sərtləşməsi, qanunun aliliyinin təmin edilməsi bu qəbildən olan institusional mexanizmlərdəndir. Lakin idxal rejiminin liberallaşması biznes mühitinin əlverişliliyini artırsa da daxili bazarda işsizlik üçün şərait yarada bilər. Həmçinin minimum əmək haqqı ilə bağlı qanunvericiliyin sərtləşməsi aşağı ixtisaslı işçilər üçün işsizlik yarada bilər.

Biznes mühitinin əlverişliliyini xarakterizə edən daha bir göstəricinin − gəlir vergisi dərəcəsinin iqtisadi artıma və adambaşına ÜDM həcminə təsirlərinin müxtəlif ölkələr, o cümlədən Azərbaycan üzrə qiymətləndirilməsi deməyə əsas verir ki, bu təsirlər ölkədən ölkəyə dəyişir və ölkənin iqtisadi konyukturasından asılıdır. Hər bir ölkədə gəlir vergisi dərəcəsinin iqtisadi artıma pozitiv təsirlərini artırmaq üçün onun optimal həddinin tapılması zəruridir.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ədəbiyyat

1. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. (2011). Dərslik. Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 464 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 37-42
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 37-42
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Əli İsmayılov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ali.ismayilov1999@mail.ru

VERGİ NƏZARƏTİNİN ZƏRURİLİYİ VƏ DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNDƏ ROLU

Açar sözlər: *vergi sistemi, maliyyə-vergi nəzarəti, maliyyə siyasəti, vergi uçotu*

Keywords: *tax system, financial-tax control, financial policy, tax accounting*

Məqalədə vergi nəzarətinə dövlətin idarəetməsinin ən vacib funksiyalarından biri kateqoriyası kimi izahı verilmiş, vergi nəzarət sisteminin meydana gəlməsi xüsusiyyətləri, həmçinin vergi və maliyyə nəzarətinin qarşılıqlı əlaqə sisteminin inkişafı kompleks şəkildə araşdırılmışdır.

Hal-hazırda ölkəmizdə stabil yüksəlişin ağırlıq mərkəzində qüvvələr nisbəti bilavasitə vergi nəzarətin öhdəsinə düşmüşdür. Respublikamızda davamlı inkişaf tempini saxlanılmasında vergi nəzarəti artıq mühüm təsir amili rolunda özün göstərir və bu sahələrə olan diqqət dövlət səviyyəsində son zamanlar artmaqdadır.

Ölkəmizdə bazar iqtisadıyyatı münasibətlərinin bərqərar olması və dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya prosesinin gücləndiyi, habelə maliyyə-vergi nəzarətinin möhkəmləndirilməsi aparıcı yer aldığı dövlət siyasətində müasir mərhələdə idarəetmənin başlıca elementi hesab edilən bu nəzarət növünün rolu getdikcə önəmli yer tutur. Təsadüfi vəziyyət deyil ki, mövcud durumda maliyyə şəffaflığının təmini, mövcud olan nəzarət vasitələrinin təşkilinə və ümumi şəkildə maliyyə intizamının gücləndirilməsinə böyük töhvə

verilir, sınaqdan uğurla çıxmış beynəlxalq praktikadan istifadə etməklə iqtisadi yüksəlişə maneə yaradan, qanunları pozan və nəticədə sosial ədalətsizlik yaradan korrupsiya əleyhinə mübarizə tədbirləri son dövrlərdə ölkə prezidentinin imzaladığı sərəncamlarda da öz parlaq nümunəsini tapmış olur.

Milli iqtisadi strategiyanın mühüm istiqaməti sabitliyə və iqtisadi yüksəlişə yiyələnmək, sosial rifahın yüksəldilməsi, iqtisadi sahədə təhlükəsizliyə nail olmaqdır. Haqqında bəhs edilən aspektlərin həyata keçirilməsi özəl sahənin inkişafı, haqsız rəqabətin qarşısının alınması, azad sahibkarlığa hüquqi təminatın yaradılması, daxili bazarın yüksəlişinə çatmaqdan ötrü çevik infrastrukturun formalaşdırılması, özəlləşdirmə proqramının sürətləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, digər mühüm tənzimləyici tədbirlərin reallaşması ilə sıx tərzdə əlaqədardır. Şübhəsiz bu tədbirlər iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarını özündə cəmləşdirir və bilavasitə iqtisadi siyasətin məqsədyönlü təşkilindən asılıdır.

Vergi nəzarəti − dövlət idarəetməsinin ən vacib funksiyalarından biri olub, dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsinin qanuniliyi, məqsədəuyğunluğu və səmərəliliyi məsələlərində qəbul edilmiş standartlardan yayınma hallarının aşkar edilməsinə, bu cür meyillər yarandıqda isə uyğun tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Ölkənin maliyyə siyasətini uğurla həyata keçirmək, maliyyə ehtiyatlarından effektif surətdə istifadəsinə nail olmaqda maliyyə nəzarətinin rolu olduqca vacibdir. Maliyyə mexaniznin idarəedilməsi sisteminin təzədən yaradılması, maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, dövlət xərclərinin şəffaf tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması qarşıya qoyulan strateji vəzifələrdəndir.

Pandemiya ilə əlaqədar dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı qeyri-sabitliyi nəticəsində bir çox şirkətlər müflisləşərək ağır böhran durumuna düşmüşlər ki, bu

durum özlüyündə aktivlərin və kapitalın strukturunun optimallaşdırılmasını bilavasitə zəruriyyətə çevirmişdir.

Təsərrüfat subyeklərində investisiyaların maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi, maliyyə bazarlarında əməliyyatların uğurla tamamlanması, iqtisadi resurslardan daha məqsədli yararlanma və rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi önəmli məsələyə gəlib yetişmişdir. İstənilən hər hansı ölkənin iqtisadiyyatının davamlı stabilliyi, iqtisadi inkişafın səmərəyönlü qurulması və iqtisadiyyatın idarəedilməsində səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılmasını strateji məna səngiləyən məsələ şəklində zərurətə çevirir.

Vergi nəzarəti dövlətin səlahiyyət daşıyan orqanlarının tam və hədəfyönlü işini özündə ehtiva edən vergitutma sahəsində mövcud qanunvericiliyin tələblərinə söykənir və rezidentlərin vergi öhdəliklərinə dair tələblərin icrası ilə əlaqədar məlumatların yığılması və analizinə istiqamətlənib. Bu tip nəzarətin ali məqsədi vergi qanunvericiliyində yol verilmiş pozultuların çevik aşkarlanması, onların qarşısına qətiyyətlə sədd çəkilməsi və bunun yekununda bütöv biznes subyektlərindən ötrü bərabərliyi və ədaləti özündə təcəssüm edən münasib vergi mühitinin formalaşdırılmaqdır.

Belskinin düşüncə tərzinə görə, vergi sistemi vergitutma sahəsində müəyyən prinsiplərə, iş adamlarının vergiləri ödəmək imkanlarına, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergi və ödənişlər sisteminə, tətbiq olunan vergi inzibatçılığına və vergitutma üsullarına əsaslanan bir-biri ilə əlaqəli elementlərin (hissələrin) məcmusudur (Bel'skiy, 2006: 155).

M.V.Karaseva tədqiqatlarında isə digər fərqli yanaşma ilə vergi strukturuna dövlətin vergitutma sferasında iqtisadi, siyasi, təşkilati və konstitusiya xarakterli bütün cari ictimai əlaqələrin toplusu qaydasında aydınlıq gətilir. Dövlətin vergitutma sahəsində formalaşan və siyasi, iqtisadi, təşkilati və hüquqi

xarakterli bütün mövcud sosial münasibətlərin məcmusudur (Finansovoye pravo Rossiyskoy Federatsii: Uchebnik, 2006: 324).

D.Q.Çernikin fikrincə, vergi sistemi dövlət səmtdən tutulan vergilərin, onlara aydınlıq gətirilməsi, dəyişməsi və ləğvinin prinsipləri, forma və metodları, hesablanması və tutulması metodlarının, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin toplusudur (Nalogovyye sistemy zarubezhnykh stran: Uchebnik dlya vuzov, 1997: 34).

Hesab edirik ki, Azərbaycanda həyata keçirilən vergi nəzarəti alətləri dövrün tələblərinə və yeni çağırışlara tələblər səviyyəsində cavab vermir. Mütərəqqi beynəlxalq təcrübədə isə, artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycanda hələ də tətbiq edilməyən yeni mexanizmlərdən istifadə olunur. Məsələn, dünya üçün yeni bir standarta çevrilən İrlandiyanın artıq neçə ildir tətbiq etdiyi elektron audit modelini buna misal göstərə bilərik. Klassik Nəzarət Kassa aparatları vasitəsilə isə vergidən yayınma hallarına qarşı effektiv mübarizə aparmaq mümkün deyil.

Gəldiyimiz nəticələrdən biri də, Azərbaycanda tətbiq olunan vergi dərəcələri, cərimə və sanksiyaların sabit dərəcə ilə tətbiqinin törətdiyi mənfi hallarla bağlıdır. Hesab edirik ki, vergi dərəcələrinin fəaliyyət növü, regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla differensiallaşdırılmaması iqtisadi fəaliyyətin diversifikasiyalaşması və regionların inkişafı istiqamətində mənfi nəticələr doğurur. Eyni zamanda elektron ticarətin ənənəvi ticarətlə eyni dərəcə ilə vergiyə cəlb olunması bu sahənin inkişafında ciddi maneəyə çevrilməkdədir.

Vergilər iqtisadiyyatda anti-tsikliyə səbəb olan mühüm alət və investisiyanın tənzimləyicisi olmalıdır. Vergi tənzimlənməsinin köməyilə dövlət elmi-texniki tərəqqi və innovativ inkişaf nöqteyi-nəzərindən perspektivdə kapital yığımını sürətləndirmək üçün zəruri şərait yaradır. Vergilər

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 37-42
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 37-42
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

ödəniş subyektləri və ödəniş obyektlərinə görə qruplaşdırıla bilər.

Vergilərin təsnifləşdirilməsinin ən mühüm əlamətlərindən biri vergilərin ödəniş mənbələridir; əmək haqqı, gəlir, yaxud mənfəət, maya dəyəri. Vergilər və yığımlar sistemi şirkətin maliyyə fəaliyyətinə önəmli səviyyədə təsirin nümayiş etdirir. Real təcrübədə bu təsirin dərəcəsi vergi yükündə öz əksin tapır. Şirkətin vergi siyasətində aşağıdakı əsas istiqamətləri ayırmaq zərurudir:

- vergi uçotu sxeminin seçilməsi;
- vergitutmanın optimallaşdırılması üsullarının seçilməsi;
- vergi planlaşdırılması.

Bu təkcə büdcəyə mədaxil hesabına xəcrlərə mümkün qənaətlə deyil, xüsusilə də şirkətin ümum təhlükəsizliyi ilə əlaqədardır. Vergi planlaşdırılmasının zəruriliyi vergi ödəyicisinin statusundan, onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin istiqamətləri və nəticələrindən, müəssisəsinin yerləşdiyi yerdən və təşkilati strukturundan asılı olaraq müxtəli vergi rejimi nəzərdə tutan müasir vergi qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir. Vergi planlaşdırılması şirkətin maliyyə-təsərrüfat işinin strateji planlaşdılrılması metodlarının tətbiqi nəticəsində vergi ayırmalarının azaldılmasının müxtəlif qanuni sxeminin işlənilməsi və tətbiqindən ibarətdir.

Bu gün maliyyə-vergi nəzarətinin səmərəliliyini artırmaqdan ötrü araşdırma apardıgımız sahədə təkcə müasir texniki avadanlıqlara yox, habelə bu sferada fəaliyyətin gerçəkləşdirən mütəxəssis kadrların xüsusi hazırlıq səviyyəsinə böyük lüzum hiss olunur. Bir məqamı da vurğulamağa ehtiyac var ki, mövcud mülki qanunvericiliyi təkmilləşdirmədən strateji sahələr içərisində önəmli yerlərdə qərarlaşan maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafına yiyələnmək real görünür.

Vergi orqanlarının əsas vəzifələrindən biri də vergi ödəyən hər bir hüquqi və fiziki şəxsin hüquq və qanuni mənafeyini

gözləmək və müdafiə etmək, həmçinin vergi ödənişləri ilə əlaqədar olan sənədləşməni düzgün aparmaqdır. Qeyd edilən istiqamətdə atılan ən mühüm addımlardan biri Vergi Məcəlləsinə müvafiq dəyişiklik və əlavələrin edilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, nağd pul hesablaşmaları üzrə aparılan qaydaları pozmağa görə cərimələrin maliyyə sanksiyaları ilə əvəzlənməsi sanksiyaları vaxtında dövlət büdcəsinə ödəməyən borclu vergi ödəyicisinin əmlakının siyahıya alınması və hərraca çıxarılmasına, bank hesabına sərəncam qoyulmasına, ölkədən çıxışına qadağa qoyulmasına hüquqi əsas yaradır.

Son olaraq hesab edirik ki, nümunəvi vergi ödəyicisi ilə bağlı meyarlar müəyyən edilməli, həmin vergi ödəyicilərilə portnyor münasibətləri qurulmalı, qarşılıqlı etimad mühiti formalaşdırılmalıdır. Nümunəvi vergi ödəyiciləri və vergi qanunvericiliyini mütəmadi olaraq pozan ödəyicilər haqda məlumatlar davamlı olaraq kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmalı, geniş ictimaiyyətə çatdırılmalı və nəticədə ictimai qınaq, ictimai nəzarət institutu formalaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Bel'skiy, K.S. (2006). Nalogovaya sistema: genezis, osnovnyye elementy, printsipy. Gosudarstvo i pravo. № 9, s.55.
2. Finansovoye pravo Rossiyskoy Federatsii: Uchebnik. (2006). Otv. red. M.V.Karaseva. M.: Yurist', s.324.
3. Nalogovyye sistemy zarubezhnykh stran: Uchebnik dlya Vuzov. (1997). Pod red. prof. Knyazeva V.G., prof. D.G.Chernika M.: Zakon i pravo, YUNITI.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 43-45
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 43-45
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Yusif Abbaszadə
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
yusif.abbaszade.00@bk.ru

TƏQVİM TARİXİNİ MİQDAR GÖSTƏRƏN ƏDƏDƏ VƏ ƏKSİNƏ ÇEVİRMƏNİ TƏLƏB EDƏN MƏSƏLƏLƏR HAQQINDA

Açar sözlər: *vaxt, məsələ, təqvim, miqdar, tarix*
Keywords: *time, example, calendar, quantity, history*

Vaxt hesablamalarına aid bu növ məsələlərin mətninə həm təqvim tarixini göstərən, həm də miqdar göstərən ədədlər daxildir. Təqvim tarixini göstərən ədədləri birbaşa hesablamaya daxil etmək mümkün olmadığından, bu ədədləri miqdar göstərən ədədlərə çevirmək lazımdır.

Hər hansı hadisənin baş verdiyi vaxtı göstərən ədədə təqvim tarixi (ədədi) deyilir. Təqvim tarixi "bu hadisə nə vaxt olmuşdur?" sualına cavab verir.

Bir andan o biri ana qədər keçmiş müddəti göstərən ədəd miqdar göstərən ədəddir. Miqdar göstərən ədədlər "nə qədər", "neçə" suallarına cavab verir. Təqvim tarixini miqdar göstərən ədədə çevirmək eramızın (əsrin, ilin, ayın və s.) başlanğıcından məlum hadisəyə kimi nə qədər vaxt keçmiş olduğunu hesablamaq deməkdir.

Məsələn: 10 oktyabr 1991-ci ilə 1990-cı il 9 ay 9 gün ədədi uyğundur. Bu o deməkdir ki, yeni eranın başlanğıcından bu tarixə kimi 1990-cı il 9 ay 9 gün keçmişdir.

Miqdar göstərən ədədi təqvim tarixinə çevirmək, yəni bizim eranın (ilin, ayın və s.) başlanğıcından bir hadisə kimi nə qədər vaxt keçdiyini bilərək, bu hadisənin nə vaxt baş verdiyini təyin etməkdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 43-45
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 43-45
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Məsələn: Böyük Vətən müharibəsi qurtarana kimi yeni eranın başlanğıcından 1944 il 4 ay 8 gün keçmişdir ədədinə uyğun təqvim tarixi (ədədi) 9 may 1945-ci il olar. Deməli, Böyük Vətən müharibəsi 9 may 1945-ci ildə qurtarmışdır.

Təqvim tarixini miqdar göstərən ədədə çevirmək əsasında həll edilən məsələlər həllinə baxaq.

Məsələ 1. Azərbaycan Xalq şairi Səməd Vurğun 21 mart 1906-cı ildə anadan olmuş və 27 may 1956-cı ildə vəfat etmişdir. Səməd Vurğun nə qədər yaşamışdır?

Məsələnin planlı həlli:

1) Səməd Vurğun anadan olana kimi yeni eranın başlanğıcından nə qədər vaxt keçmişdir?

Səməd Vurğun anadan olana kimi yeni eranın başlanğıcından 1905 il 2 ay 20 gün keçmişdir.

2) Səməd Vurğun ölənə kimi yeni eranın başlanğıcından nə qədər vaxt keçmişdir?

Səməd Vurğun ölənə kimi yeni eranın başlanğıcından 1955 il 4 ay 26 gün keçmişdir.

3) Səməd Vurğun nə qədər yaşamışdır?

1955 il 4 ay 26 gün - 1905 il 2 ay 20 gün = 50 il 2 ay 6 gün

Cavab: Səməd Vurğun 50 il 2 ay 6 gün yaşamışdır.

Məsələ 2. Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyov 63 il 2 ay 5 gün yaşamış və 23 noyabr 1948-ci ildə vəfat etmişdir. Üzeyir Hacıbəyov nə vaxt anadan olmuşdur?

Məsələnin planlı həlli:

1) Üzeyir Hacıbəyov ölənə kimi yeni eranın başlanğıcından nə qədər vaxt keçmişdir?

Üzeyir Hacıbəyov ölənə kimi yeni eranın başlanğıcından 1947 il 10 ay 22 gün keçmişdir.

2) Üzeyir Hacıbəyov anadan olana kimi yeni eranın başlanğıcından nə qədər vaxt keçmişdir?

1947 il 10 ay 22 gün - 63 il 2 ay 5 gün=1884 il 8 ay 17 gün

3) Üzeyir Hacıbəyov nə vaxt anadan olmuşdur?

Üzeyir Hacıbəyov 18 sentyabr 1885-ci ildə anadan olmuşdur.

Cavab: Üzeyir Hacıbəyov 18 sentyabr 1885-ci ildə anadan olmuşdur.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 46-49
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 46-49
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Vüqar Seyidzadə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
vuqseyidzade@gmail.com

İNFLYASİYANIN İDARƏ OLUNMASINDA MALİYYƏ MENECMENTİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *maliyyə, inflyasiya, strategiya, idarəetmə, maliyyə menecmenti*
Keywords: *finance, inflation, strategy, management, financial management*

Ölkəmizdə maliyyə sisteminin əsas önəmli strukturlarından biri də maliyyə menecmentidir. İqtsadiyyatın olduqca dalğalı olduğu bir dövürdə maliyyə menecmenti ölkənin və yaxud şirkətin gəlir və xərclərini nəzarətini təmin etmək və onu iqtisadiyyatını inflyasiyanın təsirlərindən qorumaq və onunla mübarizə üçün önəmli bir elm toplusudur. Tezisdə inflyasiyanın iqtisadiyyata təsiri və bu təsirlər nəticəsində iqtisadiyyatda baş verən poblemlərin həlli yolları, müəssisə və şirkətlərin maliyyəsinin səmərəli şəkildə idarə olunmasının üsulları haqqında ətraflı məlumat verlmişdir.

Maliyyə menecmenti dedikdə, ölkənin fəaliyyəti və iqtisadiyyatı üçün önəmli faktor və prosseslərdən biridir. İnflyasiya dövlətin iqtisadiyyatında dövriyəsi ümumilikdə yaxşı təsiri olmayan bir prosesdir, bu da təbiidir ki, ölkədə iqtisadiyyatının bir neçə sferasında özünü biruzə verir (Hacıyev, 2020).

Ölkəmizdə maliyyə menecmenti əsasən iqtisadiyyatda əsaslı stabillik inşa etmək üçün vacibdir. Bu zəruriyyətə çatmaq üçün dövlətin pul və maliyyə siyasətini və yaxud maliyyə sənayesini yaxşılaşdırmaq və mənfi təsirləri kiçildərək

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

maliyyə bazarında güvənirliliyi və qorunaqlılığı təmin edilməsi zərurdir. Daha spesifik yolla desək, inflyasiya ökədə valyutanın dəyərini aşağı salır və bu da daxili bazarda məhsulların qiymətinin yüksəlməsinə səbəb yaradacaq faktordur. Bu da öz növbəsində fərdlərin və bizneslərin işini olduqca çətinləşdirir.

Ümumilikdə toxunduğumuz bütün bu çatışmazlıqların və məsələlərin həll olunmasında və onların düzgün idarə edilərək yoluna qoyulmasndakı ən böyük rolu sözssüzdür ki, maliyyə menecerləri oynayırlar.

Bu məqsədlədə maliyyə meneceri maliyyə sistemindəki pirinsiplərin təkminləşdirilməsini, maliyyə mexanizminin optimal olaraq idarə edilməsi, ölkə büdcəsinin düzgün bir qayda ilə idarə olunması, eyni zamanda kredit sahəsindəki məhdudlaşdırılmış imkanlardan istifadə edərək həyata keçirir.

Maliyyə menecmenti, inflyasiya şəraitində bəzi strateji həllərə əl ata bilər. Bu strategiyalar fərqli ola bilər. Buna misal göstərək: şəxsi mənfəət, müəssisə mənfəəti və dövlət mənfəətini qeyd etmək olar. Lakin bu strategiyalar hər birinə müxtəlif ola bilər (Ələkbərov, Vəliyev, Purhanı, 2013).

Bəzi əsas strategiyalara isə aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

Likvidlik idarəetməsi: İnflyasiya şəraitində maliyyə menecerləri həmişə müəssisənin və yaxud təşkilatın likvidliklərinin müvafiq idarə olunmasına diqqət yetirməlidirlər. Bura həm maliyyə müəssisələrinin borc, həm də özəl mənfəətləri də əlavə etməklə bütün qısa müddətli öhdəliklərini ödəməyə qadir olmasını təmin etməkdən ötrü lazımlıdır.

Qiymət artımı ilə mübarizə: Bildiyimiz kimi inflyasiya dövründə qiymətlərin həddindən artıq bahalaşması ortaya çıxır ki, bu bahalaşmaya qarşı maliyyə menecerləri qiymətləri

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

mümkün qədər stabil saxlamaq və yaxud qiyməti düşürmək üçün uyğun addımlar atırlar.

Bundan başqa onuda demək olar ki, inflyasiya zamanı maliyyə sahəsindəki riskləri doğru qaydada idarə olunması üçün fərqli strategiyalarında tədbiq edilməsi tələb edilir. Buna misal kimi biz inflyasiyadan mühafizəli investisiya vasitələri (sabit faizli depozitlər, dövət qazancları sənədləri və s.) istifadə etmək və yaxud daha yaxşı məhsuldarlığa çatmaq üçün inkişaf planı hazırlamaq olduqca önəmlidir.

İnflyasiya dövründə maliyyə menecmentinin təhlükəsizliyini qorunulması üçün şirkətlər, təşkilatlar və ya ölkə önəmli tədbirlər görməlidir.

Əsas tədbirlərə aşağıdakıları misal çəkmək mümkündür:

Yerli valyutadan istifadə və ölkədə istehsal edilən, yəni yerli istehlak mallarının dəstəklənməsi infilyasiyanın idarə edilməsinə əsaslı kömək göstərir. Bu da öz növbəsində dövlətin xaricdə idxalını azaldır və yerli istehlak mallarının qiymətinin yüksətməyə imkan yaradır.

Vəsaitlərin xərclənməsinin ətraflı və düzgün qeydiyyatının aparılması, maliyyə menecmentinin və infilyasiyanın idarə olunmasında əhəmiyyətli mövqedədir. Bu, sərf edilən vəsaitlərin haraya və nə üçün sərf edildiyini və hər bir sərfə ödənilən pulun qarşılığını məlumatlandırmağa kömək edir.

Maliyyə menecmenti, bütün iş və proseslərin ətraflı şəkildə şəffaflıq sahibi olmasını təmin etməlidir. Şəffaflıq nəticəsində sərf edilən vəsaitlərin hardan gəldiyini və hara gedəcəyini dəqiq olaraq görməyə kömək edir (İmran, 2007).

Ümumilikdə xərclənmələrin optimallaşdırılması və boş yerə sərf edilən vəsaitlərin düzgün və effektiv şəkildə idarə edilməsi inflyasiya şəraitində maliyyə menecmenti üçün vacibdir. Bu sərf edilən vəsaitlərin qiymətli varlıqlara yatırılması və optimal şəkildə müəyyən olunmasına mövqe təmin edir (Şahbazov, Məmmədov, Həsənov, 2007).

Bundan başqa, maliyyə planlaması və büdcələmə prosesidə inflyasiyanın təsirinin azaldılması üçün önəmlidir. Şirkətlər və təşkilatlar maliyyə planlaması və büdcələmə zamanı daha səmərəli olmalıdırlar, çünki dəyişən qiymət mühitində bütün məhsulların dəyərləri artacaq və ya dəyişəcək, bu səbəblə, şirkətlər və təşkilatlar məhsulun dəyərini, işgüzar məbləğlərini və digər gəlirlərini yenidən qiymətləndirməli olacaqlar.

Bütün bu saydığımız önəmli faktorlar həm müəssisə və təşkilatların, həm də ölkənin infilyasiya şəraitində maliyyə menecerləri tərəfində istifadə olunan və mütləq nəzər yetirilməli olan proseslərdir və bu da öz növbəsində həm şirkətin və təşkilatın, həm də ölkənin iqtisadiyyatı üçün olduqca önəmli və vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, Y. (2020). Maliyyə iqtisadiyyatı. Bakı, s.35.
2. Ələkbərov, Ə.H., Vəliyev, M.Ə., Purhanı, S.H. (2013). Menecment. Bakı, s.6.
3. İmran, A. (2007). Menecment. Bakı, s.41.
4. Şahbazov, K.A., Məmmədov, M.H., Həsənov, H.S. (2007). Menecment. Bakı, s.781.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 50-53
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 50-53
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Toğrul Hüseynov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
togrul.huseynov @gmail.com

BÜDCƏ DAXİLOLMALARINDA VERGİTUTMA VƏ AUDİTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *vergi auditi, vergitutma, büdcə gəlirləri, dövlət büdcəsi, vergi sistemi*
Keywords: *tax audit, taxation, budget revenues, state budget, tax system*

Tezisdə müasir şəraitdə vergitutma və auditin inkişaf istiqamətlərindən bəhs edilir. Onların hər biri üzrə audit nəzarətinin reallaşmasının başlıca mərhələləri və xüsusiyyətləri açıqlanır. Son illər ölkəmizdə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan müasir vergitutma sahəsində aparılan davamlı iqtisadi islahatlar çox məqsədəuyğundur. Məqalədə eyni zamanda təhlil nəticəsində tədqiq olunan sahə üzrə mövcud problemlər təyin edilmişdir. Hal-hazırkı vaxtda Azərbaycanın maliyyə təşkilatlarının beynəlxalq kapital bazarına qoşulması, xarici investorlar üçün cazibədar investisiya mühitinin yaradılması, ölkəmizdə mövcud olan maliyyə sisteminin beynəlxalq aləmdə qəbul olunan şərtlərə uyğulaşdırılması nöqteyi-nəzərindən audit və vergi sisteminin mütərəqqi şərtlər səviyyəsində yenidən qurulması ən aktual problemlər kimi qarşıya çıxmışdır. Hal-hazırda da gündəlik həyatımızda rast gəldiyiməz iqtisadi cinayətlərin və dövlət vəsaitlərindən qanunsuz istifadə hallarının minimumlaşdırılmasında dövlətin vergi nəzarətinin daha da gücləndirilməsi mühüm rol oynayır.

Büdcə büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında dövlət büdcəsindən hesablanmış vergi yığımları əhəmiyyətli tərzdə

vergi ödəyicilərinin qaydasına-qanunlara yanaşması, onların qanunvericilikdən istifadə etdiyi tələblərə ciddi şəkildə baxılan bilavasitə vəsaitləri. Beləliklə, vergtutma bir səmtdən gərəkli maliyyə ehtiyatlarının dövlət büdcəsinə tələb olunan vaxtda daxilini reallaşdırır, digər prizmadan isə vergi ödəyicilərinin intizamlı davranışına nəzarəti gerçəkləşdirir. Vergitutma dövlətin səmərəli fəaliyyətinin gücləndirilməsinin tərkib hissəsi hesab edilib, hökumətlər və vətəndaşlar dairəsində sosial müqavilə, arasında dialoqu təşviq etməklə dövlətlər və onların vətəndaşları üçün vergitutma prosesi daha effektiv və hesabatlı olmaq üçün mərkəzdir. Vergi inzibatçılığında başlayan islahatlar ictimaiyyətin digər hissələrinə şaxələnməsi realdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin bir növü olan audit dövlətin və biznesmenlərin mənafeyi ilə bağlı məsələlərin effektiv həllinə imkan yaradan obyektiv, qərəzsiz və müstəqil analitik-nəzarət infrastrukturudur (Abbasov, Abbasov, 2017). Ümumiyyətlə, bazar infrastrukturları içərisində auditin özünəməxsus layiqli yeri, mövqeyinin mövcudlugun desək yanılmarıq. Auditor yoxlamaları müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin hüquqi normativ aktlara uyğunluğunu, mühasibat hesabatlarının və əmlakın qiymət-ləndirilməsinin düzgünlüyünü müəyyən etmək, çatışmamazlıqları aşkara çıxarmaq, mühasibat uçotu qurmaq, vergilərin hesablanması və bəyannamələrin hazırlanması, həmçinin sahibkarların fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinin perspektiv inkişaf istiqamətlərinə dair təklif və tövsiyələr irəli sürmək məqsədi güdür.

Vergi auditi dövlət qulluğunun idarəetmə funksiyasının üsullarından biri olmaqla ödəyicilərin təsərrüfat-maliyyə işini optimal vəziyyətə gətirmək, vergi qanunvericiliyinə qanun çərçivəsində əməl etmək məqsədi daşıyan müşahidə sistemidir. Vergi yoxlamasının əsas əsas prinsipləri qanunçuluq, mütəşəkkillik, ödəyiciyə zərər vurmamaq prinsipi, qanun

pozuntularının qarşısının alınması və vergi xidmətinin gündəlik işinə nəzarətdir. Uzunmüddətli perspektivdə təsərrüfat subyektlərinin səmərəli iş tərəqqisini, strateji inkişaf tempinin təmin edilməsini və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsini şirkətlərdə audit sistemi əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edir.

Vergitutmadan əldə edilən gəlirin məbləği bilavasitə vergi potensialı ilə bağlıdır. Vergi yığımında əsas ümummilli məqsədlərin həlli, antiböhran layihələrin artımı və sabit məhsuldar iqtisadi inkişafa yiyələnməkdən ötrü vergi potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi potensialı ortaya çıxır ki, bu zaman verginin vəziyyəti haqqında ekstrospektiv məlumatlara ciddi ehtiyac duyulur (Musayev, Kəlbiyev, 2002).

Belə ki, vergi nəzarəti bir istiqamətdən dövlət büdcəsinə lazımi maliyyə vəsaitlərini lazımi vaxtda reallaşdırır, digər tərəfdən isə vergi ödəyicilərinin intizamlı davranışına nəzarət edir. Vergi nəzarəti səlahiyyətli dövlət orqanlarının tam və məqsədyönlü işini özündə ehtiva edən vergitutma sahəsində mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əsaslanır və vergiyə dair tələblərin həyata keçirilməsi ilə bağlı məlumatların toplanmasına və təhlilinə yönəldilir. Bu nəzarət növünün son məqsədi vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarını operativ şəkildə aşkar etmək, onlara qarşı qəti tədbirlər görmək və son nəticədə bütün sahibkarlıq subyektləri üçün bərabərlik və ədaləti təcəssüm etdirən əlverişli vergi mühitinin yaradılmasıdır.

Respublikada iqtisadi artımın bərqərar olması, qeyri-neft sektorunda diqqət cəlb edən pozitiv tendensiyalar, həmçinin biznes mühitində müşahidə olunan davamlı tərzdə şəffaflaşması dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının dinamikası göstəricisindən müsbət töhfə verməklə yan ötüşməmişdir. Ötən illə müqayisəyə gətirildikdə 2022-ci ildə vergi daxilolmaları önəmli şəkildə yüksələrək 2021-ci illə müqayisəyə gətirildikdə 82,2 faiz artaraq, ilk dəfə rekord

həddlə 15 milyard manatı ötüb. Qeyri-neft-qaz sektorundan daxilolmalar isə özlüyündə 27,9 faiz artaraq 8 milyard 134,9 milyon manata səviyyəsinə qədər yüksəlib.

Xüsusilə büdcə gəlirlərinin aparıcı mənbəyi kimi ölkənin neftdən asılılığının minimuma endirilməsi vergi nəzarəti sahəsində əsaslı dəyişikliklər tələb edir. Belə bir şəraitdə, xüsusilə pandemiya dövründə neft gəlirlərinin azaldığı bir vaxtda, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin azalması ilə paralel olaraq, dövlət büdcəsinin digər mühüm sahələrində də vergi pozuntularının baş vermə ehtimalı yüksəkdir. Sadəcə olaraq büdcə qanunvericiliyini sərtləşdirmək və ya yumşaltmaqla uçurumu aradan qaldırmaq real görünmür.

İqtisadi sferada respublikamızda uğurla gerçəkləşdirilən məqsədyönlü islahatlar dövlətin idarəetmə funksiyalarının, xüsusən də vergitutma və audit fəaliyyətinin yenidən qurulmasını zəruririyyətə çevirir. Bu yanaşmadan, beynəlxalq sferada vergi nəzarətinin təşkili praktikasının kompleks araşdırılması və onun ölkəmizdə tətbiqi imkanlarına aydınlıq gətirilməsi özlüyündə böyük önəm əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.B., Abbasov, S.A. (2017). Biznesin əsasları. Dərs. Monoqrafiya, 385 s.
2. Musayev, A.F., Kəlbiyev, Y.A. (2002). AR vergi xidməti: islahatlar və nəticələr. Bakı: “Təfəkkür”, 324 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 54-57
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 54-57
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Şəbnəm Rüstəmli
Azərbaycan Universiteti
magistrant
shabnamrustamlii@gmail.com
Səbinə Orucova
Azərbaycan Universiteti
magistrant
sabina.orujova@student.au.edu.az
Elçin Həsənov
Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
elgafgas@yahoo.com

İQTİSADİ İNFORMASİYA SİSTEMİNDƏ İNFORMASİYA TƏMİNATININ TƏRKİBİ VƏ MƏZMUNU

Açar sözlər: *informasiya bazası, iqtisadi informasiya sistemi, istinad faylları, arxiv faylları, infobaza*

Keywords: *information base, economic information system, reference files, archive files, infobase*

Bildiyimiz kimi, istənilən bir mühitdə qərarların hazırlanmasını və qəbul edilməsini təmin etmək üçün informasiya proseslərini həyata keçirən aparat və proqram vasitələrinin, informasiya resurslarının, inzibati xidmətlərin əlaqəli məcmusu inormasiya sistemi adlanır. Bu sistemin, tələblərə uyğun olaraq öz zamanında işləməsi real dünyada obyektin fəaliyyəti haqqında məlumatların toplanması, saxlanması, işlənməsi və yayılmasından ibarət olması ilə müəyyən edilir və bu sistem konkret obyekt üçün yaradılır. Real dünyanın iqtisadi obyekti nəzərdən keçirilməsi onun

iqtisadi informasiya sistemi (EIS) kimi tanınmasına zəmin yaradır (1).

İnformasiya sisteminin əsas hissəsi informasiya bazasıdır və kompüter sisteminin yaddaşında müəyyən bir qaydada toplanaraq fayllar şəklində saxlanılan bu informasiya bazası vasitəsi ilə idarəetmə proseslərinin və tapşırıqlarının informasiya ehtiyaclarının ödənildiyi məlumatların məcmusudur. Fayl iqtisadi problemləri həll etmək üçün nəzərdə tutulmuş homojen struktura sahib qeydlər toplusudur. Qeyd - ümumi açar sahəsi ilə birləşdirilən müəyyən formatlı sahələr toplusudur. Bütün EIS fayllarını müəyyən meyarlara görə təsnif etmək olar: a) emal mərhələləri; b) daşıyıcıların növü üzrə; c) məlumatların tərkibinə görə; d) təyinatına görə; e) məntiqi təşkilatın növünə görə; f) fiziki təşkilatlanma üsulu ilə (2).

Daxiletmə faylları verilənləri daxil etmək və ya əsas faylları yeniləmək üçün ilkin sənədlərdən yaradılır. Nəticəvilik informasiyası olan fayllar çap və ya rabitə kanalları vasitəsilə ötürülmək üçün nəzərdə tutulub və uzunmüddətli saxlanmaya məruz qalmır. Məlumat bazasında saxlanılan əsas fayllara əsas, işçi, aralıq, xidmət və arxiv faylları daxildir. Əsas fayllar vahid qeyd strukturuna malik olmalıdır və operativ və kəsintili məlumatı olan qeydləri ehtiva edə bilər. Əməliyyat faylları bir və ya bir neçə daxiletmə faylı əsasında yaradıla və bir və ya bir neçə ilkin sənədlərin məlumatlarını əks etdirə bilər. Şərti daimi məlumatı olan fayllarda il ərzində 40 %-dən çox olmayan və buna görə də sabitlik əmsalı ən azı 0,6 olan arayış, qiymət, cədvəl və digər növ məlumatlar ola bilər.

Arxiv məlumat faylları maddi istehsal elementlərinin (materiallar, xammallar, əsas vəsaitlər, əmək ehtiyatları və s.) bütün xüsusiyyətlərini əks etdirməlidir. Bir qayda olaraq, kataloqlar təsnifatçılar haqqında məlumat və maddi sferanın elementləri, məsələn, qiymətlər haqqında əlavə məlumatlar

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 54-57
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 54-57
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

ehtiva edir. Standart və qiymət sənədlərində əməliyyatların və xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün istehlak dərəcələri və qiymətlər haqqında məlumatlar olmalıdır. Elektron cədvəl faylları uzun müddət ərzində sabit hesab edilən iqtisadi göstəricilər haqqında məlumatları ehtiva edir, məsələn, saxlama dərəcələri, ayırmalar və s. Plan faylları bütün plan dövrü üçün saxlanılan plan rəqəmlərini ehtiva edir.

Arxiv fayllar verilənlərin emal vaxtını azaltmaq üçün bir neçə əsas fayldan məlumat çıxarmaqla əsas fayllar əsasında xüsusi problemləri həll etmək üçün yaradılır. İstinad faylları iş fayllarından onunla fərqlənir ki, onlar iqtisadi məsələlərin həlli nəticəsində formalaşır, başqa məsələlərin həlli üçün sonrakı istifadə məqsədi ilə saxlanılır. Bu fayllar, eləcə də işləyən fayllar tez-tez istifadə olunarsa, əsas fayllar kateqoriyasına da köçürülə bilər.

Xidmət faylları əsas fayllarda məlumat axtarışını sürətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və bunlara kataloqlar, indeks faylları və kataloqlar daxildir. Arxiv faylları analitik problemlərin həlli üçün istifadə olunan, məsələn, proqnozlaşdırma, problemlər kimi əsas fayllardan tarixi məlumatları ehtiva edir. Arxivləşdirilmiş məlumatlar məhv edildiyi təqdirdə infobazanın bərpası üçün də istifadə edilə bilər.

İnfobazada faylların saxlanmasının təşkili aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: a) bütün idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirmək və iqtisadi problemləri həll etmək üçün saxlanılan məlumatların tamlığı; b) saxlanılan məlumatların bütövlüyü, yəni İS-ə məlumat daxil edilərkən məlumatların ardıcıllığının təmin edilməsi; c) məlumatların bütün nüsxələrində məlumatların yenilənməsinin vaxtında və eyni vaxtda olması; d) sistemin elastikliyi, yəni İS-in dəyişən informasiya ehtiyaclarına uyğunlaşması; e) IS strukturunun tələb olunan mürəkkəblik dərəcəsini təmin edən sistemin

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

mümkünlüyü; f) sistemin istifadəçi sorğularına tam uyğun gələn məlumatları axtarmaq və təqdim etmək qabiliyyətinə aid olan informasiya təhlükəsizliyinin aktuallığı; g) informasiya təhlükəsizliyinə tez bir zamanda sorğu tərtib etməyə imkan verən dil interfeysinin rahatlığı; h) giriş hüquqlarının fərqləndirilməsi, yəni hər bir istifadəçi üçün mövcud qeyd növlərinin, sahələrin, faylların və onlar üzərində əməliyyat növlərinin müəyyən edilməsi (3).

Hər bir obyektin dəyəri olduğu kimi, informasiya sistemlərinin iqtisadi qiymətləndirilməsini 3 istiqamətdə aparmaq olar: a) *ənənəvi* – iqtisadi tələbin, xalis gəlirin və mülkiyyətin ümumi dəyəri ilə müəyyən edilən *ənənəvi* maliyyə üsullarıdır; b) *keyfiyyət* – buraya informasiya itisadiyyatını, göstəricilərin balanslaşdırma sistemi və aktiv göstəricilərin idarə edilməsini qiymətləndirilmə metodlarını aid etmək olar; c) *ehtimal* – tətbiq edilən informasia texnologiyaları üçün ədalətli qiymətləndirmə tətbiq edilir (4). Göstərilən qrupların hər birinin öz əhatə dairəsi, konstruktivliyi və müəssisənin inkişaf strategiyasına inteqrasiya imkanları var və bu iqtisadi informasiya mühitini məqsədə uyğun formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. https://shorturl.at/csAUZ
2. https://studfile.net/preview/9376120/page:20/
3. http://bseu.by/it/tohod/lekcii_3.htm
4. https://fb.ru/article/448852/ekonomicheskie-informatsionnyie-sistemyi-opredelenie-ponyatie-i-struktura

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 58-61
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 58-61
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Rahid Bağırzadə
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
rahidbagirzade9@gmail.com
UOT: 379.85

TURİZM SAHƏSİNDƏ İNNOVATİV FƏALİYYƏTLƏR: MAHİYYƏTİ VƏ SPESİFİKLİYİ

Açar sözlər: *turizm, innovasiya, sənaye, iqtisadiyyat, turizm bazarı*
Keywords: *tourism, innovations, industry, economy, tourism market*

İnnovasiyalar elmi fikrin nailiyyətlərinin həyata keçirilməsi və tətbiqi vasitəsidir. Bu nöqteyi-nəzərdən turizm mürəkkəb sektorlararası sosial-iqtisadi sistem olduğu üçün innovasiya üçün müstəsna dərəcədə geniş sahədir. Turizm təkcə yeni məhsul və ya xidmət yaratmır, həm də idarəetmənin digər sahələrində tətbiq edilən yeniliklərdən istifadə edir. Məsələn, informasiya texnologiyaları sahəsindəki inkişaflardan mehmanxana şirkətləri, turizm agentlikləri, nəqliyyat şirkətləri tərəfindən geniş istifadə olunur. Turizm məhsulunun yaradılması, turistlərə xidmət göstərilməsi, avia və dəmir yolu biletlərinin bronlaşdırılması − bütün bu proseslər informasiya texnologiyaları sahəsində ən son nailiyyətlərin tətbiqi ilə keyfiyyətcə yeni səviyyəyə yüksəlmişdir.

İnformasiya texnologiyalarının səmərəli əməkdaşlığı təmin etməsi və qloballaşma üçün alətlər təqdim etməsi turizm sənayesində çalışan menecerlər üçün yeni tətbiq sahələri yaratdı. Gündəlik fəaliyyətlərin həyata keçdiyi müəssisələrdə

məlumatın yaradılması, toplanması, işlənməsi və ötürülməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir və bunun sayəsində informasiya texnologiyaları gözlənilmədən turizm müəssisələrinin ən vacib elementlərindən birinə çevrildi. Həm turizm təklifinin, həm də turizm tələbinin sürətli inkişafı informasiya texnologiyalarını bu sənayenin əsas tərəfdaşına çevirdi və buna görə də informasiya texnologiyaları turizmin marketinqi, paylanması, təşviqi və koordinasiyasında getdikcə daha mühüm rol oynayır (Coshkun, Yuksek, 2010).

Turizmin innovativ inkişafına təsir edən əsas amillərə aşağıdakılar daxildir:

- elmi-texniki inkişafın səviyyəsi, iqtisadi və siyasi sabitlik, müasir qanunvericilik bazasının mövcudluğu və digər xarici amillər;
- tələb olunan miqdarda təbii, maliyyə və digər resursların olması;
- turizm infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi;
- turizm bazarında mövcud vəziyyət, habelə rəqabətin dərəcəsi və növü;
- turizm fəaliyyətinin bütün sahələrində yüksək ixtisaslı kadrların olması.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial-iqtisadi sistemin innovativ potensialına təsir edən ən mühüm amil təkcə bütün növ resursların tələb olunan həcminin mövcudluğu deyil, həm də onların keyfiyyəti, strukturu, tarazlığı və istifadəsinin rasionallığıdır. Bu göstəricilərin təkmilləşdirilməsi istifadə olunan resursların miqdarını artırmadan resurs potensialını artıra bilər.

Turizm sahəsində innovativ fəaliyyətin əsas istiqamətlərini ayıraq:

Müasir dövrdə xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə tələb gözləntiləri yüksək olan və daha çox məlumatlılaşan turizm

istehlakçılarının məhdud vaxta sahib olması, turizm məhsulları haqqında etibarlı və dəqiq məlumat əldə etmək və qısa zaman ərzində rezervasiya edə bilməsi üçün texnologiya və internetdən istifadə bir zərurətə çevrilmişdir. Turistik məhsul haqqında geniş məlumat əldə edə bilən turistik istehlakçıları, axtardıqları məhsulları asanlıqla seçə bilirlər. Bundan əlavə, texnoloji inkişaflar turistlərə təklif olunan imkanları artırır və bunun sayəsində onların səyahət təcrübələrini daha da maraqlı edir (Yilmaz, Yilmaz, 2004: 157:175).

İstənilən sənayedə innovativ fəaliyyətin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və turizm sənayesi də istisna deyil. Bu, turist xidmətlərinin xüsusiyyətləri, onlara olan tələb və təkliflə bağlıdır. Turizm sahəsində innovasiya prosesinin spesifikliyini müəyyən edən amilləri nəzərdən keçirək.

1. Turist xidmətləri, hər hansı digər xidmətlər kimi, saxlama qabiliyyətinə malik deyildir. Nəticə etibarilə, turizm şirkətlərinin menecerləri turizm məhsulunu ciddi şəkildə müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində satmalıdırlar ki, bu da onları daim yeni bazarlar və turizm məhsulunu tanıtmaq üçün yeni yollar axtarmağa məcbur edir.
2. Əksər istiqamətlərin turizm xidmətlərinin satış həcmi mövsümi dalğalanmalara məruz qalır. Mövsümdənkənar dövrlərdə əlavə təkliflər, qiymət siyasəti, təklifin diversifikasiyası və s. köməyi ilə tələbi əlavə stimullaşdırmaq lazımdır. Fikrimcə, turizm xidmətlərinin xüsusiyyətlərinə təkcə mövsümi tərəddüdlərə məruz qalmağı deyil, həm də siyasi, iqtisadi, ekoloji və digər xarici amilləri aid etmək lazımdır.
3. Turist xidmətinin göstərilməsi müəyyən bir yerə, məsələn, hava limanına, otelə, sərgi obyektinə və s. bağlıdır.
4. Turist xidməti almaq üçün istehlakçı müəyyən məsafə qət etməli, daimi yaşayış yerini tərk etməlidir.

5. İstehlakçı və turist xidmətləri istehsalçısı turizm bazarında coğrafi olaraq səpələnmişdir, buna görə də geniş auditoriyanı əhatə edən tanıtım tədbirləri istehsalçı üçün xüsusilə aktuallaşır.

Göründüyü kimi, turizm fəaliyyəti daim yeni yollar və həll yolları axtarışından, nəticə etibarilə innovasiyalardan ibarətdir. İnnovativ ideyaları və inkişafları həyata keçirmək üçün müasir bazar tələblərinə cavab verən çevik, adaptiv çoxsəviyyəli idarəetmə sistemi formalaşdırmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Coshkun, I.O. & Yuksek, G. (2010). Information Technologies in Tourism Enterprises TUROFED, V. 51.
2. Yilmaz, B.S. and Yilmaz, O.D. (2004). The Effects of Globalization and Information Technologies on the Tourism Industry, 1st Balikesir National Tourism Congress Proceedings, p.157-175.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 62-65
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 62-65
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Nigar Əsgərzadə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
asgnigar@gmail.com

AZƏRBAYCANDA İNNOVASİYA TƏYİNATLI İQTİSADİYYATIN FORMALAŞDIRLMASI

Açar sözlər: *innovasiya sferası, innovasiya fəaliyyəti, strategiya, innovasiyalı inkişaf, rəqabət qabilliyyəti*
Keywords: *sphere of innovation, innovation activity, strategy, innovative development, competitiveness*

Tezisdə Azərbaycan iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı üçün dövlətdövlət dəstəyinin əhəmiyyəti və onun səciyyəvi əlamətləri açıqlanmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi və innovasiyalı inkişaf yoluna keçməsi məqsədilə dövlətin inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasının əsas istiqamətləri əsaslandırılmış və onların reallaşdırılmasının təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmləri işlənib hazırlanmışdır.

Müasir dövrdə dominatlaşan və rəqabət üstünlüyü ilə səciyyələnən innovasiyalı iqtisadiyyat şəraitində təsərrüfat subyektləri bazar seqmentinə uyğun yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalının genişləndirilməsi, material aktivlərinin rolunun artırılması və intellektual kapitalın investisiyalaşdırılması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Bu gün müəssisə və təşkilatlar arasında rəqabət mübarizəsi kapital bazarlarına və maddi qiymətlərə malik olmaq uğrunda deyil, innovasiyaların işlənməsi və tətbiqinin sürətləndirilməsini təmin etmək uğrunda getməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər Azərbaycan Respublikasında dövlət və elmi ictimaiyyət iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişaf məsələlərini daim diqqət

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

mərkəzində saxlamış, elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktiv işlərinin (ETTKİ) təşkili istiqamətində müəyyən stimillaşdırıcı və tənzimləyici tədbirlər həyata keçirmişlər. Lakin aparılan iqtisadi və institusional islahatların lazımi nəticələr verməməsi müasir çağırışlar kontekstində milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasını və dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdiriilməsini zəruri edir.

İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı müasir dünyada hər bir ölkə üçün iqtisadi üstünlüyü təmin edən əsas vasitə kimi çıxış edir. Əhalisinin hər nəfərinə düşən Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM-nin) həcminə görə öndə olan dünya ölkələri (ABŞ, Sinqapur, İsveçrə və s.) yüksək iqtisadi nəticələrə məhz innovasiya imkanlarından geniş istifadə etmək nəticəsində nail olmuşlar. İqtisadi parametrlərin təhlili göstərir ki, innovasiyalı inkişaf yolu ilə gedən ölkələrin iqtisadiyyatı təbii resurslardan istifadəyə əsaslanan ölkələrinkindən əhəmiyyətli dərəcədə irəlidədir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırıcı qüvvəsi innovasiyalar hesab olunur və respublikamızda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsaslarını innovasiyaların inkişafı təşkil edir. İnnovasiyalar ölkənin iqtisadi artımında əhəmiyyətli rol oynayır. Yeni məhsulların və istehsal fəaliyyətinin üzə çıxarılması, mövcud məhsulların və ya istehsal fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə iqtisadi səmərə yaratmaq mənasını verən innovasiya, davamlı iqtisadi artımın və ölkələrin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnnovasiyaların mövcudluğu qlobal rəqabət qabiliyyətinin əldə edilməsində, məhsuldarlığın artırılmasında, iqtisadi artımın və bununla da sosial rifahın və həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsində ən fundamental elementlərdən biri kimi qəbul olunur. Son 25 ildə xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi artımına innovasiyaların

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 62-65
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 62-65
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

töhfəsinin 50 %-dən çox olması bunun ən bariz göstəricilərindən biri hesab olunur .

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, investisiya fəaliyyətinin iqtisadi stimullaşdırılmasının effektiv üsullarından biri elm və innovasiya fəaliyyətində dövlət-xüsusi biznes tərəfdaşlığıdır, hansıki elmi tədqiqatların yerinə yetirilməsi, elmi-texniki işləmələrin və texnologoyaların kommersiyalaşdırırlmasından elmtutumlu yüksək texnoloji məhsul istehsalınadək bütün innovasiya tsikli üzrə dövlət və xüsusi biznesin qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edir. Dövlət-xüsusi biznes tərəfdaşlığının inkişafı üzrə dünyada lider Böyük Britaniya, Avstraliya və Skandinaviya ölkələri sayılırlar. Dövlət-xüsusi biznes tərəfdaşlığı layihələrində elm və texnologiyaya dövlət büdcəsindən daha çox vəsait ayrılır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən sənaye müəssisələrinin 25,6 %-i innovasiyalı aktiv müəssisələrdir. Avropa İttifaqı ölkələri üzrə innovasiya aktivlik göstəricisi 22-72 % civarında tərəddüd edir. İnnovasiya fəaliyyətinin effektivliyi elmi tədqiqatların və işləmələrin maliyyələşdirilməsini müəyyən edir. Elmi tədqiqatlara və işləmələrə sərf edilən vəsaitin ümumi daxili məhsula (ÜDM) olan nisbəti elmtutumlu göstərici adlanır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ÜDM–un elmtutumluğu 2 % dən çox olmalıdır. Azərbaycanda ÜDM–un elmtutumluğu 0,85 % təşkil edir ki, bu inkişaf etmiş xarici ölkələrin müvafiq göstəricisindən çox aşağıdır. Belə ki, elmtutumlu göstərici Avropa İttifaqı ölkələrindən İsveçdə 3,62 %, Fillandiyada 3,96 %, Daniyada 3,02 %, Avstriyada 2,75 %, Almaniyada 2,82 % və Fransada 2,21 %, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrindən Rusiyada 1,25 %, Ukraynada 0,91 % təşkil edir (Larin, 2008: 139).

Maraqlı cəhət odur ki, son illər kommersiya təşkilatları tərəfindən elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinə

investisiya qoyuluşu əhəmiyyətli dərəcədə artmış və maliyyələşmənin strukturunda birinci yerə çıxmışdır. 2021-ci ildə elmi-tədqiqat və konstruktor işlərinin təşkilinə (ETKİT) qoyulan vəsaitin ÜDM da xüsusi çəkisi dövlət sektoru üzrə 0,25 % və kommersiya təşkilatları üzrə 0,62 % təşkil etmişdir. İnkişaf etmiş xarici ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda ETKİT – nə sərf edilən dövlət vəsaitinin payı cüzidir. Belə ki, Daniyada bu göstərici 0,99 %, Almaniyada 0,95 %, Fillandiyada 1,12 %, İslandiyada 1,14 % təşkil edir. Xarici ölkələrdə də ETKİT – nə kommersiya təşkilatlarının məsrəflərinin payı dövlət məsrəfləri ilə müqayisədə yüksəkdir: Böyük Britaniyada – 1,16 %, Daniyada – 2,02 %, Almaniyada – 1,92 % təşkil edir (Larin, 2008: 152).

Təşkilatı innovasiya-müəssisənin işgüzar təcrübəsində, iş yerlərinin təşkilində yaxud xarici iqtisadi əlaqələrdə yeni təşkilati üsulların tətbiqidir.İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının maliyyə təminatı innovasiya fəaliyyətinin effektivliyi üçün yeganə meyar deyil, maliyyə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadənin nəticəsi: ixtiralara potent, sənaye nümunəsi və əmtəə nişanı, ölkədə qabaqcıl istehsal texnologiyalarının yaradılması daha vacibdir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, innovasiya fəaliyyətinin inkişafını ləngidən iqtisadi amillər aşağıdakılardır:

- xüsusi pul vəsaitlərinin çatışmaması;
- texniki və texnoloji yeniliklərin dəyərinin baha olması;
- innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına dövlət dəstəyinin zəif olması.

Ədəbiyyat

1. Larin, S.N. (2008). Gosudarstvenno-chastnoye partnerstvo: zarubezhnyy opyt i rossiyskiye realii. M.: Izdatel'stvo LKI, 312 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 66-70
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 66-70
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Məhəbbət İmanov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mahirimanov56 @gmail.com

BİZNESDƏ VERGİ NƏZARƏTİ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *vergi islahatı, vergi idarəçiliyi, maliyyə mexanizmi, vergi nəzarəti, vergi sistemi*
Keywords: *tax reform, tax administration, financial mechanism, tax control, tax system*

Məqalədə biznes fəaliyyətində vergi nəzarətinin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Onların hər biri üzrə vergi nəzarətinin reallaşmasının başlıca mərhələləri və xüsusiyyətləri açıqlanır. Vergi nəzarət sisteminin meydana gəlməsi xüsusiyyətləri, habelə vergi nəzarətinin normativ-hüquqi bazası bazası araşdırılmışdır. Vergi islahalarının gedişatı xüsusiyyətləri açıqlanmışdır.

İqtisadi sahədə baş verən planlaşdırılmamış neqativ proseslər öz-özünə tənzimlənmədiyi üçün cəmiyyətdəki reallıqları özündə ehtiva edən iqtisadi-sosial həyat tərzində xoşagəlməz problemlər yaranır və belə bir vəziyyətdə dövlətdən görünən qabaqlayıcı iqtisadi tənzimləmə mexanizminin reallaşmasına gətirib çıxarır. Büdcə gəlirlərinin formalaşması prosesində əsas mənbələr hesab edilən vergi yığımları bilavasitə vergi ödəyicilərinin qaydalara hörmət səviyyəsindən, qanunvericilikdən irəli gələn tələblərə ciddi əməl etməsindən asılıdır. Vergi nəzarətinin olmadığı, eləcə də onun səmərəliliyinin nisbətən zəif olduğu halda vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini tam və vaxtında yerinə yetirmələri qətiyyən inandırıcı deyil.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 66-70
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 66-70
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Vergi nəzarəti dövlətin səlahiyyət daşıyan orqanlarının tam və hədəfyönlü işini özündə ehtiva edən vergitutma sahəsində mövcud qanunvericiliyin tələblərinə söykənir və rezidentlərin vergi öhdəliklərinə dair tələblərin icrası ilə əlaqədar məlumatların yıgılması və analizinə istiqamətlənib. Bu tip nəzarətin ali məqsədi vergi qanunvericiliyində yol verilmiş pozultuların çevik aşkarlanması, onların qarşısına qətiyyətlə cədd çəkilməsi və bunun yekununda bütöv biznes subyektlərindən ötrü bərabərliyi və ədaləti özündə təcəssüm edən münasib vergi mühitinin formalaşdırılmaqdır. Vergi inzibatçılığının səviyyəsinin yüksəldilməsi həm də vicdanlı və intizamlı vergi ödəyiciləri üçün bərabər rəqabət şəraitinin təmin edilməsi və onların vergi yükünün ardıcıl olaraq azaldılması üçün potensial resursdur. Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, ilk növbədə, dövlətlə biznes arasında optimal münasibətlərin saxlanmasına yönəldilməlidir.

K.Belskinin apardıgı tədqiqatlar yekununda gəldiyi qənaətə əsasən, vergi sistemi dedikdə, vergitutma sahəsində bəlli prinsiplərə söykənən bir-birilə qarşılıqlı baglı elementlərin (hissələrin), iş adamların vergi ödəmə bacarıgının, vergi və yığımların qanunda nəzərdə tutulmuş sistemi, vergi inzibatçılığı və dövlət istiqamətində tətbiqi reallaşdırılan vergitutma metodlarının bütöv toplusu dərk edilir (Bel'skiy, 2006).

M.Karaseva isə bundan fərqli yanaşma tərzi ilə vergi strukturuna dövlətin vergitutma sferasında iqtisadi, siyasi, təşkilati və konstitusiya xarakterli bütün cari ictimai əlaqələrin məcmusu şəklində aydınlıq ortaya qoyur (Karaseva, 2011).

Maliyyə mexanizmini formalaşdırmaqla, dövlət onun bu və yaxud başqa zamanın maliyyə siyasətinin qarşıya qoyduğu tələblərinə daha dürüst şəkildə uyğun gəlməsini təmininə cəhd edir ki, bu isə onun vəzifə və hədəflərinin bütöv şəkildə reallaşmasının təminatı hesab edilir. Bu zaman maliyyə

mexanizminin və ona daxil olan fərqli elementlərin kollektiv və şəxsi maraqlarla daha bəsit bağlılığının daimiliyi saxlanar ki, bu da maliyyə mexanizminin effektivliyinin zəmanəti kimi özün göstərər. Vergilər hökumətləri inkişafa sərmayə qoymaq üçün lazım olan vəsaitlə təmin edir, yoxsulluğun aradan qaldırılması və dövlət xidmətlərinin göstərilməsi. Asılılığa kömək etmək üçün bir antidot təklif edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün lazım olan fiskal etibar və davamlılığı təmin etməklə artımı təşviq edir. Vergi sisteminin dizaynı həm də yerli və beynəlxalq sistemlərlə investisiya qərarları, o cümlədən şəffaflıq və ədalətlilik baxımından sıx bağlıdır. Gücləndirilməsi daxili resursların səfərbər edilməsi təkcə gəlirlərin artırılması məsələsi deyil, həm də bununla inklüzivliyi təşviq edən, idarəçiliyi təbliq edən vergi sisteminin layihələndirilməsi, cəmiyyətin müvafiq gəlir və sərvət bərabərsizliyi ilə bağlı fikirlərini uyğunlaşdırır və sosial ədaləti təşviq etməklə bağlıdır.

Vergi nəzarəti tədbirlərin reallaşması gedişatında tam proseslərin hüquqi və iqtisadi səmtdən ciddi reqlamentləşdirilməsi, müasirliyi özündə əks etdirən iqtisadi tələblərə rəğmən tərzdə vergi xidmət orqanlarının önündə yeni vəzifələrin qoyuluşu və bu səpkidə sair məsələlər bu xidmətin işinə yeni məzmun aşılamış və onların fəaliyyətin müəyyən dərəcədə qəlizləşdirmişdir. Respublikada vergi siyasətinin səmərəyönlü reallaşdırılmasından ötrü təşkilati məsələlərlə bağlı tədbirlərin həmahəng sisteminin yaradılması çox önəmlidir.

Araşdırma apardığımız mexanizmləri içərisində vergi idarəçiliyi başlıca təşkiledicilərindən biri sayılır. Vergi idarəçiliyi dedikdə, vergi münasibətlərinin dövlət istiqamətdən idarə olunması sistemi nəzər dairəsində saxlanılır (Rzayev, Xəlilov, 2008: 101). Vergi nəzarəti effektiv vergi idarəçiliyinin vacib vasitələrindən biri desək, səhv etmərik. Onun başlıca

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

hədəfi vergidən yayınma hallarının qarşısını qətiyyətlə almaq və büdcə gəlirlərinin stabil daxilolmasının təminə yiyələnməkdir.

Dövlətin maliyyə nəzarətinin növləri arasında vergi nəzarəti özünəxas aparıcı yerlərdən biri sayılmaqla, biznes subyektlərinin fəaliyyətin reallaşdırdıgı və bunun yekununda gəlir əldə etdiyi ictimai həyatın bütün sahələrini özündə ehtiva edir. Vergi nəzarətinin elmi-nəzəri əhəmiyyət dairəsinin araşdırılması yerli və xarici elmi ədəbiyyatlarda onun təsir dairəsinin və onun əsasında duran nəzarət prosedurlarının nisbətinə aydınlıq gətirən dar və geniş baxışın fərqləndirilməsinin zəruriliyini göstərmişdir. Dar mənada vergi nəzarətinin dəyəri imkanla əlaqələndirilir, məcburi fiskal ödənişlərin yığılması boyunca funksiyaların icrasıdır. Geniş diapozonda vergi nəzarəti vəzifəsi maliyyənin tərkib hissəsi formasında dövlətdə nəzarəti təmini zərurətindən qaynaqlanır, dövlətdə vergi sisteminin vəziyyəti və qeyri-qanuni kapital dövriyyəsinin qarşısının alınması hədəfilə funksiyaları gerçəkləşdirir ki, bu isə özlüyündə onun dizaynını qismən vəzifəyə yaxınlaşdırır.

Gəldiyim qənaətə görə, iqtisadi inkişafa stimul yaratmaq, vergitutma bazasının əhatə diapozonunu genişləndirmək və yekunda vergi daxilolmalarında müsbət uğurlara imza atmaq hədəfilə regional xüsusiyyətlərə söykənən vergi güzəşt, cərimə və sanksiyaları, həmçinin də differensial vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Lakin bunu diqqətə almayaraq bu dəyişikliklər, vergi uyğunluğunun idarə edilməsi və təkmilləşdirilməsindən ötrü effektiv bir yanaşma tərzini-sadaladığımızları əhatə edən strukturlaşdırılmış risk idarəetmə prosesini izləməkdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 66-70
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 66-70
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ədəbiyyat

1. Bel'skiy, K.S. (2006). Nalogovaya sistema: osnovnyye printsipy, elementy.
2. Karaseva, M. (2011). Finansovoye pravo Uchebnik. Moskva, 617 s.
3. Rzayev, Z.H., Xəlilov, Ş.İ. (2008). İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti. Bakı: “Çaşıoğlu”, 272 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 71-72
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 71-72
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Hikmat Allahverdiyev
Azerbaijan State Economic University
master student
hikmet.allahverdiyev.99@gmail.com

INCIDENT RESPONSE: PROBLEMS AND APPROACHES

Keywords: *security, incident response, SOC, cyber-attacks, malicious*

Açar sözlər: *təhlükəsizlik, hadisələrə reaksiya, SOC, kiber hücumlar, bədniyyətli*

Cyber security is one of the fields in Azerbaijan that is developing rapidly year by year. Azerbaijan government pays special attention to the development of cybersecurity field and is investing sufficiently. As a result, the Azerbaijani Republic climbed 34 points to 52nd place from 86th in the 2022 rating chart released by the National Cybersecurity Index, which evaluated the work of 46 indicators in 161 countries in the field of cybersecurity. Along with the dynamic development of the field of cyber security, hundreds of cyber incidents occur every day across the country. This, in turn, creates a need to improve measures to prevent these incidents. As a result, “Incident response” in modern society is a widely used term which means systematic, tactical method for detection and control of cyberattacks in a manner that minimizes harm, time to recover, and overall costs.

According to the SANS Institute (official named-Escal Institute of Advanced Technologies), incident response plan has the following phases that are aimed to prevent current or future incidents:

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 71-72
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 71-72
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

1) Preparation − the very first phase in which incident response team should form a Computer Security Incident Response Team, conduct a risk assessment, determine critical assets, choose which important security incidents the team should concentrate on.

2) Identification − in this step, the team identifies which occurrences constitute security incidents next. This can entail keeping an eye out for suspicious activity in the organization's environment.

3) Containment − the team should make sure an event doesn't spread or cause further harm after it has been located. Also, ensure that the attacker cannot access any more system resources.

4) Eradication − in this step, making sure no illegal information is stored on any of your systems is the goal of this stage. Investigate how the data was gathered and what can be done to stop such incidents from happening again.

5) Recovery − the team must get the impacted systems back to normal after isolation of the occurrence. Do all required actions to recover the damaged systems and provide business continuity.

6) Lessons learned − the very last step, determine the vulnerability that caused the attack and create a strategy to prevent future incidents. For instance, if it was a phishing attack, it should be figured out root cause of the incident and outlined for prevention of the future analogous ones.

In this work, we have briefly discussed “incident response” term and its main points-plan, phases and their detailed definitions. We illustrated how having incident response process is crucial for organizations in terms of cyber security.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 73-77
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 73-77
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elnur Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mammadov.elnur.me@gmail.com

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ AZƏRBAYCANDA BANK SİSTEMİNİN FORMALAŞMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *bank sektoru, iqtisadiyyat, aktiv, kredit, depozit*
Keywords: *banking sector, economy, asset, credit, deposit*

Məqalənin əsas məqsədi ölkədəki bank sektorunun 2015-2017-ci il böhranından sonrakı mövcud vəziyyəti araşdırmaqdır. Məqalədə bank sektorun strukturu, aktiv, deposit, kredit qoyuluşlarının həcmi və problemli kreditlərin səviyyəsi təhlil edilmişdir. Tədqiqat zamanl məlum oldu ki, bank sektoru inkişaf tempində olmasına baxmayaraq, hələ də iqtisadi təhlükələrə məruz qalır və iqtisadiyyata təsiri azdır.

Ölkə iqtisadiyyatının sağlam inkişafı həmin ölkənin bank sektorunun şəffaf fəaliyyətindən asılıdır. Bank sektorunun dayanıqlı olmasından ötrü önəmli amillərdən ən əsası effektiv nəzarətdir. Nəzarətin əsas hədəfi bankların daşıdıqları risklərə qarşı qənaətbəxş səviyyədə kapital mövcudluğunu və etibarlı şəraitin formalaşdırdıgı bir mühitdə fəaliyyət göstərmələrini təminin reallaşdırmaqdır. Bank fəaliyətində effektiv nəzarət istənilən dövlətin maliyyə sistemində stabilliyin əldə edilməsində vacib rol sərgiləyir. Risk anlayışı istər kommersiya qurumları, habelə banklardan qaçılmaz amil sayılır. Bank risklərdən qaça bilmək iqtidarında olmadıgı durumda onları ən az dərəcəyə endirmək məcburiyyətilə rastlaşır.

Azərbaycanda maliyyə sektoru daha çox kommersiya banklarından ibarətdir. Banklar maliyyə sektorunun ümumi

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 73-77
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 73-77
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

aktivlərinin 90 %-dən çoxuna sahibdirlər. Sığorta, birja və s. kimi digər maliyyə institutları kifayət qədər kiçikdir və maliyyə sektorunun sağlamlığına əhəmiyyətli təsir göstərmir. Buna görə də kommersiya bankların mövcüd vəziyyəti ölkədəki maliyyə sisteminə ciddi təsir göstərir. Həmçinin banklar müasir dövrdə iqtisadiyyatın lokomotivi rolu oynayır. 2015-ci ildə Azərbaycanda bank sektoru ciddi böhran yaşamışdır. 2 il ərzində davam edən böhranın təsir nəticəsində bank sektorunda ciddi dəyişikliklər olmuşdur. 2018 və 2019-cu illərdə yenidən inkişaf tempi yaşasa da, 2020-ci ildə Covid-19 ucbatından baş verən panmediya və neft qiymətlərin azalması ölkə iqtisadiyyatına təsir etdiyi qədər bank sektoruna da ciddi təsir etmişdir. Tədqiqat zamanı da bank sektorunun son illərdəki vəziyyəti haqqında bəhs ediləcək.

Maliyyə sistemində çox mühüm paya və rola malik olan banklar əmanətləri səmərəli investisiyalara yönəltmək, iqtisadiyyata gətirmək, iqtisadi rifah səviyyəsini yüksəltmək və kapital yığımını artırmaq kimi çox mühüm üstünlüklərə malikdir. Bununla belə, banklar fəaliyyətlərini həyata keçirərkən kredit riski, valyuta riski, faiz dərəcəsi riski, əməliyyat riski, bazar riski və likvidlik riski kimi müxtəlif risklərə məruz qalırlar. Bu risklərin yaxşı idarə olunmaması bankların müflisləşməsinə, eləcə də bank sistemindən başlayaraq bütün maliyyə sistemini və real sektoru əhatə edəcək iqtisadi böhrana səbəb ola bilər.

2015-2017-ci il böhranı bank sisteminə ciddi təsir etmişdir. Belə ki, 2015-ci ildə bank sayı 45 olduğu halda, 2017-ci ildə sayları 30-a enmişdir. 2018 və 2019-cu illərdə bank sektoru inkişaf etməyə başladı. Cədvəl 2.1-dən göründüyü kimi bank filial və işçi sayı artmışdı. Lakin 2020-ci ildə baş verən pandemiyanın iqtisadiyyata vurduğu zərbə bu sektordan da yan ötməmişdir. 2020-ci ilin sonunda Azərbaycanda 26 bank fəaliyyət göstərdiyi halda, 2023-ci

ilindən etibarən isə 25 bank fəaliyyətini davam etdirəcək. "Pakistan Milli Bank"ın Bakı filialı ölkə üzrə faəliyyətinin dayandırdığını açıqlayıb. İdarəetmə üsullarını daim təkmilləşdirmədən bank sisteminin inkişafı, o cümlədən bankların iqtisadiyyatın real sektoru ilə əməkdaşlığı mümkün deyil. İdarəetmə sistemində əsas elementlərdən biri kimi, şübhəsiz ki, nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Kredit təşkilatları, dövlət qurumları, özəl şirkətlər, kreditorlar və əmanətçilər arasında artan rəqabət şəraitində bankların maraqlarını qorumaqla onların gəlirliliyini təmin etmək asan məsələ deyil. Nəzarət bankı qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün fəaliyyətin ardıcıllığını təmin etmək məqsədi daşıyır. Nəzarət orqanları, ilk növbədə bazar inamını qorumaq və əmanətçilərin mənafelərini qorumaq üçün bank sisteminin sabitliyini qorumaq və ayrı-ayrı bankların təhlükəsizliyini və sağlamlığını gücləndirməklə məşğuld olurlar.

İqtisadi sahədə böhranların bazar təsərrüfatına məxsus olan ümumi bir qanunauyğunluq olaraq qəbul edilməli olduğuna əsaslanaraq, istənilən bir idarəetmə mütləq qaydada böhrana tab gətirməli, yəni böhran durumu vəziyyətində proqnozlaşdırma, qiymətləndirmə, planlaşdırma, analiz və nəzarətdən ötrü uyğun gələn vasitə və alətlərdən faydalanmalıdır. Böhranı neytrallaşdırmaqdan ötrü idarəetmə praktikasından bəlli olur ki, böhran gizli səciyyə daşıyır və mənşəyi istər şirkətdaxili, istərsə də əhatəsində olduğumuz xarici mühitdə özün nümayiş etdirməsi münkün görünmür. Elə bu parametrdən, strateji antiböhran siyasəti rastlaşdıgımız və mövcud real problemləri, böhrana səbəb amilləri, inkişaf tendensiyalarını məqamında müəyyənləşdirməyə, güclü və zəif səmtləri, imkan və təhlükələri obyektiv qiymətləndirməyə şərait hasil edən bankın düşdüyü böhran durumunun profilaktik diaqnozudur (Azərbaycan Respublikasında maliyyə

xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016: 12-15).

Son zamanlar qloballaşma proseslərinin get-gedə dərinləşməsi, maliyyə-iqtisadi böhranın kəskinləşməsi, xarici kapitalın əhatə dairəsinin genişlənməsi və bank qurumları müstəvisində rəqabətin yüksəlməsi onların işinə və maliyyə göstəricilərinə əhəmiyyətli tərzdə təsir edərək gələcək uzunmüddətli fəaliyyətinə aydınlıq gətirir. Bankı uğura sürükləyən başlıca aspektlərindən biri onun resurs ehtiyatlarının həcmi və mənbələri, kredit yatırımı və depozit fəaliyyətindən, gəlir və məsrəflərin idarəetmə siyasətindən asılı olan maliyyə dayanaqlıgının təmini gerçəkləşdirməkdir. Bank təşkilatının maliyyə təminatı istər dövlətin, istərsə də bank sektorunun stabilliyinin, həmçinin də bütöv şəkildə dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Bankın yüksək maliyyə dayanıqlığna yiyələnmək zərurəti daxili və xarici təhlükələrin təsir dairəsini diqqətə saxlamaqla onun təmin edilməsinin tədqiqat və metodoloji əsaslarını ərsəyə gətirmək və dərinləşdirmək kanalı ilə kompleks maliyye böhranı durumunda bankrota yuvarlanan bankların sayında sürətli artım müşahidə olması ilə əlaqədardır. Bank sektorunun inkişafındakı bu səpkidə arzuolunmaz neqativ tendensiya potensial əmanətçilərin bank institutlarına inamının azalması, habelə borcalanlardan ötrü kredit resurslarını müşayiət edilən makroiqtisadi problemlər ortaya çıxardır. Ölkəmizin, onun bank sisteminin, həmçinin fərqli bank institutunun iqtisadi və maliyyə dayanaqlığını əlçatan edilməsi məsələləri böyük siyasi risklər, xarici iqtisadi siyasətdə qeyri-stabillik, dövlət borcunun miqdarının çoxalması və dünya kreditlərindən asılılıq prizmasından getdikcə aktuallaşır.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. (2016). S.12-15.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 78-80
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 78-80
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Kəmalə Səfərova
Lənkəran Dövlət Universiteti
bakalavr
kemale.sefer@bk.ru
https://orcid.org/0000-0002-2987-8525

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN TƏDRİSİNDƏ ELMİ DÜNYAGÖRÜŞÜN TƏDRİSİ YOLLARI VƏ VASİTƏLƏRİ

Açar sözlər: *dünyagörüş, şəxsiyyətin formalaşması, insanın inkişaf qanunauyğunluğu, obyektivlik, özünüinkişaf*
Keywords: *personality, formation, regularity of human development, objectivity, self-development*

Şəxsiyyətin inkişafında, onun dünyagörüşünün formalaşmasında sosial və bioloji amillər mühüm rol oynayır. Sosial amillər cəmiyyətin və onun müxtəlif struktur elementlərinin belə hərəkətverici qüvvələridir ki, insanın genezisi, formalaşması və inkişafını, onun hər bir yeni və təkmil olanın yaradıcısı və yaradıcısı kimi tarixi taleyini həlledici şəkildə müəyyən edir. Bu amillərin insana təsiri, ilk növbədə, onların sosial praktika ilə, xüsusilə əmək fəaliyyətinin inkişafı ilə ayrılmaz əlaqəsi ilə müəyyən edilir. Bioloji amillər bu halda insanın canlı, daimi və aktiv fəaliyyət göstərən orqanizm kimi formalaşmasını və inkişafını şərtləndirən insandaxili, həyati proseslərdir (maddələr mübadiləsi, irsiyyət, dəyişkənlik, uyğunlaşma qabiliyyəti, böyümə və s.). Onlar insanın formalaşması və inkişafı üçün zəruri ilkin şərt olmaqla, onun mahiyyətini müəyyən edə bilməzlər. İnsanın mahiyyəti, K.Marksa görə, "bütün ictimai münasibətlərin məcmusudur". İnsanda biofaktorların törəmə, tabeçiliyi bir çox cəhətdən özünü göstərir və xüsusən də onun

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 78-80
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 78-80
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

hissləri, hissləri, intellekt və digər xassələri sosial amillərin təsiri altında keyfiyyətcə fərqli, ictimailəşmiş ifadə xarakteri qazanır. Digər amillərin mahiyyətinin və qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili tədqiqatın vəzifəsinə daxil edilmədiyi üçün biz özümüzü cütlüklərdən yalnız birinin - daxili və xaricinin təhlili ilə məhdudlaşdıracağıq. Daxili amillər hər hansı bütövlük, onun strukturu, elementlərin əlaqəsi, bilavasitə qavrayışdan gizlədilmiş zəruri xüsusiyyətlərin mövcudluğu ilə məhdudlaşan, lakin onun xarakterini, inkişaf qanunauyğunluqlarını, gücü və sabitliyini müəyyən edən hərəkətverici qüvvələrdir. Bu amillərə, məsələn, şagirdin şəxsiyyəti, onun maraqları, intellektual fəaliyyəti, davranış motivləri, münasibətləri və s. Xarici amillər bütövlüyün inkişafı üçün onun strukturuna daxil edilməyən, atributiv xassələrin sayına daxil olmayan, lakin birbaşa müşahidə olunan və inkişafına təsir göstərən hərəkətverici qüvvələrdir. Şagirdin şəxsiyyəti öyrənilərkən bunlara onun ailədəki, məktəbdəki, kollektivdəki, qrupdakı həyatının sosial mühiti və s. İnsan inkişafının zəruri ilkin şərtləri olmaqla, varlığın inkişafı prosesində daxili və xarici amillər üzvi vəhdətdədir. Fəlsəfi ensiklopedik lüğətin müəlliflərinin qeyd etdiyi kimi, tarixi və obyektiv təbiət, daxili və xaricinin ayrılmaz vəhdəti varlığın inteqral özünüinkişafının daxili və xarici anlarında görür, onların qarşılıqlı təsirində özünün mənşəyini görür. Müxtəlif səviyyələrdə varlığın təşkili və öz hərəkəti.

Beləliklə, tələbələrin, eləcə də digər sosial qrupların elmi dünyagörüşünün formalaşması prosesində obyektiv, maddi amillər müəyyənedici rol oynayır. Cəmiyyətin iqtisadi həyatının əldə edilmiş səviyyəsi və maddi istehsalın tarixən formalaşmış formaları ilk növbədə cəmiyyətin sosial mahiyyətini, müxtəlif sosial institutların, mədəniyyət müəssisələrinin, təhsil sisteminin və s. Obyektiv amillərin hərəkəti subyektiv amilin fəaliyyəti ilə aydın şəkildə təzahür

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

edir. Tələbələrin elmi dünyagörüşünün formalaşmasında dövlətin, professor-müəllim heyətinin, ailə və ictimaiyyət nümayəndələrinin məqsədyönlü fəaliyyəti bunun üçün həqiqətən zəruri obyektiv və maddi şərait yetişdikdə, hər bir subyektiv amilin elementi və onun bütün elementləri birlikdə fəaliyyət göstərir.təbiətin, cəmiyyətin, biliyin inkişafının obyektiv qanunlarına uyğun olaraq. Cəmiyyət bunun üçün güclü və ən geniş imkanlar yaradır. Şəxsiyyətin elmi dünyagörüşünün formalaşmasında şüurlu və sistemli şəkildə iştirakına pedaqoji kollektivlər, müxtəlif ictimai qurumlar, valideynlər və şagirdlərin özləri cəlb edilməlidir. Yaradıcı fəal insanın, hər bir fərdin şüurlu subyekt, ətraf reallığın və özünün transformatoru kimi elmi dünyagörüşünün formalaşmasında heç vaxt olmadığı kimi rolu artır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 81-84
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 81-84
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Afər Sədullayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
afersadullayev@gmail.com

İŞGÜZAR AKTİVLİYİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *işgüzar aktivlik, təhlil, təkmilləşdirmə, istiqamət, maliyyə göstəriciləri*

Keywords: *business activity, analysis, improvement, direction, financial indicators*

Nisbi maliyyə göstəriciləri əmsallarla və eləcə də faizlərlə ifadə oluna bilər. İşgüzar aktivlik göstəricisi əyani olaraq əmsallarla verilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işgüzar aktivliyin daha çox mühüm göstəricisi bütünlükdə xalq təsərrüfatı üzrə və sahələr üzrə normativlər müəyyən edilir. Belə normativlər, qayda üzrə bu əmsalların orta hesabla faktiki qiymətini əks etdirir. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş əksər mədəni ölkələrdə ehtiyatların dövriyyə normativində − dövriyyə 3 yaxud təxminən 122 gündür, debitor borclarının dövriyyə normativində 4,9 yaxud 73 gündür. Qeyd etmək lazımdır ki, dövr ərzində məsələn il – aktiv və passivin orta hesabla dəyəri, xronoloji qaydada aylıq məlumatlar üzrə hesablanır, əgər belə bir imkan yoxdursa – rüblük məlumatlar üzrə hesablanır, əgər maliyyə təhlili aparanın sərəncamındadırsa, ancaq illik balansın məlumatları üzrə hesablama aparılır, bu halda sadə üsuldan istifadə olunur, yəni dövrün (ilin) əvvəlinə və sonuna olan məlumatlardan orta hesabla olan dəyər hesablanır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 81-84
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 81-84
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Müəssisənin işgüzar fəallığı, maliyyə cəhətdən, ilk növbədə, onun vəsaitinin dövriyyəsinin sürətində özünü göstərir. İşgüzar fəallığın təhlili dövriyyənin müxtəlif maliyyə əmsallarının (göstəricilərin) səviyyə və dinamikasının tədqiqindən ibarətdir. Əmsallar (göstəricilər) müəssisənin bu və ya digər aktivlərinin təhlil olunan dövr ərzində neçə dəfə dövr etdiyini göstərir. Ona əks olan göstəricini 360 günə vursaq (yaxud təhlil edilən dövrdə günlərin sayına) həmin aktivlərin bir dövriyyəsinin müddətini hesablaya bilərik. Dövriyyə göstəriciləri müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki vəsaitlərin dövr sürəti müəssisənin ödəmə qabiliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Vəsaitlərin dövr sürətinin artması isə müəssisənin istehsaltexniki potensialının artmasından xəbər verir. Bunun üçün təhlil edilən müəssisənin təsərrüfat fəallığı haqqında ən ümumiləşdirilmiş təsəvvür verən dövriyyə göstəriciləri hesablanır (Ağazadə, 2017: 31).

İşgüzar aktivliyin cari vəziyyətinin təhlili hər hansı bir təşkilat üçün əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək və məqsədlərinə çatmaq üçün çox vacibdir. Bu, satış, xərclər, gəlirlilik, bazar tendensiyaları, müştəri məmnuniyyəti və işçilərin cəlb edilməsi kimi biznesin müxtəlif aspektləri haqqında məlumatların toplanması və qiymətləndirilməsini əhatə edir. İşgüzar aktivliyin cari vəziyyətinin təhlilini təkmilləşdirmək üçün bəzi istiqamətlər bunlardır:

1. Əsas performans göstəricilərini (KPI) müəyyən edin: Biznesin sağlamlığını və performansını ölçmək üçün hansı ölçülərin ən vacib olduğunu müəyyənləşdirin. Buraya gəlir artımı, mənfəət marjası, müştərilərin saxlanma dərəcələri, işçilərin dövriyyəsi dərəcələri və bazar payı daxil ola bilər.

2. Məlumat toplayın: Maliyyə hesabatları, müştəri rəy sorğuları, işçilərin cəlb edilməsi sorğuları və bazar araşdırması

hesabatları kimi müxtəlif mənbələrdən müəyyən edilmiş KPI-lar haqqında məlumat toplayın.

3. Analitika alətlərindən istifadə edin: Toplanmış məlumatları təşkil etmək və təhlil etmək üçün analitik vasitələrdən istifadə edin. Buraya elektron cədvəllər, biznes kəşfiyyatı proqramı və məlumatların vizuallaşdırılması alətləri daxil ola bilər.

4. Trendləri və nümunələri müəyyən edin: Biznes fəaliyyətinin cari vəziyyəti ilə bağlı fikirlər əldə etmək üçün məlumatlarda tendensiyaları və nümunələri axtarın. Bu, güclü və zəif tərəflərin, inkişaf imkanlarının və potensial təhlükələrin müəyyən edilməsini əhatə edə bilər.

5. Sənaye meyarları ilə müqayisə edin: Biznesinizin rəqiblərə nisbətən necə performans göstərdiyinə dair daha geniş perspektiv əldə etmək üçün təşkilatınızın performansını sənaye meyarları ilə müqayisə edin. Bu, təkmilləşdirmə sahələrini və rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün potensial imkanları müəyyən etməyə kömək edə bilər.

6. Maraqlı tərəflərdən məlumat axtarın: Müştərilər, işçilər və tərəfdaşlar kimi maraqlı tərəfləri biznes fəaliyyətinin cari vəziyyəti ilə bağlı perspektivlərini əldə etmək üçün cəlb edin. Bu, müştəri ehtiyacları, işçilərin məmnuniyyəti və tərəfdaşlıq imkanları haqqında dəyərli anlayışlar təmin edə bilər.

7. Fəaliyyət göstərə bilən anlayışları inkişaf etdirin: Təhlildən əldə edilən fikirlərdən biznes fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün təsirli tövsiyələr hazırlamaq üçün istifadə edin. Bu, KPI-lər üçün hədəflərin müəyyən edilməsini, proseslərin təkmilləşdirilməsini və ya yeni məhsul və xidmətlərin inkişaf etdirilməsini əhatə edə bilər.

8. Tərəqqiyə nəzarət edin: İstənilən nəticələrin əldə olunmasını təmin etmək üçün verilən tövsiyələrə qarşı irəliləyişə davamlı olaraq nəzarət edin. Bu, hədəflərə qarşı

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 81-84
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 81-84
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

performansı izləmək üçün müntəzəm hesabatların hazırlanmasını əhatə edə bilər.

Sonda qeyd edək ki, biznes fəaliyyətinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək hər bir təşkilatın əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməsi və məqsədlərinə çatması üçün vacibdir. Əsas performans göstəricilərini müəyyən etməklə, məlumat toplamaqla, analitik vasitələrdən istifadə etməklə, tendensiyaları və nümunələri müəyyən etməklə, sənaye meyarları ilə müqayisə etməklə, maraqlı tərəflərdən məlumat almaqla, həyata keçirilə bilən anlayışları inkişaf etdirməklə və tərəqqiyə nəzarət etməklə siz biznesinizin sağlamlığı və performansı haqqında dəyərli fikirlər əldə edə bilərsiniz. Böyümə və uğur qazanmaq üçün məlumatlı qərarlar qəbul edin.

Ədəbiyyat

1. Ağazadə, R.A. (2017). Ticarət təşkilatlarında işgüzar fəaliyyətin iqtisadi təhlilinin əsas istiqamətləri. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 85-87
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 85-87
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Aliyə Xəlilova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
aliyexelilova13@gmail.com

DÖVLƏT-ÖZƏL ƏMƏKDAŞLIĞININ İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq, investisiya, direktivlər, konsessiyalar*
Keywords: *cooperation, partnership, investment, directives, concessions*

Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının idarə edilməsi infrastrukturun inkişafı, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və əhalinin rifahının yüksəldilməsi kimi ümumi məqsədlərə nail olmaq üçün hər iki tərəfin resurslarını və səriştələrini birləşdirməyə imkan verir. Dövlət-özəl əməkdaşlığın səmərəli idarə edilməsi üçün lazım olan bir neçə əsas prinsip və mexanizmlər məhz növbətilərdir:

1. Qanunvericilik bazası. Dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinə sərmayə qoyuluşu üçün sabitliyi və proqnozlaşdırıla bilənliyi təmin etmək üçün aydın qaydalar və qanunvericilik bazası yaratmaq.

Qanunvericilik bazası dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının idarə olunmasında mühüm rol oynayır, çünki o, dövlət və özəl subyektlər arasında münasibətlərin aydın qaydalarını və tənzimlənməsini müəyyən edir. Buraya dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinin həyata keçirilməsi üçün məcburi standartları və tələbləri müəyyən edən, habelə tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən müxtəlif qanunlar, qaydalar və direktivlər daxildir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 85-87
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 85-87
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Dövlət-özəl tərəfdaşlıq üçün hüquqi bazanın əsas aspektlərinə aşağıdakılar daxildir.

- konsessiyalar, dövlət-özəl tərəfdaşlıq və birgə müəssisələr kimi dövlət-özəl əməkdaşlığın formalarının müəyyən edilməsi;
- özəl tərəfdaşların seçilməsi və müsabiqələrin, hərracların və tenderlərin keçirilməsi prosedurlarının tənzimlənməsi;
- dövlət-özəl tərəfdaşlıq müqavilələri, o cümlədən risklərin, məsuliyyətlərin və kompensasiya ödənişlərinin bölüşdürülməsi üçün əsas şərtlərin və tələblərin müəyyən edilməsi;
- investisiyaların cəlb edilməsi və layihələrin maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin, məsələn, dövlət zəmanətləri, vergi güzəştləri və üstünlüklərin müəyyən edilməsi;
- dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinin, o cümlədən onların iqtisadi səmərəliliyinin, sosial təsirinin və ekoloji standartlara uyğunluğunun qiymətləndirilməsinə nəzarət və monitorinq prosedurlarının tənzimlənməsi.

Güclü və sabit qanunvericilik bazası investisiyalar üçün proqnozlaşdırıla bilənliyi təmin edir, özəl iştirakçılar üçün riskləri azaldır və onların dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrində iştirakını təşviq edir. O, həmçinin bütün iştirakçılar üçün bərabər şərait yaratmaq və onların hüquq və mənafelərini qorumaqla korrupsiyanın, sui-istifadənin və resursların israf edilməsinin qarşısını almağa kömək edir.

2. Rol və məsuliyyətlərin aydın tərifi. Planlaşdırmadan icraya və nəzarətə qədər layihənin bütün həyat dövrü ərzində dövlət və özəl iştirakçılar arasında funksiya və vəzifələrin bölüşdürülməsi.

Rol və öhdəliklərin dəqiq müəyyən edilməsi dövlət-özəl əməkdaşlığın səmərəli idarə olunması üçün əsas prinsiplərdən

biridir. Bu, planlaşdırmadan icraya və nəzarətə qədər layihənin bütün həyat dövrü ərzində dövlət və özəl iştirakçılar arasında funksiya və vəzifələrin ahəngdar şəkildə bölüşdürülməsinə imkan verir.

Dövlət-özəl tərəfdaşlıqda hökumət adətən strateji prioritetlərin və məqsədlərin müəyyən edilməsi, tənzimləyici bazanın hazırlanması, özəl tərəfdaşların və müqavilələrin seçilməsi, layihələrin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Dövlət həm də ictimai maraqların qorunmasına, istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına, ekoloji və sosial standartlara riayət olunmasına cavabdehdir.

Öz növbəsində, özəl subyektlər infrastruktur obyektlərinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, tikintisi, istismarı və saxlanılması və xidmətlərin göstərilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Onlar həmçinin layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı riskləri, o cümlədən maliyyə, texniki və kommersiya risklərini daşıyırlar və öz fəaliyyətlərinin keyfiyyətinə və səmərəliliyinə zəmanət verməlidirlər.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 88-91
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 88-91
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Aygül Elxanlı
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
elxanliaygul@gmail.com

OTEL SAHƏSİNDƏ İDARƏETMƏ UÇOTUNUN APARILMASI VƏ AUDİTİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *otel menecmenti, audit qiymətləndirməsi, uçot, idarəetmə uçotu, qiymətləndirmə*

Keywords: *hotel management, audit evaluation, accounting, management accounting, evaluation*

Mehmanxanalarda aparılan əməliyyatları rəsmiləşdirən ilkin sənədlər və onların müvafiq rekvizitləri də xalq təsərrüfatının digər sahələrində istifadə olunan sənədlərdən fərqlənir. Mehmanxana əməliyyatlarını qeyd edən ilkin sənədlərə misal olaraq "Kassa hesabatları", "Qaimə-fakturalar", "Rezervasiya nömrələri haqqında hesabatlar", "Əmlakın yararsızlığı haqqında hesabatlar", "Geri qaytarma qəbzləri", "Əlavə xidmət qəbzləri", "Avtomobil parkına dair qəbzlər", "Tibb təşkilatları ilə müqavilələr", "İtmiş və tapılmış əşyalar haqqında hesabatlar" və s.

Otel auditi otellərin fəliyyətini təhlil edir və onun fəaliyyətini qiymətləndirir. Bunun üçün aşağıdakı əməliyyatlar aparılır:

1. Nağd satışların yoxlanılması
2. Kreditlə satışların yoxlanılması
3. Səhmlərin yoxlanılması
4. Səyahət agentlərinə ödənişlərin yoxlanılması
5. İşçilərə ödənişin yoxlanılması
6. Aktivlərin yoxlanılması
7. Müxtəlif maddələrin yoxlanılması

Otel auditində yoxlamaq üçün qəbzlər

Auditor mehmanxana auditində aşağıdakı qəbzləri və çekləri yoxlamalıdır. Bunlar nağd satış və kredit satışı üçün sənədlər, səhmlərin hərəkəti reyestri, səyahət agentləri və işçilərə ödənişlər, mehmanxana aktivləri və müxtəlif xərclər və s. ilə bağlı qeydlərdir. Bu sənədlərin yoxlanılmasında auditorun rolu aşağıda verilmişdir.

Nağd satışların yoxlanılması

Yaşayış yeri olmayan otellərdə demək olar ki, bütün satış nağd şəkildə aparılır. Buna görə də, daxili yoxlama çox səmərəli olmalı və bütün satışların uçota alınmasını təmin etməlidir. Elektron hesablama maşını və ya bir sıra ədədi idarə olunan əl hesablarından istifadə edilə bilər. Daxili yoxlama gündəlik satış hesabatının hazırlanmasını və veksellərin və ya ədədi nəzarət edilən veksellərin cəmi ilə tutuşdurulmasını təmin etməlidir.

Kreditlə satışların yoxlanılması

Qonaq hesabları kredit satışı üçün təsdiqedici sənədlərdir. Qonaq hesabları qəbul qanadında hazırlanır. Qonaq hesablarında otaq icarəsi, otaq xidməti, camaşırxana və göstərilən digər xidmətlər üçün ödənişlər olmalıdır. Qonaq reyestrində qonaqların yerləşdiyi otaqların xarakteri, qaldıqları günlərin sayı və otağı tutan şəxslərin sayı kimi məlumatlar verilə bilər.

Səhmlərin yoxlanılması

Qida məhsullarının oğurlanması ehtimalı onların təbiətinə görə çox yüksəkdir. Buna görə də səhmlərin hərəkəti qeydləri dəqiq aparılmalıdır.

Oğurluğun qarşısını almaq üçün ehtiyatın qəbulundan satış nöqtəsinə qədər daxili nəzarət prosedurları düzgün aparılmalıdır. Ehtiyatların saxlandığı ərazilərə icazəsiz giriş qadağan edilməlidir. Qəbul və buraxılış yalnız effektiv nəzarət altında aparılmalıdır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 88-91
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 88-91
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Auditor ehtiyatın fiziki yoxlanışı zamanı onun iştirakını təmin edə bilər. Auditor, həmçinin hər bir obyektin qiymətləndirilməsi proseduru və üsullarının maddələrin xarakterinə uyğun olduğuna inanarsa, peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən aparılan qiymətləndirməyə etibar edə bilər.

Səyahət agentlərinə ödənişlərin yoxlanılması

Bir çox mehmanxanalarda otaqlar, şənliklər, zallar və s. rezervasiyalar turizm agentlikləri və digər oxşar agentliklər vasitəsilə həyata keçirilir. Auditor ödənilməli məbləğin razılaşdırılmış müddətdə alınmasını təmin etməlidir.

İşçilərə ödənişin yoxlanılması

Auditor əmək haqqı uçotunun düzgün aparılmasını və əmək haqqının ödənilməsinə adekvat nəzarətin həyata keçirilməsini tələb etməlidir.

Aktivlərin yoxlanılması

Otel sənayesində torpaq və bina, mebel, zavod və mexanizmlər, nəqliyyat vasitələri və s. kimi adi aktivlərdən başqa, gümüş və bıçaq, yorğan-döşək, pərdələr kimi yarı əsas vəsaitlər də uçota alınmalı, nəzarət edilməli və uçota alınmalıdır.

Satış nöqtəsi (POS) otelin auditini aparmaq üçün auditor müxtəlif satış nöqtələrini nəzərə alaraq mühasibat kitablarını öyrənməli, yoxlamalı və zəmanət verməlidir. Otaq kirayəsindən əldə olunan gəlir auditor gəlirlə bağlı aşağıdakı məqamları diqqətlə araşdırmalıdır.

Otaq kirayəsindən: Mehmanxana sənayesində əsas gəlir əldə etmə nöqtələrindən biri otaq kirayəsidir.

Hesablaşma mühasibat proqramı vasitəsilə həyata keçirilir (mehmanxanaların əksəriyyətində mehmanxana sənayesində çox populyar olan PMS proqramından istifadə olunur).

- Otaqların icarəsi otaq kateqoriyasına uyğun olaraq sabit tarif əsasında tutulur.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 88-91
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 88-91
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

- Müştərilərə endirimlər edilə bilər; bu, mövsüm, bayramlar və digər şeylər kimi müxtəlif amillərdən asılıdır. Tələbə qruplarına, nümayəndələrə, korporativ müştərilərə, VİP müştərilərə və s. xüsusi endirim də təklif olunur.
- Bəzi xüsusi qonaqlar və mehmanxana işçiləri üçün otellər tərəfindən əlavə otaqlar verilir.
- Auditor endirimin strukturunu almalı və o, həmçinin təmin etməlidir. təklif olunan endirimin icazə verilən həddə olub-olmaması. Endirimlər üzrə müvafiq orqandan icazə alınmalıdır.
- O, rezervasiyanın ləğvi və ya rezervasiya zamanı gəlməməsi səbəbindən müştərilərdən yığılan saxlama haqqını yoxlamalıdır.

Qida və içkilərdən (restoranlardan) gəlir

Restoranlarda qida və içkilərdən əldə edilən gəliri yoxlamaq üçün Auditor tərəfindən aşağıdakı məqamlar nəzərə alınmalıdır:

• Restoranlarda iki növ satış var; biri rezident müştəriyə, ikincisi isə alış-veriş edən müştərilərə aiddir.

•Auditor rezident müştəriyə satışın birləşdirilmiş vekseldə qeyd olunduğunu və daimi müştərilərə satıldıqda kassa qəbzinin verilməsini yoxlamalıdır. Müvafiq tarifə uyğun olaraq hesabdan ƏDV tutulmalıdır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 92-95
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 92-95
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Aysel İlyazzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ilyazzade1998@gmail.com

STRATEJİ İNKİŞAFIN PLANLAŞDIRILMASININ İNFORMASİYA TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *strateji inkişaf, planlaşdırma, informasiya, təkmilləşdirmə, istiqamət*
Keywords: *strategic development, planning, information, improvement, direction*

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində strateji planlaşdırma və idarəetmə məsələləri böyük aktuallıq kəsb edir. Müəssisənin strateji inkişaf planlarının işlənib hazırlanması menecerlərinin ən ümdə vəzifələrindən biridir. Strateji planlaşdırma şirkətin məqsəd və vəzifələrinin konkretləşdirilməsi, onların vaxt baxımından icrası, resursların bölüşdürülməsi, perspektiv meyillərin müəyyənləşdirilməsi və fəaliyyətə səmərəli nəzarətin yaradılması kimi fəaliyyətin əsasını təşkil edir. Başqa yanaşmaya görə, strateji planlaşdırma təşkilatın missiyasının həyata keçirilməsinə zəmin yaratmaq üçün nəzərdə tutulan spesifik strategiyaların işlənilməsi və reallaşdırılmasını təmin edən qərarların və fəaliyyətlərin məcmusudur. Beləliklə, təşkilatın strateji inkişaf planlaşdırılmasında vacib məsələrdən biri olan resursların ayrı-ayrı istehsalatlar arasında bölüşdürülməsində əsas üsul olaraq büdcə metodunu qeyd edə bilərik. Hər bir şirkət dəyişən xarici mühitdə özündən asılı olmayan çoxlu sayda təzyiq və məhdudiyyətlərlə üzləşir. Bu təzyiq və məhdudiyyətlər dövlət, yerli özünüidarə orqnaları, ictimai təşkilatlar, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və

ekologiyanın qorunması üzrə müxtəlif təşkilatlar tərifindən olur. Bunların qarşısını almaqla yanaşı sosial məsuliyyətə arxalanaraq şirkətin müsbət imicini yaratmaq və lazımı dövlət strukturlarında lobbiçiliyi aparmaq üçün iri korporasiyalarda Strateji təsir qrupları (STQ) yaradırlar. Bu qrupa daxil olanlar şirkətin "təsir agentləri" kimi çıxış edirlər (İsmayılov, 2018: 70).

Müəssisənin strateji inkişaf planının məqsədinin formalaşdırılması prosesinə, onun təşkil edilmə səviyyəsi, dəqiqliyi, məqsədyönlülüyü nəzərə çarpacaq dərəcədə təsir göstərir, bunlara müəssisənin inkişafının stateji amilləri kimi baxılmalıdır. Müəssisənin strateji inkişaf planının məqsədinin formalaşdırılması məntiqi proses kimi baxılmalıdır və bu prosesi müəyyən dərəcədə sistemləşdirmək mümkündür. Bununla yanaşı, məntiqi yanaşma prosesi müəssisənin məqsədlərini və onun həyata keçirilməsi prosesini tam təmin edən konkret proqramlar arasında balans yaratmağa imkan verməlidir.

Strateji inkişaf planlaması hər hansı bir təşkilat üçün vacib bir funksiyadır. Bu, təşkilati məqsədlərə nail olmaq üçün məqsədlərin müəyyən edilməsi, strategiyaların müəyyən edilməsi və fəaliyyət planlarının təsviri prosesini əhatə edir. İnformasiya təminatı strateji inkişaf planlaması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, əsaslandırılmış qərarların qəbulu üçün lazımi məlumatları və fikirləri təmin edir. Bu yazıda biz strateji inkişaf planlaması üçün informasiya təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətlərini araşdıracağıq.

1. Məlumat ehtiyaclarını müəyyənləşdirin.

Strateji inkişafın planlaşdırılması üçün informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasında ilk addım informasiya ehtiyaclarını müəyyən etməkdir. Bu, bazar tendensiyaları, müştəri ehtiyacları və rəqiblərin təhlili kimi planlaşdırma prosesini dəstəkləmək üçün hansı məlumatların tələb

olunduğunu müəyyən etməyi əhatə edir. Təşkilatlar məlumat ehtiyaclarını müəyyən etmək üçün bütün müvafiq maraqlı tərəfləri, o cümlədən yüksək rəhbərlik, şöbə müdirləri və xarici tərəfdaşları cəlb etməlidir. Bu, bütün perspektivlərin nəzərə alınmasını və planlaşdırma prosesinin bir sıra məlumat mənbələri tərəfindən məlumatlandırılmasını təmin edir.

2. Məlumatların toplanması və təhlili proseslərini inkişaf etdirin.

İnformasiya ehtiyacları müəyyən edildikdən sonra növbəti addım məlumatların toplanması və təhlili proseslərini inkişaf etdirməkdir. Bu, məlumatların necə toplanacağını, onların toplanmasına kimin cavabdeh olacağını və necə təhlil ediləcəyini müəyyən etməyi əhatə edir. Təşkilatlar sorğular, fokus qrupları və bazar araşdırmaları kimi bir sıra məlumat toplama metodlarından istifadə etməyi düşünməlidir. Məlumatların təhlili statistik təhlil, məlumatların vizuallaşdırılması və proqnozlaşdırıcı modelləşdirmə kimi alətlər və üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilməlidir.

3. İnformasiya idarəetmə sistemlərini tətbiq edin.

Strateji inkişaf planlaması üçün məlumatın asanlıqla əldə edilməsini və hazır olmasını təmin etmək üçün təşkilatlar informasiya idarəetmə sistemlərini tətbiq etməlidirlər. Bu sistemlər məlumatları səmərəli və effektiv şəkildə toplamaq, saxlamaq və idarə etmək üçün tərtib edilməlidir. İnformasiya idarəetmə sistemləri məlumatların daxil edilməsi, saxlanması və axtarışı üçün aydın prosedurlarla təhlükəsiz və etibarlı olmalıdır. Onlar həmçinin təşkilatlara zamanla dəyişən informasiya ehtiyaclarına uyğunlaşmağa imkan verən çevik və miqyaslı olmalıdır.

4. Rabitə kanalları yaradın.

Strateji inkişaf planlamasını dəstəkləmək üçün məlumatın təmin edilməsi üçün effektiv kommunikasiya vacibdir. Təşkilatlar maraqlı tərəflərə məlumat və anlayışları bölüşməyə

imkan verən kommunikasiya kanalları yaratmalıdır. Rabitə kanallarına müntəzəm görüşlər, e-poçt yeniləmələri və ya onlayn əməkdaşlıq platformaları daxil ola bilər. Bu kanallar maraqlı tərəflərə suallar vermək, rəy bildirmək və fikirlərini bölüşmək imkanı verməklə ikitərəfli ünsiyyəti asanlaşdırmaq üçün tərtib edilməlidir.

5. Məlumat təchizatını davamlı qiymətləndirin.

Nəhayət, təşkilatlar strateji inkişaf planlaması üçün məlumat təchizatını davamlı olaraq qiymətləndirməlidirlər. Bu, məlumatların toplanması və təhlili proseslərinin, informasiya idarəetmə sistemlərinin və kommunikasiya kanallarının effektivliyinin monitorinqini əhatə edir. Təşkilatlar informasiya təminatının keyfiyyətini və uyğunluğunu qiymətləndirmək üçün ölçülərdən və fəaliyyət göstəricilərindən istifadə etməlidirlər. Bu, onlara təkmilləşdirmə sahələrini müəyyən etməyə və zamanla informasiya təminatı proseslərini təkmilləşdirməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılov, B.V. (2018). Strateji menecment. Dərs vəsaiti. Bakı: Təhsil, 296 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 96-99
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 96-99
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ayxan Orucov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
aykhanorucov@outlook.com

VERGİ MÜHİTİNİN CƏLBEDİCİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ ONLARIN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ TƏDBİRLƏRİ

Açar sözlər: *vergi, vergi sistemi, optimallaşdırma, vergi güzəştləri, vergi inzibatçılığı*
Keywords: *tax, tax system, optimization, tax benefits, tax administration*

Ölkənin iqtisadi artımına və rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərmək üçün vergi mühitinin cəlbediciliyini artırmaq vacibdir. Əlverişli vergi mühiti birbaşa xarici investisiyaları cəlb edə, sahibkarlığı təşviq edə, biznesi genişləndirməyə və iş yerləri yaratmağa təşviq edəcəkdir.

Bir ölkənin vergi mühiti əlverişsiz kimi qəbul edildikdə, bu, investisiya axının qarşısını ala bilər, bu da nəticədə iş yerlərinin itirilməsi, iqtisadi artımın yavaşlaması və həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə deməkdir. Yüksək vergi dərəcələri, mürəkkəb vergi qanunları və gözlənilməz vergi siyasəti də ölkədə investisiya və biznes üçün maneələr kimi çıxış edə bilər.

Bundan əlavə, rəqabətli vergi mühiti də vergidən yayınmanın qarşısını almağa və uyğunluğun təşviqinə kömək edir. Vergi dərəcələri həddən artıq yüksək olduqda, müəssisələr və fiziki şəxslər vergidən yayınmağa cəhd edir ki, bu da hökumətin gəlirlərinin itirilməsi ilə nəticələnir. Bununla belə, vergi dərəcələri ədalətli və rəqabətə davamlı olduqda, vergi

ödəyiciləri vergi qanunlarına daha çox əməl edirlər və hökumətin buna görə vergi toplamaq ehtimalı daha yüksəkdir.

Bütövlükdə, iqtisadi artımı təşviq etmək, iş yerləri yaratmaq və hökumətlərin dövlət xidmətlərini və infrastrukturu maliyyələşdirmək üçün lazım olan vergi gəlirlərini toplamasını təmin etmək üçün vergi mühitini daha cəlbedici etmək lazımdır (Rzayev, 2011).

Vergi mühitinin cəlbediciliyini artırmaq, investisiya və iqtisadi artımı təşviq etmək üçün hökumətlərin görə biləcəyi bir neçə istiqamət var. Burada həyata keçirilə biləcək bəzi tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Vergi sisteminin sadələşdirilməsi: Vergi mühitinin cəlbediciliyini artırmağın yollarından biri vergi sisteminin sadələşdirilməsidir. Bu, vergi dərəcələrinin, vergidən azadolmaların və ayırmaların sayının azaldılmasını əhatə edə bilər ki, bu da vergi ödəyicilərinin vergi sistemini başa düşməsini və ona əməl etməsini asanlaşdıracaq.
2. Aşağı vergi dərəcələri: Hökumətlər biznesləri və investorları cəlb etmək üçün vergi dərəcələrini də aşağı sala bilərlər. Buna korporativ vergi dərəcələrinin, fiziki şəxslərin gəlir vergisi dərəcələrinin və digər vergilərin azaldılması yolu ilə nail olmaq olar ki, bu da biznesin ölkədə fəaliyyət göstərməsini və investisiya qoymasını daha sərfəli edəcək.
3. Vergi güzəştləri təklif edin: Hökumətlər investisiyaları cəlb etmək və iqtisadi artımı təşviq etmək üçün vergi güzəştləri təklif edə bilərlər. Vergi tətilləri, vergi kreditləri və sürətləndirilmiş amortizasiya kimi vergi güzəştləri müəssisələri yeni avadanlıqlara, tədqiqat və inkişaflara və genişlənməyə sərmayə qoymağa təşviq edə bilər.
4. Vergi inzibatçılığını təkmilləşdirin: Hökumətlər müasir texnologiyaya sərmayə qoymaq və vergi məmurlarını öyrətməklə vergi inzibatçılığını təkmilləşdirə bilərlər. Bu,

vergi ödəyicilərinin öhdəliklərini yerinə yetirmə yükünü azalda və vergi sisteminin səmərəliliyini artıra bilər.

5. Vergi şəffaflığını təşviq edin: Hökumətlər şirkətlərdən vergi ödənişlərini və siyasətlərini açıqlamağı tələb etməklə vergi şəffaflığını təşviq edə bilərlər. Bu, vergi sistemi haqqında ictimai təsəvvürü yaxşılaşdıra və hökumətə inamı artıra bilər.

Bütövlükdə, bu tədbirlər investisiyaları təşviq edən və iqtisadi artımı təmin edən cəlbedici optimal vergi sisteminin yaradılmasına kömək edə bilər. Bununla belə, hökumətlər bu tədbirlərin büdcə və vergi gəlirlərinə potensial təsirini diqqətlə nəzərdən keçirməlidirlər.

Optimal strukturlaşdırılmış vergi sistemi, dövlətin maliyyə resurslarına olan tələbatını qarşılamalı, milli iqtisadiyyatı stimullaşdırmalı, eyni zamanda vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə marağını artırmağa çalışmalıdır. Buna görə də vergi yükü indeksi ölkənin vergi sisteminin səmərəliliyinin ölçüsüdür.

Optimal vergi sisteminin yaradılması, vergitutmanın metodoloji prinsiplərinin yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Vergilər təkcə proqnozlaşdırıla bilən büdcəni təmin etmək üçün alət deyil, həmçinin iqtisadi inkişaf üçün güclü stimul olmalıdır. Vergilər iqtisadi münasibətlərin yaxşılaşmasına, maraqların bərabərliyinə, balansda olan bütün mülkiyyət növlərinin inkişafına töhfə verməlidir.

Vergi siyasəti sahəsində aparılan bir sıra elmi araşdırmaların nəticələrində belə qənaətə gəlirik ki, ölkənin iqtisadi artımı iqtisadiyyatda tətbiq edilən vergilərin həcmindən asılıdır. Bundan əlavə, vergi yığımı ölkədə siyasi sabitliyin səviyyəsinə də əhəmiyyətli şəkildə təsir edir. Siyasi hakimiyyətin zəif olduğu bir vaxtda vergi borcları çoxalır və hökumət öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün maliyyə vəsaiti tapmaqda problemlər yaşayır. Yığım və vergitutma səviyyəsi

iqtisadiyyatın strukturuna, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf dərəcəsinə, əhalinin iqtisadi və sosial bilik səviyyəsinə, maliyyə hesabatlarının və vergi qanunlarının təkmilləşdirilməsi imkanlarından istifadə səviyyəsinə, ölkənin vergi təcrübəsinə və vergi ödəmə ənənələrinə tabe olmalıdır.

Beləliklə, optimal vergi siyasəti ədalətlilik, səmərəlilik, sadəlik, gəlirlərin adekvatlığı və sabitlik daxil olmaqla bir neçə məqsəddən asılıdır. Bu məqsədlərə nail olmaq hökumətə kifayət qədər gəlir gətirən, eyni zamanda iqtisadi davranışa mənfi təsirləri minimuma endirən və ictimai rifahı yüksəldən vergi sisteminin layihələndirilməsi üçün çox vacibdir. Siyasət qurucuları optimal vergi sistemini tərtib etmək üçün bu məqsədlər arasında uyğunluqları diqqətlə nəzərdən keçirməli və müxtəlif vergi siyasəti variantlarının xərclərini və faydalarını təhlil etməlidirlər. Nəticə etibarı ilə, düzgün tərtib edilmiş və düzgün vergi siyasəti iqtisadi artımı təşviq edə, gəlir bərabərsizliyini azalda və vergi yükünün əhali arasında ədalətli bölüşdürülməsini təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Rzayev, Z.H. (2011). Vergilərin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması. Bakı: İqtisad Universiteti.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 100-104
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 100-104
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Bənövşə İbrahimova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
benovsheşibrahimova@bk.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLIKASINDA RƏQABƏT VƏ ANTİİNHİSAR QANUNVERİCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *bazar iqtisadiyyatı, antiinhisar, rəqabət, qanunvericilik, iqtisadiyyat*
Keywords*: market economy, antimonopoly, competition, legislation, economy*

Müasir bazar iqtisadiyyatında rəqabət əsas anlayışdır. Rəqabət – bazar iqtisadiyyatının ayrı-ayrı subyektləri, bazar iqtisadiyyatı iştirakçıları arasında mal və xidmətlərin satışı üçün ən yaxşı, ən əlverişli şəraitin təmin edilməsi, alıcıların müxtəlif tələbatlarının ödənilməsi uğrunda rəqabətdir. Rəqabət istehsalçıları və istehlakçıları daim yeni istehsal, marketinq və istehlak üsulları və vasitələri axtarmağa sövq edir, yəni rəqabət daimi axtarışdır, daimi mübarizədir.

Üstəlik, bir tərəfdən istehsalçını daimi tələbatla təmin edir, deməli, qazanc əldə edir, digər tərəfdən də istehsalçı istehlakçıların tələblərinə cavab vermədikdə, onların maraqlarını təmin etmədikdə heç nə almayacaq. Rəqabət müxtəlif bazar subyektlərinin tez-tez bir-birini istisna edən maraqlarının bu müxtəlifliyində, onların güzəştlərində, çoxistiqamətli hərəkətlərində, bəzilərinin uğursuzluqlarında və digərlərinin uğurlarında ifadə olunur. Rəqabət iqtisadiyyatın irəli getməsinə, daim dəyişən xarici və daxili şəraitdə təkmilləşməsinə kömək edən mexanizmdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 100-104
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 100-104
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Rəqabətin iki növü var: mükəmməl və qeyri-kamil. Müasir dünyada bazarların böyük əksəriyyəti bazarda özünütənzimləmə mexanizmlərinin qeyri-kamil fəaliyyət göstərməsi səbəbindən qeyri-kamil rəqabət bazarlarıdır. İnhisarçılıq (monopoliya) qeyri-kamil rəqabətin formalarından biridir.

Monopoliya − xüsusi mülkiyyətdə olan və ən böyük inhisar mənfəəti və yüksək qiymətlər təyin etmək məqsədilə maddi və maliyyə resursları, elmi-texniki potensial vasitəsilə sənaye, bazar və iqtisadiyyat üzərində nəzarəti həyata keçirən iri iqtisadi birlikdir. Qısa mənada inhisar bazarda bir satıcının hökmranlığı kimi müəyyən edilə bilər (Ayata, 78).

Uzun müddətdir ki, inhisarlar təkamül və transformasiyaya uğramış, mənfəəti artırmaq üçün yeni formalar və yollar axtarmağa davam etmişlər, lakin onlarla yanaşı, dövlət institutları və onlarla mübarizə tədbirləri də inkişaf etmişdir. Monopoliya yalnız bir tərəfdən nəzərdən keçirilə bilməyən bir hadisə olub, müsbət və mənfi cəhətləri var. Lakin buna baxmayaraq, inhisarlaşmanın mənfi nəticələri kifayət qədər tez nəzərə çarpır və ümumi əhaliyə təsir edir.

Monopoliya quruluşunun mövcudluğu ilə cəmiyyətin maraq və ehtiyaclarını tam və ən yaxşı şəraitdə təmin etmək mümkün deyil. İnhisarın mövcudluğu bazar mexanizminin bütün üstünlüklərindən istifadəni məhdudlaşdırır. Ola bilsin ki, qısa müddətdə inhisarçı nədənsə uzun müddət öz inhisar hakimiyyətini qoruyub saxlaya bilməyəndə, inhisarlaşmanın mənfi cəhətləri özünü tam şəkildə göstərməyə və insanların geniş təbəqəsinə təsir etməyə vaxt tapmır. Bazarda inhisar kifayət qədər uzun müddət fəaliyyət göstərdikdə, inhisarlaşmanın bütün mənfi cəhətləri tam şəkildə təzahür etmək üçün şəraitə malikdir. Deməli, cəmiyyətin mənafeyinin pozulması baş verir, inhisarçılığa mənfi münasibət formalaşır, iqtisadi və sosial gərginlik yaranır.

İstehlakçıların inhisarçılıq fəaliyyətindən hökumətin müdafiəsinə ehtiyacı var. Bu istiqamət dövlətin bazarın fəaliyyəti üçün normal şəraitin təmin edilməsi funksiyasının tərkib hissələrindən biridir. Yığılmış təcrübə və inhisarlaşma prosesinə dair müxtəlif baxışların təhlili bu hadisənin ikililiyini anlamağa kömək etdi və inhisarlara münasibətdə inhisar və ya antiinhisar adlanan müəyyən siyasətin yaradılmasına təkan verdi (Allahverdiyev, Qafarov, Əhmədov, 2002: 64).

Antiinhisar siyasəti şirkətlərin inhisar hakimiyyətinin qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması və boğulması yolu ilə ədalətli rəqabətin gücləndirilməsinə və qorunmasına yönəlmiş dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi, hüquqi, maliyyə, vergi, psixoloji və digər tədbirlərin kompleks sistemidir.

Dövlət antiinhisar siyasəti ilə rəqabətqabiliyyətli bazar strukturlarının yaranmasına və uğurlu inkişafına şərait yaradır. Hazırda ölkədə bazarın inhisarlaşma səviyyəsi hələ də yüksəkdir və bu, rəqabətin inkişafına mənfi təsir göstərir. İqtisadiyyatın inhisardan çıxarılmasına, inhisarçı hərəkətlərin və haqsız rəqabətin qarşısının alınmasına, eləcə də bazarların təmərküzləşməsinə nəzarətə yönəlmiş kompleks tədbirlər yaratmaq lazımdır, yəni effektiv antiinhisar siyasətinə ehtiyac var.

Mövcud şəraiti qiymətləndirmək çətindir. Strateji inkişaf planları adətən uzunmüddətli dövr üçün nəzərdə tutulur, ona görə də hazırda görülən tədbirləri görmək və hiss etmək problemlidir, lakin mümkün deyil. Buna baxmayaraq, keçmiş şərtlərlə müqayisə və təhlildən çıxarılan nəticələr Azərbaycanın antiinhisar siyasətinin qeyri-kafi effektivliyinin əsas problemlərini ortaya qoyur .

İlk növbədə, həyata keçirilən siyasətin məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmək lazımdır. Məqsədlərin formalaşmasına siyasi, iqtisadi, mədəni, hüquqi inkişaf kimi bir

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 100-104
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 100-104
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

çox xarici amillər təsir etdiyindən, konkret şəraitdə aktual olacaq məqsədləri təhlil etmək və müəyyən etmək lazımdır. Məqsəd olmadan hər hansı bir hərəkətə keçmək mənasızdır, bu halda onlar dağınıq olacaq və onların həyata keçirilməsi cəmiyyətin müasir tələblərinə cavab verməyəcək. Hazırda məqsədlər təfərrüatlı şəkildə təsvir olunmur, ona görə də onların praktiki istifadəsi kifayət qədər çətindir, ilk növbədə resursların hara yönəldilməsi və ümumiyyətlə antiinhisar siyasətinin nə üçün lazım olduğu barədə heç bir anlayış yoxdur. İstənilən qanunvericilik, o cümlədən antiinhisar qanunları aydın və dəqiq müəyyən edilməli və yazıya salınmalıdır. Hər hansı dövlət strukturu tərəfindən normativ akt tətbiq edilərkən şərh birmənalı olmalıdır. Normativ hüquqi aktda istifadə olunan hər bir bənd, hər bir termin müfəssəl təsvir edilməlidir ki, müxtəlif hadisələrin birmənalı şərh edilməsinə yol verilməsin.

Antiinhisar qanunvericiliyi bazarın fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm daxili mexanizmdir, ona görə də o, aydın və başa düşülən olmalıdır ki, o, yaranan problemlərə tez və operativ reaksiya verə bilsin. Tələblərin qeyri-dəqiqliyi və qeyri-müəyyənliyi qanunvericilikdən öz şəxsi maraqları üçün könüllü istifadə etməyə imkan verir. Bu vəziyyətin əsas təhlükəsi bir çox aktyorların bu uyğunsuzluqlardan eqoist məqsədlər üçün istifadə etməyə hazır olmasıdır. Əslində, inhisarçıları məhdudlaşdırmalı, onlara rəqabət üstünlüyü verməməli olan qanunvericilik haqsız rəqabətin əlavə vasitəsi kimi istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Ayata, Z. Competition Law in the Framework of Economic Analysis of Law.
2. Allahverdiyev, H.B., Qafarov, K.S., Əhmədov, Ə.M. (2002). İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: "Nasir" nəşriyyatı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 105-108
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 105-108
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Böyükkişi Səfərov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
safarov.boyukkisi@mail.ru

LİKVİDLİYİN AUDİT QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *likvidlik, audit, qiymətləndirmə, prosedur, təkmilləşdirmə, istiqamət*

Keywords: *liquidity, audit, assessment, procedure, improvement, direction*

Balansın likvidliyi müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin onun aktivləri vasitəsi ilə yerinə yetirilmə dərəcəsi kimi müəyyənlşdirilir, müəssisənin bu öhdəliklər üzrə vaxtlı-vaxtında hesablaşma qabiliyyətini xarakterizə edir. Burada əmsal variantından istifadə olunur. Bu da likvidliyi qiymətləndirməyə imkan yaratmaqla bərabər, audit edilən müəssisənin fəaliyyətinin effektliyini xarakterizə edən rentabellik, aktivlərin dövriyyəliliyi, istehsal ehtiyatlarının dövriyyə müddəti, debitor, kreditor borclarının ödənilməsi və sair kimi göstəricilərin hesablanmasına da imkan verir (Abbasov, 2013: 396).

Məlumdur ki, mühasibat balansının likvidliyinin təhlili müəssisənin kreditödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Məhz buna görə də, bazar münasibətləri şəraitində mühasibat balansının likvidliyi müəssisənin maliyyə vəziyyətini əks etdirən əsas göstərici sayılır. Təcrübədə, mühasibat balansının likvidliyinin təhlili aktivlərin (likvidlik dərəcəsinə görə) və passivlərin (ödəmə təciliiliyinə görə) qruplaşdırılması və müqayisəsi əsasında

aparılır. Bu zaman mühasibat balansının maddələri likvidlik dərəcəsinin azalması, passiv maddələri isə öhdəliklərin təciliiliyinin artması istiqamətində düzülür. Təcrübədə, belə qruplaşdırma müəssisənin mühasibat balansının məlumatları əsasında aparılır.

Likvidlik əmsallarının hesablanması və nəzarətdə saxlanılması – dünya təcrübəsində ən çox istifadə olunan üsullardan biri hesab olunur. Bank sektoru inkişaf etmiş ölkələrdə həmin ölkələrin maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı tərəfindən likvidlik səviyyəsinə dair minimal normalar təyin olunur. "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydaları"na əsasən likvid aktivlər ilə bağlı bölgü təyin olunmuş və əmsallar müəyyən edilmişdir.

Ancaq pandemiya şəraitində bankların ödəmə qabiliyyətliliyini qorumaq üçün kapitalın adekvatlıq əmsalı və onun hesablanmasına dair fərqli tələblər irəli sürülmüşdür .

Likvidlik istənilən sahibkarlıq subyekti üçün ən vacib maliyyə göstəricilərindən biridir. Bu, təşkilatın qısamüddətli maliyyə öhdəliklərini ödəmə vaxtı çatdıqda yerinə yetirmək qabiliyyətinin ölçüsüdür. Likvidliyin auditinin qiymətləndirilməsi təşkilatın qısamüddətli öhdəliklərini, məsələn, maaşların, hesabların və digər xərclərin ödənilməsi kimi öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi prosesidir. Bu qiymətləndirmə təşkilatın maliyyə sağlamlığının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki potensial likvidlik problemlərini müəyyən etməyə kömək edir və təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr verir.

Son illərdə, xüsusən də iqtisadi qeyri-müəyyənlik dövründə likvidliyin idarə edilməsinin əhəmiyyəti vurğulanır. Nəticə etibarilə, təşkilatlar üçün likvidliyin auditinin qiymətləndirilməsi prosedurlarının möhkəm və effektiv

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 105-108
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 105-108
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

olmasını təmin etmək vacibdir. Likvidliyin auditinin qiymətləndirilməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətlər bunlardır:

1. Likvidlik ölçülərini müəyyənləşdirin: Təşkilatların öz əməliyyatlarına uyğun likvidlik ölçülərini müəyyən etmələri vacibdir. Məsələn, təşkilatlar öz likvidlik mövqeyini qiymətləndirmək üçün cari nisbət, sürətli nisbət və pul nisbəti kimi likvidlik ölçülərini təyin edə bilərlər. Likvidlik göstəricilərinin müəyyən edilməsi qiymətləndirmə prosesinin diqqətli və effektiv olmasını təmin etməyə kömək edəcəkdir.

2. Nağd pulun idarə edilməsi siyasətlərini nəzərdən keçirin: Nağd pulun idarə edilməsi siyasətləri təşkilatın likvidlik mövqeyinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Buna görə də, onların effektiv olmasını və təşkilatın məqsədlərinə uyğun olmasını təmin etmək üçün pul vəsaitlərinin idarə edilməsi siyasətlərini nəzərdən keçirmək vacibdir. Nağd pul vəsaitlərinin proqnozlaşdırılması, nağd pulun konsentrasiyası və pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi kimi siyasətlər təşkilatın likvidlik məqsədlərini dəstəklədiyini təmin etmək üçün nəzərdən keçirilməlidir.

3. Debitor borclarının idarə edilməsini qiymətləndirin: Debitor borclarının idarə edilməsi likvidliyin idarə edilməsinin mühüm komponentidir. Kredit siyasəti, yığım prosedurları və yaşlanma təhlili kimi debitor borclarının idarə edilməsinin effektivliyini qiymətləndirmək vacibdir. Debitor borclarının idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi potensial problemləri müəyyən etməyə və təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr verməyə kömək edəcək.

4. Ehtiyatların idarə edilməsini qiymətləndirin: Ehtiyatların idarə edilməsi likvidliyin idarə edilməsinin digər mühüm komponentidir. Ehtiyatların dövriyyəsi əmsalları, köhnəlmiş inventar təhlili və inventar qiymətləndirmə üsulları kimi inventarların idarə edilməsini qiymətləndirmək vacibdir.

İnventarın idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi potensial problemləri müəyyən etməyə və təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr verməyə kömək edəcəkdir.

5. Likvidliyin idarə edilməsi planının hazırlanması: Likvidliyin idarə edilməsi planının hazırlanması təşkilatın likvidliyin idarə edilməsinə hərtərəfli yanaşmasını təmin etmək üçün vacibdir. Plana likvidliyin idarə edilməsi üçün siyasətlər, prosedurlar və ölçülər, habelə potensial likvidlik problemlərinin həlli üçün fövqəladə hallar planları daxil edilməlidir.

Yekun olaraq, likvidliyin auditinin qiymətləndirilməsi maliyyə idarəetməsinin mühüm komponentidir. Likvidlik auditinin qiymətləndirilməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsi təşkilatlara öz likvidlik mövqeyini daha yaxşı idarə etməyə, potensial problemləri müəyyən etməyə və təkmilləşdirmə üçün tövsiyələr verməyə kömək edəcək. Likvidlik ölçülərini müəyyən etmək, pul vəsaitlərinin idarə edilməsi siyasətlərini nəzərdən keçirmək, debitor borclarının idarə edilməsini qiymətləndirmək, inventar idarəetməni qiymətləndirmək və likvidliyin idarə edilməsi planını hazırlamaqla təşkilatlar likvidliyin auditinin qiymətləndirilməsi prosedurlarını təkmilləşdirə və uzunmüddətli maliyyə sabitliyini təmin edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). “Audit” dərslik. Bakı, 544 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 109-112
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 109-112
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Cəmilə Məmmədli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
camilamammadli@gmail.com

E-MÜHASİBATIN TƏTBİQİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *texnologiya, uçot, mühasib, rəqəmsal transformasiya, biznes, e-mühasibatlıq*
Keywords: *technology, accounting, bookkeeping, digital transformation, business, e-accounting*

Müasir dövrdə həyata keçən texnoloji inkişaflar mühasibat uçotu fəaliyyəti çərçivəsində əməliyyatların yerinə yetirilməsi üsullarını dəyişdirmiş və mühasibat uçotu ilə bağlı əməliyyatlar elektron daşıyıcılar vasitəsilə həyata keçirilməyə başlanmışdır. Hətta deyərdim ki, müasir dövrümüzdə elektron mühasibat uçotu informasiya texnologiyalarından və kommunikasiyadan asılı hala çevrilib. İnformasiya texnologiyalarında gündən-günə sürətlə artan inkişaf və dəyişikliklər iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə rəqəmsal inqilabı da gətirib. Dövrümüz informasiya dövrüdür və mühasibat uçotunun bir informasiya sistemi olduğunu qəbul etdikdə müəssisələrdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə müəssisələrin biznes əməliyyatlarının aparılması üsulu və prosesləri dəyişmiş və bu da mühasibat uçotuna yaxından təsir etmiş və e-mühasibatlıq anlayışını ortaya çıxarmışdır. Elektron mühasibatlıq internet imkanları vasitəsilə bütün fəaliyyətlərin əvvəlkindən daha səmərəli, sərfəli, çevik idarə edilməsinə imkan verir.

Elektron mühasibat (və ya onlayn mühasibatlıq) biznes uçotu funksiyasına onlayn və internet texnologiyalarının tətbiqidir. Ənənəvi poçtun elektron versiyası olan e-poçt kimi, e-mühasibat ənənəvi olaraq əl ilə və kağıza əsaslanan qanuni

mühasibat uçotu və izlənilə bilən mühasibat proseslərinin “elektron imkanları”dır. Elektron mühasibat uçotunun standart tərifi yoxdur, sadəcə olaraq hesablama və şəbəkə texnologiyaları nəticəsində mühasibat uçotunda dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Elektron mühasibat xidmətlərinin əksəriyyəti SaaS (Software-as-a-service) kimi təklif olunur.

Elektron mühasibat rəqəmsal alətlər dəstləri, müxtəlif internet resursları, beynəlxalq veb-əsaslı materiallar, institut və şirkət məlumat bazaları kimi müxtəlif internet və ya kompüter əsaslı mühasibat alətləri vasitəsilə müntəzəm mühasibat uçotu funksiyalarının yerinə yetirilməsi, mühasibat araşdırması və mühasibat uçotu üzrə təlim və təhsili əhatə edir. Mühasibat uçotunun dəyişən şərtləri ilə ayaqlaşmaq zərurəti pedaqoqları və alimləri, tələbələri yeni axtarışlara sövq edir. Universitetlərdə verilən mühasibat uçotu təhsilində nəzəri məlumatlarla yanaşı rəqəmsal resurslardan istifadə etməklə informasiya dövrünün və texnoloji amillərin təhsilə daxil edilməsinə şərait yaradılması və tələbələrin buna maraq göstərməsi üçün interaktiv mühitin yaradılması və informasiya texnologiyalarının tətbiq olunduğu təhsil modelinə üstünlük verilməsi zəruridir. Buna nail olmaq üçün tələbələrə məqsədyönlü mühasibatlıq kursları keçmələri təmin edilməli və tələbələrin məlumatı sadəcə dəftərə qeyd etməkdən əlavə qiymətləndirə və şərh edə bildiyi, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə fərq yarada biləcəyi təhsil proqramı hazırlanmalıdır. Fəaliyyətin bütün tərəfləri (işçi-menecer-müştəri-ictimai orqan-biznes partnyoru-təchizatçı) sistemin real vaxt rejimində istifadəçiləri və aktual məlumatları anında paylaşanlardır. Mühasibat uçotu təhsili ilə müəssisələrdə bu strukturu tətbiq edə bilən və müəssisələrdə bu sistemi qura bilən mühasibat işçiləri lazımdır. Odur ki, mühasibat uçotu təhsilinin keyfiyyəti müəssisə işçilərinin və deməli, müəssisələrin uğurlarına birbaşa təsir edən amildir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 109-112
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 109-112
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Dövrün tələblərinə cavab verən kifayət qədər keyfiyyətə malik məzunların yetişdirilməsi baxımından mühasibat uçotu təhsilinin yenidən qurulması və mövcud şərtlər nəzərə alınmaqla məzmunun inkişaf etdirilməsi zəruridir. Təhsillə yanaşı e-mühasibatlığın özünü də doğru tətbiq etmək və bunun üçün onun müsbət və mənfi cəhətlərini qiymətləndirmək vacibdir.

Elektron mühasibatlığın əsas üstünlüklərindən bəziləri aşağıdakılardır:

1. Səlahiyyətli şəxs tərəfindən e_mühasibatlıq tətbiqinə istənilən yerdə, istənilən vaxt daxil olmaq,

2. Bahalı daxili mühasiblərin ekspertizasına ehtiyac yoxdur.

3. Mühasiblə biznes sahibi arasında ünsiyyət çətinliyi yoxdur.

4. Veb proqram vasitəsilə onlayn mühasibat uçotu adətən sadə ödənişə əsaslanır.

7. Bizneslərə əsas fəaliyyətlərə cəmləşməyə kömək etmək üçün sıfır idarəetmə yanaşması.

8. Quraşdırma, təkmilləşdirmə, məlumat fayllarının mübadiləsi, ehtiyat nüsxə və bərpa kimi aşağı xərclər.

9. Şirkətin kompüterləri, sənədlərin veb serverdə təhlükəsizliyi.

Hər hansı bir şirkət tərəfindən elektron mühasibat uçotunun tətbiqi ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur, onlardan bəziləri aşağıda verilmişdir.

1. Maliyyə məlumatı şirkətdən kənarda olduğundan təhlükəsizlik məsələsi.

2. Bir şirkətin maliyyə məlumatlarının digəri (xidmət təminatçısı) ilə paylaşılması böyük bir düşüncə problemidir.

3. İnternet bağlantısı kəsilirsə, iş yerinə yetiriləcək.

4. Oflayn ofis paketlərində bəzi funksiyaların olmaması, lakin onlar getdikcə əlçatan olur.

5. Xidmət təminatçısı tərəfindən sızdırılan müştəri məlumatları ilə bağlı xəbərlər e-mühasibatlığın inkişafı üçün böyük uğursuzluqdur.

6. Müvafiq mühasibat standartlarının olmaması böyük narahatlıq doğurur. Məlumatın təhrif oluna və yayıla biləcəyi yerlərdə, qlobal firmalar məlumatlarının təhlükəsiz olduğuna və şəxsiyyətdən qorunduğuna əmin olmaması.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 113-116
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 113-116
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Əjdər Məmmədzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ejdermemmedzade2000@gmail.com

DAXİLİ AUDİTİN TƏŞKİLATİ-METODİKİ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *daxili audit, metodiki təminat, təkmilləşdirmə, istiqamət, idarəetmə qərarları*
Keywords: *internal audit, methodological assurance, improvement, direction, management decisions*

Daxili audit müstəqil nəzarət funksiyasını yerinə yetirməklə müəssisənin bölmə və şöbələrində idarəetmə qərarlarının yerinə yetirilmə səviyyəsini də qiymətləndirir. Etiraf etmək lazımdır ki, müəssisənin və onun tərkibində olan törəmə müəssisələrin istehsal-maliyyə fəaliyyətində qazandığı uğurlar verilən tapşırıq və idarəetmə qərarlarının yerinə yetirilmə səviyyəsindən asılıdır. Daxili audit rəhbərliyin idarəetmə ilə bağlı olan qərar və sərəncamlarının yerinə yetirilməsi səviyyəsini qiymətləndirmək üçün sərəncamların icra müddətinə, kompleks icrasına, sərəncam və tapşırıqların yerinə yetirilməsi nəticəsində əldə edilən səmərəni qiymətləndirməli və bu barədə rəhbərliyə öz rəyini rəsmi şəkildə bildirməlidir. Daxili auditin fəaliyyəti nəticəsində görülən tədbirlər, yerinə yetirilən iş və xidmətlər haqqında hesabatın tərtib olunması da vacibdir. Bir qayda olaraq belə hesabatlar ildə 2 dəfədən gec olmayaraq təsərrüfat ilinin yarısında (yarım illik) və ilin sonunda illik tərtib edilə bilər. Hesabatda görülən işin həcmi, tarixi, yerinə yetirilən audit xidmətinin mahiyyəti və əldə edilən səmərə (nəticə) öz əksini

tapmalıdır. Tərtib edilən hesabatlar auditin yekun sənədi sayılır, rəsmi sənəd hesab edilir və xüsusi qeydə alınır (Abbasov, 2013: 20).

Daxili auditorlardan rəhbərlik tərəfindən müəyyən edilmiş riskləri nəzərdən keçirmək və həmin riskləri azaltmaq üçün tətbiq etdikləri nəzarətin qiymətləndirilməsi tələb olunur. Qiymətləndirmələrin sonunda daxili auditorlar təşkilatın həyata keçirdiyi nəzarətin qənaətbəxş olub-olmaması və effektiv işləyib-işləməməsi barədə fikir irəli sürürlər. Buna görə də daxili auditin həmişə müəssisə üzrə rəhbərlik funksiyası daşıyan digər bölmələrdən ayrı olması və əməliyyatlarla bağlı hansısa cavabdehlik daşımaması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Daxili auditin təsərrüfat subyektlərinin dayanıqlığının təmin olunmasında, rəhbərliyə düzgün və vaxtında məlumat verilməsi və iqtisadi proseslərin düzgün aparılmasında, düzgün qərarların qəbul edilməsində böyük rolu vardır. Daxili audit, eyni zamanda, son illərdə bütün dünyada böyük bir problemə çevrilmiş şəffaflığın artırılmasında, korrupsiyaya qarşı mübarizədə də böyük rol oynayır. Bütün bunların həyata keçirilməsi üçün, daxili auditin öz rolunu lazımi səviyyədə yerinə yetirməsi üçün daxili audit özü də təkmilləşməlidir.

Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, daxili audit xidməti işinin planlaşdırılmasında, daxili auditin aparılmasında və auditlə bağlı hesabatların hazırlanmasında müstəqildir. Daxili audit xidməti təsərrüfat subyektinin icra orqanlarının səlahiyyətinə aid işlərə, habelə öz səlahiyyətinə aid olmayan proqram və layihələrin hazırlanmasına və ya icrasına cəlb edilə bilməz.

Daxili audit istənilən təşkilatın idarəetmə, risklərin idarə edilməsi və uyğunluq çərçivəsinin mühüm komponentidir. O, təşkilatın əməliyyatlarının müəyyən edilmiş siyasətlərə, prosedurlara və qaydalara uyğun aparılmasının təmin

edilməsində mühüm rol oynayır. Daxili auditin effektivliyini təmin etmək üçün güclü təşkilati və metodiki dəstəyin olması vacibdir. Daxili auditin təşkilati və metodiki təminatının təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətlər verilmişdir.

1. Daxili auditin əhatə dairəsini və məqsədlərini müəyyən edin. Bu daxili auditin əhatə dairəsi və məqsədləri aydın şəkildə müəyyən edilməli və bütün maraqlı tərəflərə çatdırılmalıdır. Buraya yoxlanılacaq sahələrin, yoxlamaların tezliyinin və gözlənilən nəticələrin müəyyən edilməsi daxildir. Aydın şəkildə müəyyən edilmiş əhatə dairəsinin və məqsədlərin olması daxili auditin ardıcıl və effektiv şəkildə aparılmasını təmin edəcəkdir.

2. Risk əsaslı audit planını hazırlayın və həyata keçirin. Bu riskə əsaslanan audit planı daxili auditin təşkilat üçün ən yüksək riski təqdim edən sahələrə yönəldilməsini təmin etmək üçün mühüm vasitədir. Risk qiymətləndirməsi aparmaqla təşkilat daxili auditdən ən çox diqqət tələb edən sahələri müəyyən edə bilər. Riskə əsaslanan audit planı təşkilatın risk profilindəki dəyişiklikləri əks etdirmək üçün mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməli və yenilənməlidir.

3. Daxili audit üçün idarəetmə strukturunun yaradılması. Bu daxili audit funksiyasına nəzarət etmək üçün idarəetmə strukturu yaradılmalıdır. Bura daxili audit qrupunun rol və məsuliyyətlərinin müəyyən edilməsi, hesabat xətlərinin yaradılması və daxili audit funksiyasının müstəqil və obyektiv olmasını təmin etmək daxildir.

4. Daxili audit təliminə və inkişafına investisiya qoyun. Bu daxili audit qrupunun təliminə və inkişafına sərmayə qoymaq onların öz rollarını səmərəli şəkildə yerinə yetirmək üçün tələb olunan bilik və bacarıqlara malik olmasını təmin etmək üçün vacibdir. Buraya audit metodologiyaları, risklərin idarə edilməsi və tənzimləyici mühit üzrə təlim daxildir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 113-116
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 113-116
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

5. Daxili audit proseslərini təkmilləşdirmək üçün texnologiyadan istifadə edin. Bu texnologiya daxili auditin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Buraya tendensiyaları və nümunələri müəyyən etmək üçün məlumat analitikası alətlərindən istifadə, audit prosesini sadələşdirmək üçün audit idarəetmə proqramının tətbiqi və gündəlik tapşırıqları avtomatlaşdırmaq üçün süni intellektdən istifadə daxildir.

Daxili audit üçün keyfiyyət təminatı proqramını həyata keçirin

Daxili audit funksiyasının müəyyən edilmiş standartlara və qabaqcıl təcrübələrə uyğun işləməsini təmin etmək üçün keyfiyyət təminatı proqramı həyata keçirilməlidir. Bura daxili audit işinin vaxtaşırı nəzərdən keçirilməsi, performans göstəricilərinin yaradılması və davamlı təkmilləşdirmə proseslərinin həyata keçirilməsi daxildir.

Yekun olaraq, daxili auditin təşkilati və metodoloji təminatının təkmilləşdirilməsi funksiyanın təşkilat daxilində risklərin müəyyən edilməsində və həllində effektiv olmasını təmin etmək üçün çox vacibdir. Daxili auditin əhatə dairəsini və məqsədlərini müəyyən etməklə, riskə əsaslanan audit planını hazırlamaqla, idarəetmə strukturunu yaratmaqla, təlimə və inkişafa sərmayə qoymaqla, texnologiyadan istifadə etməklə və keyfiyyət təminatı proqramını həyata keçirməklə təşkilatlar daxili audit funksiyasının müəyyən edilmiş səviyyədə işləməsini təmin edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Dərslik. Bakı, 544 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 117-120
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 117-120
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elçin Kalbalıyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
kelbeliyevelcin@gmail.com

İNNOVASİYA POTENSİALININ YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ MÖVCUD İMKANLARDAN İSTİFADƏNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: *innovasiya, rəqabət, texnologiya, sahibkarlıq, iqtisadi artım*
Keywords: *innovation, competition, technology, entrepreneurship, economic growth*

Təşkilatlar səviyyəsində innovasiya potensialı və şəraiti nəzərə alındıqda, burada strateji dəyişikliklərin layihələndirilməsi, müvafiq proqramların həyata keçirilməsi mühüm məqamlardan hesab olunur. İnnovasiya müəssisənin qlobal strategiyası kimi, qarşıya qoyulan mühüm məqsədlərə: uzunmüddətli dövrlərdə rentabelliliyin artırılması, özəl və ictimai sektorda fəaliyyət zamanı rəqabətliliyin qorunub saxlanılması, iqtisadi tsikllərin müxtəlif dövrlərində fəaliyyətin idarə olunması kimi məsələlərdə açar rol oynayır. Təbii ki, burada müəssisənin vahid kompleks şəklində daxili mühit elementlərinin əlaqəli inkişafı da zəruri amil kimi çıxış edir.

Azərbaycanda innovativ təşəbbüskarlıq müəyyən formalarda bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Buna bariz nümunə kimi keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycan milyonçularının iqtisadiyyatın inkişafında oynadığı rolu misal göstərmək olar. Müasir dövrdə respublikamızda innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılmasında sürətli inkişaf dinamikası nail olmaq üçün yeni baxışların ön plana çəkilməsi əhəmiyyət kəsb

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

edir. Bir sıra qanunvericilik aktları, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları və fərmanları ölkədə əlverişli biznes mühitinin formalaşması, startapların inkişafının sürətləndirilməsi, biznes fəaliyyətinə başlamaq prosesinin daha da sadələşdirilməsi məqsədi daşıyır. Bu baxımdan şübhəsiz ki, müasir çağırışlar fonunda qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası və sənayenin modernləşdirilməsi, ənənəvi sahələrin innovativ inkişafı ilə yanaşı yeni prioritet sahələrin stimullaşdırılması, sənaye və texno parkların yaradılması diqqət mərkəzindədir. Sənaye parklarının yaradılmasında əsas məqsədlərdən biri kimi məhz innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi qeyd olunur. Eyni zamanda sənaye parklarında səmərəliliyin artırılması üçün bir sıra təşviqedici tədbirlər də nəzərə alınır. Buna nümunə olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik :

- vergi və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlər;
- sənaye parkının infrastrukturla təmin edilməsi;
- torpaq sahəsinin icarə haqqının aşağı həddə müəyyən edilməsi;
- güzəştli kreditlərin verilməsi;
- inzibati prosedurların sadələşdirilməsi; .

İnnovasiya proseslərinin inkişafı ilə əlaqədar məsələlər Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində öz əksini tapır. Buna misal olaraq ali təhsil müəssisələrində "təhsil-tədqiqat-innovasiya" formatında inkişafın təşviqi tədbirlərini göstərmək olar. Burada tədbirlər planında dəstəkliyici sistemin yaradılması, istehsalın və investisiyanın təşviqi, innovasiya fəaliyyətinə invesitisiya qoyuluşunun təşviq edilməsi, sektorlar üzrə əmək məhsuldarlığı təşəbbüslərinin reallaşdırılması əks olunur.

İnnovasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün ölkə elmi araşdırma və təkmilləşdirmələrə yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalına görə mükafatlar və kreditlər vermək yolu ilə geniş diapazonlu bilik şəbəkəsi yaratmaq sahəsində bir çox imkanlara malikdir. Bu müddəaların ardıcıl, mərhələli və davamlı şəkildə icrasının diqqət mərkəzində saxlanılması uyğun və optimal nəticələrin əldə olunması üçün vacibdir. Bu mənada Strateji Yol Xəritəsində 2025-ci ilə qədər olan dövrə nəzər saldıqda, Azərbaycan iqtisadiyyatının səmərəlilik əsaslı iqtisadiyyatdan innovasiya əsaslı iqtisadiyyata keçidi nəzərdə tutulur ki, bu məqsədlə fiziki, insan, institusional və sosial kapitalın təmin olunacağı vurğulanır.

İnnovativ potensialdan istifadənin genişləndirilməsi məsələləri eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” dövlət sənədində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, sənəddə növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş Milli Prioritetin reallaşdırılması nəzərdə tutulub ki, bunlardan biri də rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanıdır. Gələcək illərdə dünyada artan rəqabətə hazır olmaq üçün hər bir ölkənin prioriteti yüksək rəqabətli insan kapitalını formalaşdırmaqdır. Bunun üçün müasir təhsil, innovasiyaları təşviq edən münbit şərait və insanların sağlamlığı əsas şərtdir.

Bu prioritetin uğurla reallaşdırılması üçün aşağıdakı üç məqsədin zəruriliyi vurğulanır:

- XXI əsrin tələblərinə uyğun təhsil;
- yaradıcı və innovativ cəmiyyət;
- vətəndaşların sağlam həyat tərzi.

Bu məqsədlərə nail olunması gələcəkdə müasir texnoloji inkişafı dəstəkləyən rəqəmsal cəmiyyətin formalaşmasına və müvafiq ekosistemin (müvafiq təşviqlər, inkubasiya və

akselerasiya mərkəzləri, dövlət-özəl əməkdaşlığı əsasında maliyyələşmə modelləri, vençur və kraudfandinq institutları və s.) yaradılması və inkişafına rəvac verəcəkdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 121-124
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 121-124
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Eldar Həmzəyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
hamzayeveldar8@gmail.com

RƏQƏMSALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İDARƏETMƏ HESABATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *rəqəmsallaşma, idarəetmə, hesabat, təkmilləşdirmə, istiqamət*
Keywords: *digitization, management, reporting, improvement, direction*

Bütün dünya standartlarında idarəetmə hesabatlarına olan əsas tələblərdən biri onun doğruluğudur. MHBS doğruluğu belə izah edir: müəssisənin vəziyyətini real, obyektiv və bütün gerçəkliyi ilə əks edən doğru informasiya. Beynəlxalq standartlar doğruluğu hadisələrin, predmetlərin mahiyyətinə aid edir, çünki gerçək təsviri yalnız mahiyyət tərəfə istinad etməklə əldə etmək olar. Deməli, informasiyanın bu xüsusiyyəti hadisə ilə onun qiymətləndirilməsini birbaşa əlaqələndirir və ara-larındada faktları təhrif edən vasitələrin olmamasını təmin edir, həm hadisənin özüdə dəyişməz qalır. Bu prinsip maliyyə hesabatı istifadəçilərin mövqelərindən müəssi sələrin əmlak və maliyyə vəziyyətlərini əks edən informasiyanın doğruluğunu təmin etməyə istiqamətlənib ki, efektiv idarəçilik qərarların qəbuluna yardım etsin.

İqtisadi təhlil həm maliyyə və həm də idarəetmə uçotlarının məzmunlarının tərkib hissələrinin təşkil edir. Həm xarici və həm də daxili uçotun istifadəçiləri iqtisadi təhlilin subyektlərini təşkil edirlər. Lakin, maliyyə və idarəetmə uçotlarının məsələlərinin həllində təsərrüfat fəaliyyətinin

təhlilinin təşkili, obyekti və metodu özünə məxsus xüsusiyyətlərə malikdir (Abbasov, 2013: 107).

Mikrosəviyyədə (təsərrüf edən subyektlərdə) idarəetmənin efektivliyini artıran məsələlərdən biri cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının idarə edilməsidir, digəri isə müxtəlif elm və fəaliyyət sahəsinin geniş əhatə dairəsində olan alimlərin və mütəxəssislərin daimi diqqətində olan bazar mexanizmlərinin efektiv fəaliyyətini təmin edən şəraitin yaradılmasıdır. Bu kimi məsələlərin həlli yollarının və vəsaitlərinin hazırlanması üçün müxtəlif modellərdən, metodlardan və alətlərdən istifadə olunur. Amma onuda qeyd etmək lazımdır ki, uyğun bir informasiya təminatı hələ ki lazımi səviyyəyə çatmayıb. Müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə tam həcmdə cavab vermir, informasiyanın şəffaflığı, asan əldə edilməsi, həqiqiliyi və istifadəçiyə vaxtında çatdırılması təminatı yoxdur (Fətullayev, 2015: 39).

Müasir iş dünyasında rəqəmsal transformasiya hər bir təşkilatın vacib hissəsinə çevrilib. Rəqəmsallaşmanın təsirinə məruz qalan əsas sahələrdən biri idarəetmə hesabatlarıdır. Rəhbərlik hesabatı qərar qəbul edənlərə vaxtında və dəqiq məlumat verməkdə mühüm rol oynayır. Rəqəmsallaşmaya doğru keçid idarəetmə hesabatlarının həyata keçirilməsində bir sıra dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu məqalə rəqəmsallaşma dövründə idarəetmə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini vurğulayacaqdır.

1. Proseslərin avtomatlaşdırılması

Proseslərin avtomatlaşdırılması rəqəmsallaşmanın ən mühüm üstünlüklərindən biridir. Avtomatlaşdırma alətləri və proqram təminatının istifadəsi ilə idarəetmə hesabatlarını daha səmərəli, dəqiq və tez həyata keçirmək olar. Avtomatlaşdırma məlumatların əl ilə daxil edilməsi ehtiyacını aradan qaldırır, səhvlər və uyğunsuzluqlar şansını azaldır. Avtomatlaşdırılmış proseslər həm də maliyyə komandasının vaxtını azad edir və

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 121-124
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 121-124
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

onlara diqqətini daha strateji vəzifələrə yönəltməyə imkan verir. Robotik proseslərin avtomatlaşdırılması (RPA) və süni intellekt (AI) kimi avtomatlaşdırma vasitələrinin tətbiqi idarəetmə hesabatlarının keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıra bilər.

2. Məlumat mənbələrinin inteqrasiyası

Müasir biznes mühitində məlumatlar müxtəlif mənbələrdən hazırlanır. Bu mənbələrə müəssisə resurslarının planlaşdırılması (ERP) sistemləri, müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi (CRM) sistemləri, təchizat zəncirinin idarəetmə sistemləri və s. Bu məlumat mənbələrinin inteqrasiyası təşkilatın fəaliyyətinin hərtərəfli görünüşünü təmin edə bilər. İdarəetmə hesabat sistemləri müxtəlif mənbələrdən məlumatları götürə və vahid tablosunda təqdim edə bilməlidir. Məlumat mənbələrinin bu cür inteqrasiyası təşkilatın fəaliyyəti haqqında daha dəqiq və dolğun təsəvvür yaradacaq.

3. Fərdi İdarəetmə Panelləri

Fərdiləşdirilmiş tablolar idarəetmə hesabatının vacib komponentidir. Rəqəmsallaşma ilə təşkilatlar tablolarını öz xüsusi ehtiyaclarına uyğunlaşdıra bilər. Panellər əsas performans göstəricilərini (KPI), maliyyə məlumatlarını, əməliyyat məlumatlarını və s. göstərmək üçün tərtib edilə bilər. Fərdiləşdirilmiş tablolar qərar qəbul edənlərə kritik məlumatı tez və asanlıqla əldə etməyə imkan verir. Onlar həmçinin qərar qəbul edənlərə təşkilatın fəaliyyətinə real vaxt rejimində nəzarət etmək imkanı verir və onlara əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

4. Məlumatların vizuallaşdırılması

Məlumatların vizuallaşdırılması idarəetmə hesabatının digər mühüm aspektidir. Diaqramlar, qrafiklər və infoqrafika kimi məlumatların vizuallaşdırılması vasitələrinin istifadəsi qərar qəbul edənlərə mürəkkəb məlumatları tez başa düşməyə kömək edə bilər. Məlumatların vizuallaşdırılması həmçinin

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 121-124
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 121-124
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

qərar qəbul edənlərə meylləri, nümunələri və anomaliyaları asanlıqla müəyyən etməyə imkan verir. Bu alətlər qərar qəbul edənlərə məlumatları daha yaxşı başa düşməyə kömək edir və onların əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmələrini asanlaşdırır.

5. Əməkdaşlıq və Paylaşma

Əməkdaşlıq və paylaşma idarəetmə hesabatının vacib aspektləridir. Rəqəmsallaşma ilə təşkilatlar asanlıqla əməkdaşlıq edə və hesabat paylaşa bilər. Bulud əsaslı həllər qərar qəbul edənlərə istənilən yerdən və istənilən vaxt hesabatlara daxil olmaq imkanı verir. Bu əlçatanlıq qərar qəbul edənlərin ehtiyac duyduqları zaman kritik məlumatlara çıxış əldə etmələrini təmin edir. Əməkdaşlıq və paylaşma həm də qərar qəbul edənlərə hesabatları maraqlı tərəflərlə paylaşmağa imkan verir və hər kəsin eyni səhifədə olmasını təmin edir.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, idarəetmə hesabatları qərar qəbul edən şəxslərə vaxtında və dəqiq məlumat verməkdə mühüm rol oynayır. Rəqəmsallaşma idarəetmə hesabatlarının həyata keçirilməsində bir sıra dəyişikliklərə səbəb oldu. Proseslərin avtomatlaşdırılması, məlumat mənbələrinin inteqrasiyası, fərdiləşdirilmiş tablolar, məlumatların vizuallaşdırılması, əməkdaşlıq və paylaşma rəqəmsallaşma dövründə idarəetmə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi üçün əsas istiqamətlərdən bəziləridir. Bu istiqamətləri əhatə etməklə təşkilatlar idarəetmə hesabatlarının keyfiyyətini artıra və daha əsaslı qərarlar qəbul edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, Q.Ə. (2013). “Sıfırdan başlanan mühasibat uçotu”. Bakı.
2. Fətullayev, R. (2015). “Beynəlxalq mühasibatlığa giriş”. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 125-128
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 125-128
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Rəşad Əliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
resad19055@gmail.com

NƏQLİYYAT XİDMƏTLƏRİ BAZARININ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *nəqliyyat, xidmət, logistika, yük, müştəri*
Keywords: *transport, service, logistics, cargo, customer*

Son vaxtlara kimi bir çox nəqliyyat təşkilatları sadəcə olaraq daşıma xidmətini həyata keçirir, başqa xidmətlər haqqında düşünmürdülər. Məhz bu nəqliyyat sahəsində konkurensiyanın və bazar münasibətlərinin mövcud olmadığı mühit üçün normal hal hesab edilirdi. Müasir iqtisadi mühitdə nəqliyyat xidmətləri bazarının inkişaf etməsi, nəqliyyat təşkilatları arasında konkurensiyanın əmələ gəlmasi və nisbətən daha da güclənməsi iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə nəqliyyat sisteminin reallaşdırılması prosesinin daha da dərindən öyrənilməsini mütləq şəkildə tələb edir. "Nəqliyyat xidməti" anlayışı daha çox nəqliyyat işinin təşkil edilməsində və planlaşdırılmasında daha çox istifadə edilir.

İctimai təsərrüfatın fərqli sahələrində, təbiətdə baş verən hadisələrin formasının dəyişdirilməsi və çevrilməsi ilə əlaqəli olmayan və ictimai yararlı əmək fəaliyyəti ilə əks olunaraq hansı ki, xüsusi istehlak dəyərini meydana gətirən iş növlərinin də xidmətlərə aid edildiyi məlumdur. Ümumiyyətlə deyə bilərik ki, maddi məhsulları istehsal etməyən iş növləri də xidmət hesab edilir.

Xidmətləri müəyyən edən fəaliyyətin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 125-128
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 125-128
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

- Xidmətlər necə təklif olunurlarsa, həmin prosesdən fərqli mövcud ola bilməzlər və toplana bilməzlər;
- Xidmətlərin satışı mövcud olaraq iş prosesinin satışı deməkdir, məhz buna görə də xidmətlərin keyfiyyət dərəcəsi iş prosesinin özünün də keyfiyyət dərəcəsi ilə bilavasitə əlaqədardır;
- Xidmətlər təkcə konkret yer, istiqamət və vaxtda müəyyən istehlak dəyərinə malik olurlar. Bu xüsusiyyət də onların xidmətlər bazarında digərləri ilə əvəz edilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır;
- Nəqliyyat xidmətləri istehsal prosesinin başlanğıcına və yaxud da sonuna aid olur.

Nəqliyyat xidmətləri anlayışı, sadəcə sərnişin və yüklərin daşınması yox, hətta nəqliyyat prosesinə aid olan hissələri də aid deyil, onun planlı şəkildə hazırlanması və yerinə yetirilməsinə aid olan proseslər başa düşülür. Nəqliyyat xidmətlərinə, ümumiyyətlə aşağıdakılar aiddir:

- Sərnişinlərin və yüklərin daşınması;
- Yükləmə-boşaltma işlərini yerinə yetirir (məsələn, yüklərin və sərnişinlərin bir nəqliyyat vasitəsindən digərinə dəyişdirilməsi, anbarın daxilində həyata keçirilən əməliyyatlar);
- Yüklərin anbarlarda saxlanılması;
- Nəqliyyat vasitələrinin müəyyən edilməsi;
- Nəqliyyat vasitələrinin icarəsi
- Təmir edilmiş və yeni nəqliyyat vasitələrinin bir yerdən digər yerə sürülməsi;
- Digər xidmət növləri.

Nəqliyyat xidməti sərnişin və yüklərin fəza və vaxta görə yerdəyişməsi və bu proseslə əlaqədar olan bir sıra işlərin görülməsidir. Yük daşımaları vaxtı müştərilərə nəqliyyat

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 125-128
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 125-128
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

xidməti göstərildikdə, bu xidmət özündə aşağıdakıları formalaşdırır:

- Yükün fiziki xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qablaşdırma vasitəsinin seçilməsi;
- Qabın üstündə ştrix-kod, markalanma və önəmli qeydlərin aparılması;
- Unifikasiya olunmuş nəqliyyat tarasının istifadəyə verilməsi, paketləşdirmə, konteynerləşdirmə və yük vahidlərinin yaradılması;
- Nəqliyyat vasitələrinin və daşımaların ən sərfəli və səmərəli növünün seçilməsi;
- Nəqliyyat vasitələrinin düzgün yüklənmə vasitəsilə yük götürmə qabiliyyətindən dolğun və tam istifadə edilməsi;
- Yükləmə-boşaltma prosesi vaxtı texnologiyaya riayət edilməsi;
- Terminallarda və anbarlarda ehtiyatların və malların uçotunun təşkili,
- Yüklərin yerləşdirilməsi vaxtı yeni texnologiyalardan istifadə olunması;
- Müasir kompüterlərin və informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi.

Bir sıra mənbələrə əsasən əmtəənin istehsalı və realizə edilməsi prosesində nəqliyyat xərclərinin ümumi dəyəri əmtəənin son qiymətinin üçdə bir hissəsini təşkil edir. Elə buna əsasən də nəqliyyat, tara-qablaşdırma, ekspedisiya və anbar, yükləmə-boşaltma əməliyyatlarının optimallaşdırılması önəmli qənaət rezervi kimi müəyyənləşə bilər.

Nəqliyyat xidmətinə olan əsas tələbin müəyyən edilməsi göstərir ki, nəqliyyat işində müştərilərin əsas tələblərindən biri yüklərin müəyyən edilmiş vaxtda mənzil başına göndərilməsi və çatdırılmasıdır. Bu isə bəzi yük sahiblərinin həm mübadilə, həm də istehsal sahəsində ehtiyatların azaldılmasına maraq

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 125-128
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 125-128
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

göstərmələridir. Bir çox sahələrdə ehtiyatların saxlanması üçün müəyyənləşən xərclər buraxılmış əmtəənin dəyərinin 20 % və daha artıq olanını təşkil edir.

Ümumiyyətlə, məhsulun çatdırılması daha çox bir-biri ilə əlaqəli olmayan və fərqli işgörənlər tərəfindən həyata keçirilən ardıcıl mərhələlərə bölünür. Ona əsasən də belə vaxt-fəza sisteminin optimallaşdırılması lazımi qədər mürəkkəb məsələdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 129-132
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 129-132
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elnur Bağırov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
bagirov.elnur@mail.ru

MALİYYƏ RESURSLARININ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİNİN AUDİT FƏALİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *maliyyə, resurs, səmərə, audit, qiymətləndirmə, istiqamət*
Keywords: *finance, resource, efficiency, audit, evaluation, direction*

Qiymətləndirmə fəaliyyətin həmin sahəsində müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinin güclənməsinin etibarlı ölçüsüdür. Həmçinin müəssisənin cari maliyyə vəziyyətini qiymətləndirməklə onun bütün istehsal və maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadə səviyyəsi müəyyən edilir.

Təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətində yoxlama-ekspertiza işləri aparılan zaman yol verilmiş maliyyə çatışmamazlıqlarının və nöqsanların aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi dəqiq (əsaslı) olmalıdır. Çünki, audit yoxlama-ekspertizası aparılan müəssisə ilə yalnız auditor arasında münasibətlə məhdudlaşmır, bu məsuliyyət üçüncü şəxslərə də şamil edilir. Belə ki, hər bir təsərrüfat-maliyyə fəaliyyəti çoxşaxəli və rəngarəngdir. Müəssisə (təşkilat) öz maliyyə əməliyyatlarını qurmaq, genişləndirmək və inkişaf etdirmək üçün kənardan maliyyə resursları cəlb etmək hüququna malikdir. Bu resursların mənbəyi müxtəlifdir. Daha doğrusu, bu məqsədlə müəssisə dövlətdən uzun və qısamüddətli kreditlər, müxtəlif maliyyə qurumlarından maliyyə yardımları və ya əhalidən qiymətli

kağızlar vasitəsilə sərbəst pul vəsaitini cəlb edə bilər (Abbasov, 2013: 56).

Müəssisədə maliyyə ehtiyatlarının toplanması və artırılması nə qədər zəruri şərtdirsə, onlardan düzgün və səmərəli istifadə etmək bir o qədər vacib amildir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə ehtiyatlarından istifadənin istiqamətləri geniş və çoxşaxəlidir. Bu istiqamətlər arasında vergi və məcburi sığorta ödənişləri, istifadə olunmuş bank kreditlərinə görə faiz ödəmələri, alınmış xammal materialların dəyərinin ödənilməsi öncül yer tuturlar. Digər vacib istiqamətləri belə qruplaşdırmaq olar:

- əsaslı kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi;
- qiymətli kağızlarda olan maliyyə ehtiyatlarının investisiyalaşdırılması
- sosial təyinatlı xüsusi pul fondlarının formalaşdırılmasına yönəldilən maliyyə ehtiyatları.

Audit fəaliyyəti təşkilatda maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin təmin edilməsində həlledici rol oynayır. Audit maliyyə resurslarının istifadəsində hər hansı uyğunsuzluğu, səmərəsizliyi və ya saxtakarlığı müəyyən etməyə kömək edir. Buna görə də, maliyyə resurslarından səmərəli və səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək üçün audit fəaliyyətini davamlı olaraq qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək vacibdir.

\- Maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə audit fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri səmərəli audit planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Audit planı auditin həcmini, məqsədlərini və prosedurlarını əks etdirən ətraflı təlimatdır. O, unikal əməliyyat mühiti, risklər və çətinliklər nəzərə alınmaqla, təşkilatın xüsusi ehtiyaclarına və məqsədlərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

\- Audit fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün digər istiqamət riskə əsaslanan auditin

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 129-132
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 129-132
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

qəbul edilməsidir. Bu yanaşma əsas diqqəti təşkilatın risk faktorlarının müəyyən edilməsinə və qiymətləndirilməsinə yönəldir və audit prosedurlarını müvafiq olaraq tərtib edir. Riskə əsaslanan yanaşma, yüksək riskli sahələrə daha çox diqqət yetirməklə, audit resurslarının səmərəli şəkildə bölüşdürülməsini təmin edir.

- Audit fəaliyyətində texnologiyadan istifadə də maliyyə resurslarından səmərəli istifadənin yaxşılaşdırılması üçün mühüm istiqamətdir. Məlumat analitikası, süni intellekt və avtomatlaşdırma kimi texnoloji alətlər auditorlara böyük həcmdə maliyyə məlumatlarını təhlil etməyə və tendensiyaları, nümunələri və anomaliyaları tez bir zamanda müəyyən etməyə kömək edə bilər. Bu, daha effektiv auditlərə, resurslardan daha səmərəli istifadəyə və nəticədə təşkilat üçün daha yaxşı maliyyə nəticələrinə gətirib çıxara bilər.

- Maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin digər istiqaməti audit kadrlarının hazırlanması və inkişafıdır. Buraya auditorların öz vəzifələrini səmərəli şəkildə yerinə yetirmək üçün lazımi bilik və bacarıqlara malik olmalarını təmin etmək üçün onlara davamlı təlim və peşəkar inkişaf imkanlarının təmin edilməsi daxildir. Buraya, həmçinin auditorların ən son audit standartları və ən yaxşı təcrübələrlə bağlı olmasını təmin etmək daxildir.

- Nəhayət, möhkəm daxili nəzarət mühitinin yaradılması maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün çox vacibdir. Effektiv daxili nəzarət sistemi maliyyə əməliyyatlarının düzgün şəkildə təsdiqlənməsini, qeydə alınmasını və hesabat verilməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş siyasətləri, prosedurları və prosesləri əhatə edir. O, maliyyə resurslarından istifadənin effektivliyini qiymətləndirmək və mövcud ola biləcək çatışmazlıqları müəyyən etmək üçün auditorlar üçün çərçivə təmin edir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə audit fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi təşkilatların maliyyə məqsədlərinə çatmasını təmin etmək üçün çox vacibdir. Effektiv audit planlarının qəbulu, riskə əsaslanan audit, texnologiya, təlim və inkişaf və möhkəm daxili nəzarət mühitinin yaradılması maliyyə resurslarından səmərəli istifadə üzrə audit fəaliyyətini təkmilləşdirməyə kömək edə biləcək mühüm istiqamətlərdir. Audit fəaliyyətini davamlı olaraq təkmilləşdirməklə təşkilatlar daha yaxşı maliyyə nəticələri əldə edə və maraqlı tərəflərin etibarını qoruya bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). “Audit”. Dərslik. Bakı, 544 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 133-135
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 133-135
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elnur Cəfərli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
jafarli1064@gmail.com

YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ ORQANLARINDA UĞURLU KADR TƏMİNATI

Açar sözlər: *bələdiyyə, yerli özünüidarəetmə, bələdiyyə qulluqçuları, Binəqədi bələdiyyəsi, kadr təminatı*
Keywords: *municipality, local self-government, municipal employees, Binagadi municipality, staffing*

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetmə orqanlarında kadr təminatının və bələdiyyə işinin qurulması və təkmilləşməsi yönündə bir sıra tədbirlər planı, müxtəlif proqramlar həyata keçirilmiş və keçirilməkdədir. Ən təsirli proqramlar cəmiyyətin bütün qruplarının, yəni biznes, hökumət və qeyri-kommersiya sektorlarının nümayəndələrinin birbaşa iştirak etdiyi proqramlardır. Müzakirələrdə vətəndaşların fəal iştirakı prosesi rəhbərlərin proqramın təsdiqi ilə bağlı yekun qərarından qat-qat artıq məna kəsb edə bilər.

Xüsusilə, potensial və perspektivli kadr təminatının uğurlu həyata keçirilməsi üçün müxtəlif proseslərin reallaşdırılması mütləqdir. İslahatların səmərəli aparılması və vətəndaşların iştirakının artırılması üçün müvafiq təşkilatlara ehtiyac var. Bunlar müxtəlif statuslu təşkilat ola bilər. Onların arasında qeyri-hökumət təşkilatları da var. Bu, yerli idarəetmə orqanlarının kadr ehtiyaclarını qiymətləndirmək üçün lazımdır.

Yerli özünüidarə institutunun səmərəli həyata keçirilməsinin və yerli problemlərin müzakirəsində və həllində sakinlərin iştirakının canlandırılmasının əsas təminatı yerli

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 133-135
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 133-135
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

ictimaiyyətlə birbaşa işləyən vətəndaşların və idarəetmə mütəxəssislərinin hazırlanması hesab olunur.

Bəzi məqamlarda insanların dövlət hakimiyyətinə inamının səviyyəsi çox vaxt onların yerli özünüidarə orqanlarına inamı ilə bağlıdır, çünki onlar vətəndaşların məişət problemlərini həll edirlər. Yerli özünüidarəetmə cəmiyyətlə dövlət arasında birləşdirici həlqə olmaqla, nəzarət və tarazlıq sisteminin üzvi hissəsi hesab olunur (həm dolayı, həm də birbaşa fəaliyyət göstərir) və hüquqi dövlətin qurulmasının zəruri mərhələsidir.

Regionda olan mövcud vəziyyət bir tərəfdən bələdiyyə başçısının şəxsiyyətindən, yerli ictimaiyyətlə konstruktiv əlaqələr qurmaq bacarığından və istəyindən çox asılıdır. Bu, yerli özünüidarənin inkişafının vacib məsələsidir. Dövlət idarəçiliyində islahatlar zamanı ayrı-ayrı şəxslərin xoş niyyətlərinə göz yummaq mümkün olmur. Bunun üçün qanunlarla qurulan sistem işləməlidir. Sistem bir tərəfdən yerli əhalinin konstruktiv təşəbbüslərini dəstəkləməli, digər tərəfdən isə bələdiyyə sədrinin yerli ictimaiyyətin razılığı olmadan təkbaşına qərar qəbul etmək imkanlarını məhdudlaşdırmalıdır.

Administrasiyanın məsul işçiləri ayrı-ayrı iclasların və ya ümumi yığıncaqların keçirilmə tarixi barədə 10 gün əvvəl habelə gündəliyi və nümayəndələrin təqdim edilməsi imkanları barədə məlumatı ictimaiyyətə verirlər. İlkin hazırlıq işləri nəticəsində təklif olunan namizədlərin siyahısı tərtib edilir və yerli icma üzvlərini maraqlandıran prioritet məsələlərin sayı göstərilir. Kənd ərazisinin sədri və ya onun səlahiyyət verdiyi şəxs ayrıca iclas açır və özü aparır.

Kənd dairəsində seçilmiş nümayəndələrin iştirakı ilə mütəmadi olaraq yerli icma yığıncaqlarını keçirmək imkanı var. Kvorumun tam yerinə yetirilməsi üçün seçilmiş nümayəndələrin ən azı 50 %-i iştirak etməlidir.

Yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyələr ayrı-ayrı regionların, rayonların inkişaf strategiyasında mühüm rol

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 133-135
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 133-135
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

oynayırlar. Bundan başqa bələdiyyələrdə kadrların əmək fəaliyyəti, tutduğu vəzifə də regionun, bilavasitə kənd, şəhər və ya qəsəbənin iqtisadi, sosial rifahının yaxşılaşmasına xidmət edir.

Bakı şəhərində fəaliyyəti və ərazisinin həcminə, əhalisinin sayına görə fərqlənən Binəqədi rayon bələdiyyəsində işçi-kadr təminatına nəzər saldıqda aydın olur ki, bu yerli özünüidarəetmə sistemi başda bələdiyyə başçısı və bələdiyyə üzvləri olmaqla kifayət qədər çox kadr bazasına malikdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 136-139
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 136-139
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Eltun Niftəlizadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
nifteliyevv.014@gmail.com

MAYA DƏYƏRİNİN KALKULYASİYASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *maya dəyəri, kalkulyasiya, təkmilləşdirmə, istiqamət, işçi heyəti*

Keywords: *cost, calculation, improvement, direction, personnel*

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, məhsul həcminin gözlənilən artımı, bazarların əmtəələrlə doldurulması, istehsal edilən əmtəənin rəqabət qabiliyyətinin güclənməsi, bu səbəbdən də maya dəyərinin aşağısalınma yollarının axtarılması normativ metodunun tətbiqinə marağın artırılması ilə nəticələndi. Məsrəflərin uçotu və məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyasının tətbiqi aşağıdakı prinsiplərə riayət edilməyi tələb edir:

1. Müəssisədə qüvvədə olan normalara əsasən qabaqcadan hər bir məmulat üzrə normativ maya dəyəri kalkulyasiyasının tərtibi;
2. Normativ maya dəyərini təshih etmək üçün ay ərzində qüvvədə olan normaların dəyişilmələrinin uçotunun aparılması;
3. Ay ərzində norma və normadan kənarlaşmalar üzrə bölünməklə faktiki məsrəflərin uçotunun aparılması;
4. Normalardan kənarlaşmaların əmələgəlmə yerləri üzrə müəyyən edilməsi və meydanaçıxma şəraitinin və səbəblərinin təhlili;

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 136-139
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 136-139
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

5. Normativ maya dəyəri, normadan kənarlaşmalar və normaların dəyişilmələri nəzərə alınmaqla ay ərzində buraxılan məhsulun faktiki maya dəyərinin təyin edilməsi.

Sadalanan prinsipləri daha aydın başa düşmək üçün məsrəflərin uçotunun normativ metodu və məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyasının blok-sxemini nəzərdən keçirmək lazımdır (Əzizova, 2016: 67).

Məhsulun maya dəyəri tərkibindəki “sair xərclər” elementi üzrə məsrəflərə istehsalın hazırlanması və mənimsənilməsinə sərf edilən xərclər, istehsalın təşkili və texnologiyasının təkmiləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar cari xərclər, ixtiralar və səmərələşdirici təkliflərlə əlaqədar və s. xərclər aiddir. İstehsal məsrəflərinin iqtisadi elementlərə görə qruplaşdırılması müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili və mühasibat uçotunun təşkili üçün çox əhəmiyyətlidir. O, firma və müəssisələr üzrə hər il − rüblərə bölünməklə - istehsal məsrəflərinin məbləğini və ya smetasını, onların maddi və pul resurslarına, dövriyyə vasitələrinə olan tələbatını müəyyən etmək, maya dəyəri planını məhsulun istehsalı və satışı, əmək, maddi-texniki təminat və maliyyə planları ilə uzlaşdırmaq, maya dəyərinin quruluşunu və onun aşağı salınması yollarını göstərmək üçün lazımdır.

Məsrəflərin iqtisadi elementlərinə (ünsürlərinə) görə hesablanmış maya dəyəri − buna xərclər smetası da deyilir − məhsul istehsalı və satışı planın yerinə yetirilməsi üçün tələb edilən ümumi resursların həcmini, hansı konkret məhsul növü üçün istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, onları dəyər ölçüsündə əks etdirməyə imkan verir. İstehsal məsrəfləri iqtisadi elementlər − xərclər smetası üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: 1) material xərcləri (qaytarılan, istifadəsi mümkün olan tullantıların dəyəri çıxılmaqla); 2) əməkhaqqı xərcləri; 3) sosial sığorta ayırmaları; 4) əsas fondların (köhnəlməsi) amortizasiyası; 5) sair xərclər.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 136-139
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 136-139
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Kalkulyasiya sistemini təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı addımları nəzərdən keçirə bilərik:

1. Mövcud sistemi nəzərdən keçirin: Birincisi, güclü və zəif tərəflərini müəyyən etmək üçün cari hesablama sistemini nəzərdən keçirin. Təkmilləşdirməyə ehtiyacı olan sahələri və optimallaşdırılmalı olan əsas performans göstəricilərini (KPI) müəyyənləşdirin.

2. Məqsədləri müəyyənləşdirin: Hesablama sisteminin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirin. Buraya hesablama xətalarının azaldılması, məsrəflərin qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünün yaxşılaşdırılması, hesablamalara sərf olunan vaxtın azaldılması və s. daxil ola bilər.

3. Hesablamaları avtomatlaşdırın: Hesablamaların avtomatlaşdırılması vaxta qənaət edə və səhvləri azalda bilər. Hesablamaları avtomatlaşdıra, dəqiq təxminlər yarada və real vaxt məlumatları təmin edə bilən proqram təminatı sisteminin tətbiqini nəzərdən keçirin.

4. İşçi heyəti hazırlayın: İşçilərin yeni sistemlə tanış olmalarını və ondan səmərəli istifadə edə bilmələrini təmin etmək üçün onlara təlim keçin. Buraya proqram alətləri və texnikaları üzrə təlimlər, həmçinin ən yaxşı təcrübələr üçün təlimatlar daxil ola bilər.

5. Məlumatların standartlaşdırılması: Ardıcıllığı və dəqiqliyi təmin etmək üçün məlumat daxiletmələrini standartlaşdırın. Məlumatların toplanması, formatlaşdırılması və təşkili üçün aydın təlimatlar hazırlayın.

6. Monitorinq edin və qiymətləndirin: Müəyyən edilmiş KPI-lərə qarşı yeni hesablama sisteminin fəaliyyətini mütəmadi olaraq izləyin və qiymətləndirin. Bu, təkmilləşdirilməli sahələrin müəyyən edilməsinə və sistemin öz məqsədlərinə cavab verməsini təmin etməyə kömək edəcək.

7. Davamlı təkmilləşdirmə: İstifadəçilərdən rəy toplamaq, problemləri müəyyən etmək və həll etmək, lazım gəldikdə yeni

funksiyalar və təkmilləşdirmələr tətbiq etməklə hesablama sistemini davamlı olaraq təkmilləşdirin.

Təklif olunan addımlar hesablama sistemində təkmilləşmə sahələrinin müəyyən edilməsi və xərclərin qiymətləndirilməsi proseslərinin optimallaşdırılmasına, dəqiqliyin artırılmasına və səmərəliliyin artırılmasına kömək edə biləcək dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün başlanğıc nöqtəsi ola bilər. Qeyd etmək vacibdir ki, bu addımların uğuru GuzdekMetal MMC-nin konkret kontekstindən və onun unikal ehtiyac və problemlərindən asılı olacaq. Buna görə də dəyişikliklərin şirkət üçün uyğun və effektiv olmasını təmin etmək üçün sahə üzrə ekspertlərdən rəy almaq və müvafiq maraqlı tərəfləri planlaşdırma və icra prosesinə cəlb etmək tövsiyə olunur.

Ədəbiyyat

1. Əzizova, X.C. (2016). "Məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyası". Dərs vəsaiti. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 140-143
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 140-143
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elvin Fətəliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
feteliyev_elvin@inbox.ru

İNFRASTRUKTUR TURİZM XİDMƏTLƏRİ BAZARININ FORMALAŞMASININ ƏSASI KİMİ

Açar sözlər: *turizm, infrastruktur, turizm bazarı, turist, xidmət*
Keywords: *tourism, infrastructure, tourism market, tourist, service*

İnfrastruktur cəmiyyətin və ya təşkilatın fəaliyyəti üçün lazım olan əsas fiziki və təşkilati strukturlara aiddir. İnfrastruktur sənayenin əsasını təşkil etdiyi üçün turizm xidmətlərinin inkişafında mühüm rol oynayır.

Turizm xidmətləri turistlərin səyahətləri zamanı onlara göstərilən xidmətlərdir, o cümlədən yerləşdirmə, nəqliyyat, yemək və digər istirahət fəaliyyətləridir. Turizm sənayesi hər il milyonlarla insanın iş, istirahət və ya digər məqsədlər üçün səyahət etdiyi dünyanın ən böyük və ən sürətlə inkişaf edən sənaye sahələrindən biridir. Turizm sənayesinin uğuru destinasiyada infrastrukturun mövcudluğu və keyfiyyəti ilə sıx bağlıdır. Çünki infrastruktur turizmin əsasını təşkil edir, turistlərin təhlükəsiz, rahat və xoş təcrübə yaşaması üçün tələb olunan zəruri imkanları və xidmətləri təmin edir.

İnfrastruktur nəqliyyat şəbəkələri, yaşayış vasitələri, kommunikasiya sistemləri, su və kanalizasiya sistemləri və turistik yerlər də daxil olmaqla geniş fiziki və təşkilati strukturları əhatə edir. İnfrastrukturun inkişafı müxtəlif maraqlı tərəflərin, o cümlədən hökumətlərin, özəl sektor şirkətlərinin və icmaların iştirakını tələb edən mürəkkəb və çoxölçülü

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 140-143
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 140-143
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

prosesdir. Bir çox hallarda infrastrukturun inkişafı turizm xidmətlərinə olan tələbatdan irəli gəlir, çünki bizneslər və hökumətlər getdikləri yerlərə daha çox turist cəlb etməyə çalışırlar .

Turizm sənayesində infrastrukturun ən mühüm aspektlərindən biri nəqliyyatdır. Turistlərin təyinat yerinə çatması və oraya çatdıqdan sonra orada hərəkət etməsi üçün nəqliyyat çox vacibdir. Nəqliyyat infrastrukturunun mövcudluğu və keyfiyyəti destinasiyanın turistlər üçün cəlbediciliyinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Hava limanları, yollar və ictimai nəqliyyat sistemləri də daxil olmaqla yaxşı nəqliyyat infrastrukturu olan istiqamətlər, olmayanlara nisbətən turistləri daha çox cəlb edir. Bundan əlavə, nəqliyyat infrastrukturu destinasiyanın cəlb etdiyi turist növlərinə təsir göstərə bilər. Məsələn, yaxşı hava əlaqəsi olan istiqamətlər daha çox uzun məsafəli turistləri cəlb edə bilər, yol əlaqəsi yaxşı olanlar isə daha çox regional turistləri cəlb edə bilər.

Yerləşdirmə turizm sənayesində infrastrukturun digər mühüm aspektidir. Turistlərin səyahətləri zamanı rahat və təhlükəsiz qalmaları üçün yerləşdirmə vasitələri vacibdir. Yerləşdirmə vasitələrinin mövcudluğu və keyfiyyəti turistlər üçün destinasiyanın cəlbediciliyinə də təsir edə bilər. Otellər, kurortlar, qonaq evləri və tətil icarələri də daxil olmaqla, geniş yerləşdirmə variantları olan istiqamətlər məhdud seçimləri olanlara nisbətən turistləri daha çox cəlb edir. Bundan əlavə, yerləşdirmə obyektlərinin keyfiyyəti, o cümlədən onların təmizliyi, təhlükəsizliyi və rahatlığı ümumi turist təcrübəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər .

Kommunikasiya sistemləri də turizm sənayesi üçün vacib infrastrukturdur. Rabitə sistemlərinə telefon şəbəkələri, internet bağlantısı və turistlərin səyahətləri zamanı ailələri və dostları ilə bağlı qalması üçün zəruri olan digər kommunikasiya texnologiyaları daxildir. Bundan əlavə, kommunikasiya

sistemləri də turizm xidmətlərinin marketinqində mühüm rol oynaya bilər, çünki biznes və hökumətlər potensial turistlərə öz təyinatlarını və xidmətlərini tanıtmaq üçün bu sistemlərdən istifadə edirlər.

Su və kanalizasiya sistemləri turizm sənayesində infrastrukturun digər mühüm aspektidir. Bu sistemlər turistlərin sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün zəruridir və ümumi turist təcrübəsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Təmiz və təhlükəsiz su və kanalizasiya sistemləri olan istiqamətlər zəif sistemləri olanlara nisbətən turistləri daha çox cəlb edir. Bundan əlavə, su və kanalizasiya sistemləri də turizmin davamlılığında mühüm rol oynaya bilər, çünki onlar turizmin yerli ekosistemlərə ətraf mühitə təsirini azaltmağa kömək edə bilər (Salıfov, 2017: 40).

Turist atraksionları da turizm sənayesində infrastrukturun mühüm aspektidir. Turistik yerlərə turistlərin marağına səbəb olan təbii, mədəni və tarixi yerlər daxildir. Turistik yerlərin mövcudluğu və keyfiyyəti destinasiyanın turistlər üçün cəlbediciliyinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər.

İnfrastruktur da turizm bazarlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Turizm bazarları turistlərin xüsusi maraqlarına və üstünlüklərinə cavab verən ixtisaslaşmış turizm məhsullarına aiddir. Turizm bazarlarına misal olaraq ekoturizm, macəra turizmi, mədəni turizm və tibbi turizm daxildir. Bu bazarlara xidmət edən infrastrukturun inkişafı turizm sənayesinin bu seqmentlərinin böyüməsi və inkişafı üçün vacibdir. Məsələn, macəra turizminin inkişafı üçün gəzinti yollarının və macəra idmanı obyektlərinin inkişafı, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün isə sağlamlıq mərkəzlərinin və tibb müəssisələrinin inkişafı zəruridir.

Nəticə etibarilə, infrastruktur turizm xidmətləri bazarının kritik tərkib hissəsidir. İnfrastrukturun mövcudluğu və keyfiyyəti destinasiyanın turistlər üçün cəlbediciliyinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər və destinasiyanın cəlb etdiyi

turist növlərinə təsir göstərə bilər. İnfrastruktur turizm xidmətlərinin inkişafı və turizm sənayesinin inkişafı və davamlılığı üçün vacibdir. İnfrastrukturun inkişafı müxtəlif maraqlı tərəflərin, o cümlədən hökumətlər, özəl sektor şirkətləri və icmaların iştirakını tələb edir və mürəkkəb və çoxölçülü prosesdir. Turizm sənayesində infrastrukturun əhəmiyyəti turizm sənayesinin böyüməsini və dayanıqlığını dəstəkləmək üçün infrastrukturun inkişafına davamlı investisiya qoyuluşunun zəruriliyini vurğulayır.

Ədəbiyyat

1. Salıfov, T. (2017). Azərbaycanda sosial amillərin turizmin inkişafında rolu. Bakı: AMEA Gənc tədqiqatçı elmi-praktik jurnal, III cild, № 2, s.263-265.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 144-147
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 144-147
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Emil Baxşiyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
emramsem999@gmail.com

İDMAN TURİZMİNİN DAXİLİ VƏ BEYNƏLXALQ BAZARLARDA TƏŞVİQİ ÜÇÜN METODİKİ TÖVSİYƏLƏR

Açar sözlər: *turizm, idman, beynəlxalq bazar, iqtisadiyyat, təşviq*
Keywords: *tourism, sport, international market, economy, encouragement*

İdman turizmi idman yarışlarına ev sahibliyi edən ölkələrin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsir göstərən turizm sənayesinin ən sürətlə inkişaf edən seqmentlərindən biridir. Bu, istər ölkə daxilində, istərsə də beynəlxalq səviyyədə idman tədbirlərində iştirak etmək və ya onları izləmək məqsədi ilə səyahətə aiddir. Son illərdə idman turizmi idman tədbirlərinin sayının artması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, asudə vaxtın və birdəfəlik gəlirin artması hesabına populyarlıq qazanmışdır.

İdman turizmini təşviq etmək üçün onun xüsusiyyətlərini və potensial hədəf bazarlarını anlamaq vacibdir. İdman turizmini iki kateqoriyaya bölmək olar: aktiv və passiv. Aktiv idman turizmi marafonlar, triatlonlar, qolf turnirləri və digər açıq hava fəaliyyətləri kimi idman fəaliyyətlərində iştirakı nəzərdə tutur. Passiv idman turizmi futbol matçları, kriket matçları və digər idman növləri kimi idman tədbirlərini izləməyi əhatə edir .

İdman turizmi üçün hədəf bazarlar müxtəlifdir. Bunlara idman həvəskarları, ailələr, korporativ qruplar və istirahət üçün səyahət edənlər daxildir. İdman həvəskarları adətən müəyyən

bir idman növünün həvəskar azarkeşləridir və sevimli komandalarının və ya oyunçularının yarışmasını izləmək üçün səyahət edəcəklər. Ailələr idman turizminə maraq göstərir, çünki bu, onlara fiziki fəaliyyətlə məşğul olarkən birlikdə vaxt keçirmək imkanı verir. Korporativ qruplar idman turizmi ilə maraqlanır, çünki bu, komanda qurmaq və şəbəkə qurmaq üçün unikal imkan yaradır. İstirahət zamanı səyahət edənlər idman turizminə maraq göstərirlər, çünki bu, onlara müxtəlif mədəniyyətlər və həyat tərzləri ilə tanış olmaq imkanı verir.

İdman turizminin daxili və beynəlxalq bazarlarda təşviqi üçün metodiki tövsiyələr aşağıdakılardır:

1. İdman turizmi strategiyasını hazırlamaq

İdman turizmi strategiyasının hazırlanması idman turizminin uğurlu təşviqi üçün çox vacibdir. Strategiya hədəf bazarları, idman tədbirlərinin növlərini və bu tədbirlərin keçirilməsi üçün tələb olunan infrastrukturu müəyyən etməlidir. O, həmçinin tədbirlərə ziyarətçiləri cəlb etmək üçün marketinq və təşviqat strategiyalarını əks etdirməlidir. Strategiya müvafiq maraqlı tərəflərlə, o cümlədən idman təşkilatları, turizm şuraları və yerli hökumətlərlə məsləhətləşərək hazırlanmalıdır.

2. İnfrastrukturun inkişafı və təkmilləşdirilməsi

İdman turizminin uğurlu təşviqi üçün infrastrukturun inkişafı və təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bura idman qurğularının inkişafı, nəqliyyat əlaqələrinin yaxşılaşdırılması və yaşayış yerlərinin artırılması daxildir. İnfrastruktur idman turistlərinin idman obyektlərinə asan çıxış və tədbirlərə yaxın yerləşmə kimi ehtiyacları nəzərə alınmaqla inkişaf etdirilməlidir.

3. Unikal və yaddaqalan təcrübələr yaratmaq

Unikal və yaddaqalan təcrübələrin yaradılması idman turistlərini cəlb etmək üçün vacibdir. Buna eksklüziv tədbirlərə, pərdəarxası turlara və digər unikal təcrübələrə girişi

ehtiva edən paketlər hazırlamaqla nail olmaq olar. Bu təcrübələr idman turistlərinin maraqlarına uyğun hazırlanmalı və ümumi idman turizmi paketinin bir hissəsi kimi satışa çıxarılmalıdır.

4. İdman təşkilatları ilə tərəfdaşlıq

İdman turizminin təşviqi üçün idman təşkilatları ilə əməkdaşlıq vacibdir. Bu təşkilatlar idman tədbirlərinə və oyunçulara çıxış, həmçinin marketinq və tanıtım imkanlarını təmin edə bilər. İdman təşkilatları ilə əməkdaşlıq da destinasiyanı idman turizmi məkanı kimi formalaşdırmağa kömək edə bilər.

5. Rəqəmsal və sosial media marketinqindən istifadə etmək

Rəqəmsal və sosial media marketinqi idman turizminin təşviqi üçün çox vacibdir. Buraya güclü onlayn mövcudluğu inkişaf etdirmək, cəlbedici məzmun yaratmaq və potensial ziyarətçilərə çatmaq üçün sosial media platformalarından istifadə etmək daxildir. Rəqəmsal və sosial media marketinqi mövcud unikal təcrübələri və paketləri təbliğ etmək, həmçinin potensial ziyarətçilərlə əlaqə yaratmaq üçün istifadə edilməlidir.

6. Təyinat brendini inkişaf etdirmək

Destinasiya brendinin inkişafı idman turizminin təşviqi üçün vacibdir. Məkan idman turistləri ilə rezonans doğuran aydın mesajı və şəxsiyyəti ilə idman turizmi məkanı kimi markalanmalıdır. Brendinq rəqəmsal və sosial media platformaları da daxil olmaqla bütün marketinq və tanıtım materiallarında ardıcıl olmalıdır (Əlirzayev, 2011: 90).

İdman turizmi idman yarışlarına ev sahibliyi edən ölkələrin iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə vermək potensialına malikdir. İdman turizmini uğurla təbliğ etmək üçün idman turizmi strategiyasını hazırlamaq, infrastrukturu inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək, unikal və yaddaqalan təcrübələr yaratmaq,

idman təşkilatları ilə tərəfdaşlıq etmək, rəqəmsal və sosial media marketinqindən istifadə etmək və destinasiyanı inkişaf etdirmək vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Əlirzayev Ə.Q. (2011). “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”. Bakı, 493 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 148-150
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 148-150
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Orxan Əsgərov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
orxan20182018@gmail.com

REGİONAL TURİZMİN İNKİŞAFININ PRİORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *regional turizm, xidmət, infrastruktur, prioritet istiqamətlər, turizm potensialı*

Keywords*: regional tourism, service, infrastructure, priority directions, tourism potential*

Aərbaycanda turizmin inkişafında investisiya cəlbediciliyinin formalaşmasında müasir səmərəli infrastrukturun yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Daha müasir infrastrukturun bərpası və formalaşması prosesi kifayət qədər uzundur. O, müəyyən resurslarla ayrılmaz şəkildə bağlıdır və regionda istehsal sferasının və dövriyyə sferasının ərazi təşkilindən asılıdır.

İstənilən iqtisadiyyatın inkişafı əsasən infrastrukturun vəziyyətindən asılıdır. İctimai əmək bölgüsü nə qədər dərin olarsa, istehsalın ictimailəşməsi prosesi nə qədər mürəkkəb olarsa, ümumi istehsal şəraitinin cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin artmasına təsiri bir o qədər aydın olur. İnfrastruktur fəaliyyətin sektorlararası xarakterinə və buna görə də onun məhsullarının istehlakçılarının çoxluğu və heterojenliyinə görə onun məhsullarının istehlakının kollektiv xarakterinə xasdır. Regional infrastruktur kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu halda onlar köməkçi istehsalata qənaət edir, məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırırlar.

Regional turizm infrastrukturu ərazi-təsərrüfat komplekslərinə xidmət edən və onların bazar şəraitinin dəyişməsinə uyğunlaşmasına şərait yaradan, əmtəə, xammal, əmək, maliyyə, investisiya və informasiya resurslarının regiondaxili və regionlararası sərbəst hərəkətini təmin edən təşkilati-iqtisadi sistemdir.

Müasir dövrdə dünya təcrübəsində olduğu kimi, bizim Respublikanın da regionlarının inkişaf etdirilməsinin əsas səbəbi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, insanların həyat keyfiyyətinin artırılmasıdır. Turizmin inkişaf konsepsiyası regionların intensiv inkişafına əsaslanır, resursların bir-birini əvəz etməsi imkanını qiymətləndirir və əhalinin kənd və şəhər yerlərində məskunlaşmasını formalaşdırır.

Makroiqtisadi artım modeli kimi, Azərbaycanda turizm sahəsi qeyri-neft sektoru kimi, neft sahəsinə nisbətən daha çox inkişaf etdirilməli və rolu artırılmalıdır. Azərbaycanın konseptual inkişaf istiqaməti olaraq turizmin prioritetliyi, onun investisiya obyekti kimi qəbul olunması və Respublikada investisiyaların bu sahə və əlaqəli digər sahələrə cəlb olunması imkanları və münasib olmağı ilə izah edilir.

Regionda yaşayan əhali sayında yüksəliş olduqca artıq təklif-tələb, qiymət mexanizmləri də yavaş-yavaş öz yerini alır ki, bu da nəticədə bütövlükdə regionun tərəqqisinin təkmilləşdirilməsinə səbəb olur.

Ümumilikdə, regionda infrstrukturun formalaşması və turuizm potensialının artırılması, xüsusilə, əhalinin işğaldan azad edilmiş regionlara qayıdışının səmərəli formada təşkili istiqamətləri aşağıdakı mərhələləri əhatə edəcəkdir:

1. Konsultasiya: həm məcburi köçkünlər və qaçqınlar, həm də onların varisləri ilə konsultativ xarakterli müəyyən görüşlər həyata keçirilməlidir. Bu görüş və ya digər formatda həyata keçiriləcək olan konsultasiya məhz onların ehtiyaclarının və

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 148-150
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 148-150
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

gələcək planlarının öyrənilməsinə və köçürülmə prosesinin onların həm mədəni, həm sosial və həm də iqtisadi ehtiyaclarına uyğun gəlməsinə gətirib çxıaracaqdır.

2. Könüllülük prinsipinin qurulması və təhlükəsizliyə təminat: məcburi köçkünlərin öz dədə-baba yurdlarına geri qayıtması ilk növbədə könüllü, əlavə olaraq isə təhlükəsizliyə zəmanətli olmalıdır olmalıdır. Məcburi köçkün və qaçqınlar həmin əraziyə geri köçmədikləri halda müəyyən imtiyazlarının dayandırılması kimi şərtlər irəli sürülməməli, proses tamamilə könüllü olmalı, onlar həmin əraziyə köçürüləcəkləri təqdirdə təhlükəsizlikdə olacaqları ilə bağlı tam təminat verilməli və həmçinin işğaldan azad edilən ərazilərə qayıdacaq olan əhaliyə müəyyən imtiyazlar təqdim edilməlidir.

3. Mənzil və infrastruktur ilə tam təminat: köçürülmə planı adekvat bir mənzilin pulsuz verilməsi, infrastruktur və su, kanalizasiya, səhiyyə və təhsil kimi əsas xidmətlərin də müəyyən müddəyə ödənişsiz və ya cəlbedici güzəştli şərtlərlə təmin etməlidir. İnfrastruktur təminatı həm yerli kontekst və həm də ehtiyaclar nəzərə alınmaqla stabil, dayanıqlı, əlçatan bir şəkildə formalaşdırılmalı və ya restrukturizasiya edilməlidir.

4. Yaşayış şərtləri – iqtisadi imkanlar: köçürülmə planı köçürülməsi planlaşdırılan əhaliyə öz dolanışıq vasitələrini bərpa edə bilmək və iqtisadi imkanlardan, məsələn, iş təlimi, mikromaliyyələşdirmə və kiçik və orta sahibkarlığa dəstək kimi imkanlar təmin etməlidir. Bu, köçürülmə prosesinin uzunmüddətli davamlılığını təmin etməyə kömək edə bilər.

5. Hüquqi və siyasi çərçivə: köçürmə planı əhalinin insan hüquqlarına və ləyaqətinə hörmət edən aydın hüquqi və siyasi çərçivəni rəhbər tutmalıdır. Bu, onların mülkiyyət hüquqlarını, mədəni irsini və sosial kimliyini qorumaq üçün tədbirləri əhatə edə bilər.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 151-154
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 151-154
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Elmin Əzizov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
azizov.elmin@list.ru

VERGİ SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN ROLUNUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *vergi, vergi siyasəti, büdcə, büdcə gəlirləri, qiymətləndirmə*
Keywords: *tax, tax policy, budget, budget revenues, assessment*

İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin olması, əsasən ölkəmizdə həm iqtisadi vəziyyətinin, həm də siyasi strukturların formalaşmasında və inkişafının müasir dövrdə çox böyük və mühüm əhəmiyyəti vardır. Beynəlxalq təcrübədən əsasən aydın olur ki, dövlətlər hər bir iqtisadi strukturun fəaliyyətinin təmin edilməsində aparıcı rola malikdir.

Ona görə də iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin optimal nisbətinin və sərhədlərinin müəyyən edilməsi, indiki dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində əsas vəzifələrdən biridir.

Vergi siyasətinin formalaşmasında əsasə bir çox amillər mühüm rol oynayır və bu amillərdən əsas biri də büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması və rolunun qiymətləndirilməsi aid edilir.

Azərbaycanın büdcə-vergi siyasətində, Həsənəli İldırımov büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kitabında qeyd edirdi ki, büdcə vergi siyasəti dövlətin həyata keçirdiyi maliyyə siyasətinin ən əsas tərkib hissələrindən biridir. Büdcə vergi siyasəti dövlətin

makroiqtisadi məqsədlərə nail olunması üçün gəlirlər və xərclər üzrə məqsədyönlü fəaliyyətidir. Büdcə vergi siyasəti əsasən dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycanda 1992-ci ildən müstəqillik əldə etdikdən sonra müasir büdcə-vergi sistemi zamanla qurulmağa başlamışdır.

Respublikamızda büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması onların tətbiqi ən mühim amillərdən biri sayılır. Respublikamızda 14 iqtisadi rayon mövcuddur və hal-hazırda işğaldan azad edilmiş regionlarımızda da bu proseslərin həyata keçirilməsi mühim amillərdən biri sayılır. Bundan sonra ölkədə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yeni maliyyə siyasəti həyata keçirilməkdədir. Ötən illər ərzində büdcə vergi islahatları sahəsində müvafiq qanunverici baza formalaşdırılmışdır. Lazımi hüquqi bazanın formalaşdırılması, əsasən bütün iqtisadi regionlarımıza tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bundan əlavə olaraq da vergi sisteminin formalaşdırılmasında qeyd etdiyimiz kimi, büdcə gəlirlərinin rolu olduğu kimi burada əsasən vergi sisteminin formalaşması mühim aspketlərdən biridir və buna görə də vergi sisteminin formalaşmasını 3 mərhələyə ayırırlar:

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 151-154
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 151-154
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

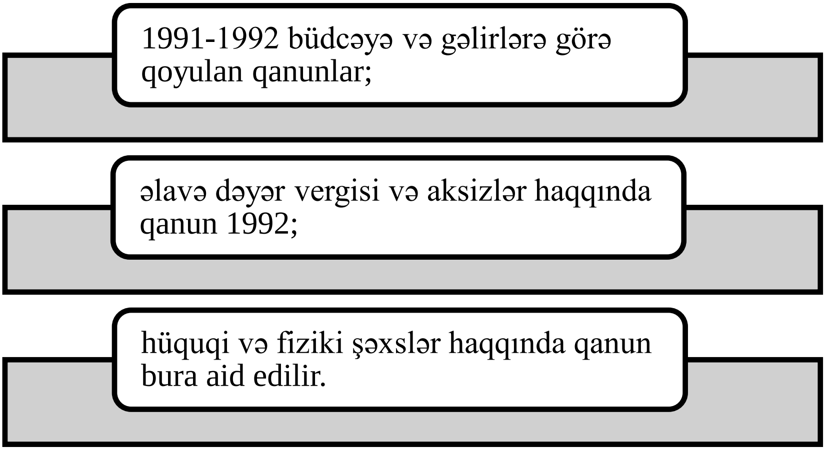

Şəkil 1. Büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması üçün vergi sistemində qoyulan qanunlar. Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Büdcə gəlirlərindən onun formalaşması məsələlərindın danışmazdan öncə büdcə sözünün hərfi mənasını və nə məna kəsb etdiyini öyrənmək lazımdır. Qarayev İmran “Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərində rolu” mövzusu üzrə təlim materialında qeyd edirdi ki, tarixən nəzər yetirsək görərik ki, “budget"” məfhumu ingilis mənşəli söz olub, çanta, torba mənasında işlənmişdir. XVIII əsrdən etibarən isə bu sözün maliyyə kateqoriyası kimi də mənası vardır. Bundan əlavə olaraq bu söz bizim leksikonumuza daxil olmuş, məna etibarilə xəzinə sözünə yaxın olmuşdur.

Ə.Orucov Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinin IV cildində qeyd edirdi ki, büdcə anlayışı müxtəlif mənalarda işlədilir: dövlət, ailə, yerli, şəxsi və s. Ümumiyyətlə, büdcə pul gəlirləri hesabına formalaşır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 151-154
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 151-154
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Fikrimcə, büdcə sözünün hərfi mənası hələ sözün özündən göründüyü kimi olaraq, yəni kisə mənasını daşıyır və bundan əlavə olaraqda büdcə özü maliyyə sisteminin mühim tərkib hissələrindən biridir.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas məqsədi ölkənin həm iqtisadi, həm sosial və həm də digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli yolunun tapılmasından sonra, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə əsasən müəyyən edilmiş qaydada tərtib edilmiş və maliyyə vəsaitlərinin toplanmasına nəzarətin gücləndirilməsi və istifadəsini təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirləri, əsasən mərkəzləşdirilmiş qaydada gəlir və xərclərdən, yerli gəlirlərdən və onun xərclərindən ibarətdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 155-157
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 155-157
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Fərid Qafarlı
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
qafarlifarid@gmail.com

MALİYYƏ HESABATLARININ TƏRTİBİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *maliyyə hesabatları, konsolidə edilmiş hesabatlar, hesabatların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, maliyyə hesabatlarının funksiyaları, maliyyə vəziyyəti*
Keywords: *financial statements, consolidated statements, reports directions for improvement, functions of financial statements, the financial condition*

İl ərzində verlən maliyyə hesabatları bunlardır:

- hesabat dövrün sonuna olan maliyyə vəziyyəti (balans) haqqında hesabat;
- hesabat dövrü üzrə maliyyə nəticəsi (mənfəət/zərər) haqıında hesabat;
- hesabat dövrü ərzində kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat:
- hesabat dövrü ərzində pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat;
- əhəmiyyətli uçot siyasətləri və sair izahedici açıqlamaları daxil edən qeydlər.
- müəssisə uçot siyasətini əvvəlki kimi tətbiq etdiyi və ya öz maliyyə hesabatlarındakı maddələrə əvvəlkinə uyğun təkrar baxış tətbiq etdiyi və ya maliyyə hesabatlarındakı maddələri yenidən təsnifləşdirirdiyi zaman müqayisəli dövrün əvvəlinə olan maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat və müəssisə hesabatlar üçün bu Standartda tətbiq olunan adlardan başqa adlar da istifadə edə bilər.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Kommersiya təşkilatları illik maliyyə hesabatlarını və birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarını hesabat dövrü başa çatdıqdan sonra təqdim etməlidirlər.Kommersiya təşkilatı illik maliyyə hesabatlarını tabe olduğu yuxarı təşkilata və ya birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarını tərtib edən əsas cəmiyyətə, bunlar olmadıqda isə təsisçiyə (təsisçilərə) təqdim edir. Birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarını tərtib edən kommersiya təşkilatı həmin hesabatları tabe olduğu yuxarı təşkilata və təsisçiyə (təsisçilərə) təqdim edir.

Kommersiya təşkilatının (investisiya fondları və onların idarəçiləri, sığorta şirkətləri, qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslər istisna olmaqla) illik maliyyə hesabatlarının və birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi barədə məlumatlar onların tabe olduqları yuxarı təşkilat və ya təsisçi (təsisçilər) tərəfindən bu hesabatların sonuncu təqdimetmə günündən sonra 10 gün ərzində AR Maliyyə Nazirliyinə, investisiya fondlarının və onların idarəçilərinin, sığorta şirkətlərinin, qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslərin məlumatları isə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına verilir.

Dövlət zəmanəti ilə kredit alan və ya dövlət borcunun xərclənməsi ilə bağlı layihələrdə iştirak edən, həmçinin büdcədən subsidiya, subvensiya, qrant və ya müəyyən səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı büdcə vəsaiti ayrılan kommersiya təşkilatları illik maliyyə hesabatlarını və birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarını qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada auditor rəyi ilə birlikdə Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Müəssisənin rəhbərliyi Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarının bütün tələblərinə uyğun maliyyə hesabatlarının təqdimatını təmin edən uçot siyasətini seçməli və təqdim etməlidir. Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarında uçot

siyasəti ilə bağlı müvafiq tələb olmadıqda, rəhbərlik maliyyə hesabatlarında istifadəçilərin düzgün nəticəyə gəlməsi üçün onların maraqlarına cavab verən, münasib və aşağıdakı hallarda etibarlı sayılan məlumatın təqdim olunmasını təmin edən uçot siyasəti işləyib hazırlamalıdır

- müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və maliyyə nəticələrinin ədalətli təqdim;
- hadisə və əməliyyatların hüquqi formasına deyil, iqtisadi mahiyyətinə üstünlük;
- neytral, yəni qərəzsiz mövqedən çıxış etdiyi;
- ehtiyatlı olduğu;
- bütün əhəmiyyətli aspektlər üzrə tamamlandığı.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki:

1. Maliyyə hesabatları müəssisələr üçün dayaq funksiyasını yerinə yetirir;
2. Hesabatların verilməsi həm müəssisələr üçün, həm də dövlət üçün çox vacib faktordur;
3. Maliyyə hesabatlarının təkmilləşməsində həm şəxslərin,həm də dövlətin rolu böyükdür;
4. Hesabatların quruluşu qanunvericiliyə tam uyğundur.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 158-160
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 158-160
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Gülarə Həsənova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
hsnova_g@mail.ru

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONUNUN İXRAC POTENASİALININ ARTIRILMASI MEXANİZMİ

Açar sözlər: *Azərbaycan, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu, turizm, regional inkişaf, ixrac potensialı*
Keywords: *Azerbaijan, Eastern Zangazur economic distric region, tourism, regional development, export potential*

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu Azərbaycanın iqtisadiyyatında vacib rol oynayan bir rayondur. Rayonda daha çox kənd təsərrüfatı və sənaye sahələri mövcuddur. Həmçinin turizm sektorunun da inkişaf potensialı var. Bu potensialın tam olaraq istifadə edilməsi üçün bir neçə alternativ mexanizm mövcuddur. Zəngəzur iqtisadi rayonunun ixrac potensialının artırmaq üçün bir neçə mexanizm mövcuddur. İlk olaraq, rayonun turizm sektorunda potensialı genişdir. Bu sahənin inkişafı üçün investisiyalar cəlb edilməlidir. İkinci alternativ mexanizm, rayonda yerli sənaye sahələrinin inkişafıdır. Şərqi Zəngəzurda kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sahələri ən inkşaf etmiş sahələr kimi qeyd edilir. Bu sektordakı işlər istehsal edilən məhsulların ixrac edilməsi vasitə ilə məhsulldarlığı artırmaq üçün invenstisiyalar tələb edir. Üçüncü mexanizm, rayondakı sənaye sahələrinə xarici investisiya cəlb edilməsidir. Yerli və xarici investorlar tərəfindən açılan sənaye obyektləri Şərqi Zəngəzurun iqtisadi potensialını artırmaq üçün bir neçə alternativ yol təqdim edir. Dördüncü mexanizm, rayonda tikinti sahəsinin inkişafıdır. İnkişaf edən turizm sahəsinə baxmayaraq, turistlərin qalacaqları təmiz və rahat otellərin olmaması bir çox

turistlərin Şərqi Zəngəzurda qalmalarına maneə olur. Bu sahədə investisyaların cəlb edilməsi tələb olunur. Son olaraq rayonun təşkilatçılığı və idarə edilməsidir. Düzgün təşkilatlanma və effektiv idarəetmə, Şərqi Zəngəzurun iqtisadi potensialının inkişafına önəmli təsir edə bilər. Yerli və mərkəzi idarəetmə qurumları, öz vəzifələrini düzgün şəkildə yerinə yetirməlidir.

Rayonun ixrac potensialının artırılması üçün turizm, sanəye, tikinti və bir çox sahələr üzrə işlər görülür. Şərqi Zəngəzur turizm və təbii ehtiyatlar üzrə böyük iqtisadi potensiala malikdir. Bu bölgənin, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu kimi təsnifləndirildiyi dövrlərdə, Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusi paya malik olduğu bilinirdi. Şərqi Zəngəzur heyvandarlıq, aqrar sektor və sənaye, turizm və sağlamlıq sahələrində geniş imkanlara malikdir. Ancaq bu bölgənin işğal altında olması, potensialının tam istifadəsinə maneə oldu. İşğal müddətində Şərqi Zəngəzur böyük iqtisadi rayonunun və inzibati vahidlərin ÜDM-dəki payı 0.1 %-ə qədər azaldı. Buna baxmayaraq, Şərqi Zəngəzur böyük iqtisadi potensiala malikdir və xarici invenstisiyalarla bu potensialın yenidən inkişaf etdirilməsi mümkündür.

Şərqi Zəngəzur ərazisi işğal altında qalmadan əvvəl əhalinin əsas məşğuliyyət sahələri arasında kənd təsərrüfatı, sənayenin bir neçə sahəsi və turizm olmuşdur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin infrastrukturu dağıdılmış vəziyyətdə olması göz önünə alındığında, ən prioritet iqtiqamət investisiyaların tikinti sahəsinə yönəldilməsidir.

Horzadizlə Zəngilan arasında inşa edilən dəmir yolu xətti və Horzadiz-Ağbəndədək asfalt avtomobil yolu Şərqi Zəngəzurda istehsal edilən məhsulların daha böyük bazarlara çıxarıla bilinməsi üçün şərq-qərb dəhlizinə inteqrasiya imkanı yaradır. Bu rayonun ixrac potensialı kifayət qədər böyükdür. Bütövlükdə, bu rayon aqrar və sənaye məhsullarına olan

tələbin ödənilməsində, xüsusən də qiymətli materiallara olan tələbin ödənilməsində böyük potensiala malikdir.İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə heyvandarlıq və əkinçiliyin inkişafı, daxili bazara daha çox məhsulun çıxarılmasına imkan verəcək və bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin optimallaşdırılmasına və bir sıra məhsulların qiymətlərinin aşağı düşəcəyinə zəmin yaradır.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması, dünya səviyyəsində Azərbaycanın strateji rolunu artıracaq. Bu yeni iqtisadi rayonun strateji hədəflərinin olması, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə türkdilli dövlətləri inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, Qərblə Şərq, Şimal-Cənub arasındakı əlaqələrinin intensivliyinin artırılması, beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi və nəqliyyat, logistika sektorunun inkişafı sayəsində ölkənin rəqabət qabiliyyəti, siyasi və iqtisadi qüdrəti dəfələrlə arta bilər.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 161-164
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 161-164
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Həsən Əliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
haliyev2020@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ MALİYYƏ TƏMİNATI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *sahibkarlıq, kiçik və orta sahibkarlıq, inkişaf, maliyyə təminatı, təkmilləşdirmə*
Keywords: *entrepreneurship, small and medium entrepreneurship, development, financing, improvement*

Azərbaycan tarixi boyu dəfələrlə işğala məruz qalmış, hər dəfə müstəqillik əldə etmiş bir ölkədir. Nəhayət, 1991-ci ildə Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra müstəqilliyini elan etmişdir. Lakin müstəqillik elan edildikdən sonra ölkənin bəzi torpaqları Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş və 20 %-ə yaxın ərazisi Ermənistanın işğalı altına salınmışdır. 2020-ci ildə Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycanın işğal altında torpaqlarını geri alması Azərbaycanın iqtisadi inkişafı, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün mühüm imkan yaratmışdır. Ona görə də Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş rayonlarında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün maliyyə təminatı mexanizmlərinin işlənib hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri qlobal iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir və iş yerlərinin yaradılmasına, innovasiyalara və iqtisadi artıma əhəmiyyətli töhfə verir. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) məlumatına görə, KOB-lar dünya üzrə bütün müəssisələrin təxminən 90 %-ni

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 161-164
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 161-164
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

təşkil edir və qlobal işçi qüvvəsinin təxminən 50 %-ni işə götürür.

Buna görə də, işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası məqsədilə 2030-cu illərə hədəflənmiş Milli Prioritetlər sırasında “İşğaldan Azad Olunmuş Ərazilərə Böyük Qayıdış” əsas yer tutur. Regionda yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizinin bərpa olunması ölkəmizin dünya bazarlarına çıxış imkanlarını artıracaq. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpa olunmasında xarici və yerli biznes subyektlərinin iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək və bu ərazilərdə yaradılacaq istehsal və xidmət sahələrinin uğurlu fəaliyyəti nəticə etibarı ilə iqtisadiyyatın mikro və makro göstəriciləri üzrə ümumi daxili məhsulun həcminin artmasına müsbət təsir göstərəcəkdir. Mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik və orta biznesin maliyyə təminatı və onun inkişafının problemlərinin elmi araşdırılması, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyən edilməsi, gələcək perspektivdə maliyyə imkanlarının genişləndirilməsinə əlverişli şərait yaradacaqdır. Bu baxımdan, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün maliyyə təminatı mexanizminin araşdırılması məsələsi kifayət qədər önəmlidir.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri (bundan sonra KOB) bir ölkənin iqtisadi inkişafı üçün son dərəcə vacibdir. KOB-lar məşğulluq yaratdıqları, innovasiyaları və texnologiyaları ötürdükləri, ixrac potensialına malik olduqları və iqtisadi inkişafın davamlılığına töhfə verdikləri üçün vacibdir. Azərbaycanda KOB-lar iqtisadi inkişaf və iş yerlərinin yaradılması baxımından böyük potensiala malikdir. Bununla belə, işğal nəticəsində yaşanan təhlükəsizlik problemləri səbəbindən işğal olunmuş ərazilərdəki KOB-lar böyük risk altındadır. Odur ki, bu regionlarda KOB-ların maliyyə

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 161-164
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 161-164
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müvafiq maliyyə mexanizmlərini hazırlamaq lazımdır.

Birincisi, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində KOB-ların maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müvafiq qanunvericilik bazası yaradılmalıdır. Bu çərçivə işğal olunmuş ərazilərdə KOB-ların kredit almasını asanlaşdıracaq və biznes sahiblərinə borclarını qaytarmağa kömək edəcək qaydalar daxil etməlidir. Bundan əlavə, işğal olunmuş ərazilərdəki KOB-ların dövlət tərəfindən dəstəklənən kredit proqramlarından faydalanmaları üçün xüsusi stimullar təmin edilməlidir. Bu stimullara aşağı faizli kredit imkanları, vergidən azadolmalar və dövlətin maliyyə dəstəyi proqramlarına prioritet çıxış kimi tədbirlər daxil ola bilər.

İkincisi, işğal olunmuş ərazilərdə KOB-ların maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün kredit zəmanəti mexanizmləri hazırlanmalıdır. Kredit zəmanəti mexanizmləri KOB-ların maliyyə risklərini azaltmaq üçün dövlət və ya özəl sektor təşkilatları tərəfindən verilən maliyyə dəstəyidir. Bu dəstəklər kredit alarkən bankların tələb etdiyi girov faizlərini aşağı salaraq, KOB-ların kredit almasını asanlaşdırır. Bundan əlavə, bu mexanizmlər KOB-lar tərəfindən ödənişlərin gecikdirilməsi halında banklar qarşısında məsuliyyət daşımaqla bankların kredit riskini azaldır. Ona görə də işğal olunmuş rayonlarda KOB-ların maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün kredit zəmanəti mexanizmlərinin hazırlanması vacibdir.

Nəhayət, işğal olunmuş ərazilərdə KOB-ların maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün vençur kapitalı fondları inkişaf etdirilməlidir. Vençur kapitalı fondları yüksək riskli, lakin yüksək gəlirli investisiyalara qoyulan investisiyalardır. İşğal altında olan ərazilərdəki KOB-lar işğal səbəbiylə təhlükəsizlik problemləri səbəbindən investorlar üçün yüksək risk altında ola bilər. Bununla belə, vençur kapitalı fondları yüksək gəlirli investisiyalara yatırıldığı üçün KOB-ların

böyüməsinə və iqtisadi inkişafına töhfə verə bilər. Odur ki, işğal olunmuş ərazilərdə KOB-ların maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün vençur kapitalı fondlarını inkişaf etdirmək lazımdır.

Nəticə etibarı ilə Azərbaycanda işğal olunmuş ərazilərdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün maliyyə təminatı mexanizmlərinin işlənib hazırlanması ölkənin iqtisadi inkişafına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına töhfə verəcək. Bu mexanizmlərin inkişafı üçün müvafiq qanunvericilik bazaları yaradılmalı, kredit zəmanət mexanizmləri hazırlanmalı və vençur kapitalı fondları təmin edilməlidir. Bu yolla işğal olunmuş rayonlarda KOB-ların maliyyə təminatının təmin edilməsi ilə ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı dəstəklənə bilər. Bundan əlavə, bu təşəbbüslər işğal olunmuş ərazilərdə KOB-ların güclənməsinə kömək edəcək və milli iqtisadiyyata daha çox töhfə verəcək. Ona görə də Azərbaycan hökuməti və biznes nümayəndələri işğal olunmuş ərazilərdə KOB-ların maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün birgə çalışmalıdırlar. Bu işlər ölkənin iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək, işğal olunmuş ərazilərdə insanların həyat səviyyəsini yüksəldəcək.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 165-167
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 165-167
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Hüseyn Həsənli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
husseynhasanli@gmail.com

İQTİSADİYYATIN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: *rəqabət, iqtisadiyyat, bazar, ölkə, qabiliyət*
Keywords: *competition, economy, market, country, ability*

İqtisadi ədəbiyyatda rəqabətqabiliyyətliliyin iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyətini hərtərəfli əks etdirə biləcək vahid tərif hələ də mövcud deyil. Müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin və subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq oluna bilən universal metodlar hazırlanmamışdır.

Rəqabət qabiliyyəti həyatın bir çox sahələrində tətbiq oluna bilən universal göstəricidir. Buna baxmayaraq, o, öz mahiyyətinə görə iqtisadi anlayış olaraq qalır və onun iqtisadi obyektlərə tətbiqi ən düzgündür.

İqtisadiyyatda rəqabət mexanizminin və onun həyata keçirilməsinin səmərəli yollarının müəyyənləşdirilməsi, hər şeydən əvvəl, rəqabət kateqoriyasının iqtisadi mahiyyətinin və nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsini zəruri edir.

İqtisadi kateqoriya olmaqla, rəqabətin iqtisadi mahiyyəti və onun müxtəlif formalarının izahını verməzdən əvvəl iqtisadi fikir tarixində rəqabət anlayışına müxtəlif yanaşmalar nəzərdən keçirilməlidir. İqtisadi ədəbiyyatda bu məsələyə əsasən üç cür yanaşma mövcuddur: Birinci yanaşmada rəqabəti bazardakı yarışma kimi nəzərdən keçirilir; ikinci yanaşmada rəqabətə tələb və təklifi tarazlaşdıran bazar elementi kimi baxılır;

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 165-167
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 165-167
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

üçüncü yanaşmada isə rəqabətə sahəvi bazar tipini müəyyənləşdirən meyar kimi baxılır.

Həmçinin rəqabətqabiliyətlilikl ə bağlı Prezident Komissiyasının məruzəsində bildirilir ki: "Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi – sərbəst və qanuna uyğun bazar sistemində beynəlxalq bazarların normalarına cavab verən, beləliklə də əhalinin gəlirlərinin çoxalmasını təmin edən məhsul və xidmətlər istehsal etmək qabiliyyətidir". Hazırki, vaxtda rəqabət qabiliyətliliyi xalqın həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması cəhətdən dünya bazarlarında yaxşı fəaliyyət kimi müəyyənləşdirmək mümkündür.

İqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətlilik yaradılması üçün dünya bazarında mövcud tələblər ödənməlidir ki, bura qiymət, keyfiyyət ünsürləri aiddir. Hər iki amil qrupu üzrə tarazlığı qorumaq və optimal nəticəyə nail olmaq hər bir istehsal halqasının əsas hədəfi olmalıdır.

Ölkənin rəqabət qabiliyyəti eyni zamanda onun sosial səmərə şərtlərinə də cavab verməlidir. Rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sistem qapalı bir mexanizm olmamalı, inkişafın nəticələrini vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində göstərməlidir (Şəkərəliyev, Şəkərəliyev, 2016: 476).

Beynəlxalq rəqabət nəzəriyyəsi müəssisələrin beynəlxalq bazara çıxması və inkişaf etməsi üçün ölkə daxilində 4 əsas şərtə əməl edilməsini vacib sayır:

1. Müəyyən kəmiyyət və keyfiyyətdə istehsal amilləri.
2. Əmtəə və xidmətlərə daxili tələbin səbəbləri, onun kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri.
3. Dünya bazarında rəqabət aparmaq təcrübəsi olan yaxın və köməkedici sahələrin mövcudluğu.
4. Firmaların struktur və strategiyalarının formalaşması, daxili rəqabət şərtləri.

Rəqabətqabiliyyətliliyi əhalinin həyat səviyyəsi və əhalinin gəlirləri, insan kapitalının keyfiyyəti və təkrar istehsalı ilə

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

əlaqəli olmadan təhlil etmək mümkün deyil. Qeyd edək ki, ölkələrin bir məhsul üzrə müqayisəli üstünlüyə malik olması daimi deyil. Tarixdə çoxlu misallar var ki, ölkə bəzən bir sahə üzrə, məsələn kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşıb və sonradan isə digər sahənin məhsullarının istehsalçısına çevrilib. İlk dəfə olaraq XIX əsrdə Böyük Britaniyada sərbəst tisarət siyasəti meydana çıxanda ABŞ və Almaniya kənd təsərrüfatı üzrə müqayisəli üstünlüyə malik idilər. I Dünya müharibəsinin əvvəllərində bu ölkələrin sənaye məhsulları Böyük Brtaniyada istehsal edilən sənaye məhsulları ilə əsaslı rəqabət aparırdılar. II Dünya müharibəsindən sonra Yaponiya, son illərdə isə Sənubi Koreya, Tayvan, Çin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsulları ilə çıxış edirlər. Ancaq ölkənin yeni sahədə müqayisəli üstünlük əldə etməsi üçün hökumətin bu sahədə düşünülmüş siyasəti olmalıdır.

Rəqabətqabiliyyətliliyi müəyyən edən mühüm qrup amillərə ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı olan amillər aiddir. Ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in məbləği, inflyasiyanın aşağı olması, siyasi və hüquqi sistemin stabilliyi, vergi və gömrük tariflərinin aşağı olması, ölkədə və regionlarda inkişaf etmiş infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, daxili bazarın həcmi, resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, rəqabətqabiliyyətli bank sistemi ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəldən əsas amillərdəndir.

Ədəbiyyat

1. Şəkərəliyev, A., Şəkərəliyev, Q. (2016). Azərbaycan iqtisadiyyatı: Reallıqlar və Perspektivlər, s.538.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 168-172
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 168-172
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Hüseyn Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
huseynmemmedov677@gmail.com

DEBİTOR BORCLARIN UÇOTU, NƏZARƏTİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİN AUDİT QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *debitor borc, uçot, nəzarət, səmərəlilik, audit, qiymətləndirmə*
Keywords: *accounts receivable, accounting, control, efficiency, auditing, evaluation*

Debitor borclarının səmərəli idarə edilməsi hər hansı bir təşkilatın maliyyə sağlamlığı üçün çox vacibdir. Debitor borcları müəssisənin müştərilərinə borclu olduğu pul vəsaitlərini təmsil edir və buna görə də bu vəsaitləri vaxtında və səmərəli şəkildə toplamaq imkanı çox vacibdir. Mühasibat uçotu, nəzarət və debitor borclarının səmərəliliyinin audit qiymətləndirilməsi biznesin pul vəsaitlərinin hərəkətini effektiv şəkildə idarə etməsini təmin etmək üçün vacibdir.

Uzunmüddətli debitor borcları - hesabat dövründən sonra 12 aydan artıq müddətə ödənilməsi gözlənilən debitor borclar barədə məlumatları ümumiləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onlara aşağıdakılar daxildir: alıcılar və sifarişçilərin uzunmüddətli debitor borcları; törəmə (asılı) müəssisələrin uzunmüddətli debitor borcları; əsas idarəetmə heyətinin uzunmüddətli debitor borcları; icarə üzrə uzunmüddətli debitor borcları; tikinti müqavilələri üzrə uzunmüddətli debitor borcları; faizlər üzrə uzunmüddətli debitor borcları; digər uzunmüddətli debitor borcları. Bu cür

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 168-172
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 168-172
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

debitor borclarının uçotunu aparmaq üçün Hesablar Planının 17-ci maddəsində nəzərdə tutulan hesablardan istifadə edilir (Abbasov, 2019: 70).

Qısamüddətli aktivlərə pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri, qısamüddətli debitor borcları, ehtiyatlar, sair qısamüddətli maliyyə aktivləri və sair qısamüddətli aktivlər daxildir. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinə müəssisənin kassasında, bankdakı hesablaşma hesabında, tələblərə görə açılan hesablarda olan pul vəsaitləri və kassada saxlanılan qiymətli kağızlar daxildir. Qısamüddətli debitor borcları dedikdə müəssisənin xidmət göstərdiyi təşkilatların aldıqları yüklərin tarif məbləğlərinin ödənilməmiş hissəsi, müəssisənin öz işçilərinin bir il ərzində ödəməli olduqları debitor borcları, icarə üzrə qısamüddətli debitor borcları başa düşülür (Abbasov, Məmmədov, abbarov, 2017: 175).

Debitor borclarının uçotu, nəzarəti və səmərəliliyinin audit qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətlər bunlardır:

1. Debitor borclarının uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Effektiv debitor borclarının uçotu sistemi debitor borclarının idarə edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sistem debitor borcları ilə bağlı bütün əməliyyatları, o cümlədən satış, kredit satışları və pul vəsaitlərinin daxilolmalarını dəqiq qeyd etməlidir. O, həmçinin debitor borclarının vəziyyəti, o cümlədən debitor borclarının köhnəlməsi, ödənilməmiş qalıqlar və ödəniş tarixçəsi haqqında dəqiq və vaxtında hesabat təqdim edə bilməlidir. Debitor borclarının uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsi debitor borclarının səmərəli idarə olunmasını və debitor borclarının audit qiymətləndirilməsinin dəqiq və etibarlı olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

2. Daxili nəzarətləri gücləndirin.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 168-172
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 168-172
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Daxili nəzarət debitor borclarının idarə edilməsinin əsas komponentidir. Güclü daxili nəzarət debitor borclarının səmərəli idarə olunmasını və debitor borclarının audit qiymətləndirilməsinin dəqiq və etibarlı olmasını təmin etməyə kömək edə bilər. Debitor borclarının idarə edilməsi üçün bəzi əsas daxili nəzarətlərə vəzifələrin ayrılması, debitor borclarının müntəzəm nəzərdən keçirilməsi və kredit riskinin monitorinqi daxildir. Daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsi debitor borclarının səmərəli idarə olunmasını və debitor borclarının audit qiymətləndirilməsinin dəqiq və etibarlı olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

2. Effektiv toplama strategiyalarını həyata keçirin.

Effektiv yığım strategiyaları debitor borclarının idarə edilməsi üçün çox vacibdir. Bu strategiyalar malların və ya xidmətlərin satışı ilə ödənişin alınması arasındakı vaxtı minimuma endirməyə yönəldilməlidir. Bəzi effektiv yığım strategiyalarına erkən ödəniş üçün stimulların təklif edilməsi, aydın kredit siyasətinin yaradılması və effektiv yığım prosesinin həyata keçirilməsi daxildir. Effektiv yığım strategiyalarının həyata keçirilməsi debitor borclarının səmərəli idarə olunmasını və debitor borclarının audit qiymətləndirilməsinin dəqiq və etibarlı olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

4. Texnologiyadan istifadə edin.

Texnologiya debitor borclarının idarə edilməsi üçün dəyərli alət ola bilər. Debitor borclarının idarə edilməsi prosesini avtomatlaşdıran proqram təminatının istifadəsi prosesləri sadələşdirməyə, səhvləri azaltmağa və debitor borclarının audit qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünü yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər. Debitor borclarının idarə edilməsi üçün bəzi əsas texnologiya həllərinə elektron faktura, onlayn ödəniş portalları və vaxtı keçmiş hesablar üçün avtomatlaşdırılmış xatırlatmalar daxildir. Texnologiyadan

istifadə debitor borclarının effektiv idarə olunmasını və debitor borclarının audit qiymətləndirilməsinin dəqiq və etibarlı olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

Sair bank əməliyyatlarına dair audit yoxlama-ekspertizasının məlumat mənbələri bunlardır: 3 saylı jurnal-orderin məlumatları, 222, 224, 225 saylı balans hesablarının debet-kredit məlumatları və bu hesablarla müxabirələşən 221 saylı "Kassa hesabı", 223 saylı "Hesablaşma hesabı", 222 saylı "Valyuta hesabı", 177 saylı "Digər uzunmüddətli debitor borclar", 193 saylı "Digər uzunmüddətli aktivlər", 217 saylı "Digər qısamüddətli debitor borcları" adlı hesabın məlumatları və sair müvafiq balans hesablarının sintetik və analitik göstəriciləri (Abbasov, 2013: 184).

Auditorun qarşısında duran əsas vəzifə və məqsəd 173 №-li "Əsas idarəetmə heyətinin uzunmüddətli debitor borcları" və 213 №-li "Əsas idarəetmə heyətinin qısamüddətli debitor borcları" üzrə əməliyyatlarda yol verilmiş qanun pozuntularını, uçot-hesabat işlərinin təşkili vəziyyətini, bu əməliyyatlar üzrə debet və kredit qalıqlarının müəyyən dövrə vəziyyətini, təsərrüfatdaxili nəzarətin təşkilini qiymətləndirməkdən ibarətdir (Abbasov, 2013: 303).

Nəticə olaraq, debitor borclarının idarə edilməsi hər hansı bir təşkilatın maliyyə sağlamlığı üçün çox vacibdir və debitor borclarının uçotu, nəzarəti və səmərəliliyinin audit qiymətləndirilməsi biznesin pul vəsaitlərinin hərəkətini effektiv şəkildə idarə etməsini təmin etmək üçün vacibdir. Debitor borclarının uçotu sistemini təkmilləşdirmək, daxili nəzarəti gücləndirmək, effektiv yığım strategiyalarını həyata keçirmək və texnologiyadan istifadə etməklə təşkilatlar debitor borclarının uçotu, nəzarəti və səmərəliliyinin audit qiymətləndirməsini təkmilləşdirə və uzunmüddətli maliyyə uğurunu təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, Q.Ə. (2019). Mühasibat uçotu. Bakı: "Apostroff" nəşriyyatı, 320 s.
2. Abbasov, İ.M., Məmmədov, İ.A., Cabbarov, A.S. (2017). Mühasibat uçotu (sahələr üzrə). Dərslik. Bakı, 424 s.
3. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Dərslik. Bakı, 544 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 173-176
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 173-176
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

İbrahim Cəbrayılzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ibrahimcebrayilzade@inbox.ru

İDARƏETMƏ UÇOTU VƏ İDARƏETMƏ HESABATLILIĞININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *idarəetmə, uçot, hesabat, təkmilləşdirmə, istiqamət*
Keywords: *management, accounting, reporting, improvement, direction*

Müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin audit yoxlama-ekspertizası müəssisədə uçot siyasətinin vəziyyətini müəyyənləşdirməli və qiymətləndirməlidir. Yəni müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması ilə bağlı idarəetmə uçotunun aparılması və bu idarəetmə uçotunda müəssisənin spesifik fəaliyyətinin tam əks etdirilməsi qiymətləndirilməlidir. Mühasibat uçotunun digər bir prinsipial məsələsi struktur bölmələrdə əməliyyatların uçota alınması vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. Belə ki, hər bir müəssisə bir və ya bir neçə istehsal prosesi ilə məşğul olur. Lakin həmin istehsal bölmələrinin işini ahəngdar təşkil etmək üçün yardımçı, köməkçi bölmələr də mövcuddur. Uçot həmin bölmələrdə əməliyyatları vaxtında və düzgün uçota almaqla yanaşı, onlar arasında optimal əlaqənin vəziyyətini qiymətləndirməlidir (Abbasov, 2013: 157).

Müasir dövrdə müəssisə və təşkilatlarda idarəetmə uçotunun kompüterləşdirilməsində ixtisaslaşdırılmış mühasibat uçotu proqramları ilə yanaşı, bir çox kütləvi kompüter proqramlarından da istifadə olunur. Belə proqramlardan ən çox

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

istifadə olunuanı “Microsoft Excel” proqramıdır. Məlumdur ki, “Microsoft Excel” proqramı çoxsaylı elektoron yuvaların mövcud olduğu elektron cədvəllərdən ibarət olub, iqtisadi məlumatların işlənməsi və ötürülməsində əvəzedilməz funksiyalar yerinə yetirmək imkanına malikdir. Burada müəssisənin idarəedilməsi prosesində mühüm rol oynayan informasiyaların toplanması, əks etdirilməsi, işlənməsi və müxtəlif formalı cədvəllərin tərtib edilməsi üçün əlverişli imkanlar nəzərdə tutulmuşdur.

İdarəetmə uçotunun vahid metodikasının olmaması operativ təhlilin idarəetmə təcrübəsinə, geniş tətbiqinə mane olur. İdarəetmə uçotu sistemi (operativ təhlil üçün mühüm informasiya bazası) kommersiya təşkilatının, əsas etibarilə, sahə mənsubiyyəti, istehsal texnologiyası və əməyin təşkilinin xüsusiyyətləri üzrə şərtləndirilir. İdarəetmə uçotunun (mühasibat və statistika uçotundan fərqli olaraq) təşkili məsələləri hər bir müəssisədə müxtəlif formada həll edilir (Cəfərli, 2018: 19).

Müasir biznes mühitində idarəetmə uçotu təşkilatlara əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməkdə kömək etməkdə mühüm rol oynayır. Effektiv idarəetmə uçotu menecerləri qərarların qəbulu, planlaşdırması, nəzarəti və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini dəstəkləmək üçün dəqiq və vaxtında maliyyə məlumatları ilə təmin edir. Bununla belə, biznes əməliyyatlarının artan mürəkkəbliyi ilə idarəetmə uçotu təşkilatların dəyişən ehtiyaclarını ödəmək üçün inkişaf etməlidir. Bu yazıda biz idarəetmə uçotu və idarəetmə hesabatlılığının təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətləri müzakirə edəcəyik.

1.Texnologiyanı mənimsəyin: Süni intellekt, maşın öyrənməsi və böyük verilənlərin analitikası kimi qabaqcıl texnologiyaların yaranması təşkilatların məlumatlarını idarə etmə və istifadə üsullarında inqilab etdi. İdarəetmə uçotu rutin

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 173-176
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 173-176
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

tapşırıqları avtomatlaşdırmaq, səhvləri azaltmaq və anlayışlar yaratmaq üçün bu texnologiyalardan istifadə etməlidir. Məsələn, süni intellektlə işləyən proqnozlaşdırma vasitələri gələcək tendensiyaları proqnozlaşdırmaq və potensial riskləri müəyyən etməklə menecerlərə daha yaxşı qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər.

2. Əməkdaşlığı gücləndirin: İdarəetmə uçotu təşkilatın fəaliyyətinin vahid görünüşünü təmin etmək üçün marketinq, əməliyyatlar və satış kimi digər funksiyalarla əməkdaşlıq etməlidir. Bu əməkdaşlıq təkmilləşdirmə imkanlarını müəyyən etməyə, resursları uyğunlaşdırmağa və böyüməyə təkan verə bilər.

3. Strateji tərəfdaşlıqları inkişaf etdirin: İdarəetmə uçotu öz imkanlarını artırmaq üçün məsləhətçilər, auditorlar və məlumat analitikləri kimi xarici xidmət təminatçıları ilə əməkdaşlıq edə bilər. Bu tərəfdaşlıqlar idarəetmə uçotunun daha yaxşı anlayışlar və təhlillər təqdim etməyə kömək edə biləcək xüsusi təcrübə, texnologiya və məlumatlara çıxışı təmin edə bilər.

4. Qərarların qəbulunu təkmilləşdirin: İdarəetmə uçotu ənənəvi maliyyə hesabatlarından kənara çıxmalı və qərara əsaslanan məlumatların təmin edilməsinə diqqət yetirməlidir. Bu, təşkilatın strateji məqsəd və vəzifələrini əks etdirən metriklərin və əsas fəaliyyət göstəricilərinin (KPI) hazırlanması deməkdir. Qərarların ümumi strategiyaya uyğun olmasını təmin etmək üçün KPI-lər bütün təşkilatda hazırlanmalı və izlənilməlidir.

5. Məlumata əsaslanan mədəniyyət qurun: İdarəetmə uçotu təşkilat daxilində məlumatlara əsaslanan qərarların qəbulu mədəniyyətini yaratmalıdır. Bu, menecerləri məlumatların əhəmiyyəti ilə bağlı maarifləndirmək, məlumatların təhlili və şərhi ilə bağlı təlimlərin verilməsi və qərarların qəbulu zamanı məlumatların istifadəsini təşviq etmək deməkdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 173-176
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 173-176
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

6. Risklərin idarə edilməsini gücləndirin: İdarəetmə uçotu risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsində daha fəal rol oynamalıdır. Bu, risklərin idarə edilməsi çərçivələrinin işlənib hazırlanması, risklərə məruz qalmaların monitorinqi və rəhbərliyə müntəzəm risk hesabatlarının təqdim edilməsi deməkdir.

Nəticə olaraq, idarəetmə uçotu təşkilatların dəyişən ehtiyaclarını ödəmək üçün inkişaf etməlidir. Texnologiyanın mənimsənilməsi, əməkdaşlığın təşviq edilməsi, strateji tərəfdaşlıqların inkişafı, qərarların qəbul edilməsinin təkmilləşdirilməsi, məlumatlara əsaslanan mədəniyyətin formalaşdırılması və risklərin idarə edilməsinin gücləndirilməsi idarəetmə uçotu və idarəetmə uçotu təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətlərdir. Bu təcrübələri tətbiq etməklə təşkilatlar daha yaxşı məlumatlandırılmış qərarlar qəbul edə, böyüməyə təkan verə və strateji məqsədlərinə nail ola bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Dərslik. Bakı, 544 s.
2. Cəfərli, H.A. (2018). İdarəetmə təhlili. Dərs vəsaiti. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 234 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 177-180
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 177-180
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

İbrahim Quluyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
guluyevibrahim@mail.ru

ƏDALƏTLİ VERGİ SİSTEMİ VƏ ONA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: *vergi yükü, vergidən qaçmaq, ədalətli vergi, vergi sistemi, vergi nəzarəti*
Keywords: *tax burden, tax evasion, fair tax, tax system, tax control*

Vergi ədaləti vergi nəzəriyyəsində ən vacib, eyni zamanda ən mübahisəli məsələlərdən biridir. Ədalət anlayışının qeyri-müəyyənliyi və mübahisəli olması sözügedən konsepsiyanın mübahisəli və çoxmənalı olmasında mühüm amildir (Gench, Yashar, 2009).

Dövlətin ədaləti təmin etmək vəzifəsi vergitutmada ədalətin təmin olunmasının mövcudluğu ilə bağlılığını ortaya qoyur. Lakin vergi ədaləti dövlətin mövcudluğunu saxlamaq baxımından da vacibdir. Vergitutmanın ən qədim və mübahisəli prinsiplərindən biri olan vergitutmada ədalət prinsipi müxtəlif fəlsəfi əsaslara malik dövlət nəzəriyyələrinə xas olan perspektivlər çərçivəsində fərqli görünür; Fərqli sosial, siyasi və mənəvi şəraitin hökm sürdüyü hallarda da fərqli qiymətləndirilir. Bu baxımdan, vergi ədalətinin müəyyən edilməsində cəmiyyətdə hökm sürən anlayışın əsas götürülməli olduğu qeyd edilir.

Vergi yükünün ədalətli bölüşdürülməsini hədəfləyən ədalətli vergi sistemində şəxslərin şəxsi və maddi vəziyyətlərinə uyğun olaraq kimdən nə qədər vergi

toplanacağının və tədbirin nə olacağının müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi ədaləti verginin tətbiqindən tutmuş vergi administrasiyasının və vergi yurisdiksiyasının praktikasına qədər bütün mərhələləri əhatə edir. Vergi ədalətinin qanunvericilik, icra və məhkəmə ölçüləri ilə yanaşı, "verginin özünün ədalətə uyğun olub-olmaması" məsələsi də diqqətdən kənarda qalmamalıdır.

Vergi ədaləti hökumət və vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə ədalətli və bərabər münasibətə aiddir. Bu, gəlirindən və sərvətindən asılı olmayaraq hər kəsin öz ədalətli vergi payını ödəməsini və vergi sisteminin şəffaf, hesabatlı və vergi ödəyicilərinin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin edir.

Vergi ədaləti sağlam və fəaliyyət göstərən demokratiyanın kritik tərkib hissəsidir, çünki o, hökumət resurslarından seçilmiş bir neçə nəfərin deyil, bütün vətəndaşların xeyrinə istifadə olunmasını təmin edir. O, həmçinin hökumətləri infrastruktur, təhsil və səhiyyə kimi ictimai mal və xidmətlərə investisiya etmək üçün lazım olan resurslarla təmin etməklə iqtisadi artım və sabitliyin təşviqinə kömək edir.

Vergi ədalətliliyini dəstəkləyən bir sıra əsas prinsiplər var:

1. Bərabərlik: Vergi sistemi ədalətli və ədalətli olmalıdır və hər kəs ödəmə qabiliyyətinə uyğun olaraq öz ədalətli vergi payını ödəməlidir.
2. Şəffaflıq: Vergi sistemi şəffaf olmalı, aydın və başa düşülən qaydalar və qaydalar ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır.
3. Hesabatlılıq: Vergi orqanları vergi ödəyiciləri qarşısında cavabdeh olmalı və şikayətlərə baxılması üçün aydın proseslər olmalıdır.
4. İştirak: Vergi ödəyiciləri vergi sistemi, o cümlədən vergi gəlirlərindən istifadə ilə bağlı qərarların qəbulunda iştirak etmək imkanına malik olmalıdırlar.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 177-180
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 177-180
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

5. Ardıcıllıq: Vergi sistemi bütün vergi ödəyicilərinə bərabər tətbiq olunan aydın və ardıcıl qayda və qaydalara uyğun olmalıdır.

Vergi ədalətinin təmin edilməsi bir sıra tədbirlər və islahatlar tələb edir, o cümlədən:

1. Proqressiv vergitutma: Bu, ödəmə qabiliyyəti prinsipinə əsaslanaraq, yüksək maaş alanların aşağı maaş alanlara nisbətən daha yüksək dərəcə ilə vergi tutulmasını nəzərdə tutur.

2. Vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi: Buraya vergi sistemini səmərəli idarə etmək üçün onların potensial və resurslara malik olmasını təmin etmək üçün vergi administrasiyalarına investisiya qoyuluşu daxildir.

3. Şəffaflığın artırılması: Bura vergi məlumatlarına çıxışın yaxşılaşdırılması, o cümlədən vergi məlumatlarının dərci və vergi güzəştlərinin və azadolmalarının açıqlanması daxildir.

4. Vergi cənnətlərinə müraciət: Buraya vergi cənnətlərinə müraciət etmək və vergidən yayınma və yayınma hallarının qarşısını almaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi daxildir.

5. Beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi: Buraya vergidən yayınma və yayınma ilə mübarizə və transmilli şirkətlərin öz ədalətli vergi paylarını ödəmələrini təmin etmək üçün beynəlxalq səviyyədə birgə iş daxildir.

Vergi ədaləti sağlam və fəaliyyət göstərən demokratiyanın mühüm tərkib hissəsidir, çünki o, hər kəsin öz ədalətli vergi payını ödəməsini və vergi sisteminin şəffaf, hesabatlı və vergi ödəyicilərinin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin edir. Vergi ədalətinə nail olmaq mütərəqqi vergitutma, vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi, şəffaflığın artırılması və beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi kimi bir sıra tədbirlər və islahatlar tələb edir.

Hesab edilir ki, vergitutmada ədalət prinsipinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri olan vergi itkiləri və yayınma halları və xüsusilə son illərdə vergi yoxlamaları nəticəsində əldə

edilən rəqəmlər, qeyri-rəsmi araşdırmalarda sonrakı dövrlərdə göstəriciləri öz gəlirlərini tam bəyan etmirlər, bu isə qeydiyyatdan keçmir və bu da vergi daxilolmalarında əhəmiyyətli itkilərə səbəb olur.

Nəticədə neft sektorunda təmərküzləşmiş iqtisadiyyata malik ölkəmizin vergi gəlirlərindəki boşluqları aradan qaldırmaq, tətbiq olunan vergi siyasətinin səmərəliliyini artırmaq mümkündür.

Bu səbəbdən vergi sisteminin audit mexanizmində tənzimləmələr aparmaqla qeyri-formal iqtisadiyyatın miqyasının azaldılması və vergitutma bazasının qeyri-adekvatlığının azaldılması istiqamətində addımların atılması lazım olduğunu bildirməliyik. Birbaşa vergilərdə isə gəlir vergisi və sərvət vergiləri üzərində aparılan islahatlarla cəmiyyətdəki gəlir bölgüsü pozğunluğunu aradan qaldırmağa çalışılmalıdır. Bunlara əlavə olaraq deyə bilərik ki, vergi ədaləti prinsipini təmin edən mexanizmlər yenidən təşkil edilərək praktikada tətbiq edilməlidir. Bu kimi problemlərin həlli ilə büdcə xərclərinin ödənilməsi üçün vergi daxilolmalarının norması artırılacaq.

Ədəbiyyat

1. Gench, Y. & Yashar, R. (2009). Relationship between justice and efficiency in taxation. Tax World (338), 34-40.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 181-184
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 181-184
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

İradə Ağazadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
iraddmirciyeva@gmail.com

MƏSRƏFLƏRİN UÇOTU VƏ AUDİTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *məsrəf, uçot, audit, təkmilləşdirmə, istiqamət*
Keywords: *costing, accounting, auditing, improvement, direction*

Məsrəflərin uçotunun ənənəvi üsullarından istifadə edən sənaye müəssisələrində “Köməkçi istehsalat” 202/2 hesabının debetində aşağıdakı xərclər əks etdirilir:

a) məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı olan müstəqim xərclər. Bu xərclərə konkret növ məhsul istehsalı və xidmətlərin yerinə yetirilməsi ilə bilavasitə məşğul olan işçilərin əmək haqqı, əmək haqqından sosial sığortaya ayırmalar, sərf olunan xammal və materiallar, məhsulu istehsal edən dəzgahın amortizasiya məbləği daxildir;

b) köməkçi istehsalata xidmət və idarə olunması ilə əlaqədar olan qeyri-müstəqim xərclər;

c) əsas istehsalatdan buraxılan və düzəldilməsi mümkün ola bilən zay məhsulların dəyəri.

Xərclərin uçotu və auditi hər hansı bir təşkilatın maliyyə idarəçiliyinin mühüm komponentləridir. Bu iki funksiya müəssisələrə maliyyə qeydlərinin dəqiq olmasını və xərclərin düzgün bölüşdürülməsini təmin etməyə kömək edir. Xərclərin uçotu istehsalın maya dəyərinin izlənməsinə diqqət yetirir, audit isə maliyyə qeydlərinin düzgünlüyünü yoxlayır. Burada məsrəflərin uçotu və audit təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətlər verilmişdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 181-184
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 181-184
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

1. Yeni texnologiyalar tətbiq edilərək məsrəflərin uçotu və audit sahəsini dəyişdirdi. Avtomatlaşdırma və maşın öyrənmə vasitələrinin istifadəsi təşkilatlara bir çox mühasibat və audit proseslərinin avtomatlaşdırılmasına kömək edə bilər və bununla da dəqiqliyi və səmərəliliyi artırır. Yeni texnologiyalardan istifadə etməklə müəssisələr insan səhvi ehtimalını azalda, mühasibat uçotu və audit funksiyalarının sürətini və keyfiyyətini yaxşılaşdıra bilərlər.

2. Məlumat analitikasını təkmilləşdirmək xərclərin uçotu və auditində mühüm rol oynaya bilər. Məlumatların təhlili alətlərindən istifadə etməklə təşkilatlar öz maliyyə məlumatlarında meylləri, nümunələri və anomaliyaları müəyyən edə bilərlər. Bu, şirkətlərə fırıldaqçılıq fəaliyyətlərini aşkar etməyə və maliyyə səhvləri riskini azaltmağa kömək edə bilər. Əlavə olaraq, məlumat analitikası qənaət imkanlarını müəyyən etmək və resurs bölgüsünü optimallaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər.

3. Effektiv məsrəflərin uçotu və auditi üçün güclü daxili nəzarət vacibdir. Daxili nəzarət təşkilatların maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü və tamlığını təmin etmək üçün istifadə etdikləri siyasətlərə, prosedurlara və sistemlərə aiddir. Güclü daxili nəzarəti həyata keçirməklə bizneslər fırıldaqçılıq və səhv riskini azalda və maliyyə məlumatlarının etibarlılığını artıra bilər.

4. Müntəzəm auditlər müəssisələrə maliyyə uyğunsuzluqlarını və saxtakarlıqları aşkar edib aradan qaldırmağa kömək edə bilər. Mütəmadi olaraq auditlər aparmaqla təşkilatlar potensial problemləri əhəmiyyətli problemlərə çevrilməzdən əvvəl müəyyən edə bilərlər. Bundan əlavə, auditlər mühasibat uçotu və audit təcrübələrini təkmilləşdirmək üçün istifadə edilə bilən dəyərli rəylər verə bilər.

5. İşçilərin təliminə və təhsilinə sərmayə qoymaq təşkilatlara xərclərin uçotu və audit təcrübələrini

təkmilləşdirməyə kömək edə bilər. İşçiləri lazımi bilik və bacarıqlarla təmin etməklə müəssisələr mühasibat uçotu və audit funksiyalarının dəqiqliyini və səmərəliliyini artıra bilərlər. Bundan əlavə, davamlı təlim işçilərin mühasibat uçotu və audit təcrübələrindəki ən son yeniliklərdən xəbərdar olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

İstehsalata məsrəflərin uçotunun təşkili metodikası və məhsulun faktiki maya dəyərinin müəyyən edilməsi qaydası istehsalın tipindən və xarakterindən, onun təşkilindən və texnologiyasından, buraxılan məhsulun növlərinin miqdarından, istehsalın idarə edilməsinin quruluşundan, uçot-hesablama işlərinin mexanikləşmə səviyyəsindən və məsrəflərin uçotu, məhsulun maya dəyəri kalkulyasiyasımn metodlarından olduqca asılıdır. Bütün bu xüsusiyyətlərə baxmayaraq, məhsul buraxılışı və hazırlanması üzrə məsrəflər istehsalın növləri (əsas və köməkçi) üzrə, xərclərin əmələgəlmə yerləri üzrə (fazalar və mərhələlər), məhsulun maya dəyəri kalkulyasiyasımn obyektləri (məhsulun növləri, sifarişlər, bircinsli məhsul növləri, qrupları və b.) üzrə xərclərin kalkulyasiya maddələrinin nümunəvi nomenklaturası çərçivəsində qruplaşdırılmalıdır (Sadıqov, Sadıqov, Cəfərova, Sadıqov, 2015: 314).

Məhsulun istehsalı və satışına çəkilən məsrəflərin audit yoxlamasının əsas vəzifələri onların maya dəyərində və mübadilə xərclərində uçota alınmasının düzgünlüyünə nəzarət etmək və qiymətləndirməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə uçot registrinin göstəricilərini hesabat dövrünün ilkin sənədləri ilə müqayisə etmək lazımdır. Belə müqayisə nəticəsində ödəniş tarixləri arasındakı müddətin uzunluğunu məhsul, iş və xidmətlərə çəkilən məsrəflərin uçota alınmasını, məsrəflərin onların aid olduğu dövrə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək olar. Bu yolla xərclərin müvafiq hesablarda düzgün əks olunmasını dəqiqləşdirmək mümkündür. Bununla yanaşı, auditor

yoxlanılan dövrdə məsrəflərin miqdarının kəmiyyətcə qiymətləndirilməsinə, dinamikada onların satışın nəticələri ilə müqayisəsinə ciddi diqqət yetirməlidir. Məlumdur ki, audit məhsulun maya dəyərinin və mübadilə xərclərinin təhlilinin məlum metodlarından geniş istifadə etmək imkanına malikdir. Təhlilin məlum metodlarının köməyi ilə məhsul istehsalına məsrəflərin ümumi məbləğini təhlil etmək, orta hesabla məhsulun hər manatına düşən xərclərin səviyyəsini qiymətləndirmək mümkündür (Abbasov, 2013: 403).

Nəticə olaraq, məsrəflərin uçotu və auditi hər hansı bir təşkilatın maliyyə idarəçiliyinin vacib komponentləridir. Yeni texnologiyaların tətbiqi, məlumat analitikasının təkmilləşdirilməsi, daxili nəzarətin gücləndirilməsi, müntəzəm auditlərin aparılması və işçilərin təliminə və təhsilinə sərmayə yatırmaqla bizneslər mühasibat uçotu və audit təcrübələrinin dəqiqliyini və səmərəliliyini artıra bilərlər. Bununla təşkilatlar maliyyə səhvləri və fırıldaqçılıq riskini azalda və ümumi maliyyə sağlamlığını yaxşılaşdıra bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Sadıqov, Ə.A., Sadıqov, T.Ə., Cəfərova, Ş.Ə., Sadıqov, C.Ə. (2015). Mühasibat uçotu. Bakı, 686 s.
2. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Dərslik. Bakı, 544 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 185-188
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 185-188
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Jalə Alməmmədova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
almmmdvj@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ SƏNAYE İSTEHSALININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *işğal, sənaye, istehsal, inkişaf, istiqamət*
Keywords: *occupation, industry, production, development, direction*

İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizə "Böyük qayıdışın" təmin edilməsi üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən kompleks fəaliyyət planlarının hazırlanması ilə bərabər artıq bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli praktiki fəaliyyətlərə də başlanılıb.

Belə ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanlarının rəhbər şəxslərindən ibarət Əlaqələndirmə Qərargahı formalaşdırılmışdır.

Həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşma üçün müasir və layiqli həyatın təmin edilməsi, bütün sahələrdə quruculuq-bərpa və abadlıq işlərinin aparılması, habelə təhlükəsiz yaşayışın, səmərəli fəaliyyətin və rifahın davamlı artmasının dəstəklənməsi məqsədilə "Qarabağ Dirçəliş Fondu" publik hüquqi şəxs yaradılmışdır (1).

2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videoformatda keçirilən müşavirədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: *"Bizim planlarımız böyükdür. Müharibə cəmi iki aya yaxındır ki, başa çatıb. Amma görün, nə qədər böyük işlər görülüb. Bərpa işləri artıq başlanıb və bu,*

onu göstərir ki, bizim sözümüzlə əməlimiz arasında heç bir fərq yoxdur. Biz demişdik ki, torpaqlar işğaldan azad olunandan sonra bu torpaqları tezliklə bərpa edəcəyik" (2).

Bir sözlə, artıq işğaldan azad olunmuş ərazilərdə inzibati idarəetmə orqanlarının bərpası və nəqliyyat, enerji və kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması istiqamətində zəruri işlər görülür. Bütün bu tədbirlər işğaldan azad olunmuş ərazilərdə məskunlaşma, bərpa və inkişaf fəaliyyətlərinin tam sürətlə icra olunmasına imkan verəcəkdir.

Dağlıq Qarabağ bölgəsi və ətraf rayonlarda əvvəllər Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi bu ərazilərdə sənaye istehsalının inkişafı üçün yeni imkanlar açıb. Azərbaycan artıq bu ərazilərin inkişafı istiqamətində addımlar atmağa başlayıb və sənaye sektorunun inkişafı üçün bir neçə əsas istiqamət müəyyən edib.

1. İlk istiqamətlərdən biri işğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadiyyatında əsas sahə olan kənd təsərrüfatının inkişafıdır. Artıq hökumət fermerlərə məhsuldarlıqlarını artırmaq üçün kreditlər vermək və kənd təsərrüfatı texnikası paylamaqla onlara dəstək verməyə başlayıb. Bu, təkcə yerli əhali üçün iş imkanları yaratmayacaq, həm də sənaye sektoru üçün ərzaq və xammal istehsalını artıracaqdır.

2. İkinci istiqamət rayonda turizmin inkişafıdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bir sıra tarixi-mədəni obyektlər, o cümlədən Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı kimi tanınan Şuşa şəhəri yerləşir. Hökumət artıq bu saytların bərpası və turizm məkanı kimi təbliği üçün addımlar atır ki, bu da qonaqpərvərlik sənayesində iş imkanları yaradacaq və regiona gəlir gətirəcək.

3. Üçüncü istiqamət dağ-mədən sənayesinin inkişafıdır. Azad edilmiş ərazilər qızıl, gümüş, mis, dəmir kimi faydalı qazıntılarla zəngindir. Hökumət artıq mədən əməliyyatları üçün lisenziyalar verməyə və sektora investisiya qoymaqda maraqlı olan şirkətlərə dəstək verməyə başlayıb. Mədən sənayesinin

inkişafı təkcə iş yerləri yaratmayacaq, həm də regionun ixrac potensialını artıracaqdır.

4. Dördüncü istiqamət enerji sektorunun inkişafıdır. Azərbaycan artıq əsas neft və qaz istehsalçısıdır və işğaldan azad edilmiş ərazilər də günəş və külək enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələri üçün potensiala malikdir. Hökumət artıq bu sahələrə investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində addımlar atır ki, bu da iş yerləri yaradacaq və regionun enerji təhlükəsizliyini artıracaq.

5. Beşinci istiqamət istehsal sektorunun inkişafıdır. Hökumət tikinti materialları, tekstil və maşınqayırma kimi malların istehsalına investisiya qoymaqda maraqlı olan şirkətlərə dəstək verir. Bu, həm iş yerləri yaradacaq, həm də rayonun istehsal potensialını artıracaq.

Bu istiqamətlərin səmərəli inkişafını təmin etmək üçün hökumət işğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun yaxşılaşdırılması istiqamətində də addımlar atır. Bura yolların, körpülərin və digər nəqliyyat infrastrukturunun tikintisi, müasir rabitə və internet şəbəkələrinin inkişafı daxildir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, əvvəllər Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi bu ərazilərdə sənaye istehsalının inkişafı üçün yeni imkanlar açıb. Kənd təsərrüfatı, turizm, mədənçıxarma, energetika və istehsal sahələrinin inkişafı, o cümlədən infrastrukturun yaxşılaşdırılması iş yerləri yaradacaq, regionun istehsal potensialını artıracaq və hökumətə gəlir gətirəcək. Bu istiqamətlərin uğuru hökumət, özəl sektor və yerli icmalar arasında əməkdaşlıq tələb edən bu sektorlarda səmərəli idarəetmə və investisiyalardan asılı olacaq.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ədəbiyyat

1. “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı. [return]
2. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyevin_sedrliyi_ile_2020_ci_ilin_yekunlarina_hesr_olunmus_videoformatda_musavire_kechirilib_YENILANIB_VIDEO-1682565 [return]

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 189-191
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 189-191
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Mirsəid Mirizadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mirseid670@gmail.com

BƏLƏDİYYƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MALİYYƏ-İQTİSADİ TƏMİNATI KİMİ YERLİ VERGİLƏR VƏ DİGƏR ÖDƏNİŞLƏRİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *bələdiyyə, yerli vergilər, maliyyə-iqtisadi təminat, ödənişlərin qiymətləndirilməsi, sosial müdafiə*
Keywords: *municipality, local taxes, financial and economic security, assessment of payments, social protection*

Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi təməlini bələdiyyə mülkü, yerli büdcə və büdcədənkənar kapitallar, bələdiyyə torpaqları, bələdiyyənin istehsal, xidmət və bir çox iqtisadi fəaliyyətləri əhatə edir. Bələdiyyələrin qanunvericiliyə müvafiq şəkildə yerli büdcənin nizamlanmasında dövlət büdcəsindən vəsait əldə etmək hüququ vardır. Yerli büdcənin tərtib olunması və icrası prosesində büdcə sisteminin qanuni yolla təyin olunmuş ümumi prinsipləri və AR-da tətbiq edilən büdcə təsnifatından istifadə edilir. Bələdiyyə yerli büdcənin maliyyə ilinin axırına yaranmış sərbəst qalıqlarına sərəncam verir. Bələdiyyələr AR-nın Milli Məclisinə hesabat təqdim edirlər. Bələdiyyə ölkənin büdcəsini iqtisadi qayda-qanunların tələblərinə müvafiq şəkildə tərtib, müzakirə, onun icra olunmasına nəzarət təşkil edir. Yerli büdcənin gəlirlərinə fiziki şəxslərdən ərazi vergisi, mülk vergisi, yerli əhəmiyyətli inşaat xammalları üçün mədən vergisi, müəssisə və qurumlardan mənfəət vergisi, bələdiyyəyə məxsus torpaqlarda, mənzillərdə və başqa obyektlərdə yerləşdirilən küçə reklamları üçün ödəniş, avtomobillərin

dayanacaqları üçün rüsum və qanuni yolla təyin olunan bir başqa yerli ödənişlər, AR-nın qanunvericiliyinə müvafiq şəkildə bələdiyyə mülkünün şəxsiləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər, lotereyalardan əldə edilən vəsait, o cümlədən bələdiyyələrin fəaliyyətindən qazanılan bir başqa gəlirlər, fiziki və hüquqi şəxslərin, dövlətlərarası qurumların və fondların maliyyə dəstəkləri və qrantları, faydalı tədbirlərin və dövlət idarələrinin qərarları nəticəsində meydana gələn xərclərin qarşılanması üçün maliyyə vəsaiti, yerli vergilər və ödənişlərə görə qanuni yolla təyin olunmuş formada hesablanmış faiz və cəza tədbirləri aiddir.

Yerli büdcələrdə, o cümlədən yerli sosial müdafiə, iqtisadi-sosial tərəqqi, o cümlədən ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsi üçün xərclər düşünülə bilər. Yerli büdcənin bütün xərc və gəlir maddələrinin tərkibi AR Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 6 oktyabr tarixli 149 №-li qərarı ilə təsdiq olunmuş AR-nın vahid büdcə təsnifatının müvafiq maddələrində açıqlanır. Bələdiyyə idarələri öz fəaliyyətini iclaslar və komissiyalar hesabına tətbiq edir. Yerli idarəetmə orqanları sərbəstdir və bilavasitə dövlət hakimiyyəti idarələrinə daxil deyildir. Bələdiyyələr sosial müdafiə, iqtisadi-sosial tərəqqi məsələlərinin çözülməsi yolları, əlavə olaraq ekologiya problemlərinin çözülməsi yollarının həlli yollarını tətbiq edir.

Bələdiyyələr qanunla müəyyən olunmuş müəyyən ərazidə yerli özünü idarəetmə orqanıdır və öz şəxsi mülkiyyətə, yerli büdcəsi və seçki idarəsi mövcuddur. Bələdiyyələrin ərsəyə gəlməsi Azərbaycanın 46 dövlət quruculuğunda və idarəetmə rejimində müasir bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bələdiyyələr ərsəyə gələrkən onlara hər birinə müvafiq olaraq öz fəaliyyətində müstəqillik verildiyini, regional sosial iqtisadi tərəqqidə yerli idarələrin məsuliyyət və öhdəliklərinin olduğunu daha öncə də qeyd etmişdik. Yerli büdcələr azaddır və bələdiyyələr yerli büdcə ilə bağlı qanunları öz mülahizələri

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 189-191
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 189-191
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

və yerli şəraitə müvafiq şəkildə həyata keçirir. Ancaq yerli büdcələrin müstəqilliyi o demək deyildir ki, bələdiyyə qərarları əlahəddə keçirilir və dövlət idarələri ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Yerli büdcə idarələri ilə dövlət idarələri ilə və dövlət büdcəsi ilə sıx əlaqədardır.

Əsas əlaqələrdən biri də odur ki, bələdiyyə idarələrinin sosial və iqtisadi statistik göstərciləri müəyyən dövlət idarələrinə nümayiş etdirməkdir. Bələdiyyə maliyyəsi – yerli əhəmiyyətli problemlərin çözülməsinə yönələn maliyyə resurların ərsəyə gəlməsi, bölgüsü və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan sosialiqtisadi əlaqələrin ümumilikdə toplusudur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı əsasında 2022-ci ildə ümumi büdcə gəlirləri 47,4 milyon manat olmuşdur ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə 5,7 milyon manat (14%) çoxdur. O cümlədən, yerli vergilərdən daxil olmalar 20,5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da 2021-ci illə müqayisədə 1,5 milyon manat (8 %) çoxdur.

Son 2 ildə (2021-ci il və 2022-ci il) ümumi yerli büdcə gəlirləri 2020-ci illə müqayisədə 12,4 milyon manat (35 %), yerli vergilərdən daxil olmalar isə 6 milyon manat (43 %) artmışdır.

Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən bələdiyyələr üzrə isə 2022-ci ildə ümumi büdcə gəlirləri 14,3 milyon manat, əvvəlki illə müqayisədə 2,8 milyon manat (24 %), yerli vergilərdən daxil olmalar isə 10,6 milyon manat, əvvəlki illə müqayisədə 1,9 milyon manat (22 % çox) olmuşdur.

Bakı bələdiyyələri üzrə son 2 ildə ümumi büdcə gəlirləri 5,3 milyon manat (58 %), o cümlədən yerli vergilərdən daxil olmalar 4,5 milyon manat (73 %) artmışdır.

Ümumilikdə (2021-ci il 2022-ci illər istisna olmaqla) ümumi büdcə gəlirləri yalnız 2013 və 2014-cü il üzrə büdcə gəlirləri 2014-cü ildən etibarən ən yüksək göstəricidir. Son 12 ildə 40 milyon manatdan çox olmuşdur.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 192-194
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 192-194
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Murad İmamhüseynov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
murad.imamhuseynov@gmail.com

QEYRİ-FORMAL MƏŞĞULLUĞUN LEQALLAŞDIRILMASI

Açar sözlər: *məşğulluq, sosial-iqtisadi siyasət, məşğulluq strategiyası, sahibkarlıq fəaliyyəti, işəgötürənlər*
Keywords: *employment, socio-economic policy, employment strategy, entrepreneurial activity, employers*

Hər bir ölkədə məşğulluğun təmin olunması sosial-iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissələrindən biri olmaqla, əhalinin sosial təminatının yaxşılaşdırılmasında ən mühüm vasitədir. Eyni zamanda, məşğulluq, təkcə işləyən əhalinin deyil, həmçinin işləyərək sığorta sistemində iştirak edənlərin də bu əsasda pensiyaya çıxdıqdan sonra pensiya təminatında müsbət rol oynayır. Prezident İlham Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi də əhalinin səmərəli məşğulluq imkanlarının artırılmasıdır. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanda yeni iş yerlərinin yaradılması daimi xarakter almışdır, 2003-2018-ci illərdə ölkəmizdə yeni yaradılan iş yerlərinin sayı 2 milyondan çoxdur. Ölkənin demoqrafik inkişaf perspektivlərinə, ölkənin iqtisadi prioritetlərinə əsaslanan "2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası" səmərəli məşğulluğun təmin edilməsinə yönəldilmiş uzunmüddətli dövlət məşğulluq siyasətini müəyyən edir. 2005-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə ölkəmizdə iqtisadi fəal əhalinin sayı 17,2 faiz artaraq 4,380 milyon nəfərdən 5,133 milyon nəfərə, iqtisadi fəal əhalinin ümumi sayından məşğul olanların sayı isə 20,0 faiz artaraq

4,062 milyon nəfərdən 4,879 milyon nəfərə çatmışdır. 2005-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə iqtisadi fəal əhalinin ümumi sayından məşğul olanların xüsusi çəkisi artmış, işsizlərin xüsusi çəkisi isə ciddi şəkildə azalaraq 4,9 faizə enmişdir.

"Məşğulluq haqqında" Qanuna görə qeyri-formal məşğulluq – Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq əmək müqaviləsi (kontrakt) və ya Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq mülki hüquqi müqavilə bağlanılmadan müəyyən fəaliyyətin yerinə yetirilməsi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin və mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqdan istifadənin rəsmiləşdirilmədən həyata keçirilməsi, eləcə də "Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq yerli özünüidarəetmə orqanlarında uçota durmadan ailə kəndli təsərrüfatının təşkili nəticəsində qazanc (gəlir) əldə edilməsidir. Qeyri-formal məşğulluq daha çox özünü qeyri-dövlət sektorunda, xüsusilə də, tikinti və xidmət sektorunda göstərir. Bu, bütün dünya ölkələri üçün xarakterikdir. Dünya Bankının hesablamalarına görə dünyada pərakəndə satış, tikinti və bu kimi bəzi sahələrdə məşğul olanların 80 faizini qeyri-leqal fəaliyyət göstərənlər təşkil edir. Ümumiyyətlə, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının araşdırmalarına görə dünyada 1 milyard 800 milyondan artıq insan qeyri-formal əmək bazarının iştirakçısıdır. Qeyri-formal məşğulluğun 93 faizi inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür. Qanunvericiliyə görə, əmək müqaviləsi, xidməti müqavilə ilə çalışanlar, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, torpaq mülkiyyətçiləri daxil olmaqla qanuni əmək və yaxud sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər kəs (ev təsərrüfatı subyektləri) məcburi dövlət sosial sığorta ödənişi etməlidir. Qeyri-formal məşğulluq işçini sosial təminat hüquqlarından (işsizliyə görə qanunvericiliklə müəyyən

olunmuş dövlət təminatını almaq, iş vaxtından artıq vaxtda işə cəlb olunduqda əlavə əmək haqqını almaq və ya onun verilməsini tələb etmək, sosial məzuniyyət ala bilmək, gələcəkdə pensiya almaq və s.) məhrum edir. Həmçinin qeyri-formal məşğulluq vergi və sosial sığorta daxilolmalarına ciddi ziyan vurur. Ona görə də hər bir işəgötürən və işçi arasında əmək münasibətləri rəsmiləşdirilməlidir. Əhali arasında bu məsələ ilə bağlı ciddi maarifləndirmə işləri aparılır. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi bu istiqamətdə ardıcıl və məqsədyönlü işlər görür. Bu işlər, həmçinin nazirlik yanında Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidmətinin xətti ilə mütəmadi olaraq işəgötürənlər və işçilərin iştirakı ilə əmək qanunvericiliyi, onun tətbiqi ilə bağlı, həmçinin qeyri-formal məşğulluğunun qarşısının alınması mövzularında maarifləndirici tədbirlərin təşkil olunması təqdirəlayiqdir. Nümunə üçün, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə birgə 2020-ci ildə QHT layihələrinin maliyyələşməsi ilə bağlı qrant müsabiqəsi elan etmişdir. Bu qrant müsabiqəsinin mövzularından bir neçəsi də məhz qeyri-formal məşğulluğa həsr olunmuşdu. Düşünürəm ki, maarifləndirmə prosesinə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının cəlb olunması işin səmərəliliyini daha da artıracaq.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 195-198
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 195-198
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Murad Qürbətov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
qurbetovm@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARDA VERGİTUTMA MEXANİZMİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *vergi siyasəti, işğaldan azad olunmuş ərazilər, vergi güzəştləri, investisiya təşviqi sənədi, vergitutma mexanizmi*

Keywords: *tax policy, territories exempted from occupation, tax benefits, investment promotion document, taxation mechanism*

Ölkəmizdə 2014-cü ildən ardıcıl olaraq qəbul olunan regional inkişaf proqramlarının icrasının nəticəsi olaraq regionlarımız, rayon və kəndlərimizin sosial-iqtisadi vəziyyətində əhəmiyyətli dərəcədə inkişafa nail olunmuş, əhalinin maddi və sosial durumu yaxşılaşmış, regionlarda çalışan sahibkarlar üçün əlverişli investisiya mühiti yaradılmış, istər vətəndaşlar istərsə də, sahibkarlıq subyektləri üçün iqtisadi, sosial və mədəni infrastrukturun yaradılması təmin olunmuşdur. Məhz ölkədə son illərdə həyata keçirilən bu uğurlu siyasətin məntiqi nəticəsidir ki, digər sahələrdə olduğu kimi ölkəmizin hərbi qüdrəti də artmış və bunun sayəsində 44 gün davam edən İkinci Qarabağ müharibəsində ordumuz düşmənin layiqli cavabını verərək əzəli torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad etmişdir. Ərazilərimiz işğaldan azad olunduqdan sonra qısa müddətdə ərazilərimizin bərpası işinə başlanılmış və bu sahədə görülən işlər hal-hazırda da uğurla davam etməkdədir. Adı çəkilən ərazilərin iqtisadi

imkanlarından, təbii resurslarından və əlverişli turizm potensialından düzgün formada istifadə olunmaqla inkişaf proqramlarının hazırlanması və bu işlərin səmərəli idarəetmə mexanizminin təşkil olunmasının zərurililiyi azad olunmuş ərazilərimizin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü məsələsinə yenidən nəzər salınmasını meydana çıxarmışdır.

Qeyd olunanlar ilə əlaqədar olaraq ölkə başçısı tərəfindən 07 iyul 2021-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" Fərman imzalanmış və Fərmana əsasən ölkənin yeni iqtisadi rayonunlarının bölgüsü müəyyən edilmiş və iqtisadi rayonların sayı 10-dan 14-ə artırılmışdır. İşğaldan azad olunan əraziləri də özündə ehtiva edən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yeni yaradılmışdır. Qarabağ iqtisadi rayonu Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarını özündə birləşdirir. Yeni təşkil olunmuş Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna isə Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları daxil edilmişdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına və inkişafına yönəlik iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi üçün təbii ki, ilk növbədə maliyyə resurslarına ehtiyac vardır. Bu məqsədlə bir çox maliyyə resurslarından, əsasən dövlət büdcəsindən, Neft fondunun vəsaitlərindən, beynəlxalq kredit ittifaqları tərəfindən ayrılan kreditlər, qrant və ianələr, həmçinin qanunla istifadəsi məhdudlaşdırılmayan digər maliyyə vəsaitlərindən istifadə oluna bilər. Artıq indidən görünür ki, xarici şirkətlərin və investorların bərpa quruculuq işlərinə maraqları böyükdür və bir çox layihələrin icrasında artıq iştirak da edirlər.

Bərpa quruculuq işləri yekunlaşdıqdan sonra iqtisadiyyatın qısa müddətdə canlanması üçün regionda xüsusi stimullaşdırıcı və təşviqedici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi zəruridir. Təbii ki, dövlət bu stimullaşdırıcı tədbirləri həyata keçirmək üçün əsas iqtisadi alətlər olan vergi və gömrük güzəştlərindən,

azadolmalarından istifadə etməklə həyata keçirə bilər. Regionda yeni yaradılacaq sənaye parklarının rezidentləri üçün artıq qanunvericilikdə bu güzəştlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, ilk növbədə parkın rezidentləri AR VM-ə əsasən böyük güzəştlər ilə əhatə olunmuşdur. VM-nin 13-cü maddəsində ilk olaraq sənaye parkının rezidenti anlayışı verilmişdir (AR Vergi Məcəlləsi, 2021).

Daha sonra isə VM-nin 102.1.21-ci və 106.1.13-cü maddələrinə əsasən parkların rezidenti olan fiziki şəxslərin gəlirləri və hüquqi şəxslərin mənfəətləri sənaye parkında uçota durduğu hesabat ilindən etibarən 10 il tarixə gəlir və mənfəət vergisini ödəməkdən azad edilirlər. Təbii ki, 10 il müddətinə gəlir və mənfəət vergisindən azad olunma sahibkarlarda bu parklarda fəaliyyət göstərməyə böyük maraq yaratmaqla, eyni zamanda əldə etdikləri mənfəəti yenidən investisiya şəklində fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə sərf etmək imkanı yaradır. Bu isə dövlət tərəfindən bu sahibkarlara əlavə maliyyə resursu təqdim etməsi anlamına gələ bilər. Digər çox önəmli bir güzəşt isə parkın rezidentlərinə əlavə maliyyə resursu sərf etmədən,başqa sözlə maliyyə vəsaitlərinə qənaət etməklə istehsal yerlərinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi, həmçinin idxal olunan texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı AR VM-nin 164.1.16-cı maddəsinə əsasən əlavə dəyər vergisindən azad olunur. Bundan da əlavə, VM-nin 164.1.28-ci maddəsinə əsasən parkın rezidentləri müəyyən olunmuş fəaliyyətinə uyğun olaraq, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan bütün malların idxalı 2016-cı il mayın 1-dən 10 il müddətinə əlavə dəyər vergisindən azad olunur (AR Vergi Məcəlləsi, 2021).

Qeyd olunan gəlir, mənfəət və ƏDV üzrə verilmiş güzəştlərdən əlavə əmlak və torpaq vergisi üzrə də tam həcmdə vergi azad olmaları verilmişdir. Belə ki, AR VM-nin 199.7-ci

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 195-198
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 195-198
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

və 207.3-cü maddələrinə əsasən parkın rezidentləri parkın ərazisində uçota durduqları ildən etibarən fəaliyyətləri üzrə istifadə olunan əmlak və torpaq sahələrinə görə 10 il müddətinə vergi ödəməkdən azad olunurlar.

Vergi güzəştlərindən əlavə parkın rezidentləri üçün istehsal prosesində istifadə olunacaq qurğuların, avadanlıqların və istehsal vasitələrinin idxalı Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 20.0.19-cu maddəsinə əsasən parkın ərazisində qeydiyyata alındıqdan sonra 7 il müddətinə, istehsal fəaliyyətləri üzrə bağlı tələb olunan bütün növ malların idxalı üzrə isə bu qanunun 20.0.20-ci maddəsinə əsasən 2016-cı ilin 1 may tarixindən 10 il müddətə gömrük rüsumları ödəməkdən azad olunurlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının "Vergi Məcəlləsi". (2001). Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 199-202
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 199-202
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Orxan Nağıyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
nagiyevorxan2000@gmail.com

İSTEHSALIN İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN MAHİYYƏTİ VƏ MEYARI

Açar sözlər: *istehsal, iqtisadi səmərəlilik, meyar, istehsalın məqsədi, ölçü*
Keywords: *production, economic efficiency, criterion, goal of production, measure*

Məlumdur ki, ictimai istehsalın məqsədi − cəmiyyət üzvlərinin və cəmiyyətin özünün ehtiyaclarını müxtəlif əmək məhsulları və xidmətlərlə təmin etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün, ilk növbədə, cəmiyyətin malik olduğu iqtisadi potensialdan tam istifadə olunmalı, ictimai istehsalın iqtisadi səmərəliliyi yüksəldilməlidir. İctimai istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi isə iqtisadi, sosial, təşkilati-texniki tədbirlərin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə yanaşı, "istehsaldankənar" tədbirlərin tətbiqini də tələb edir. Başqa sözlə, ictimai istehsalın iqtisadi səmərəliliyini düzgün qiymətləndirmək üçün onun meyan və göstəriciləri elmi-nəzəri və metodoloji cəhətdən dəqiq əsaslandırılmalıdır. Çünki hər hansı bir sosial-iqtisadi prosesin kəmiyyət və keyfiyyət cəhətlərini özündə tam və dəqiqliklə əks etdirən meyar və göstərici (yaxud göstəricilər sistemi) olmadan həmin prosesin idarə edilməsi qeyri-mümkündür.

Ümumiyyətlə, meyar dedikdə hər hansı şeyə qiymət və tərif vermək, yaxud onu təsnif etmək üçün əsas əlamət nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, hər hansı bir məhsulun hazırlanması prosesi maddiləşmiş və canlı əmək məsrəfləri nəticəsində baş

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 199-202
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 199-202
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

verir. Müxtəlif istehsal şəraitində məhsul vahidinin istehsalı üçün müxtəlif miqdarda ictimai əmək sərf edilə bilər. Deməli, məhsul istehsalı üçün müxtəlif istehsal şəraitində müxtəlif miqdarda ictimai əmək sərf edilir. Beləliklə, ictimai istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin iqtisadi məzmunu məhsul vahidinin hazırlanması üçün ictimai əmək məsrəflərinin aşağı salınmasından ibarətdir.

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyini müəyyən edərkən iki növ məsrəfləri: cari və birdəfəlik məsrəfləri fərqləndirirlər.

Cari məsrəflər müəssisənin il ərzində məhsul istehsalına çəkdiyi bütün xərcləri səciyyələndirir və ona görə də bəzən buna istehsal xərcləri də deyilir. Müəssisə miqyasında cari məsrəflərə il ərzində sərf edilmiş bütün canlı və maddiləşmiş əmək məsrəfləri aid edilir. Cari məsrəflərdən fərqli olaraq, birdəfəlik məsrəflərə əsas fondların yaradılması və onların geniş təkrar istehsalı üçün istehsalın yeni texnika ilə silahlanma səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədinə yönəldilmiş investisiya qoyuluşu şəklində bütün vəsaitlər aiddir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda “İqtisadi səmərə” və “İqtisadi səmərəlilik” anlayışları fərqləndirilir. İqtisadi səmərə ictimai istehsalın səmərəliliyinin artınimasına yönəldilmiş bu və ya digər tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində əldə edilən nəticəni xarakterizə edir. Özü də bu nəticə iqtisadi səmərədən başqa sosial və texniki-iqtisadi şəkildə də ola bilər. Əgər bu və ya digər tədbirin həyata keçirilməsi nəticəsində müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini səciyyələndirən iqtisadi göstəricilər yaxşılaşarsa, onda əldə edilən səmərə iqtisadi; əmək kollektivinin sosial şəraiti yaxşılaşarsa − sosial səmərə və nəhayət, maşın və avada-nlıqların texniki parametrləri və buraxılan məhsulun keyfiyyət göstəriciləri, yəni texnikanın məhsuldarlığı, gücü, sürəti, istismar rahatlığı, yanacaq işlətmə qabiliyəti və s. yaxşılaşarsa − texniki-iqtisadi səmərə adlanır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 199-202
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 199-202
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

İqtisadi səmərənin ölçüsü bu və ya digər tədbirin səmərəlilik dərəcəsi ilə ifadə olunur. Məsələn, yeni texnikanın tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyi vaxt vahidi ərzində (vaxt vahidi kimi il, rüb, ay qəbul edilə bilər) əldə edilən iqtisadi səmərənin nəticəsinin sərf olunan canlı və maddiləşmiş əməyin kəmiyyətinə nisbəti kimi təyin edilir. Adətən, ictimai istehsalın iqtisadi səmərəlilik meyan kimi ictimai əmək məhsuldarlığının səviyyəsi götürülür. Çünki onun yüksəldilməsi istehsal həcminin artmasına, canlı və maddiləşmiş əmək məsrəfləri arasındakı nisbətlərin dəyişməsi ilə bir vaxtda məhsul vahidinə düşən əmək məsrəflərinin ixtisar edilməsinə (azaldılmasına) gətirib çıxarır. Bu onu göstərir ki, ictimai əməyə mütləq qənaət edildikdə, məhsul vahidinə sərf olunan maddiləşmiş əməyin xüsusi çəkisi nisbətən artır və canlı əməyin payı isə, əksinə, azalır. Bunu əsas götürərək bəzi iqtisadçılar hazırda iqtisadi səmərənin əldə edilməsində canlı əməyin rolunu azaldırlar. Onlar göstərirlər ki, iqtisadiyyatda canlı əməyin payı azaldığı çün, o, iqtisadiyyatın inkişafında artıq əsas amil kimi çıxış etmir. Bu zaman işçi (fəhlə) maşınların, cihazların və qurğuların işinə baxmaq və ona nəzarət etmək, onları sazlamaq və təmir etmək funksiyalarını yerinə yetirir.

Hazırda sənaye müəssisələrində çalışan işçilərin sayı istehsalın mexanikləşdirilmə və avtomatlaşdınlması səviyyəsinin yüksəldilməsi nəticəsində getdikcə azalır, yəni canlı əmək sərfi azalır, istehsal əsas fondların dəyəri isə artır. Lakin bunun əsasında iqtisadiyyatın inkişafında canlı əməyin həlledici rola malik olduğunu inkar etmək düzgün deyildir. Bütün hallarda istehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Bir tərəfdən, istehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasının lazımi səviyyədə olmaması əmək məhsuldarlığını yüksəltməyin bütün imkanlarından istifadə olunmasına imkan vermir, digər tərəfdən isə − əgər əmək

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 199-202
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 199-202
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

tutumunun azaldılması lazımi əlavə əsaslı vəsait qoyuluşunun ödənilməsini təmin etmirsə, mexanikləşdirmə və ya istehsalın avtomatlaşdırılması özünü doğrultmaya bilər.

Müxtəlif növ məsrəflərin iqtisadi səmərəliliyi istehlak edilmiş ehtiyatlardan istifadə olunması səviyyəsi, istehsalın son nəticələrinin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi, həmçinin optimal variantın seçilməsi üçün müəyyən edilir. Lakin ictimai istehsalın səmərəliliyinin müəyyən edilməsində özünün miqyasına, öyrənilmə tarixinə, müəssisənin iqtisadi potensialının artırılmasmdakı roluna, iqtisadi inkişaf və sosial tərəqqidəki əhəmiyyətinə və s. əlamətlərə görə investisiya qoyuluşu əvəz edilməzdir. Çünki investisiya qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyi, müəssisənin əsas fondlanmn genişləndirilməsi və sadə təkrar istehsalına çəkilən xərclə bundan alınan nəticə arasındakı əlaqə və kəmiyyət asılılığını səciyyələndirən göstəricidir. İnvestisiya qoyuluşunun bilavasitə nəticəsi istehsal gücünün genişləndirilməsi və qeyri-istehsal obyektlərinin işə salınmasından ibarət olduğu halda, onun son nəticəsi − məhsul istehsalının və sənaye xarakterli xidmətlərin həcminin artmasıdır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 203-206
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 203-206
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Nicat Mikayılov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
nijatmikayilovv@gmail.com

İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFINDA ALİ TƏHSİLİN ROLUNUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *insan kapitalı, təhsil, klassik çaşqınlıq, təcrübə, mükafat*

Keywords: *human capital, education, classical confusion, experience, award*

İnsan kapitalı ideyası XVIII əsrə gedib çıxır. Adam Smit bir millətin sərvətini, biliyini, təlimini, istedadlarını və təcrübələrini tədqiq etdiyi "Millətlərin sərvətinin təbiəti və səbəblərini araşdırmaq" kitabında konsepsiyaya istinad etdi. Adams təklif edirdi ki, təlim və təhsil vasitəsilə insan kapitalının təkmilləşdirilməsi cəmiyyətin kollektiv sərvətinə əlavə dəyər qataraq daha təkmil formaya gətirib çıxarır. Smitin fikrincə, bu, cəmiyyətin qazandığı qələbədir.

İnsan inkişafı konsepsiyası insan həyatının təkcə iqtisadi tərəflərini yox, eyni zamanda onun sosial aspektlərini (təhsil, səhiyyə, ekologiya, demoqrafiya, mədəniyyət, ailə və məişət və s.) əhatə edir.

İnsan inkişafı – insanları həyatın bütün aspektlərində daha geniş seçim imkanları ilə təmin etmə prosesidir. Bu anlayış heç də birdəfəlik müəyyənləşdirilmiş, məzmunca dəyişməz qalan anlayış deyil və zaman keçdikcə məzmunca daha da zənginləşirrək yeni çalarlar əldə edir.

İnstitusional amillər və karyera uğuru İnsan kapitalı nəzəriyyəsini müxtəlif kontekstlərə universal olaraq tətbiq oluna bilən kimi qəbul edilir. Ó Riain tərəfindən qeyd edildiyi

kimi, insan kapitalı ilə bağlı tədqiqatlar əsasən işəgötürən-işçi münasibətlərinə yönəlmişdir. Universalist nəzəriyyənin diqqət mərkəzində insan kapitalının formalaşmasını fərdi davranış və maraqlarda əsaslandıran "metodoloji fərdiyyətçilik" dayanır. Beləliklə, iqtisadi və sosial mühitin müxtəlif aspektləri insan kapitalının yığılması ilə fərdi gəlirlər, o cümlədən kontekstli dinamizm və əmək bazarının şərtləri, məsələn, həmkarlar ittifaqı səviyyəsi, minimum əmək haqqı, rəqabət səviyyəsi arasındakı əlaqəyə təsir göstərə bilər. Burada biz insan kapitalı nəzəriyyəsinin ilkin olaraq inkişaf etdirildiyi mühiti formalaşdıran iki əsas institusional faktora diqqət yetiririk. Nəzəriyyə 1950-1970-ci illər arasında ABŞ-da işlənib hazırlanmışdır.

Həmin dövrdə ABŞ-da iqtisadi şərait qeyri-adi dərəcədə əlverişli idi, çünki ölkə çiçəkləndi və təhsil vasitəsilə sosial hərəkətlilik imkanları mövcud olduğundan və geniş şəkildə istifadə olunduğundan gəlir bərabərsizliyi azaldı. İmkanların və sosial mobilliyin bu genişlənməsi insan kapitalı iqtisadçılarını nəzəriyyənin həmişə təhsil və iş arasındakı əlaqəni izah edəcəyini təklif etməyə sövq etdi. Bu institusional amillərə uyğun olaraq, modelimizə daxil etdiyimiz iki dəyişən ümumi ölkənin inkişafı və gəlir bərabərsizliyidir. Ölkənin inkişaf səviyyəsi ölkənin sərvətini müəyyən etdiyi halda, gəlir bərabərsizliyi bu sərvətin necə bölüşdürüldüyünü təsvir edir. Beləliklə, hər iki dəyişən fərdlərin öz insan kapitalına investisiya etmək qabiliyyətinə təsir göstərə bilər.

Xüsusilə, tədqiqatlar göstərir ki, təhsildən əldə olunan gəlirin özəl dərəcələrində fərqlər var (adətən yüksək əmək haqqı ilə ölçülür). Bu fərqlərin nə üçün mövcud olduğunu izah edən ədəbiyyat olduqca incədir, lakin daha inkişaf etmiş ölkələrdə gəlirlərin daha yüksək olduğunu göstərir. Daha inkişaf etmiş ölkələrdə biz daha yaxşı təhsil və digər inkişaf resursları hesabına işçilərin yüksək potensiallı olduğunu görə

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 203-206
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 203-206
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

bilirik. İşçilər öz bilik, bacarıq və təcrübələrinə uyğun daha yaxşı maaşlı imkanlar axtarırlar. Başqa sözlə, daha çox inkişaf etmiş ölkələr daha yaxşı iqtisadi və sosial infrastruktura və fərdləri daha çox insan kapitalı toplamağa təşviq etməklə yanaşı, həm də bu cür kapital yığımının gəlirlərini daha yüksək maaşlarda tutmaq üçün şərait yaradan daha əlverişli mühitə malik olurlar. İnsan kapitalı termini işçinin təcrübə və bacarıqlarının iqtisadi dəyərini ifadə edir. İnsan kapitalına təhsil, təlim, zəka, bacarıqlar, sağlamlıq kimi aktivlər və işəgötürənlərin sədaqət və punktuallıq kimi dəyər verdiyi digər şeylər daxildir.

Beləliklə, o, şirkətin balans hesabatında qeyd olunmayan (və ola da bilməz) qeyri-maddi aktiv və ya keyfiyyətdir. İnsan kapitalı məhsuldarlığı və beləliklə də gəlirliliyi artırmaq üçün qəbul edilir. Bir şirkət işçilərinə nə qədər çox sərmayə qoyarsa, onun məhsuldarlığı və uğur şansı daha yüksək olur.

- İnsan kapitalı şirkətin balansında qeyd olunmayan qeyri-maddi aktivdir.
- İnsan kapitalının işçinin təhsil, təcrübə və bacarıqları kimi keyfiyyətləri ehtiva etdiyi deyilir.
- Bütün əmək bərabər hesab edilmədiyi üçün işəgötürənlər öz işçilərinin təliminə və təhsilinə investisiya qoymaqla insan kapitalını təkmilləşdirə bilərlər.
- İnsan kapitalının iqtisadi artım, məhsuldarlıq və gəlirlilik ilə əlaqəsi olduğu qəbul edilir.
- Hər hansı digər aktiv kimi, insan kapitalı da uzun müddət davam edən işsizlik, texnologiya və innovasiya ilə ayaqlaşa bilməməsi nəticəsində dəyər itirmək qabiliyyətinə malikdir.

İnsan kapitalı, xüsusən də qlobal iqtisadiyyatlarda miqrasiyaya meyllidir. Buna görə də tez-tez inkişaf etməkdə olan yerlərdən və ya kənd yerlərindən daha inkişaf etmiş və

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 203-206
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 203-206
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

şəhər ərazilərinə keçid olur. Bəzi iqtisadçılar bunu beyin axını və ya insan kapitalının qaçması adlandırıblar. Bu, müəyyən sahələrin zəif inkişaf etdiyi halda, digərlərinin daha da inkişaf etdiyi prosesi təsvir edir. İnsan kapitalı ilə iqtisadi artım arasında güclü əlaqə var. Bu əlaqə insanların təhsilinə nə qədər investisiya qoyuluşu ilə ölçülə bilər. Bəzi hökumətlər insan kapitalı ilə iqtisadiyyat arasında bu əlaqənin mövcud olduğunu qəbul edir və buna görə də onlar ali təhsili az və ya heç bir xərc çəkmədən təmin edirlər.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 207-209
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 207-209
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Nicat Sətdarov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
sattarov165@gmil.com

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ HESABATLILIQ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *mühasibat uçotu, hesabatlıq sistemi, registr, ikili yazılış, sintetik və analitik uçot, maliyyə uçotu, idarəetmə uçotu, vergi uçotu*

Keywords: *accounting, accountability system, register, binary spelling, synthetic and analytical accounting, financial accounting, account management, tax accounting*

Kiçik və orta sahibkarlıq şirkətlərində hesabatlıq və mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsini və inkişaf mərhələləri anlayışını anlamaq üçün, uçot gedişatını və tətbiqinin mərhələlərlə inkişafını araşdırmaq lazımdır.

Mühasibatlıq və ümumi hesabatlıq ilk olaraq, harada, nə zaman, nə cür meydana gəlməsi tam dəqiq olaraq bilinmir və nə qədər köhnə olduğu hələ bizlərə məlum deyil. Bununla belə mühasibat uçotu alimləri və tarixini araşdıranlar yazının və rəqəmlərin meydana gəlməsini belə mühasibatlıqla əlaqələndirirlər.

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrində həm hesabatlıq sistemi həmdə mühasibat uçotu bütün şirkətin fəaliyyətində mühüm vasitəkimi çıxış etməklə yanaşı planlaşdırmada, müəssisənin təsərrüfat və maliyyə vəziyyətinin tənzimlənməsində, xidmətin və əmlakının daha yüksək səviyyədə təşkil olunmasında əsaslı rol oynayır. Müasir hesabatlıq sisteminin bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun və

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 207-209
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 207-209
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

bu şirkətin rəqibləri ilə rəqabət aparması həmçini uzun müddətli fəaliyyətinin təşkili bilavasitə mühasibat uçotunun və hesabatlığın beynəlxalq uçot tələblərinə uyğun inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqələndirilir. Belə həcmli bütün müəssisələr hesabatlığın və mühasibat uçotunun təşkilində müəssisənin önündə duran əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

– Bu müəssisənin əmlakının, öhdəliklərinin, kapitalının və bütün təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunun və hesabatlığının mövcud qanunvericiliyə uyğun işlənib düzəldilməsi mühasibat uçotu standartlarına, mühasibat uçotunun hesablar planına, ikili yazılışa və başqa normativ sənədlərə uyğun hesablar sistemində və ümumi hesabatlıqda, mühasibat uçotu hesablarında qarşılıqlı əlaqədə ikili yazılış üsulu ilə aparılması;
– illik,rüblük və.s dövrlər üzrə hesabatın mövcud vəziyyətinin və əmlakın, öhdəliklərin, kapitalın, qarşılıqlı hesablaşmaların və digər mövcud əmlakının auditinin nəticələrinin uçotda tam və düzgün əks etdirilməsi;
– burada baş verən bütün xidməti əməliyyatlarının öz növbəsində ardıcıl olaraq uçot registrlərində düzgün qeydiyyatının aparılmasının düzgünlüyünün təmin edilməsi;
– müəssisənin göstərdiyi fəaliyyət dövrü cərçivəsində bütün əməliyyatların hesabatlıqla müəyyənləşdirilən gəlir və xərclərin smetasının hesabat dövrünə dair düzgün uçotunun aparılması;
– müəssisənin maliyyə orqanları, banklar, vergi orqanları, investorlar, debitorlar, kreditorlar, dövlət orqanlarının və digər marağı olan təşkilatlar və şəxslər tərəfindən operativ rəhbərlik və idarəetməni həyata keçirmək, təqdim ediləcək maliyyə mühasibat hesabatının tətbiqi üçün, həmçinin müəssisənin göstərdiyi bütün fəaliyyət prosesləri və maliyyə-hesabat fəaliyyəti haqqında zəruri

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 207-209
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 207-209
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

olan hesabatların tam, vaxdında və düzgün formalaşdırmasını təmin etməkdən ibarətdir.

KÖS-də uçotun təşkili, mühasibatlığın düzgünlüyü, hesabatlığın düzgün tərtibi və vaxtında yuxarı təşkilata təqdim edilməsi məsuliyyəti birbaşa olaraq baş mühasibin üzərinə düşür. Mühasib sözünün mənası ərəb mənşəli olub hesab aparan, hazırlayan şəxs mənasına gəlir.

Baş mühasib müəssisə tərəfindən həyata keçirilən bütün fəaliyyət boyu görülən əməliyyatlarının hesabatlıq sisteminə, mühasibat uçotu hesabına düzgün uçotunun aparılmasının, maliyyə və mühasibat uçotu hesabatlarının müəyyən edilmiş müddətlərdə tərtib edilməsinin və təqdim edilməsi, rəhbərlik tərəfindən qoyulan standartlara uyğunluğunun, hesabatın iqtisadi təhlilini həyata keçirilməsini təmin edir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 210-212
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 210-212
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Nigar Rəcəbli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
receblinigar441@gmail.com

YEYİNTİ SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *yeyinti, yeyinti sənayesi, yeyinti sahəsinin inkişafı, dövlət tənzimlənməsi, ərzaq təhlükəsizliyi*
Keywords: *food, food industry, development of food sector, state regulation, food safety*

Kənd təsərrüfatının müəyyən üsul və vasitələrlə inkişaf etdirilməsi yeyinti sənayesinin inkişafına da məqsədyönlü şəkildə öz təsirini gəstərir. Bu üsul və vasitələrin məcmusu bütünlükdə yeyinti sənayesinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi metodu hesab olunur. Dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində görüləcək tədbirlərin icrası həm iqtisadi (dolayı), həm də inzibatı (birbaşa) yolla mümkündür. İnzibati və iqtisadi yollarla reallaşan tədbirlər kompleksi iqtisadiyyata bütünlükdə təsir göstərərək ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə mexanizması böhran və ya durğunluq dövründə inzibati və iqtisadi yollarla müdaxiləni özündə əks etdirdiyi halda, iqtisadi sabitlik dövründə təsirlərin azaldılması və bazar mexanizminin işə düşməsinə şərait yaradılır

Regionlarda yeyinti sənayesinin inkişafı təkcə yerli özünüidarəetmə orqanlarınının deyil eyni zamanda dövlətin səlahiyyətlərinə aiddir.

Regionlarda yeyinti sənayesinin inkişafı məqsədilə müstəqillik illərində "Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf"ı üzrə dövlət proqramaları (2004-2008,

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 210-212
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 210-212
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

2009-2013, 2014-2018-ci illər üçün) qəbul edilmişdir, bu proqramın müddəalarını ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi qiymətləndir bilərik:

1. Regionlarda mövcud olan yeyinti sənayesi müəssisələrinin iqtisadi inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsi;
2. Regionlaradakı yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud (real) vəziyyətinin təhlili;
3. Regionlarda mövcud olan yeyinti sənayesindəki struktur problemlərin müəyyənləşdirilməsi və həlli istiqamətində tədbirlərin görülməsi;
4. Reginlardakı əhalini maddi-rifah halının yaxşılaşdırılmasında ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması;
5. Regionlarda mövcud olan maddi-texniki bazası olan yeyinti sənayesi müəsssisələrinin yenidən qurulması istiqamətindəki tədbirlərin görülməsi.

Ölkəmizdə ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması və strateji məhsul sayılan qidalarla ölkədaxili təminetmə səviyyəsinin artırılması və idxaldan asılılığın azaldılması məqsədilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının” təsdiqi bu sahədə yeni bir səhifə açmışdır. Proqramın əsas məqsədi respublikamızın hər bir fərdinin sağlam həyat tərzi üçün qəbul edilmiş standartlara uyğun olan qida məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır. Dövlət proqramının əhatə etdiyi illər ərzində aşağıdakı vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur:

– Ölkənin tələbatın tam şəkildə ödəmək qabiliyyətinə malik olmaq məqsədilə qida məhsullarının istehsalının artırılması;
– Əhalinin dünyanın beynəlxalq sağlamlıq normalarına uyğun gələn təhlükəsiz (insan saglamlığı üçün təhlükə yaratmayan) və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin etmə səviyyəsinin yüksəldilməsi və s. (1).

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə fasiləsiz təmini və onların sosial həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün lazım olan ərzaq məhsullarının istehsalının düzgün planlaşdırılması məqsədi ilə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər il dövlət və regional ərzaq balansları hazırlanır. Ərzaq bazarlarının potensial imkanlarının artırılması iqtisadi üsullarla həyata keçirilir və aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Ərzaq məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
2. tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
3. Yeyinti sənayesi məhsullarının istehsalının, satışının, tədarükünün, idxal və ixracının uçotunun aparılması;
4. Ərzaq bazarlarında sağlam rəqabət mühitini təşkili haqsız rəqabət hallarının aradan qaldırılması;
5. Məhsulun istehsalından istehlakına qədər olan dövr intervalında onun keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarət;
6. Ərzaq bazarı potensialını artırmaq məqsədi ilə proqramların hazırlanması və maliyyələşdirilməsi.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin ardıcıl və nizami qaydada yerinə yetirilməsi ölkədə sabit və ədalətli ərzaq təşkilinin formalaşmasına, istehsal və satış infrastrukturunun təkmil şəkildə inkişafına, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin geniş miqyaslı inkişafına və bununla da ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllinə şərait yaradacaq.

Ədəbiyyat

1. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı, 2008-ci il 25 avqust.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 213-216
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 213-216
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Murad Orucov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
muradoruj@gmail.com

"BANK OF BAKU"NUN KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ

Açar sözlər: *işgüzar aktivlik, iqtisadi təhlükəsizlik, maliyyə təhlilləri, biznes fəaliyyəti, maliyyə sabitliyi, iflas*
Keywords: *business activity, economic security, financial analysis, business activity, financial stability, bankruptcy*

"Bank of Baku" hazırda iki əsas istiqamətdə kreditləşmə həyata keçirir:

- nağd pil krediti;
- ipoteka krediti.

Nağd pil kreditləri bir neçə istiqamətdə olmaqla əsasn müştəri kütləsinin genişləndirilməsinə hədəflənib. Bankın aktiv kredit təklifləri əsasən aşağıdakı istiqamətlərdədir.

"Bank of Baku"dan bahar kampaniyası − bu kredit xəttinin əsas kütlə hədəfi dövlət və özəl müəssisə əməkdaşları və (və ya) təqaüdçülərdir. Əmək haqqı üzrə minimum tələb olmasa da yaş həddi və iş stajı məsələsində tələblər var. Belə ki, minimum 6 ay iş stajı və kreditin son ödənişi tarixinə maksimum yaş həddi 70 yaşdır. Kreditin rəsmləşdirilməsi üçün şəxsiyyət vəsiqəsi, iş yerindən arayış və ya rəsmi gəlirləri təsdiq edən digər sənədlər (maaş kartı hesabından çıxarış, elektron arayış) və eyni zamanda 30000 manatdan çox məbləğə zaminlik tələb olunur.

Hər kəsə kredit – bu kredit xətti üzrə bank təhsil işçilərinə 12,5 faizlə 30000 manatdək zaminsiz kredit təklif edir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 213-216
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 213-216
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Daşınmaz əmlak krediti − hədəf kütləsi bütün özəl və dövlət müəssisələrdə çalışan şəxslər, təqaüdçülər və (və ya) ölkə ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər olan bu kredit min. 500, maks. 100000 AZN məbləğində təklif olunur. 3-36 ay müddətində nəzərdə tutulun kreditin illik faiz dərəcəsi 17 faizdir.

Avtomobil krediti − daşınmaz əmlak kreditinin həzərdə tututlduğu müştərilərə verilməsi nəzərdə tutuln bu kredit növü 500 AZN-dən 50000 AZN dək nəzərdə tutulmuşdur. İllik faiz dərəcəsi 16 %-dən başlayan kreditin müddəti 3 ildir.

Tibb işçilərinə özəl 2 % ENDİRİM − kreditin bu növü tibb sahəsində çalışan əməkdaşlar üçün nəzərdə tutulub. 30000 AZN-dək olan bu kredit 12.5 %-lə 3 ay-59 ay müddətinə verilir. Bütövlükdə "Bank of Baku" ASC-nin təqdim etdiyi nağd pul kreditləri Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1.
"Bank of Baku" ASC-nin təqdim etdiyi nağd pul krediti strukturu

Sıra	Kredit	Hədəf kütləsi	Maksimum məbləğ	Müddət	Faiz dərəcəsi
1	Qış endirimi	Dövlət və özəl müəssisə əməkdaşları və ya təqaüdçülər	30000	3-59 ay	12,5
2	Hər kəsə kredit	Müraciət hər kəsə	30000	3-59 ay	12,5
3	Təminatlı istehlak krediti	Müraciət hər kəsə	3000-70000	3-48 ay	15
4	Lombard krediti	Müraciət hər kəsə	300-30000	3-36 ay	24
5	Təhsil krediti	Ödənişli əsaslarla təhsil alanlara	300-20000	3-59 ay	16
6	Daşınmaz əmlaka kredit	Müraciət hər kəsə	500-1000000	3-36 ay	17
7	Avtomobil krediti	Rəsmi iş yeri olan hər kəsə	500-50000	3-36 ay	16
8	Maaşa özəl	Dövlət və özəl	300000	3-59 ay	13

	kredit	müəssisə əməkdaşları			
9	Tibb işçilərinə özəl 2 % endirim	Tibb sahəsində çalışan əməkdaşlar	30000	3-59 ay	12,5
10	Vergi işçilərinə özəl kredit	Vergi sahəsində çalışan əməkdaşlar	30000	3-59 ay	12,5

Mənbə: https://www.bankofbaku.com/kreditler/nagd-pul-krediti/tibb-iscilerine-ozel-kredit

Bank ipoteka kreditlərini iki istiqamətdə təklif edir:

- Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun vəsaiti hesabına verilən ipoteka kreditləri;
- Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun vəsaiti hesabına verilən güzəştli (MİDA) ipoteka kreditləri.

Bankın kredit əməliyyatları ən riskli olması ilə yanaşı eyni zamanda ən gəlirli bank əməliyyatlarıdır. Bank kreditlərinin təhlili bir neçə ardıcıl mərhələdə aparılması bu sahədə əhatəli informasiyanın əldə edilməsinə və dəqiq qiymətləndirmənin aparılmasına şərait yaradır.

“Bank of Baku”nun kredit əməliyyatlarının təhlli aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır. Belə ki, bankın verdiyi kreditlərin onun aktivlərinin ümumi həcmində xüsusi çəkisinin müəyyən edilməsi zamanı məlum olur ki, “Bank of Baku”nun 2019-2021-ci illərdə verilmiş kreditlərin aktivlərdə xüsusi çəkisi 83-89 faiz aralığı olmuşdur. 2019-cu ildə 338158,72 min manat kredit verilmişdir ki, həmin kreditlərin aktivlərdə xüsusi çəkisi 89 %, 2020-ci ildə 337946,34 minmanat verilən kredit aktivlərin 83 %-ni, 2021-ci ildə isə verilən kreditlərin həcmi artmasına baxmayaraq xüsui çəkisi dəyişməmişdir.

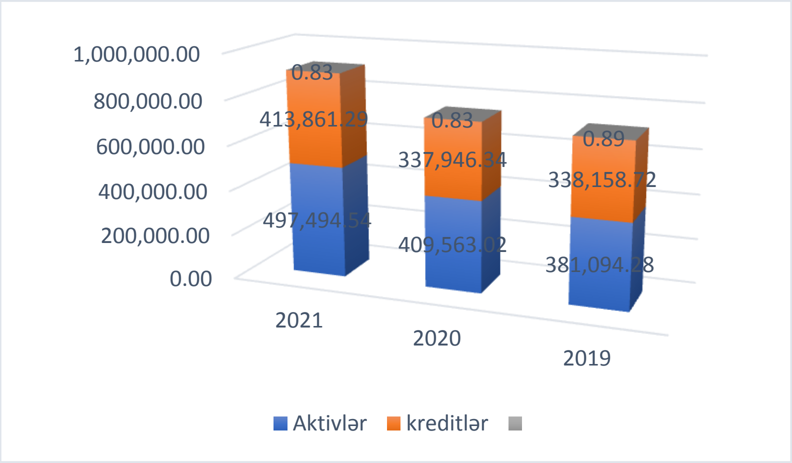

Qrafik 1. "Bank of Baku"nun verilmiş kreditlərin aktivlərdə xüsusi çəkisi

Mənbə: "Bank of Baku"nun rəsmi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. https://www.bankofbaku.com/

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 217-219
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 217-219
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Qabil Həmidli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
gabilhamidli@gmail.com

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN STRATEJİ İDARƏETMƏSİNDƏ BALANSLAŞDIRILMIŞ GÖSTƏRİCİLƏR SİSTEMİNİN TƏTBİQİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *biznes prosesləri, avtomatlaşdırılma, innovativ layihələr, effektiv idarəetmə, balanslaşdırılmış göstəricilər sistemi*

Keywords: *business processes, automation, innovative projects, effective management, balanced indicators system*

Müasir mərhələdə rəqəmsal texnologiyalar informasiya inqilabı və qloballaşma prosesləri əsasında fəal şəkildə inkişaf edir. Hazırda bazar subyektlərinin fəaliyyətinin əsas amili biznes proseslərinin və idarəetmə proseslərinin rəqəmsallaşdırılmasıdır. Beləliklə, transformasiya iqtisadiyyatın bütün səviyyələrində, sektorlarında və sahələrinə təsir göstərir. Biznes proseslərinin rəqəmsallaşdırılması təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin effektivliyini artırır və iqtisadi inkişafa böyük köməklik potensialına malikdir. Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində innovativ layihələrin rolu informasiyadan istifadə kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal texnologiyalar, bazarın subyektlərinin səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artrır və innovativ inkişafa təkan verir.

İnformasiya şirkətinin məlumatına görə, yaxın 3-5 il ərzində “Big data”, əşyaların internet, bulud hesablamaları, robottexnika, və s. kimi fəaliyyətlər aktual olacaq. Müasir bizneslər İT həllinin istehsalda tətbiqinə uyğunlaşır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 217-219
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 217-219
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Məsələn, 2012-ci ildə "Qazprom Neft"də kəşfiyyat və hasilat avtomatlaşdırılması səviyyəsinin artırılmasına yönəlmiş aktivlərin elektron proqramı işə salmışdır.

Hal-hazırda ölkədə innovativ inkişaf məsələlərinə əsas diqqət yetirildiyi 2017-2030-cu illər üçün informasiya cəmiyyətinin inkişaf strategiyası həyata keçirilir.

Bununla əlaqədar olaraq, rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində innovativ inkişafin yüksək aktuallığı nəzərə alaraq, müəlliflər innovativ layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində mövcud yanaşmaların tətbiqi xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə tədqiqat aparırlar.

İnnovativ layihələrin səmərələliyinin qiymətləndirilməsinin innovasiyanın idarə edilməsi edilməsi məexanizmində mərkəzi həlqə olmalıdır. Müasir şəraitdə innovasiyaların idarə edilməsi mexanizm yerli təşkilatlarda idarəetmənin təşkilati-iqtisadi strukturunun zəif həlqəsidir. Bu yalnız xarici mühitin yüksək dərəcədə dəyişikliyi, təşkilatın bütün xidmətlərinin sistemsiz işləməsi ilə deyil, həm də innovativ fəaliyyətin qiymətləndirilməsinə sistemli yanaşmanın olmaması, həmçinin şirkət cari məqsədləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə uyğunsuzluğu ilə izah olunur.

Müasir alimlər balanslaşdırılmış göstəricilər sistemini tamamlayır, proqnozları genişləndirir və əlavə göstəricilər daxil edir. Bununla da Kaplan və Norton tərəfindən təklif olunan BGS-i dəyişdirirlər. Bu sahədə tədqiqatçıların işlərinin təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, daha tez-tez innovativ komponent balanslaşdırılmış göstəricilər sistemində ayrıca aspekt kimi qeyd olunur.

Bu gün innovativ layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi yalnız maliyyə nöqteyi-nəzərdən, yəni əsasən keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri ilə razılaşdırılmadan, tədqiqat, texnoloji, istehsalat, kadr, bazar, müştəri və s. yeniliklərin qəbulu zamanı bizim fikrimizcə vacib

olan digər komponentlər. Biz innovasiyaları proseslə alırıq. İnnovasiya proseslərin idarə idarə edilməsi modelinə əsasən, əsas mərhələlər tədqiqat və inkişaf təşkil edir.

İnkişafın indiki mərhələsində vahid müəssisə və ya sənaye qruplarında innovativ fəaliyyətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələləri aktual olaraq qalır. Bununla əlaqədar, müəlliflər sahə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bu yanaşmanın milli iqtisadiyyatın bəzi spesifik sahələrinə genişlənməsini planlaşdırırlar.

Balanslaşdırılmış göstəricilərin struktur sistemi işlənib hazırlanmışdır. Sənaye, tikinti və ya logistika təşkilatlarının ümumi fəaliyyət sistemində kompleksdə (maliyyə, proseslər, müştərilər və inkişaf) ən vacib alt sistemləri əks etdirən bir-biri ilə əlaqəli kəmiyyət və keyfiyyət, elmi-texniki, əməliyyat, marketinq göstəricilərinin optimal dəsti kimi sistemdir.

Balanslaşdırılmış göstəricilər sistemi təşkilatda idarəetmənin effektivliyini artırır, konkret işçi davranışını şirkət rəhbərliyinin qarşıya qoyduğu vəzifələrə optimal uyğunlaşdırmağa imkan verir. Nəticədə, effektiv və strateji idarəetmə format yaradan balanslaşdırılmış göstəricilər sistemi formalaşır ki, bu da həm idarəedici, həm müəssisənin innovativ və səmərəli inkişafı, həm də işçi heyəti və onun rifah halının normal olaraq qalmasına səbəb olur.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 220-222
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 220-222
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Cavid Qasımov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
javid.qasimov@gmail.com

AZƏRBAYCANIN İNTEQRASİYA PROSESLƏRİNDƏ İŞTİRAKININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *qlobal, inteqrasiya, davamlı inkişaf, xarici ticarət, spesifik xüsusiyyətlər*
Keywords: *global, integration, sustainable development, foreign trade, specific characteristics*

Qlobal amillər ölkə həyatının demək olar ki, bütün sahələrində – iqtisadi, sosial, siyasi, humanitar-mədəni və s. sahələrdə gedən proseslərin axınına nüfuz edir. Bununla yanaşı, hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da öz mənşəyinə və təsir dairəsinə görə regional (region ölkələrinə xas olan), yaxud ölkədaxili xarakter daşıyan amillər mövcuddur ki, onların da ölkənin ictimai həyatının müxtəlif sahələrinin idarə edilməsində nəzərə alınması səmərəli siyasətin formalaşdırılması baxımından vacib əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi həyatın beynəlmilliləşməsi, Azərbaycanın müasir dünya ilə inteqrasiyasının bütün istiqamətlərində yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməsi zərurətindən aktual olan məsələlərdəndir.

Müasir dövrümüzün əsas amilləri şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

1. Qloballaşma şəraitində innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçməsi ilə bütün dünyada iqtisadi proseslərin dəyişmə tempi, innovativ yeniliklərin patentləşməsi, onların istehsal sahəsində tətbiqi sürətlənir və yaxın perspektivdə dünya iqtisadiyyatının artımı məhz bu amilin təsiri nəticəsində baş verəcəkdir.

2. Dünya üzrə ticarətin istehsala nəzərən daha yüksək sürətlə artacağı, qloballaşma ilə birlikdə regional inteqrasiyaların da genişlənəcəyi gözlənilir. Beynəlxalq bazarlarda ixtisaslaşmaya üstünlük verən, istehsal texnologiyasını, innovasiya potensialını inkişaf etdirən və beləliklə yüksək əlavə dəyər yaradan sahələri təşviq edən ölkələrin qlobal və regional səviyyədə rəqabətə davamlılıqlarının artacağı gözlənilir.

3. Azərbaycanın qarşısında duran əsas məsələ, ilk növbədə, iqtisadiyyatda karbohidrogen ehtiyatların ixracından mövcud asılılığı aradan qaldırmaqla orta və uzunmüddətli perspektivdə beynəlxalq iqtisadiyyatın xammal əyalətinə çevrilmək təhlükəsinin qarşısını almaq kimi mühüm məsələnin daim diqqət mərkəzində saxlanılmasını tələb edir. Karbohidrogen ixracı amili son onillikdə iqtisadi artımın əsas aparıcı qüvvəsi olsa da, hazırki mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına nail olmaq, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini artırmaq və onun innovasiya əsaslı irəliləyişini təmin etməkdir.

Tezisdə beynəlxalq ticarətin istehsala nəzərən daha yüksək sürətlə artacağı, qloballaşma ilə birlikdə regional inteqrasiyaların da genişlənəcəyi gözlənilir və qloballaşmanın inkişaf xüsusiyyətləri, amilləri tədqiq olunur. Karbohidrogen ixracı amili son onillikdə iqtisadi artımın əsas aparıcı qüvvəsi olsa da, hazırki mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə qeyri-neft

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 220-222
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 220-222
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

sektorunun sürətli inkişafına nail olmaq, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini artırmaq və onun innovasiya əsaslı irəliləyişini təmin etməkdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 223-225
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 223-225
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ravi Ağamaliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
raviagamaliyev@gmail.com

"AZƏRSUN HOLDİNG" MMC-DƏ HESABATLILIĞIN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *Azərsun, holdinq, hesabatlılıq, rəqabət, səmərəlilik*

Keywords: *Azersun, holding, accountability, competition, efficiency*

Minimum xərclə gəlir nə qədər çox olarsa, səmərəlilik də bir o qədər yüksək olur. Ancaq bu hamısı deyil, eyni əlavəya daxil olan bir neçə başqa şərt var:

- istehsal sürətinin artması;
- ətraf mühitə tullantıların minimuma endirilməsi;
- istehsalını və sürətini.

Bundan əlavə, Azərsun holdingin məhsuldarlığını və inkişafını təmin edən başqa amillər də var. Bu məqamlar bir istehsalın rentabelliyinin nə qədər yüksək olduğunu anlamağa imkan verir. Bunlara daxildir:

- yeni texnologiyalardan istifadə istehsalın səmərəliliyi;
- yeni məhsullar təzyiq dövriyyəsinin artımı;
- holdingin istifadəsindən səmərəli istifadə etmək imkanı.

Bir qayda olaraq, istehsal artımının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün işin maliyyə tərəfinə diqqət yetirir. Bu heç də özündən öz bəhrəsini vermir, bu cür yanaşma tədarük olunan malların və ya xidmətlərin dövriyyəsinə zərər verə bilər. Bu vəziyyətdə, dəyişdirilməsi çox çətin olan müəyyən nəticə əldə edilir.

İstehsal fəaliyyətinin inkişaf üsulları baxımından çox məhsuldar hesab olunur:

- Güclü rəqabət. Nəticələriniz bazardakı dəyişikliklərdən sonra müəyyən müddətə uyğundur.
- Maliyyə göstəricilərinin artımı analoji müəssisə və firmalarla xeyli azaldın.
- Təşkilat yeniləşmələrə və dəyişikliklərə investisiya istifadə etməklə çox vaxt boş resurslar var .

İnkişaf və istehlakçıların ehtiyaclarına uyğunluq hər hansı bir təşkilatın işinə ehtiyac var. Səviyyəniz müasir tələblərə tam cavab olaraq yüksək holdingin səmərəliliyi neytral səviyyədə qalır. Hər bir şöbənin tam nəticə üçün çalışması vacibdir. Yalnız bu halda həqiqətən yüksək hədəflərə çata bilərsiniz.

Hər bir təşkilat şirkəti üçün sırf fərdi olaraq düzgün inkişaf yolunu seçməlidir. Onlardan hər hansı bir kömək olan yalnız bir neçə əsas qaydalar var.

İstehsalın keyfiyyətinə təsir edən maya dəyərinin azaldılması. Bir çox menecerlər bu maşın işçi heyətini ixtisar almaq və ya daha ucuz materiallarla təchiz edirlər. Bu vəziyyətdə, sürətli iqtisadi vəziyyətə və təşkilatın itirməsinə diqqət yetirmək lazımdır.

- İş sisteminin modernləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması. Bu, yalnız ətraflı performans təhlilindən sonra. Təsərrüfat və istehsalat şöbələri ən çox belə yeniləmələrə ehtiyac duyurlar.
- Təşkilat və idarəetmə məsələlərinin yeni yollarını axtarın. Liderlik yeniləməsi yeni ideyalar gətirməyə kömək edəcək və gəlirli layihələrin həyata keçirilməsinə yeni güc mümkündür.
- Düzgün marketinq. Reklam şirkət dövriyyəsinin böyük rol oynayır. Müştəriləri cəlb etmək üçün yaxşı hazırlanmış sxem aşağı qiymətə çoxlu gəlir gətirə bilər (Hacıyev, Əliyev, 2011: 94).

Bu aspektlərin hər birinin təfərrüatları istənilən nəticəni verə bilər. Ancaq unutmayın ki, hər hansı bir şirkət ilk növbədə orada çalışan insanlardır. İşçilərin təşəbbüsünü etməyə, yaxşı ideyalara görə mükafat dəyər (Kazımov, Namazova, 2012: 32). Bu vəziyyətdə, müəssisəni bütün səviyyələrdə tanıtmaqda maraqlı bir komanda əldə edəcəksiniz.

Holdingin idarəediciliyini artırmağın yollarını axtararkən, hansısa şəkildə biznesinizə aid ola biləcək bütün aspektlərə diqqət yetirin. Əvvəla, bu, daxili problem və onun həlli yollarıdır. Birbasa və ya dolayısı ilə firmanın işi ilə bağlı olan xarici mühitin məlumatında da qaçırmamaq vacibdir.

Sonda vurğulamaq lazımdır ki, planlaşdırma dövründə holdingin öz kapitalını artırmaq üçün yalnız daxili mənbələrdən mümkün qədər istifadə edilməlidir. Holdingin xalis mənfəətinin formalaşmasının təhlilinə, çəkilmiş xərclərin dinamikasını və əsaslılığını qiymətləndirməyə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, F.Ş., Əliyev, Ş.Q. (2011). Audit. Dərs vəsaiti. Bakı: İndiqo, 246 s.
2. Kazımov, R.N., Namazova, C.B. (2012). Praktiki audit. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 246 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 226-229
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 226-229
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Rəşad Vəliyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
resadveliyev1305@gmail.com

SƏNAYE PARKLARININ MAHİYYƏTİ, NƏZƏRİ ANLAYIŞI VƏ ELMİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *sənaye parkı, iqtisadiyyat, infrastruktur, əlaqə, inkişaf, texnologiya, ağır sənaye*
Keywords: *industrial park, economy, infrastructure, communication, development, technology, heavy industry*

Əhalinin rifahını təmin edən əsas istiqamətlərdən biri iqtisadiyyatdır. İqtisadiyyatın əsasını isə hazırki dövrdə sənaye və onun ayrı-ayrı sahələri əhatə edir. Beləki sənayenin inkişafı ölkənin maddi rifahı və vətəndaşların yaşam səviyyəsini əks etdirir. Buna görə də sənaye parklarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi önəmli məsələlərdən biridir. Sənaye parkları özlüyündə sənaye obyekti olub, biznes-ticarət məqsədli olsa da daha ciddi bir anlayışdır. Ciddi sənaye istiqaməti olması onu ağır sənayeyə yaxın bir sahə etsədə əsasən nisbətdə daha yüngül sənaye sahəsi kimi başa düşülür. Sənaye parklarında vacib olan bir çox detallar və amillər var. Bunlara yaxşı nəqliyyat infrastrukturu, şəhər mərkəzindən kənarda yerləşməsi, 3 fazalı elektrik enerjisi və aidiyyatı olaraq sahə üzrə modern texnologiya ilə təmin olunmalıdır.

"Həmçinin sənaye parkları institusional, siyasi, iqtisadi, sosial və son nəticədə texnoloji zəifliklərin çeşidini yüngülləşdirmək üçün ideal alət hesab olunur və çox vaxt inkişaf strategiyalarının mərkəzini təşkil edirlər. Bununla belə, sənaye və texnologiya parklarının, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə real təsiri hələ də yaxşı başa düşülmür".

Sənaye parklarının tərkibində texnoparklar və eko parklar da var. Eko parklar isə digər sənaye parklarından resurs istifadəsinə görə fərqliliklər gösdərir. “Eko-sənaye parkı ümumi mülkiyyətdə birlikdə yerləşən istehsal və xidmət müəssisələrinin icması kimi müəyyən edilə bilər. Üzv müəssisələr ətraf mühit və resurs məsələlərinin idarə edilməsində əməkdaşlıq yolu ilə ekoloji, iqtisadi və sosial performansı artırmaq istəyirlər”. Beynəlxalq təcrübəyə görə sənaye parkları planlanmasına, fəaliyyət formasına və strukturuna görə bir neçe tipə ayrılır. Aşağıdakı şəkil 1-də bunu daha aydın müşahidə edə bilərik:

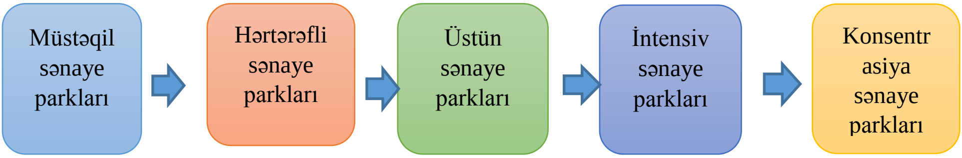

Şəkil 1. Sənaye parklarının tipləri

Sadaladığımız sənaye parklarının aşağıda qeyd olunduğu kimi xarakteristikası var:

- ***Müstəqil:*** Sənaye məhəllələri lazımi dəstək infrastrukturu ilə təchiz olunmuş ana şəhərlərindən ayrılır.
- ***Hərtərəfli:*** Sənaye məhəllələri müxtəlif pu və sənayenin müxtəlif kateqoriyaları üçün nəzərdə tutulmuşdur.
- ***Üstün:*** Sənaye məhəllələri daha yaxşı planlaşdırma və dəstək sayəsində daha yaxşı infrastruktur və investisiyalardan istifadə edirlər.
- ***İntensiv:*** Onların fəaliyyətləri adətən kapital, yenidən və texnologiya baxımından intensivdir.
- ***Konsentrasiya:*** Sənaye məhəllələri şərq sahillərində və orta və böyük.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Sənaye parklarının müxtəlifliyinin çox olması onun geniş sahələri əhatə etməsi mütəxəssislərin nəzərində sənaye parklarının mahiyyətini rənga-rəng edir. Belə ki, bildirəcəyimiz fikirlər bizə bu fərqlilikləri aydın göstərəcək. “Sənaye parkları inkişaf etməkdə olan dünyada qıt olan maliyyə və insan kapitalını cəmləşdirir, səyləri cəmlənmiş məkanda cəmləşdirir, nəqliyyat və kommunikasiya xərclərini azaldır və ümid edirəm ki, ətraf ərazilərə yayılan iqtisadi çoxilliklərlə böyümə qütbü yaradır”. Digər bir fikir isə: “Əmək tutumlu məhsullar üzrə ixtisaslaşmış (neo-) Marşal sənaye məhəllələri xüsusilə aşağı maaşlı iqtisadiyyatların rəqabətinə məruz qalırlar. Alimlər uzun müddətdir ki, sənaye məhəllələrinin qloballaşmanın getdikcə daha güclü qüvvələri qarşısında sağ qalıb-qalmayacağı ilə maraqlanırdılar”. Başqa bir mütəxəssisə görə də sənaye parkları daha ticarət yönümlü bir bucaq altında təqdim olunur. “Sənaye parkı, həmçinin ticarət obyekti və ya sənaye məhəlləsi kimi tanınan sənaye parkı sənayenin inkişafı məqsədi ilə ayrılan, planlaşdırılan və zonalaşdırılan bir hissədir. O, ofis/biznes parkının ağır çəkili versiyası hesab edilə bilər” (Alexandrina Maria Pauceanu PhD, Körfəz Əməkdaşlıq Şurasında Sahibkarlıq üzrə, 2016).

Buradan belə aydın olur ki, sənaye parkları tipindən və fəaliyyət dairəsindən aslı olmayaraq inkişaf və rifah üçün nəzərdə tutulub. İş prinsipinə və ya istiqamətinə görə fərqliliklər göstərsə də, əsasən cəmləşmə, həmçinin mərkəzi idarəetmə üçündə bir obyektdir.

Sənaye parklarının fəaliyyətinin təşkil olunmasında enerji xüsusi rola malikdir.Bunun səbəbi sənaye parklarının texnoloji və elmtutumlu məhsulların istehsalına önəm verməsi, habelə yüksək voltaj tələb edən qurğu və aparatlardan istifadə etməsidir. İxtiyari bir sənaye məhəlləsindəki elektrik və istilik enerjisi yüklərinə kv (kilo vat) ölçüsü ilə aşağıdakı şəkil 2-də baxaq.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 226-229
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 226-229
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

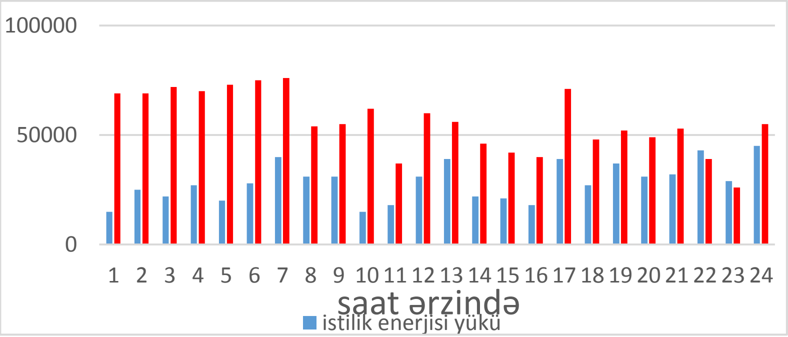

Şəkil 2. Sənaye parkında bir müəssisənin enerji təminatının payı

Son olaraq onu deyə bilərik ki, sənaye parkları iqtisadiyyatın inkişafı, qeyri neft sektoruna dəstək verən önəmli bir sahədir. Bu parkların yaradılması yerli sənayemizin də inkişafına gətirib çıxaracaq. Lakin bu parklar yaradılarkən əvvəlcədə dediyimiz kimi standartlara uymalı və müasir texnologiyadan istifadə etməliyik.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 230-233
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 230-233
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Rüfət İslamzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
rufat.islamzada@gmail.com

MİLLİ İQTİSADİYYATIN VƏ XARİCİ TİCARƏT DÖVRİYYƏSİNİN DİVERSİFİKASİYALAŞDIRILMASI PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, milli iqtisadiyyat, ticarət, dövriyyə, problem*

Keywords: *economy, national economy, trade, circulation, problem*

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında ən mühüm meyillərdən biri regionların iqtisadi fəallığının artırılması, onların dünya iqtisadi proseslərinə inteqrasiyasının təşkili və ixrac potensialının formalaşdırılmasıdır. Bu sahədə sabit və davamlı dövlət siyasətinin yürüdülməsi diqqəti cəlb edir. Son 10 ildə xüsusilə geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilmiş, Dövlət proqramları reallaşdırılmışdır. Bu sahədə ilk dövlət proqramı çərçivəsində regionlarda infrastruktur obyektlərinin geniş şəbəkəsinin qurulmasına başlanılmışdır. II Dövlət Proqramında isə regionların ənənəvi iqtisadiyyat sahələrinin dirçəldilməsi və müasir, modern müəssisələr şəbəkəsinin formalaşdırıması prioritetləri daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur. Nəhayət, ölkə regionlarının iqtisadi inkişaf prioritetlərini özündə cəmləşdirən hazırkı III Dövlət Proqramında mühüm prioritetlərə regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi, iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının təşkili və sairlər aiddirlər. Bu dövlət proqramlarının əsas mahiyyəti regionun güclü iqtisadi subyektə çevrilməsi aqrar və sənaye sahələrinin müasir subyektləri kimi

çıxış etməsi, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ixrac potensialının gücləndirilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın yeni keyfiyyət mərhələsinə qaldırılması ilə bilavasitə bağlıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının digər mühüm tendensiyalarından biri də turizm sektorunun inkişafı ilə bağlıdır. Son illərdə ölkədə yüzlərlə turizm obyektləri, müasir otellər, istirahət mərkəzləri, turizm-rekreasiya kompleksləri tikilib istismara verilmişdir. Bakıda və regionlarda (Quba, Qusar, Qəbələ, Şəki, Şəmkir, Gəncə və s.) dünya şöhrətli brend otellərin analoqu istifadəyə verilmiş, idman turizm kompleksləri yaradılmışdır. Turizmin inkişafı üzrə qanunvericilik bazası gücləndirilmiş və bu sahənin inkişafı ilə bağlı Dövlət Proqramı hazırda icra olunmaqdadır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı proseslərində ortaya çıxan ciddi problemlərdən biri də qeyri-neft sənaye sahələrinin inkişafı məsələləridir. Hələ SSRİ dövründə Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli və güclü ixrac potensialına malik sənaye sahələri fəaliyyət göstərmişdir (metallurgiya, cihazqayırma, kimya və neft-kimya, neft-kimya maşınqayırması və s.).

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir iqtisadi inkişaf tendensiyalarından biri də ölkədə İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) sektorunun inkişafını təmin etməkdir. Ölkədə müasir İKT infrastrukturunun formalaşdırılması genişləndirilib, bu sahədə məhsulların çeşidi çoxalıb, xidmətlər diversifikasiyalaşdırılıb, innovasiya funksiyalarının tətbiqi intensivləşib və s. Hazırda bu iqtisadiyyat sektorunun neft-qaz sektorundan sonra əsas prioritet qeyri-neft sektoruna çevrilməsi üçün ciddi tədbirlər müəyyənləşdirilib və strateji vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur. Qeyri-neft sahəsində yüksək artım tempinə nail olunması və bu sektor hesabına adambaşına ÜDM-in artırılması, ÜDM-in strukturunda qeyri-neft sektoru payının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi, adambaşına qeyri-

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 230-233
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 230-233
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

neft ixracının artımının təmin edilməsi kimi hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. Bu hədəflərə çatmaq üçün iki istiqamətdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıı və strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməsi təklif olunur. Eyni zamanda xarici ticarət və investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi, enerji, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, İKT və rabitə xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi də əsas prioritetlərdəndir (Abdullayev, 2003).

İqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi isə neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi yaxın onilliyin başlıca meyarlarından ibarətdir. Əslində professor Ə.Muradovun bu fikirləri reallıqda Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı və yaxın perspektivdəki inkişaf tendensiyalarını, prioritet istiqamətləri və strateji vəzifələrini özündə əks etdirmişdir (Allahverdiyev, 2007).

Yaxın perspektivdə ölkəmizin rəqabətqabiliyyətinin artması və bu sahədəreytinqinin yüksəlməsi gözlənilir. Qloballaşma şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının çoxşaxəliliyi və rəqabətqabiliyyətinin artırılması problemləri də müasir dövrün geniş diskussiyaya məruz qalan məsələlərindən biridir. Akademik A.Nadirov Azərbaycanın gələcək inkişafında aşağıdakı iqtisadi amillərin vacibliyini bildirmişdir:

- Qeyri-neft sektorunun genişlədirilməsi hesabına davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması;
- İqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin şaxələndiriməsinin genişləndirilməsi;

- Ölkənin ÜDM-nin tərkibində dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması və qeyri-neft amilinin üstünlüyünün təmin edilməsi;
- İqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin təmin edilməsi üçün güclü inotivesiya mexanizmlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi və s.

Azərbaycanda ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyalaşdırılmasını ilk növbədə neft emalı hesabına genişləndirməyi vacib hesab edən bir qrup tədqiqatçıların fikirləri ciddi maraq doğurur. Bu sahədə güclü potensialın olması məlumdur və sahənin rəqabətqabiliyyətliyi şübhə doğurmur. Tədqiqatçılar bu problemlərin aradan qaldırılmasında bir qrup mühüm vəzifələrin reallaşdırılmasını vacib sayır:

- Neft emalı sənayesinin infrastruktur bazasının istehsal potensialı və ondan istifadə səviyyəsi araşdırılmalıdır;
- Neft emalı zavodlarının məhsul istehsalı quruluşu genişləndirilməlidir;
- -Neft emalı məhsullarının ixracının quruluşu və coğrafiyası diversifikasiyalaş-dırılmalıdır;
- Neft emalı sənayesinin perspektiv inkişaf istiqamətləri reallaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, A.P. (2003). İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət. Bakı: Asiya, 216 s.
2. Allahverdiyev, H.A. (2007). Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: ADİU, 792 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 234-239
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 234-239
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ruslan Səmədov
Bakı Biznes Univesiteti
magistrant
rsamedov103@gmail.com

AZƏRBAYCANDA TEXNOPARKLARIN SOSİAL-İQTİSADİ İNKİŞAFA TƏSİRİ

Açar sözlər: *texnoparklar, texnoparkların növləri, texnoparkların formalaşması əsas funksiyaları, region tipləri, sosial-iqtisadi inkişaf*

Keywords: *technoparks, types of technoparks, main functions of forming technoparks, types of regions, socio-economic development*

Texnoparklar, dünyada yeni texnologiyaların yaradılması, istehsalı və satışı üçün yaradılmış və ixtisaslaşdırılmış bölgələrdir. Azərbaycanda ilk texnopark 2009-cu ildə Bakıda yaradılmışdır. Bu texnopark, "High Tech Park" adlandırılmışdır və Azərbaycandakı informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafını sürətləndirmək, yeni bir sənaye yaratmaq və genişləndirmək məqsədilə yaradılmışdır. Daha sonra Azərbaycanda digər texnoparklar da yaradılmışdır.

Son illərdə, Azərbaycanda texnoparkların inkişafı ciddi sürətlərdə davam edir. 2016-cı ildə Azərbaycanda 5 texnopark fəaliyyət göstərir. Bu texnoparkların əksəriyyəti informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlıdır. Həmçinin Azərbaycanda inkişaf edən texnoparklar arasında bio-texnologiya, enerji, turizm, kosmik texnologiyalar və digər sahələr də var.

Regionun xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bu və ya digər funksiyalara istiqamətlənərək texnoparkları digər növlərə bölə bilərik:

1. İnnovasiya
2. Marketinq
3. İnvestisiya
4. İstehsalat
5. Paylaşmış
6. Kompleks

Növ	Əsas funksiyaları	Regionun tipi
İnnovasiya texnoparkı	İnnovasiya fəaliyyəti sahəsində hakimiyyət orqanları ilə birgə region üçün innovasiya proqramının işlənməsi, innovasiya ideyalarının və layihələrinin işlənməsi və mütəxəssislərin hazırlanması	İnnovasiya məhsulunun yaradılması və onun kommersiyalaşdırması üçün sərbəst istehsalat və maliyyə ehtiyatlarına malikdir
Marketinq texnoparkı	İnnovasiya məhsullarının sertifikatlaşması, patentləşməsi və hərəkəti kommersləşmə prosesində dəstəklənmə	İnnovasiya ideyaların qenerasiya edən quruluş üstünlük təşkil edir və innovasiya məhsulunun hazır nümunələrinin hazırlanması
İnvestisiya texnoparkı	İnnovasiya layihələrinin maliyyələşməsi, maliyyə mənbələrinin axtarışı, investisiya layihələrinin hazırlanmasına kömək	Elmi və istehsalat quruluşu üstünlük təşkil edir, həmçinin

		yaradıcı kollektivlər
İstehsalat texnoparkı	Təcrübə konstruktor işlərinin aparılması, innovasiya məhsullarının təcrübi nümunələrinin yaradılması	İnnovasiya fəaliyyətinin təcrübi istehsalat bazası olmayan subyektləri üstünlük təşkil edir
Vertual texnopark	Regionda innovasiya prosesinin bütün iştirakçıları arasında informasiya fəaliyyəti və əlaqələrinin təşkili	Vahid informasiya infrastrukturunda inteqrasiya oluna bilən paylanmış innovasiya ehtiyatlarına malikdir
Kompleks texnoparkı	Bütün innovasiya dövrünün həyata keçməsi	Pis inkişaf etmiş innovasiya potensialına malik region

Struktur və funksional şəkildə texnopark modelləri araşdırıldığında ölkədən ölkəyə hətta eyni ölkənin içindəki bir texnoparkdan digərinə fərqliliklər göstərdiyi görülməkdədir.

Texnopark modellərini beş qrupa bölmək olar:

1. Dövlət əsaslı – texnoparkın quruluşunu birbaşa dövlət öz üzərinə götürür.
2. Universitet əsaslı – Universitetlərin öz başlarına ya da dövlətdən dəstək alaraq qurduqları, idarə edərək faydalandıqları texnoparklardır.

3. Özəl sektor əsasında − Universitetlər və maliyyə strukturu güclü firmalar tərəfindən əməkdaşlıq ilə qurulan texnoparklardır.
4. Yerli rəhbərliyə dayalı − Bəzi böyük şəhərlərdə bölgənin iqtisadi inkişafına töhfə vermək məqsədiylə yerli rəhbərliklər tərəfindən qurulub dəstəklənən parkları.
5. Qarışıq model − Dövlət və özəl sektorun birlikdə qurduğu texnoparklardır.

Dünyada olan 600-ə yaxın texnoparkların arasından arxitekturasına görə 3 modeli ayıra bilərik:

- Nöqtəvi model − maksimal kompakt kompozisiya, funksiyalar dəstəsi məhdud.
  - Kompleks model – böyük faiz yaşıllaşma və sosial ərazisi olan binalar və tikililər qrupu. Tərkibində və ya yaxınlığında universitet olur.
  - Meqa (İmkanlı) model – geniş funksiyaya (sosial, yaşayı, təhsil, istehsal) malik, əraziyə görə nəhəng model. Universitet ərazidə yerləşə bilər.

Beynəlxalq təcrübənin təhlilinə görə texnoparkın 3 tipinin açıqlanmasını verək:

Nöqtəvi texnopark şəhərdə kiçik sahədə yerləşir. Adətən onu əhatə edən şəhər infrastrukturu yaxşı inkişaf etməlidir. Funksional quruluşun tərkibi əsas element qrupları ilə kifayətlənə bilər: kommunikasiya, elmi-tədris, təbiət-park, adminstirativxidməti və işgüzar ofis və s. Nöqtəvi modelin əsas üstünlüyü kompaktlığıdır ki, bu da işçilərin üzvləri və ətrafda yerləşən universitet və ya elmi-tədqiqat institutları, tələbə, xidmət şirkətləri ilə intensiv əlaqə imkanı verir. Nöqtəvi texnopark modeli bazası əsasında inkubator növ texnopark yayılmağa başlamışdır. Bu modelin çatışmazlığı, həcminin kiçik olması, ərazi məhdudiyyəti və genişlənmə imkanının olmaması, inkişaf etmiş funksional quruluşun olmamasıdır. Texnoparkın nöqtəvi modelinin dinamik xüsusiyyətləri yalnız

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 234-239
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 234-239
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

təşkilat səviyyəsində özünü göstərir: texnopark icarəçilərinin dəyişməsi, interyerin dəyişməsi (Əliyev, 2019).

Kompleks texnopark şəhərin tərkibində kifayət qədər sərbəst sahədə yerləşir. Nöqtəvi modeldən fərqli olaraq bu model ərazisində geniş funksiyalara malik bina və tikililərin yerləşməsinə geniş-tam park zonasının salınmasına imkan verir. Bu modeldə ilk növbədə texnoparkın nüvəsi təşkil edilir. Texnoparkın nüvəsinin tərkibinə elmi- tədris, administratır və inkubator biznesi, laboratoriya-istehsalat zonaları aiddir. Nüvənin işə salınmasından sonra hər 3-5 il orta ölçülü uyğun şəraitin təşkilini tələb edən şirkət yaradılır (paralel olaraq ərazi elmtutumlu şirkətlərin inkişafına təkan verən ərazilərlə (şirkətlərin texnologiyası və elmtutumlu məhsullarını təqdim etmək üçün ticarət-sərgi kompleksi, sosial obyektlər, satış və kommersiya obyektləri)).

Meqa texnopark − şəhərdən müəyyən məsafədə, ilkin infrastrukturu və kommunikasiyası olmayan ərazidə yerləşir. Ona görə də ərazidə çox elementləri "sıfırdan" başlamalıdır. Texnoparkın salınmasının ilkin mərhələsində məsrəflər tələb edir, lakin sonralar inkişaf üçün geniş ehtiyatlara malik olur.

Bura digər zonalar daxil ola bilər:

1. İstehsal-anbar obyektləri və loqistik kompleks zonası. Bu zona nəqliyyat vasitələri ilə təmin edilməlidir. Bura tədqiqat-labaratoriya kompleksi, məlumat mərkəzləri, elektroenerji zonaları aid olur.
2. İri şirkətlər zonası. Bu zona texnoparkla avtodayanacaq və labaratoriya platforma sistemi ilə birləşən ofis binalarından ibarət olur.
3. İdman-əyləncə mərkəzi.
4. Ticarət-sərgi mərkəzi, mehmanxana.
5. Orta şirkətlərin yerləşmə zonaları, sosial təminat təşkilatları.
6. Yaşayış zonası.

7. Elmi-tədris, mədəni və texnoparkın administrativ nüvə zonası (universitet, elmitədqiqat təşkilatı, müəllim və alimlərin yaşayış binaları, texnologiya muzeyi, kitabxana, mədəni mərkəz, banklar, administrativ və xidməti müəssisələr).
8. Konqress-mehmanxana, universal zal.
9. Biznes-inkubator, kiçik şirkətlər işçilərin yaşayış yerləri və əhalinin xidmət sistemləri quruluşu zonaları.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, T. (2019). Klasterlər: beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf. Bakı: Elm və Bilik, 535 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 240-243
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 240-243
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Rüstəm Rüstəmli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
rustamli2000@list.ru

KƏND TURİZMİNDƏ RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *rəqəmsal texnologiya, kənd turizmi, mövcud vəziyyətin təhlili, potensialın qiymətləndirilməsi, turistlər*
Keywords: *digital technology, rural tourism, current situation analysis, potential assessment, tourists*

Turistlərin gəliş-gediş yerləri, demoqrafik və iqtisadi göstəriciləri müxtəlifdir, onların maraqları və səyahət “motivləri” də müxtəlifdir. Ümumiyyətlə, turistlərin səfərlərinin təşkilində onların mənəvi (emosional) ehtiyacları əsas rol oynayır.

Aqroturizm yeni praktiki kənd təcrübələrini və təsərrüfatları, kənd nəqliyyatını təqdir edən turistlər üçün istirahətdən daha maraqlıdır. Bu turistlərin öz sakit kəndləri, kənd təsərrüfatı heyvanları, təbiəti, bitkiləri, yerli insanları və mövcudluğu ilə daha güclü emosional əlaqəsi var və bu amillər onların turizm məkanı seçiminə xüsusi təsir göstərir. beləliklə, aqroturizm fəaliyyətinə başlamaq və ya sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən müxtəlif insanlarla turistləri cəlb edə bilərsiniz (İbrahimov, 2017: 2).

Bugünkü iqtisadiyyat elektronika və telekommunikasiya erasının formalaşmasıdır və biz hazırda elektron iqtisadiyyatda yaşayırıq. Elektron idarəetmə həm neft, həm də qeyri-neft sektorunda üstünlük təşkil edir. Qeyri-neft sektorunun köklü və

inkişaf etmiş sahəsi olan turizm sahəsində elektronlaşdırma işləri davam etdirilir. Məsələn, bir çox mobil proqramlar artıq bir çox turistə öz zövqünə, keyfiyyətinə və büdcəsinə uyğun olaraq istədikləri regionda gecələmək üçün otellərdə və ya mehmanxana tipli müəssisələrdə yerləri əvvəlcədən bron etməyə imkan verir. Siz hətta onlayn bankçılıq proqramından istifadə edərək əvvəlcədən ödəniş edə bilərsiniz. Məhz bu formada turistlər vaxtaşırı bazara və büdcələrə nəzarət edə bilirlər. Bundan əlavə, onlar mütəmadi olaraq alınan bağlamalar haqqında məlumat ala bilərlər. Hazırda dünyada bir çox məşhur səyahət mobil proqramları mövcuddur. Bu mobil proqramlara Booking.com və Trivago daxildir.

Araşdırmadan da göründüyü kimi, rəqəmsal idarəetmə turizm sahəsində böyük müsbət nəticələr verir. Bu üstünlüyün gənc turizm sənayesi olan aqroturizmə də tətbiqi vacib hesab edilir. Bu günədək bu sahədə bir sıra layihələr hazırlanıb və onların bir çoxu artıq istifadəyə verilib. Azərbaycanda bu istiqamətdə aparılan işlərdən biri də “Agritour” rəqəmsal platformasıdır. Bu yeni platformanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həm yerli, həm də xarici turistlər “Agritour” layihəsi çərçivəsində ölkəmizin turizm potensialına malik olan aqrar rayonları ilə yaxından tanış ola biləcəklər. Bu layihənin həyata keçirilməsi həm də ölkəmizin aqrar sektoruna xarici sərmayənin cəlb edilməsinə kömək edəcək.

Agritur turistləri kənd təsərrüfatı müəssisələrinə, aqroparklara, istehsal sahələrinə, fermalara və digər kənd təsərrüfatı komplekslərinə cəlb edəcək rəqəmsal platformadır. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinə böyük diqqət yetirilir və turistlərin böyük marağına səbəb olacaq infrastrukturun olması layihənin perspektivlərini artırır. Layihənin məqsədi turistləri ölkəmizin aqrar sektoru ilə yaxından tanış etmək, onların müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə şərait yaratmaq, kiçik və orta sahibkarlığın bu

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 240-243
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 240-243
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

sektora daxil olmasına həvəsləndirmək, yerli turizmə dəstək verməkdir. turizm resurslarından maksimum istifadə etmək. Həmçinin əcnəbi turistlərə kənd təsərrüfatı turları və xidmətlərin göstərilməsi nəzərdə tutulur. Bu da öz növbəsində xarici turistləri Azərbaycanı, onun kənd təsərrüfatı sahəsini tanımağa, təbii kənd təsərrüfatı məhsullarını sınamağa, kənd təsərrüfatı müəssisə və şirkətləri ilə işgüzar tərəfdaşlıq imkanlarını araşdırmağa sövq edəcək. Ona görə də layihə ölkəmizin kənd təsərrüfatı sahəsinə xarici investisiya cəlb edə bilər.

Bundan əlavə, ölkəmizdə rəqəmsal aqroturizm istiqamətində yeni layihə olan Tovil-lage.az platformasının beta versiyası istifadəyə verilib. Portalın yaradılmasında əsas məqsəd yerli və xarici turistləri Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindəki kəndli təsərrüfatları ilə yaxından tanış etmək, alternativ asudə vaxtlarını turistlər üçün daha əlçatan etmək, ölkəmizdə aqroturizmin inkişafını təmin etmək, eyni zamanda turizmin inkişafına töhfə verməkdir. regionlarda yaşayan əhalinin fərdi sahibkar kimi sosial rifahı .

Turistlər bu portal vasitəsilə Şamaxı, Quba, İsmayıllı, Zaqatala, Şəki və Lənkəran rayonlarında təşkil olunan turlara qoşula bilərlər. Onlar həmçinin öz maraqlarına uyğun fərdi turlar sifariş edə bilərlər. Portalda aqroturun təşkil olunduğu hər bir təsərrüfat haqqında ətraflı məlumat var. Tur sifariş etmək istəyənlər səfərin proqramı ilə tanış ola bilərlər.

Digər turlardan fərqli olaraq "Şəhərdən kəndə" şüarı ilə hazırlanan turlara qoşulan səyahətçilər burada kənd evləri, təsərrüfatlar, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olan müəssisələr vasitəsilə səyahət edirlər. Tur iştirakçıları müxtəlif bölgələrdən gələn təbii kənd təsərrüfatı məhsulları və yerli mətbəxlərdən yemək yeyir, müxtəlif fermer sahələri ilə tanış olur, mövsümdən asılı olaraq meyvə yığımı, ağacəkmə, at

sürmə, balıqçılıq və digər fəaliyyətlərdə iştirak edir, həmçinin fermerlərdən kənd təsərrüfatı məhsullarını ala bilərlər.

Layihə çərçivəsində müxtəlif rayonlarda fəaliyyət göstərən 300-dən çox kəndli-fermer təsərrüfatı və aqrar sahibkarlarla görüşlər təşkil edilmiş, onlara layihənin məqsəd və prinsipləri barədə ətraflı maarifləndirici məlumatlar verilmişdir.

Hazırlanan bu layihəyə maraq böyük idi. İndiyədək görüşlərin təşkil olunduğu təsərrüfatların 200-ə yaxın sahibi birbaşa və ya internet səhifəsi və sosial media hesabları vasitəsilə layihədə iştirak etmək üçün müraciət edib. Layihədə iştirak edən fermerlər yerli və xarici mütəxəssislər tərəfindən təlim keçiblər. Turistlərin bu sahədə marağını nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, bu sahədə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə də sürətlə inkişaf edir .

Araşdırma nəticəsində məlum olub ki, aqroturizmdə rəqəmsal idarəetməni tətbiq etməklə turistlər tez və rahat şəkildə istirahət istiqamətlərini seçə və bununla da öz xərclərini idarə edə bilirlər. Dünya təcrübəsində onlar bu yeniliyi tətbiq etməkdə artıq xeyli irəliləyiblər. Azərbaycanda aqroturizmə rəqəmsallaşmanın tətbiqi ilə bölgələrdə fermerlərin turizmin bu növünə marağı bərpa olunub.

Ədəbiyyat

1. İbrahimov, İ.H. (2017). Azərbaycanda aqroturizmin inkişaf perspektivləri. Az. KTİETİ. Elmi əsərləri. Bakı, № 3, s.136-141.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 244-246
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 244-246
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Şahin Alxasov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
salxasov420@gmail.com

AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ BAZASININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *sahibkarlıq, hüquqi baza, tənzimlənmə, iqtisadi siyasət, məhsul*
Keywords: *entrepreneurship, legal framework, regulation, economic policy, product*

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasətdə əlverişli biznes və investisiya mühiti yaratmaqla daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi və qeyri-neftsektorunun güclü inkişafına nail olunması mühüm aktuallıq kəsb edir. Qeyri-neft sektorunun hərtərəfli, sürətli və səmərəli inkişafının təmin edilməsinin ən zəruri şərtlərindən biri sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, ilk növbədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edildiyi şəraitdə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin yarıdan çoxu, elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqinin 80 %-i, hər yeni açılan 3 iş yerindən ikisi həmin sahənin payına düşür. Eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri əhalinin tələbatına daha həssas olduğundan, bazar konyukturunun dəyişikliklərinə operativ reaksiya verib, istehal və istehlak sferalarındakı müvafiq boşluqları daha dolğun və səmərəli şəkildə doldura bilirlər. Bundan əlavə, kiçik və orta sahibkarlıq orta təbəqənin formalaşmasının əsas mənbəyi kimi cəmiyyətdə zəruri sabitlik təmin edərək, ölkədə həyata

keçirilən demokratik yönümlü, mütərəqqi iqtisadi, hüquqi və siyasi islahatların dəstəklənməsinin sosial bazasını genişləndirir

Beynəlxalq təcrübədən o da məlumdur ki, səmərəli fəaliyyət göstərən, oturuşmuş və güclü sahibkarlıq institutunun formalaşması və inkişafı uzunmüddətli bir proses olub, xeyli dərəcədə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilən iqtisadi, hüquqi, siyasi və s. şəraitin əlverişlilik, həm də dövlətin sahibakrlığın və cəmiyyətin partnyorluğunun səmərəlilik dərəcəsindən asılıdır.

Azərbaycanda planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid prosesində bazar münasibətlərinə əsaslanan təsərrüfatçılıq sistemi üçün səciyyəvi qanunvericilk bazası yaradılmışdır. Özəlləşdirmə və aqrar islahatlara dair qanunlar qəbul edilmiş, qiymətlərin və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması, valyuta bazarının formalaşdırılması, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətində dövlətin rolunun məhdudlaşdırılması və sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasına yönələn hüquqi normativ aktlar qəbul edilmişdir.

Ölkədə bazar institutlarının formalaşdırılması, valyuta birjası, kredit, qiymətli kağızlar, sığorta və lizinq bazarlarının yaradılması istiqamətində zəruri işlər görülmüşdür. Sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətli dövlət dəstəyi mexanizmi olan xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində ÜDM-də özəl sektorun payı 2020-ci ildə 84 %-ə çatmışdır. Belə ki, ölkəmizdə məşğul əhalinin 76 faizi özəl sektorda çalışır. Hazırda ölkə üzrə 142 min müəssisə və ya təşkilatın 130 mini (91,4 faizi) məhz özəl sektorun əhatə dairəsinə daxildir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və neft amilindən asılılığın aradan qaldırılması ilə bağlı tədbirlər sırasında kənd təsərrüfatı mühüm yer tutur. 2019-cu ildə

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 244-246
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 244-246
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda istehsal olunmuş əlavə dəyər 3,5 faiz artıb. Əlavə dəyərin 6,2 faizi məhz kənd təsərrüfatının payına düşür. 2019-cu ildə kənd təsərrüfatının faktiki qiymətlərlə dəyəri 7 milyard manat təşkil edib ki, onun da təxminən 3,5 milyard manatı heyvandarlıq, 3,5 milyard manatı isə bitkiçilik məhsullarına aiddir. 2019-cu il ərzində kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7,3 faiz artıb.

Azərbaycanda planlı iqtisadiyyatdan bazar münasibətlərinə keçid prosesində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. Ölkədə 200 mindən artıq kiçik sahibakrlıq subyekti, o cümlədən 14 mindən artıq kiçik müəssisə fəaliyyət göstərir. Bununla belə, hələlik Azərbaycanda istehsal olunan məhsulda kiçik sahbklarlığın xüsusi çəkisi, eləcə də qabaqcıl texnika və texnologiyanın istehsala tətbiqi və s. bu cür mühüm göstəricilər üzrə kiçik və orta sahibkarlığın payı sosial-iqtisadi tərəqqiyə güclü təkan vermək səviyyəsinə çatmayıb. Fərdi sahibkarın təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini də bura əlavə etsək, yenə kiçik sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətini xarakterizə edən həmin beynəlxalq göstəricilərdən çox uzağıq. Bunun bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Aparılan sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, 10 il bundan əvvəl sahibakarlığın inkişafına mane olan amillərin bir hissəsi bu gün də həmin sahənin inkişafına mane olmaqda davam edir. Burada korrupsiya, sağlam rəqabət mühitinin yetərli səviyyədə olmaması, vergi yükünün ağırlığı və son vaxtlar bu sahədəki müdaxilələrinin artması, hüquqi-normativ baza sahəsindəki çatışmamazlıqlar daha ciddi xarakter daşıyır. Həmin problemlərin həllinin sürətləndirilməsində digər şərtlərlə yanaşı, kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi bazasının təkminləşdirliməsi məsələləri xüsusi aktuallıq kəsb edir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 247-250
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 247-250
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Səadət Beydullayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
beydullayevasaadat@gmail.com

AZƏRBAYCANDA AQRAR SİYASƏTİN YENİ MƏRHƏLƏSİ

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı, istehlak bazarı, aqrar iqtisadiyyat, qeyri-neft sektoru, aqrar islahat*

Keywords: *agriculture, consumer market, agrarian economy, non-oil sector, agrarian reform*

Dövlət müstəqilliyi şəraitində həyata keçirilən əsaslı aqrar islahatlardan sonra ölkəmizin kənd təsərrüfatının yeni iqtisadi sistem daxilində və ekzogen amillərin təsiri ilə inkişaf şərtlərinin mərhələlər üzrə əsaslı dəyişməsi rejimində fəaliyyət göstərməsi, öz növbəsində, sahədə artım mənbələrinin formalaşmasında və artım templərinin dinamikasında xüsusiyyətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Aqrar sahədə artım dinamikası istifadə olunan istehsal resurslarının həcminin ardıcıl surətdə, həm də miqyaslı genişlənməsi şəraitində formalaşmışdır. Belə vəziyyətdə ölkənin kənd təsərrüfatında artımın resurs aspekti diqqəti xüsusi cəlb edir. Məsələnin bu cəhətinin empirik araşdırılması artım amilləri və şərtlərinə baxışların dəqiqləşdirilməsinə, aqrar istehsalın artım templərinin formalaşmasında hər bir resurs növünün rolunun aydınlaşdırılmasına imkan açmaqla yanaşı, sahənin gələcək inkişaf dinamikasının müəyyən olunması yoluna işıq tuta bilər.

Eyni zamanda əhalinin real gəlirlərinin dinamik artımı meylinin qarşıdakı dövrdə də davam edəcəyi nəzərə alınmaqla, yüksələn tələbin səmərəli şərtlərlə ödənilməsi, habelə dünya bazarına rəqabətqabiliyyətli məhsul çıxarılmasının ardıcıl

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 247-250
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 247-250
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

genişləndirilməsi kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı probleminin prioritetliyinin gözlənilməsi zəruriliyini şərtləndirir. Bununla əlaqədar, aqrar istehsalın artım potensiyalının yüksəldilməsi ilə bağlı məsələlərin araşdırılması aktuallığını saxlamaqdadır (Əhmədov, 2015).

Qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən olan kənd təsərrüfatında da son 5 ildə həyata keçirilən hərtərəfli islahatlar sayəsində davamlı inkişaf əldə edilib. Dövlət başçısı tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq qərarlara uyğun olaraq kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı məqsədilə çoxşaxəli dövlət dəstəyi sistemi qurulub, aqrar sahənin potensialının artırılması üçün innovativ texnika və texnologiyaların tətbiqi və istehsalda yeni mütərəqqi üsullara keçidin əhatə dairəsi daha da genişləndirilib. Bu görülən işlər hesabına ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin yerli istehsal hesabına daha da gücləndirilməsi və idxaldan asılılığın azaldılması, bir sıra məhsullar üzrə ixracın artırılması istiqamətində mühüm nəticələr əldə olunub.

Son illərdə aqrar sahənin inkişafı üçün görülən işlər sırasında kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşdırılması yönündə atılan ən vacib və əhəmiyyətli addım kimi Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sisteminin (EKTİS) yaradılmasını göstərmək olar.

EKTİS kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə geniş əhatəli informasiya bazasının qurulmasına zəmin yaradan vahid sistem, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi tədbirlərinin bütün mərhələləri ilə bağlı biznes prosesləri əhatə edən şəffaf və operativ idarəetmə alətidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 27 iyun tarixli 759 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası”na əsasən, 2020-ci ildən başlayaraq bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsində fermerlərə subsidiyalar alternativsiz olaraq yalnız

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 247-250
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 247-250
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

EKTİS vasitəsilə verilir. Bu, fermerlərə dair daha detallı məlumatların əldə edilməsi və sistemləşdirilməsinə şərait yaradır. Belə ki, əkinlərini bəyan edən fermerlərin rayon və kəndlər üzrə sayı, bəyan edilən ərazi, təsərrüfat profili, həmçinin məhsul və heyvan subsidiyasına dair məlumatlar strukturlaşdırılaraq təhlil olunur.

Son illərdə aqrar sahədə aparılan islahatlara ən böyük töhfələrdən biri də ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının texnika ilə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən işlərdir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətində daha bir mühüm addım dövlət dəstəyi ilə yaradılan aqrar sığorta mexanizmidir. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev 2019-cu il avqustun 19-da “Aqrar sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 27 iyun tarixli 1617-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi və “Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması barədə” Fərman imzalayıb. Bununla da aqrar sığorta sahəsində bir neçə ölkədə tətbiq olunan modellər öyrənilib, bu modellər əsasında Aqrar Sığorta Fondu yaradılıb, aqrar sığorta mexanizminin tətbiqi təmin edilib.

Aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin olunması üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi öz fəaliyyətini 3 prinsip üzərində – fermerlərə yaxınlıq, düzgün idarəçilik və innovasiyaların tətbiqi prinsiplərinə əsasən qurub. Son illər aqrar sahədə həyata keçirilən institusional islahatlar da bu prinsiplərə əsaslanır. Bu istiqamətdə görülən işlərdən biri də fermerlərə göstərilən dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bu xidmətlərə əlçatanlığın artırılması ilə bağlıdır. Bunun təmin edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Fərmana əsasən, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində olmuş 4 qurumun – Dövlət Fitosanitar Xidmətinin, Dövlət Baytarlıq

Xidmətinin, Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinin və Baş Dövlət Texniki Nəzarət Xidmətinin əsasında 2019-cu ildə Aqrar Xidmətlər Agentliyi (AXA) yaradıldı.

Aqrar sahədə həyata keçirilən islahatların bir istiqaməti də kadr potensialının gücləndirilməsi, peşəkar kadrların yetişdirilməsidir. Bu proses əsasən, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində (ADAU) həyata keçirilir. Son illərdə rəqabətədavamlı kadr hazırlığının təmin edilməsi məqsədilə Universitetin maddi-texniki bazası xeyli müasirləşdirilib.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, R.K. (2015). "Aqrar sektorun maliyyə təminatının yüksəldilməsində vergi güzəştlərinin rolu". "Azərbaycanın vergi jurnalı", № 5 (125), s.89-102.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 251-254
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 251-254
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Səbinə Məhərrəmova
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
1919sebine@gmail.com

SIĞORTA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ DAXİLİ AUDİT KEYFİYYƏTİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *sığorta, qiymətləndirmə, daxili audit, keyfiyyət, audit*
Keywords: *insurance, assessment, internal audit, quality, audit*

Daxili nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi auditor tərəfindən üç istiqamətdə aparılır:

- sığorta təşkilatının daxili nəzarət sistemi ilə ümumi tanışlıq;
- daxili nəzarət sistemi etibarlılığının ilkin qiymətləndirilməsi;
- daxili nəzarət sistemi qiymətləndirməsinin etibarlılığının təsdiqlənməsi.

Daxili nəzarət sistemi səmərəliliyi barədə auditorun rəyi audit prosedurlarının detallığı və seçmə dərəcəsini planlaşdırmaq üçün əsasdır. Daxili nəzarət sistemindəki ciddi çatışmazlıqları, onların aradan qaldırılması üçün tövsiyələri, auditor yazılı məlumatda yoxlanılan sığorta təşkilatının rəhbərliyinə təqdim etməlidir. Yoxlanılan sığorta şirkətinin idarəetmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, sığorta şirkətlərinin sığorta fəaliyyətlərini necə həyata keçirmələri, sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və yerləşdirilməsi, sığortaolunan qarşısında öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilib yetirilməməsindən asılıdır.

Sığorta şirkətinin idarəetmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi aşağıda müəyyənləşdirdiyimiz doqquz istiqamət əsasında aparıla bilər:

- fəaliyyətin nəticələri (sığorta təşkilatının öhdəliklərini nə qədər uğurla yerinə yetirdiyinə görə qiymətləndirilir);
- təşkilati və texniki məsələlərdə səlahiyyət;
- tətbiq olunan qanuna uyğunluq;
- sığorta şirkətinin fəaliyyətini planlaşdırmaq və yeni şərtlərə uyğunlaşmaq imkanı;
- idarəetmə məlumatlandırma və daxili nəzarət sisteminin effektivliyi;
- daxili siyasətə uyğunluq;
- tənzimləyici orqanların yoxlamaları və müstəqil auditorların yoxlamaları nəticəsində görülən tədbirlər;
- idarəetmənin davamlılığını təmin etmək;
- bölgədəki sığorta xidmətlərinə olan tələbatı ödəməyə hazır olmaq.

Nizamnamə kapitalının formalaşmasını yoxlayarkən, auditor, bütün təsisçilərin qanunvericiliyə və təsis sənədlərinə uyğun olaraq nizamnamə kapitalına töhfələrinin vaxtında verilməsi və nizamnamə kapitalının formalaşmasının qanuniliyi və etibarlılığına əmin olmalıdır. Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının formalaşması yoxlanılarkən nizamnamə kapitalının formalaşdırılması və qeydiyyatı qaydasına diqqət yetirilməlidir. Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının formalaşdırılması qaydası və metodlarını tənzimləyən qaydalara əməl edilməməsi cəmiyyətin özü və səhmdarları üçün ciddi fəsadlara səbəb ola bilər və müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyata alınmayan səhmlərlə aparılan əməliyyatlar etibarsız sayıla bilər. Nizamnamə kapitalının kapital mənbələrinin ümumi həcmində hansı nisbətdə olacağını müəyyən etmək də tövsiyə olunur. Sığorta şirkətlərində uçot siyasətinin auditi zamanı auditor,

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 251-254
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 251-254
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

mühasibat uçotu və hesabatların vaxtında və tam şəkildə aparılması tələblərinə uyğun mühasibat uçotu üçün zəruri olan sintetik və analitik hesabları özündə əks etdirən mühasibat uçotu sənədlərinin iş qrafiki, ilkin mühasibat sənədlərinin standart formaları təqdim edilməyən maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının işlənməsi üçün istifadə olunan ilkin uçot sənədlərinin formaları, habelə daxili maliyyə hesabatları üçün sənəd formaları, inventarizasiyanın aparılması qaydası, əmlak və öhdəlik növlərinin qiymətləndirilməsi üsulları və maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının monitorinqi qaydası, habelə mühasibat uçotunun təşkili üçün zəruri olan digər qərarlara aid sənədlərlə tanış olmalıdır. Daha sonra auditor mühasibat uçotu siyasətində aşağıdakıların əks olunub-olunmadığını yoxlayır:

1. Sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması növləri və üsulları:
   - həyat sığortasından başqa hər bir sığorta növü üçün texniki ehtiyatlar;
   - həyat sığortası növü üzrə ehtiyatın formalaşdırılması üsulu;
   - onların yaradılması nəzərdə tutulursa, yanğın təhlükəsizliyi fondlarına qoyuluşların faizi.

2. Verilmiş, lakin iddia olunmayan zərərlərin ehtiyatının formalaşdırılması üçün hesabat dövrü və ayırmaların həcminin müəyyən edilib-edilməməsi.

3. Profilaktik tədbirlərin ehtiyatına ayrılan məbləğin miqdarı.

4. Sığorta və təkrar sığorta əməliyyatlarının auditi.

Daha sonra auditor, sığorta şirkəti tərəfindən göstərilən sığorta növünün mövcud sığorta qaydalarına uyğun olaraq sığorta şirkəti tərəfindən həyata keçirilə bilərmi sualına cavab tapır. Auditor alınan sığorta haqlarının uçotda əks olunmasının, təkrarsığorta əməliyyatlarının uçotunda əks olunmasının, tarif dərəcələrinin düzgün tətbiqi və sığorta haqlarının hesablanması qaydalarını, alınmış ödənişlər üzrə sığorta müqavilələrinin uçot jurnalında qeydlərin düzgün və vaxtında aparılmasını və alınan

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 251-254
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 251-254
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

(hesablanmış) sığorta haqlarının maliyyə nəticələri haqqında hesabatda əks olunmasının düzgünlüyünü yoxlayır və qiymətləndirir. Siğorta ödənişlərinin auditini aparakən, auditor sığorta ödənişlərinin etibarlılığını yoxlayır, yəni, siğorta hadisəsinin baş verməsini təsdiqləyən bütün təsdiqedici sənədlər mövcud olmalıdı: siğortalıların ifadəsi, sığorta şəhadətnaməsi, yol polisi, tibb təşkilatı, istintaq orqanlarından müvafiq sənəd və s.

Auditor sığorta şirkətlərində xərclərin auditini yoxlayarkən, şirkətin fəaliyyəti üçün xərclərinin tərkibini və xərclərin düzgün bölüşdürülməsini müəyyənləşdirir. Daha sonra müəyyənləşdirdiyi xərcləri təsdiqləyən əsas sənədlərin mövcudluğunu yoxlayır. Vergilərin auditi, əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) auditi vergi hesablamasının tamlığı və düzgünlüyünü yoxlamağı əhatə edir. "Əlavə dəyər vergisinin hesablanması və ödənilməsi qaydası haqqında" qanuna əsasən, sığorta və təkrarsığorta əməliyyatları əlavə dəyər vergisindən azaddır. Əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər amortizasiya məbləğləri vasitəsilə müəy-yən edilmiş qaydada silinməklə vergi məbləği də daxil olmaqla uçota alınır. Gəlir vergisinin auditi zamanı sığortaçının gəlirləri düzgün müəyyən edilməli və hesablanmalıdır. Gəlir vergisi üçün vergi bazasının hesablanması zamanı nəzərə alınan sığortaçıların gəlirlərinə, sığortaçının gəlirləri və digər fəaliyyətdən gəlirlər daxildir.

Qiymətləndirmə, həmçinin struktur bölmə və ya YSO ilə əks əlaqəni təmin etmək və keyfiyyətin daxili audit prosesini yaxşılaşdırmaq üçün keyfiyyətin daxili auditi yoxlanılan struktur bölmə və ya YSO tərəfindən qiymətləndirilir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 255-258
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 255-258
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Sərraf Babayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
serrafbabayev24@gmail.com

PUL VƏSAİTLƏRİNİN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *pul, vəsait, səmərə, istifadə, təkmilləşdirmə, istiqamət*

Keywords: *money, means, effect, use, improvement, direction*

Müvafiq olaraq, cari nəzarəti maliyyə əməliyyatlarının icrası sövdələşmələr zamanı həyata keçirilərək əsasən mühasibatlıq qismində çıxış edir deyir. İlkin maliyyə nəzarəti isə maliyyə əməliyyatlarını icra edilməsindən əvvəl yerinə yetirilir və bu, xüsusilə də maliyyə pozuntularının qarşısının alınması məqsədi ilə baş verir. Burada pul vəsaitlərinin səmərəli istifadə etmək üçün maliyyə nəzarəti əsas amil kimi götürülür.

Pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin audit yoxlanmasından keçirilməsi üçün auditor ilkin sənədlərdən (kassa mədaxil orderi, kassa məxaric orderi, tabellər, əmək ödənişi cədvəli, bank hesablarından çıxarışlar) və digər uçot registrlərinin (1 və 2 №-li jurnal orderlər, 1-2 №-li cədvəllər, kassa kitabı, baş kitab) rəqəm məlumatlarından istifadə edir. Audit yoxlamasının məqsədi isə pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin mədaxil edilməsi, saxlanması və məxaric edilməsi zamanı qüvvədə olan normativ hüquqi sənədlərə, təlimat və göstərişlərə, müəssisənin özünün uçot siyasətinin prinsiplərinə nə dərəcədə riayət olunmasını aşkara

çıxarılmasından ibarətdir. Yoxlama zamanı auditor sərəncamverici və icraedici sənədlərin qanunvericilik aktlarının tələbləri ilə nə dərəcədə uzlaşmasına və mədaxil, məxaric edilən pul vəsaitlərinin həmin əməliyyatları özündə əks etdirən ilkin sənədlərdən sonrakı uçot registrlərinə düzgün köçürülməsi kimi məsələlərə də ciddi fikir verilməlidir (Abbasov, 2013: 33).

Təşkilatlarda istehsalat tapşırıqlarını icra edən heyətlə qarşılıqlı əlaqə yaranır ki, bu da öz-özlüyündə müəssisə çalışanları ilə hesablaşmaları, sosial təminat orqanları ilə və digər təşkilatlarla və insanlarla hesablaşmalara səbəb yaradır. Bütün həmin hesablaşmalar pul şəklində aparılır. Müəssisə, idarə və təşkilatlar arasında olan hesablaşmalar nağdsız şəkildə aparılır. Nağdsız hesablaşma maliyyə vəsaitlərinin bir hesabdan digər bir hesaba keçirilməyidir. Ümumiyyətlə, pul vəsaitlərinin ayrı-ayrı bank əməliyyatlarının yardımı ilə ödəyici (tədiyyəci) müəssisənin hesabından alıcı müəssisənin hesabına keçirməsidir. Buna görə də müəssisə ilə təşkilatlar arasındakı hesablaşmada müvafiq bank idarəsi (dövlət və kommersiya) vəsaitəçi olaraq çıxış edir.

Pul vəsaitlərinin səmərəliliyi hər hansı bir müəssisə və ya təşkilat üçün maliyyə idarəçiliyinin mühüm aspektidir. Nağd pul vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsi resursların daha yaxşı bölüşdürülməsinə imkan verir və müəssisələrə öz maliyyə öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirməyə imkan verir. Bu yazıda nağd pulun səmərəliliyini artırmaq üçün bəzi istiqamətləri müzakirə edəcəyik.

1. Pul vəsaitlərinin idarə edilməsi proseslərinin avtomatlaşdırılması: Nağd pul vəsaitlərinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas yollarından biri pul vəsaitlərinin idarə edilməsi proseslərinin avtomatlaşdırılmasıdır. Buraya nağd pul vəsaitlərinin avtomatlaşdırılmış proqnozlaşdırılması, nağd pulun vəziyyətinin hesabatı və nağd pulun yerləşdirilməsi daxildir. Avtomatlaşdırma pul vəsaitlərinin idarə edilməsi üzrə

tapşırıqlar üçün tələb olunan vaxt və səyləri azaltmağa kömək edir və bizneslərə real vaxt məlumatları əsasında məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

2. Pul vəsaitlərinin hərəkətinin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirin: Pul vəsaitlərinin hərəkətinin proqnozlaşdırılması pul vəsaitlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün mühüm vasitədir. O, müəssisələrə pul vəsaitlərinin daxilolmalarını və xaricələrini proqnozlaşdırmağa və buna uyğun olaraq xərcləri və investisiya qərarlarına düzəlişlər etməyə imkan verir. Pul vəsaitlərinin hərəkətinin dəqiq proqnozlaşdırılması həm də müəssisələrə potensial nağd pul çatışmazlığını müəyyən etməyə və onları azaltmaq üçün tədbirlər görməyə kömək edə bilər.

3. Ödəniş proseslərini sadələşdirin: Ödəniş proseslərinin sadələşdirilməsi ödənişlərin işlənməsi vaxtlarını azaltmağa və pul vəsaitlərinin səmərəliliyini artırmağa kömək edə bilər. Buna onlayn ödənişlər və ya birbaşa debet sistemləri kimi elektron ödəniş sistemlərinin tətbiqi ilə nail olmaq olar. Elektron ödəniş sistemləri ənənəvi ödəniş üsullarından daha sürətli, daha səmərəli və çox vaxt daha qənaətcildir.

4. Ödəniş şərtlərini müzakirə edin: Təchizatçılar və müştərilərlə ödəniş şərtlərini müzakirə etmək də pul vəsaitlərinin səmərəliliyini artıra bilər. Müəssisələr pul vəsaitlərinin hərəkətini idarə etməyə kömək etmək üçün təchizatçılarla daha uzun ödəniş şərtlərini müzakirə edə, eyni zamanda öz nağd pul vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün müştərilərlə daha qısa ödəniş şərtlərini müzakirə edə bilərlər. Bu yanaşma biznesin ehtiyacları ilə onun maraqlı tərəflərinin ehtiyaclarını balanslaşdırmağa kömək edə bilər.

5. İnventarın idarə edilməsi: Effektiv inventar idarəetməsi də pul vəsaitlərinin səmərəliliyini artıra bilər. Müəssisələr artıq inventarları azaltmaq və pul vəsaitlərini boşaltmaq üçün inventar səviyyələrini optimallaşdıra bilərlər. Buna inventar

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 255-258
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 255-258
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

idarəetmə proqramından istifadə etməklə, vaxtında inventar sistemləri tətbiq etməklə və ya yük inventarının təşkilindən istifadə etməklə nail olmaq olar.

Nəticə etibarilə, pul vəsaitlərinin səmərəliliyinin artırılması bizneslərin maliyyə sağlamlığını qorumaq və uzunmüddətli uğurları təmin etmək üçün çox vacibdir. Nağd pul vəsaitlərinin idarə edilməsi proseslərini avtomatlaşdırmaq, pul vəsaitlərinin hərəkətinin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirmək, ödəniş proseslərini sadələşdirmək, ödəniş şərtlərini müzakirə etmək və inventarları idarə etməklə, müəssisələr nağd pul vəsaitlərinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıra və nağd pul mövqeyini maksimum dərəcədə artıra bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ.M. (2013). Audit. Dərslik. Bakı, 544 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 259-262
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 259-262
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Sərxan Hacıyev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
haciyevserxan26@gmail.com

XƏRCLƏRİN STRATEJİ İDARƏ OLUNMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *xərc, strategiya, idarəetmə, təkmilləşdirmə, istiqamət*
Keywords: *cost, strategy, management, improvement, direction*

Maya qiyməti təsərrüfat kapitalı mühitində şirkətin xərclərini onun qazancının tərkibi altına salır, yekunda materialın maya qiymətinin düşməsi və emalın əlverişliliyinin artırılmasınd əmək qruplarının maddi həvəsləri həyata keçirilir. Maya qiyməti həcminin transfer məbləğlərinin tətbiq edilməsi, şirkətlərin endogen şöbələrinin son vəziyyətlərinin dəyərləndirilməsi və müəyyənləşməsinə görə də mühüm təsərrüfat hesablı meyardır.

Mühasibatlıq uçotunda şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin uçotunda hesabları və başqa normativ sənədləri əsas götürülür. Bununla belə istehsalda xərclərin uçotunun həyata keçirilməsi və materialların maya qiymətinin təyin edilməsi forması istehsalın prinsiplərindən, buraxılan məhsulun başqa növlərinin texnologiyasından, istehsalın təşkilindən və bir neçə amillərdən, eləcə də müəssisədə istehsal xərclərin uçotunun qurulması prinsiplərindən asılıdır.

Xarici təcrübədə daimi xərclər diskresion və təsbit edilmiş xərclərə bölünür ki, bu da onları daimi xərclərin istifadəsi qaydasından asılılığını göstərir. Təsbit edilmiş xərclər müəssisənin gücünü xarakterizə edir və o, əsasən təcrübəvi

olaraq cari istehsalın həcminə deyil, onun genişləndirilməsinə istiqamətləndirilən investisiyanı özündə əks etdirir. Onlara əmlakın sığortalanması, aparat işçilərinin əmək haqqı da daxil edilir. Daimi diskresion xərclər qəbul edilmiş qərardan irəli gələn daimi xərclərin idarə edilməsi, reklam şirkətlərinin saxlanması, işçilərin ixtisasının artırılması ilə bağlı xərclərdən ibarətdir. Bu xərclər müəssisənin maliyyə çətinliyi əmələ gələn hallarda azaldıla bilər və müəssisənin cari fəaliyyət göstəricilərinə (maya dəyərinə, məhsulun həcminə, mənfəətə) əhəmiyyətli təsir göstərmədən minimum həddə qədər çatdırıla bilər. Yuxarıda göstərilənlər məsrəflərin idarəetmə uçotu sistemində qruplaşmasının müxtəlif istiqamətdə aparılmasını sübut edir. Onların ölkə təcrübəsində tətbiqi, istehsalı tənzimləyə bilən əsaslandırılmış idarəetmə qərarının qəbul edilməsinə geniş yollar aça bilər (Abbasov, 2006: 139).

Strateji xərclərin idarə edilməsi istənilən uğurlu biznesin vacib komponentidir. Bu, təşkilatın ümumi strategiyası, məqsədləri və məqsədləri ilə uyğunlaşan şəkildə xərclərin müəyyən edilməsini və idarə edilməsini əhatə edir. Bugünkü rəqabətli bazarda etibarlı strateji xərclərin idarə edilməsi planının olması həmişəkindən daha vacibdir.

Strateji xərclərin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üçün bəzi istiqamətlər bunlardır:

1. Xərclərinizi anlayın: Xərcləri effektiv şəkildə idarə etmək üçün onların nə olduğunu və haradan gəldiyini anlamaq vacibdir. Birbaşa və dolayı xərclər, sabit və dəyişən xərclər, əməliyyat və inzibati xərclər daxil olmaqla, təşkilatınızın xərc strukturunun hərtərəfli təhlilini aparın.

2. Xərclərin azaldılması səylərinə üstünlük verin: Xərclərinizi başa düşdükdən sonra hansı xərclərin azaldılmasına diqqət yetirəcəyinizi prioritetləşdirin. Bu, hər bir xərcin təşkilatın ümumi fəaliyyətinə və gəlirliliyinə təsirini

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 259-262
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 259-262
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

təhlil etməklə həyata keçirilə bilər. Nəticəyə ən çox təsir edən xərclərin azaldılmasına diqqət yetirin.

3. Xərclərin azaldılması planı hazırlayın: Hədəflənəcək xərcləri müəyyən etdikdən sonra onları azaltmaq üçün plan hazırlayın. Bu, biznes proseslərinin dəyişdirilməsini, tədarükçülərlə müqavilələrin yenidən müzakirəsini, əsas olmayan fəaliyyətlərin autsorsinqini və ya qənaət edən texnologiyaların tətbiqini əhatə edə bilər.

4. Xərclərə qənaət tədbirlərinin həyata keçirilməsi: Xərclərə qənaətə nail olmaq üçün xərclərin azaldılması planında müəyyən edilmiş qənaət tədbirlərinin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu, biznesinizi həyata keçirmə tərzinizi dəyişdirməyi və ya yeni texnologiyalara və ya avadanlıqlara investisiya etməyi əhatə edə bilər.

5. Tərəqqiyə nəzarət edin: Xərclərin azaldılması məqsədlərinizə doğru irəliləyişi müntəzəm olaraq izləmək vacibdir. Bu, hər hansı problemi və ya təkmilləşdirmələrin edilə biləcəyi sahələri müəyyən etməyə kömək edəcək. Yolda qalmağınızdan əmin olmaq üçün lazım olduqda düzəlişlər edin.

6. İşçiləri cəlb edin: işçiləri xərclərin idarə edilməsi prosesinə cəlb edin. Onları xərclərə qənaət imkanlarını müəyyən etməyə və biznes proseslərinin təkmilləşdirilməsi üçün ideyalar verməyə təşviq edin. Bu, xərc şüuru və sahiblik mədəniyyətini yaratmağa kömək edəcək.

7. Davamlı olaraq təkmilləşdirin: Xərclərin idarə edilməsi davamlı bir prosesdir. Davamlı olaraq prosesləri yaxşılaşdırmaq, xərcləri azaltmaq və səmərəliliyi artırmaq yollarını axtarın. Xərc strukturunuzu mütəmadi olaraq nəzərdən keçirin və ehtiyac olduqda xərclərin idarə edilməsi planınızı düzəldin.

Nəticə olaraq, strateji xərclərin idarə edilməsi istənilən uğurlu biznesin vacib komponentidir. Xərclərinizi başa düşmək, xərclərin azaldılması səylərini prioritetləşdirmək,

xərclərin azaldılması planını hazırlamaq, qənaət tədbirlərini həyata keçirmək, tərəqqiyə nəzarət etmək, işçiləri cəlb etmək və davamlı olaraq təkmilləşdirməklə siz xərcləri effektiv şəkildə idarə edə və təşkilatınızın ümumi performansını və gəlirliliyini yaxşılaşdıra bilərsiniz.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, Q.Ə. (2006). İdarəetmə uçotunun təşkili prinsipləri. Monoqrafiya Bakı: "Elm".

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 263-266
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 263-266
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Sübhan İsayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
subhanisayev22@gmail.com

İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ UÇOTU VƏ TƏHLİLİ METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *investisiya, pul, uçot, təhlil, metodika, təkmilləşdirmə*

Keywords: *investment, money, accounting, analysis, methodology, improvement*

İnvestisiyaların uçotu və təhlili şirkətin investisiya fəaliyyətini izləmək, idarə etmək və qiymətləndirməkdən ibarətdir. Şirkətlər üçün investisiyalarının dəqiq uçotunu aparması və investisiya portfelinin fəaliyyətini mütəmadi olaraq təhlil etməsi vacibdir.

İnvestisiyaların uçotu və təhlili prosesi şirkətin sahib olduğu müxtəlif investisiya növlərinin müəyyən edilməsi və təsnifləşdirilməsi ilə başlayır. Bu investisiyalara səhmlər, istiqrazlar, qarşılıqlı fondlar, daşınmaz əmlak və digər maliyyə aktivləri daxil ola bilər.

İnvestisiyalar müəyyən edildikdən sonra şirkət investisiya ilə bağlı bütün əməliyyatları mühasibat uçotunda qeyd etməlidir. Bura alış, satış və investisiyaların dəyərindəki hər hansı digər dəyişikliklər daxildir.

Bundan sonra şirkət öz investisiyalarını cari bazar şəraiti, maliyyə hesabatları və digər müvafiq məlumatlar əsasında qiymətləndirməlidir. Bu, şirkətə investisiya portfelinin ədalətli dəyərini müəyyən etməyə və onun ümumi fəaliyyətini qiymətləndirməyə kömək edir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 263-266
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 263-266
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Şirkət daha sonra investisiyaların əldə etdiyi gəlirləri qiymətləndirərək və hər bir investisiya ilə bağlı riskləri qiymətləndirərək investisiya portfelinin fəaliyyətini təhlil edə bilər. Bu təhlil şirkətə məlumatlı investisiya qərarları qəbul etməyə və lazım gəldikdə investisiya strategiyasını tənzimləməyə kömək edir.

Nəhayət, şirkət investisiya təhlilinin nəticələrini səhmdarlar, kreditorlar və tənzimləyicilər kimi müxtəlif maraqlı tərəflərə təqdim etməlidir. Buraya şirkətin investisiya fəaliyyətini və fəaliyyətini yekunlaşdıran maliyyə hesabatlarının və digər hesabatların təqdim edilməsi daxildir.

Ümumilikdə, investisiyaların effektiv uçotu və təhlili şirkətlər üçün əsaslandırılmış investisiya qərarları qəbul etmək, riskləri idarə etmək və maliyyə məqsəd və məqsədlərinə nail olmaq üçün çox vacibdir.

Dövlətin investisiya siyasəti başlıca olaraq məhz investisiya mühitinin əlverişli hala gətirilib çıxarılmasından ibarətdir. Bunun təmin olunması isə hər bir dövlətdə yeridilən iqtisadi siyasət əsasında müəyyən edilir. Qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində başlıca məqsəd vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasətin yeridilməsindən ibarətdir. Bunun təmin olunması üçün bütün mənbələrdən − respublika və yerli büdcələr hesabına maliyyələşən investisiya qoyuluşları həyata keçirilir. Digər tərəfdən isə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dövlət tərəfindən əməl olunmasına nəzarəti təmin edir. Azərbaycanda iqtisadi islahatların aparılması ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb olunması təcrübəsinin təkmilləşdirilməsini və onun təhlilini, investisiya mühitinin daha da sabitləşdirilməsini tələb edir. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" qanun investisiyanın iqtisadiyyata intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı

üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəltməklə, mülkiyyət fonnasmdan asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsini təmin etmişdir. Mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır (Atakişiyev, Nurəliyeva, Abbasova, 2012: 85-86).

Ümumilikdə, investisiyaların uçotu və təhlili metodologiyası şirkətlər üçün investisiya portfellərini effektiv idarə etmək və ümumi maliyyə məqsəd və vəzifələrinə uyğun gələn məlumatlı investisiya qərarları qəbul etmək üçün çox vacibdir.

İnvestisiyaların uçotu və təhlili metodologiyasını təkmilləşdirməyin bir neçə yolu var. Bunlardan bəziləri bunlardır:

1. İnvestisiya siyasətinin mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməsi və yenilənməsi: Şirkətin investisiya siyasəti investisiya məqsədlərini, strategiyalarını və risklərə dözümlülüyünü əks etdirir. Bu siyasətin mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməsi və yenilənməsi şirkətin investisiya fəaliyyətinin onun ümumi maliyyə məqsəd və məqsədlərinə uyğun olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

2. İnvestisiya qiymətləndirmələrinin düzgünlüyünün artırılması: İnvestisiya qiymətləndirmələrinin düzgünlüyünün təkmilləşdirilməsi şirkətlərə daha məlumatlı investisiya qərarları qəbul etməyə kömək edə bilər. Bu, daha mürəkkəb qiymətləndirmə metodlarından istifadəni və ya kənar qiymətləndirmə mütəxəssislərinin təcrübəsindən istifadə etməyi əhatə edə bilər.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

3. Texnologiyanın investisiya təhlilinə inteqrasiyası: Məlumat analitikası və süni intellekt kimi texnologiyadan istifadə investisiya təhlilinin dəqiqliyini və səmərəliliyini artıra bilər. Məsələn, maşın öyrənmə alqoritmləri ənənəvi analiz üsulları vasitəsilə görünməyən investisiya nümunələri və meylləri müəyyən etməyə kömək edə bilər.

4. Risk idarəetmə üsullarından istifadə: Effektiv risk idarəetmə üsulları şirkətlərə investisiya risklərini müəyyən etməyə, qiymətləndirməyə və azaltmağa kömək edə bilər.

Bu, investisiya portfelinin diversifikasiyasını, hedcinq strategiyalarından istifadəni və riski idarə etmək üçün portfelin müntəzəm monitorinqini və tənzimlənməsini əhatə edə bilər.

5. Şəffaf hesabatın təmin edilməsi: İnvestisiya fəaliyyətləri və performans haqqında şəffaf hesabatın təmin edilməsi maraqlı tərəflər arasında inam və inamın yaradılmasına kömək edə bilər. Bura aydın və qısa maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi, investisiya haqlarının və xərclərinin açıqlanması, investisiya fəaliyyətləri və performans haqqında müntəzəm yeniliklərin təqdim edilməsi daxil ola bilər.

Ümumilikdə, investisiyaların uçotu və təhlili metodologiyasının təkmilləşdirilməsi şirkətlərə daha əsaslı investisiya qərarları qəbul etməyə, riskləri daha effektiv idarə etməyə və maliyyə məqsəd və məqsədlərinə nail olmağa kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Atakişiyev, M.C., Nurəliyeva, R.N., Abbasova, N.H. (2012). İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 267-270
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 267-270
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Taleh Mütəllimov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mutellimov82534@gmail.com

ELEKTRİKLİ AVTOMOBİLLƏRİN İSTİFADƏSİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *elektrikli avtomobil, bateriya, bazarda mövqeyi, infrastruktur, təkmilləşdirmə*
Keywords: *Electric car, battery, market position, infrastructure, improvement*

Elektrikli nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi bugünkü avtomobil sənayesi üçün çox vacibdir və süni karbon buraxan materiallardan asılılıqdan qurtulmağın bir yoludur. Elektrikli nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi ilə yanacaq kəmərlərinə, yanacaq ehtiyat hissələrinə və mühərriklərə olan ehtiyac azalır. Bu, atmosferə atılan bir çox zərərli qazların həcmini azaltmağa və ətraf mühitin təmizliyini təmin etməyə kömək edir. Elektrikli avtomobillərin istifadəsi, səs səviyyəsinin azalması və daha sürətli, qızdırmaq və soyutmaq üçün ehtiyac olmayan mənzillər kimi daha çox rahatlıq təmin edir. Elektrikli avtomobillərin yaxşı təchiz edilmiş enerji infrastrukturu və daha uzun mənzilə sahib olması, səyahət edən insanlar üçün daha çox rahatlıq deməkdir. Elektrikli avtomobillərin təmir və baxım xidmətləri də əsasən daha sadədir və ya dəyişdirilən hissələrin sayı azaldığından daha az xərclər tələb edir.

Lakin elektrikli avtomobillərin istifadəsi ilə bağlı bir çox məsələlər də var. Batareya mənzili, batareya dolma prosesi və batareya infrastrukturu problemləri, daha çox yenilənə bilən yanacaq ilə işləyən avtomobillərə nisbətən daha yüksək başa gələn başlanğıc xərcləri, avtomobilin ağırlığı və qiyməti kimi

məsələlər müəyyən edilə bilir. Bununla birlikdə, elektirikli avtomobillərin istifadəsi daha zəif mühitə və səhnəyə sahib olmaq üçün bir addımdır. Elektrikli avtomobillər hələ də yeni bir texnologiyadır, amma daha çox insan onlardan istifadə edərək mühitə olan ziyanı azaltmaqda və zəif mühitə və səhnəyə sahib olmaqda nəinki bəlkə də böyük bir rolu oynayacaqlar.

Elektrikli avtomobillərin bazar mövqeyi son illərdə böyük dəyişikliklər keçirir. Elektrikli avtomobillər daha çox insan tərəfindən istifadə edilməyə başlayıb və bu, bazarın genişlənməsinə və daha çox model və markanın bazar çıxarmasına səbəb olur. Elektrikli avtomobil bazarı son illərdə hər il artan bir tempdə genişlənir və bununla bağlı bir sıra inkişaflar görülür.

Bloomberg NEF (BNEF)-ın 2022 ci il "Elektrikli Avtomobillər bazarı" hesabatına görə, 2022-ci ilin sonunda dünya üzrə elektrikli avtomobil satışları 2021-ci ilə nisbətən % 43,4 artaraq, 3,24 milyon avtomobildən artıq təşkil edir. Həmçinin, elektrikli avtomobillərin payı dünya avtomobil bazarında artmaqdadır və 2025-ci ildə elektrikli avtomobillərin payı % 10-dan çox olacaq (1).

Bir çox avtomobil şirkəti elektrikli avtomobillərin bazar payına uyğun olaraq yeni modellər və konsept avtomobillər təqdim edir. Özünü Tesla kimi yalnız elektrikli avtomobil istehsal edən şirkətlər də var, digər avtomobil şirkətləri isə hibrid və elektrikli avtomobillər arasında seçim təklif edir.

Elektrikli avtomobil bazarının inkişafı ilə birlikdə, bakteriya infrastrukturu da böyük dəyişikliklər keçirir. Daha çox bakteriya doldurma nöqtəsi və sürətləri artan bateriya cihazları, elektrikli avtomobillərin daha çox istifadə edilməsini daha da asanlaşdırır. Bununla birlikdə, elektrikli avtomobillərin qiyməti və batareya mənzili kimi məsələlər hələ də bir çox insan üçün qərarsızlıq yaradır. Lakin bir sıra ölkələr

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 267-270
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 267-270
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

də elektrikli avtomobillərin dəyəri və batareya mənzili ilə bağlı vergi təşviqatı təklif edir, bu da daha çox insanı elektrikli avtomobillərə yönləndirir.

Əsasən batareya məntəqələrinin təkmilləşdirilməsi və sürətləri artan bateriya cihazları bu prosesin əsas mərhələlərindən biridir. Bu, elektrikli avtomobillərin daha da praktik olmasını və günlük həyatda daha çox istifadə edilməsini asanlaşdırır. Buna baxmayaraq, batareya texnologiyası hələ də elektrikli avtomobillərin əsas məhdudiyyətidir. Batareya mənzili və istifadə müddəti, bir çox sürücü üçün önəmli bir məsələdir. İnkişaf edən texnologiyalarla, batareya mənzili artırılmağa çalışılır və batareyaların daha sürətli enerji dolması olunması üçün inkişaf edir.

Elektrikli avtomobillərə dair digər bir məsələ də qiymət məsələsidir. Elektrikli avtomobillər ümumiyyətlə daha bahalıdır və bu da bir çox insan üçün qeyri-münasibdir. Lakin, bir sıra ölkələr elektrikli avtomobillərin daha çox istifadə edilməsi üçün dəyişik təşviqatlar təqdim edir. Bu təşviqatlar elektrikli avtomobillərə sahib olmağı daha məqbul və məqsədəuyğun edir.

Son olaraq, elektrikli avtomobillərə sahib olmaq və istifadə etmək bir sıra məhdudiyyətlərə də səbəb olur. Məsələn, sürücülər batareya mənzilinin sərhədlərinə, batareya doldurma nöqtələrinin mövcudluğuna və bateriya vaxtına diqqət yetirməlidirlər. Lakin, artan bateriya infrastrukturu və dəyişən məqsədlər ilə, elektrikli avtomobillərin daha çox insan tərəfindən seçilməsi gözlənilir.

Elektrikli avtomobillərin təkmilləşdirilməsi üçün bir neçə yol mövcuddur:

- Batareya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi: Batareya məntəqələrinin daha uzun müddət dayanması, daha çox

mənzil təmin etməsi və daha sürətli enerji olunması üçün yeni texnologiyaların inkişaf etdirilməsi gərəklidir.

- Bateriya infrastrukturunun inkişafı: Elektrikli avtomobillər üçün daha çox enerji doldurma nöqtələrinin və müxtəlif bateriya tiplərinin inkişafı lazımdır. Bu, elektrikli avtomobillərin daha rahat və praktik istifadəsinə imkan verəcəkdir.
- Daha yüksək keyfiyyət: Elektrikli avtomobillərin keyfiyyət və sürəti də təkmilləşdirilməlidir. Daha yüksək keyfiyyət, elektrikli avtomobillərin daha çox insan tərəfindən seçilməsinə səbəb ola bilər.
- Qiymət məsələlərinin həll edilməsi: Elektrikli avtomobillərin daha sərfəli qiymətlərlə təqdim edilməsi və mərkəzi təşkilatların və ya dövlətin təşviqat təklif etməsi, elektrikli avtomobillərə daha çox insanın sahib olmağına və istifadəsinə imkan verəcəkdir.
- Məlumat təminatı və təşviqat kampaniyaları: İnsanlara elektrikli avtomobillərin faydaları haqqında daha çox məlumat verilməsi və onların daha geniş yayılması üçün təşviqat kampaniyalarının təşkil edilməsi ilə birlikdə, insanlar arasında elektrikli avtomobillərin populyarlaşması asanlaşacaq.

Bütün bu addımlar, elektrikli avtomobillərin daha məqbul və məqsədəuyğun olmasını təmin edəcəkdir. Bu da daha çox insanın elektrikli avtomobillərə sahib olmağına və istifadə etməsinə imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Bloomberg NEF (BNEF)-ın 2022-ci il “Elektrikli Avtomobillər bazarı” hesabatı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 271-272
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 271-272
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Tamam Atayeva
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
atayevatamam09@gmail.com

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ İNNOVASİYA TEXNOLOGİYALARININ ARTIRILMASI VƏ PERSPEKTİV İNKİŞAFI

Açar sözlər: *yaradıcılıq, rəqabət, inkişaf, qloballaşma, istehsal, sənayə*
Keywords: *creativity, competition, development, globalization, production, industry*

Danılmaz faktdır ki, kreativlik elm və texnikanın inkişafının əsasını təşkil edir. Yaradıcılıq yeni texnologiyaların, tətbiq oluna bilən yeni texnologiyaların yaranmasına, rəqabət qabiliyyətinin artmasına, gəlirliliyin artmasına səbəb olur. Bu gün kreativlik təkcə texnologiya istehsal etmək demək deyil eyni zanda təbii yaradıcılıq rəqabət anlayışı ilə birlikdə bazar tərəfindən qəbul ediləcək texnologiyaların işlənib hazırlanmasını və onların vaxtında bazara çıxarılmasını da əhatə edir. Bu çərçivədə nəzərə alındıqda texnoloji inkişaflar qeyri-müəyyənlik mühiti yaradır və insanların bir-biri ilə ünsiyyətini asanlaşdırdığı üçün qloballaşmanı ortaya çıxarır və buna uyğun olaraq beynəlxalq rəqabət yaradır.

Texnologiyanın sürətli dəyişməsi şirkətləri bəzi daxili imkanlarını bəzi xarici imkanları ilə birləşdirməyə sövq edir. Bundan əlavə, bugünkü gərgin rəqabət şəraitində idarəetmə fəaliyyətlərinin ölçüləri genişlənmiş, məlumat ehtiyacı və həyata keçirmək üçün tələb olunan variantların sayı genişlənmişdir, daha təsirli qərarlar artdı. Gələcəkdə bu rəqəm

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 271-272
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 271-272
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

böyük ehtimalla daha da artacaq. Rəqabətin artdığı bir şəraitdə sürətlə istehsal olunan və istehlak edilən struktura malik olan informasiya, yarandığı andan sürətlə istehlak edilməlidir. İstehsal olunan və eyni zamanda təşkilat daxilində paylaşıla bilən vəziyyətə gətirilməlidir. Bundan əlavə, bu gün istehsal və xidmət sektorlarının diqqət mərkəzində olan texnologiyada yeni məhsul sahələrinin və innovasiya proseslərinin idarə oluna bilməsi vacibdir. Xüsusilə texnologiyanın bir istehsal vasitəsi kimi əhəmiyyətinin artması planlaşdırma ehtiyacını artırmışdır. Buna görə də şirkətlər bütün imkan və resursladından ən yaxşı şəkildə istifadə edərək texnoloji planlaşdırma prosesini reallaşdırmağa çalışırlar. Bunun üçün şirkətlərdə mövcud texnologiyaya cavabdeh olan və texnoloji inkişafları izləyən, müəssisənin gələcəyə yönəlmiş strategiyalarını müəyyən edən və bununla bağlı rəhbərliyi məlumatlandıran texnologiya menecerlərinin idarəetmə səviyyələrində yer almasına ehtiyac yaranmışdır. Bu ehtiyac artıb və gələcəkdə də artacaq.

Qlobal bazarda uğur qazanmaq istəyən müəssisələr yeni texnologiyaların kəşfi və tətbiqində rəqiblərindən daha sürətli olmalıdırlar. Çünki gələcəkdə sənayelər texnologiyaya əsaslanan rəqabətlə qarşılaşacaqlar. Bu rəqabət mühitinə ilk uyğunlaşan müəssisələr yarışda qalib gələcəklər digərləri itirəcək. Yəni texnologiyanı yaxşı idarə edən şirkətlər öz rəqabət üstünlüklərini qazanacaqlar.İnformatika sahəsindəki inkişafın bu sürətlə artmağa davam edəcəyini nəzərə alsaq, texnologiyanın idarə edilməsi ilə bağlı məlumatların biznesdə ötürülməsi daha asan olacaq. Bu inkişafları tətbiq edən müəssisələrdə gələcək və müvəffəqiyyət şansları daha da artacaq.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 273-277
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 273-277
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ülvi Həsənov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
ulviho@gmail.com

BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATINDA TƏSƏRRÜFATDAXİLİ NƏZARƏT

Açar sözlər: *nəzarət, kənd təsərrüfatı, texnika, istehsal, maddi-texniki resurslar*
Keywords: *control, agriculture, equipment, production, material and technical resources*

Kənd təsərrüfatları və maddi-texniki bazası zəif olan müəssisələr üçün lizinq xidmətlərinin yaradılması daha vacibdir. Lizinq iqtisadi mahiyyətinə görə kənd təsərrüfatı müəssisələrini istehsal vasitələri ilə təmin edir və lizinq yolu ilə maliyyələşdirir. Lizinq müqaviləsi ilə istismara verilmiş avadanlıqlar müəssisənin maliyyə balansında əks etdirilmir. Mülkiyyət icarəyə verəndə qalır. Lizinq istənilən avadanlıqların uzunmüddətli icarəyə verilməsini nəzərdə tutur. Daha doğrusu, lizinq əsas vəsaitlərin uzunmüddətli kreditləşdirilməsini və onların sonradan alınmasını nəzərdə tutur. İcarəyə verilən maddi-texniki resursun istismar müddəti başa çatdıqdan sonra mülkiyyət hüququ icarəçiyə keçir. İcarəyə götürən istehsal vasitələrinin haqqını müqavilə müddəti ərzində istənilən vaxt ödəyə bilər.

Bildiyiniz kimi, əmək ictimai sərvətlərin, maddi və mənəvi dəyərlərin yaradılmasında əsas amillərdən biridir. Əmək insanın öz ehtiyacları üçün faydalı təbii obyektlərin istehsalına yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyətidir.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi alətlərin təkmilləşdirilməsinə təsir edir və yeni əmək obyektlərinin

istehsalına cəlb olunmasını sürətləndirir. Əmək iqtisadi kateqoriya kimi istehsal münasibətləri ilə xarakterizə olunur. Kənd təsərrüfatında əmək bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

– ilk növbədə, əmək prosesində insanlar canlı orqanizmlərlə əlaqədə olur;
– kənd təsərrüfatında əməyin səmərəliliyi ilk növbədə təbii iqlim şəraitindən və torpaq resurslarının keyfiyyətindən asılıdır;
– kənd təsərrüfatı əməyindən istifadəyə istehsalın mövsümilik xüsusiyyətləri təsir edir;
– kənd təsərrüfatında əməyin dar ixtisası yoxdur;
– bitkiçilik və heyvandarlıqda əmək proseslərinin mexanikləşmə səviyyəsi müqayisə olunacaq dərəcədə aşağıdır;
– kənd təsərrüfatında əmək cəlbedici deyil və estetik maraq doğurmur;
– kənd təsərrüfatı istehsalı prosesində qadınların, yeniyetmələrin və pensionerlərin əməyindən istifadə üstünlük təşkil edir.

Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmış kadrlara artan tələbatını ödəmək üçün respublikada bir neçə ali və əlliyə qədər orta məktəb fəaliyyət göstərir. Bu istiqamətlər üzrə 70-ə yaxın ixtisas hazırlanır. Maşinist, traktorçu, sürücü, maldar, meliorator, istixana işçisi və s. kütləvi ixtisaslar hazırlayır. İqtisadi kateqoriya kimi ictimai məhsulun yaradılmasında məşğulluq əmək qabiliyyətli əhalinin fəallığını əks etdirir. Tam məşğulluq əhalinin iqtisadi fəallığı nəticəsində əldə edilir. Mal və xidmət istehsalı ilə məşğul olan insanlar iqtisadi fəal əhalini təşkil edir. İqtisadi aktiv əhaliyə aşağıdakılar aiddir:

– muzdlu əməklə məşğul olan şəxslər;
– daimi işçilər;
– mövsümi işçilər;
– mövsümi və təsadüfi işçilər;

– bütün iş günü ərzində çalışmayan təhsil alan gənclər.

Kənd təsərrüfatında məşğulluğun kəmiyyət ölçüsünə görə tam məşğulluq və natamam məşğulluq formalarından istifadə olunur. Tam məşğulluq bütün il ərzində məşğul olan işçilərə zəmanət verir. Bu əsasən heyvandarlara, mexanizatorlara, mütəxəssislərə və rəhbər işçilərə aiddir. Natamam məşğulluq tam olmayan iş günü ilə müəyyən olunur. Bu kateqoriya işçilərə ayrı-ayrı qruplar üzrə fəaliyyət göstərən mexanizatorlar, mövsümi işçilərə cəlb olunmuş təqaüdçü, şagird və tələbələr aiddir. Bütün bu qeyd olunanlar kənd təsərrüfatında əmək resurslarından istifadənin səviyyəsinin aşağı olmasına səbəb olur. Əmək resurslarından istifadənin aşağı olmasınının əsas səbəblərindən biri əməyin mövsümi xarakter daşımasıdır. Mövsümilik istehsalın mövsümiliyi ilə və istehsal dövrünün iş dövrləri ilə üst-üstə düşməsi ilə əlaqədardır.

Kənd təsərrüfatında əmək resurslarından istifadənin yaxşılaşdırılması yolları aşağıdakılardır:

- yardımçı sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- istehsalın strukturunun, onun elmi texniki təchizatının təkmilləşdirilməsi;
- əməyin istifadəsinin regional və sahə xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- işçilərin iqtisadi stimullaşdırılmasmm təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyəti obyektlərinin inkişaf etdirilməsi;
- mülkiyyət münasibətlərinin və şəxsi həyətyanı təsərrüfatların inkişaf etdirilməsi;
- kadrların yenidən hazırlığının təkmilləşdirilməsi;
- işçilərin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması.

Kənd təsərrüfatında məhsulların istehsalı əsasən 2 yolla: istehsala cəlb olunan resursların artırılması yolu ilə və bu resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması yolu ilə baş verir. Bununla əlaqədar olaraq əmək resurslarından istifadə

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 273-277
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 273-277
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

mühüm rola malikdir. Əmək resurslarından istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edən əsas iqtisadi kateqoriya əmək məhsuldarlığıdır. Əmək məhsuldarlığı istehsal olunan məhsulla əmək xərcləri arasında əlaqəni əks etdirir. Əmək məhsuldarlığı dedikdə konkret əməyin nəticəliliyi başa düşülür və hər hansı iş zamanı dövründə insanın məqsədyönlü istehsal fəaliyyətinin səmərəliliyini əks etdirir. Əmək məhsuldarlığının artırılması kənd təsərrüfatında aktual problemlərdən biridir. Geniş təkrar istehsalın artım tempi, əhalinin tələbatlarının tam ödənilməsi əmək məhsuldarlığının artırılmasından asılıdır. Əmək məhsuldarlığının artımı bütün ictimai formasiyalara xas olan ümumi qanunauyğunluqlardandır. Əmək məhsuldarlığının durmadan artması qanunu iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün eynidir. Ancaq kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığı özünü başqa formada büruzə verir. Bu əsasən əmək məhsuldarlığına təsir edən təbii şəraitlərdən və kənd təsərrüfatının sosial strukturu ilə əlaqədardır, ictimai təsərrüfatlarda işçilərin enerji ilə silahlanma səviyyəsi fərdi kəndli təsərrüfatlarda olduğundakından nisbətən yüksəkdir və buna görə də ictimai təsərrüfatlarla müqayisədə, fərdi-kəndli təsərrüfatlarında əmək məhsuldarlığının səviyyəsi aşağıdır. Bildiyimiz kimi məhsul istehsalı zamanı həm canlı əmək, həm də istehal vasitələri və materiallarda əks olunan keçmiş əmək iştirak edir. Canlı əmək keçmişdə yaradılan istehsal vasitələrini hərəkətə gətirir. Yeni istehlak dəyərlərinin yaradılmasında canlı əmək yeganə yaradıcı qüvvədir. Keçmiş əmək özündə maşınlar, avadanlıqlar, mineral gübrələr və hətta kənd təsərrüfatının əvvəlki mərhələlərində iştirak edən əməklə birlikdə keçmiş əməyi özündə əks etdirir.

Əmək məhsuldarlığının artması ilə kənd təsərrüfatında işçilərin sayı azalır. Azad olmuş işçilər iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönəldilir. Əmək məhsuldarlığının artımı eyni zamanda iş gününün qısaldılmasına təsir edir. İl ərzində işlənən

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 273-277
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 273-277
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

iş günlərinin və saatlarının sayına təsir edir. Əmək mehsuldarlığı nəticəsində əldə olunan sərbəst vaxt şəxsi və ictimai tələbatların ödənilməsinə yönəldilir. Əmək məhsuldarlığının artırılması kənd təsərrüfatı məhsulları vahidinə çəkilən xərcləri aşağı salır.

Son nəticədə, əmək məhsuldarlığının artması istehsalın səmərəliliyinin artmasına şərait yaradır. Kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığına təsir edən amillərin istiqamət və təsir dərəcəsi müxtəlifdir. Bu amillərin bəziləri əmək xərclərinin aşağı düşməsinə, digərləri isə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasına təsir edirsə, üçüncü amillər isə eyni zamanda həm əməyin qənaət olunmasına, həm də istehsal olunan məhsulun artımına təsir edir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 278-281
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 278-281
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Vasif Abdullayev
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
vasifabdullayev2020@gmail.com

MÜƏSSİSƏNİN MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN UÇOTUNUN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *maliyyə nəticəsi, mənfəət, zərər, müəssisə, uçot və audit, maliyyə fəaliyyəti, debet və kredit*
Keywords: *financial result, profit, loss, enterprise, accounting and auditing, financial activity, debit and credit*

Maliyyə nəticələri hesabat ili üzrə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi müəssisə kapitalında artma və ya azalmadır. Başqa sözlə desək, müəssisənin işgüzar fəaliyyətinin müəyyənləşdirilməsinin ən vacib forması onun hesabat dövründə istehsal və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi maliyyə nəticəsi göstəricidir. Bu göstəricinin nəticəsi mənfəət və ya zərər ola bilər. Maliyyə Nəticəsi Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunun tələblərinə uyğun olaraq hesabat bütün əməliyyatların nəticələrinin və mühasibat uçotu maddələrinin qiymətləndirilməsi nəticəsi kimi təyin edilir.

Müəssisənin malik olduğu maliyyə nəticələri bir çox müəlliflərin araşdırmalarının predmetidir. Onların maliyyə nəticəsi anlayışının əsasını başaş düşmələri eyni deyildir. Məsələn, "korporativ maliyyə və mühasibat" kitabında maliyyə nəticələri təşkilatın gəlir və xərcləri arasındaki fərq kimi qeyd edilir. Ancaq bu tərif maliyyə resurslarının məğzini tam dəqiq səciyyələndirmir.

Mənim fikrimcə, bu tərifin maliyyə resurslarının mahiyyətini tam dəqiq səciyyələndirməməsinin səbəbi burada

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 278-281
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 278-281
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

yalnız gəlir və xərclər arasındaki fərqin verilməsidir. Onların artımı və azalması, müəyyən dövrlər üzrə tempinin göstərilməsi də vacib olduğundan bu məsələlər də mütləq qeyd edilməli idi.

Tam dolğun məlumatı N.A.Tolkaçeva verir. Maliyyə nəticələri kimi, o, təşkilatın kapitalının hesabat zamanı maliyyə və təsərruüat fəaliyyəti prosesində, ümumi gəlir və zərər şəklində göstərilən, artımı və azalması kimi təsvir edilir.

Qeyd etməliyik ki, Kovalevin verdiyi tərifdəki əksikliyi Tolkaçeva tamamlamışdır. O, müəssisənin maliyyə nəticələrini əhatəli izah etmiş və artma, azalma amillərini vurğulamışdır.

O.V.Yefimova görə, maliyyə nəticələri – müəssisənin bu və ya digər fəaliyyətlərdən əldə etdiyi gəlirdir. Amma, o, qeyd edir ki "həqiqi yekun nəticə sahibkarların sərəncam vermək haqqına malik olduqlarıdır" və dünya təcrübəsində "xalis aktivlərin artımı" kimi başa düşülür.

Məncə, Yefimovun müəssisənin maliyyə nəticəsinə yanaşması olduqca sadədir. Çünki o, müəssisənin maliyyə nəticəsini yalnız fəaliyyətdən əldə edilən gəlir kimi izah edir. Lakin bildiyimiz kimi maliyyə nəticəsi sadəcə gəlir amili ilə kifayətlənmir.

Bir sıra fikirləri nəzərdən keçirdikdə, ən maraqlısı Q.V.Saviçkayanın fikridir. O, qeyd edir ki, təşkilatın fəaliyyətinin maliyyə nəticələri alınan gəlirin və rentabelliyin cəmidir.

Beləliklə, yekun fikir kimi qeyd edə bilərik ki, maliyyə nəticələri gəlir kimi və yaxud daimi kapitalda dövrün əvvəli və ya sonunda mülkiyyətin dəyərinin azalması kimi səciyyələndirilir. Maliyyə resursları anlayışının mahiyyətinə birmənalı və əsaslandırılmış şərh vermək – həmçinin onun daxili tərkibini, müəssisənin dövriyyəsində onların rolu və funksiyalarını müəyyən etmək daxildir.

Müəssisənin hesabat ilindəki fəaliyyəti ilə əlaqədar maliyyə nəticəsi (mənfəət və zərərlər) onun özünəməxsus kapitalında artma və ya azalma həcmi ilə təyin edilir. Müəssisənin maliyyə-təsərüfat fəaliyyəti nəticəsində xüsusi kapitalın artması mənfəət və zərərə uyğunlaşır. Maliyyə nəticəsi hesabat ilinin əvvəlindən sonuna, qədər olan dövrü əhatə edir.

Mühasibat uçotu nəticəsi kimi təyin olunan mənfəət və zərər müəssisənin maliyyə-təsərüfat fəaliyyətində bir sıra mənbələrdən yaranır:

– məhsul satışından, işlərin və xidmətlərin yerinə yetirilməsindən yaranmış nəticə;
– əsas vəsaitlərin və digər aktivlərin satışından olan maliyyə nəticəsi;
– satışdan kənar maliyyə-təsərüfat əməliyyatlarından əldə olunan mənfəət və zərər;
– mənfəətdən büdcəyə ödəmələr üzrə xərclər.

Yuxarıda göstərilən mənfəət və zərərin nəticəsində müəssisənin xüsusi kapitalı artır və ya azalır.

Bütün araşdırmaların yekununda nəticə olaraq qeyd edə bilərəm ki, müəssisənin maliyyə nəticələrinin təhlili, qiymətləndirilməsi olduqca mürəkkəb və məsuliyyətli prosesdir. Çünki fəaliyyətin davam etdirilməsi və ya dayandırılması bilavsitə maliyə nəticələrindən asıldır. Maliyyə nəticələri kimi də ən əsas maddələr mənfəət və zərər hesab olunur.

İstənilən müəssisə fəaliyyət sahəsindən və istiqamətindən asılı olmayaraq başlıca hədəfi mənfəətin maksimallaşdırmaq və zərəri minimuma endirməkdir (hətta mümkündürsə zərərsiz fəaliyyət göstərməkdir). Müəssisə mənfəəti artırmaqla bir sıra məsələlərə həll yolu tapır:

– Təkrar istehsalın genişləndirilməsi;
– İşçilərin sosial rifahının artırılması;

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 278-281
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 278-281
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

– İşçilərin maddi və dolayı yolla mənəvi stimullaşdırılması;
– Bir çox istiqamətlər (kreditorlara, investorlara, banklara) öhdəliklərin ödənilməsi.

Maliyyə nəticələrinin təhlili istiqamətində kifayət qədər fərziyyə və fikirlər var. Bu da məhz bu amilin nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyinin bariz nümunəsidir. Gün keçdikcə müəssisələr öz fəaliyyətlərində maliyyə nəticələrinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra addımlar atır. Bura maliyyə nəticələrinin müasir standartlara uyğun təhlil edilməsi, dünya standartlarından ölkəmizdə istifadəyə başlanılması, xarici mütəxəssislərlə birgə aparılan işlər və s. misal göstərə bilərik.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 282-284
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 282-284
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Venera Cəfərli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
veneracafarli@gmail.com

İNNOVASİYA FƏALİYYƏTİNİN MÜƏSSİSƏNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Açar sözlər: *şirkət, idarə, rəqabət, innovasiya, inkişaf*
Keywords: *company, management, competition, innovation, development*

İqtisadi bir anlayış olan "innovasiya" terminin müxtəlif təriflər verilmişdir. Mövcud vəziyyətdən asılı olaraq yüksək səmərəlilik təşkil edən kəşf və ixtiraların tətbiqi, həmçinin yeniliklərin tətbiq olunduğu intellektual fəaliyyətlərin yekun məcmuusuna innovasiya deyilir. İnnovasiya anlayışının sadə və qısa təriflə ifadəsi "yeni, fərqli fikirlər söyləmək və bunları yerinə yetirmək" anlamına gəlir. Məhz innovasiya yeni, fərqli fikirlər və ideyalara əsaslanaraq həll olunmayan məsələlərin həllini tapmaq məqsədilə formalaşır və hazırda var olan məhsulu, həmçinin digər xidmətləri insanın işinə yarayacaq şəkildə daha gözəl və daha rahat formaya salır. Bu prosesdən sonra ortaya müxtəlif xidmət və işgörmə metodlarının çıxarılması, həmçinin bu fikirlərin reallaşdırılması nəticəsində fəaliyyətlərin genişləndirilməsi ilə innovasiyaya start verilir. İnnovasiya mövcud məhsul və xidmətlərdə istehlak xassələrini dəyişdirir, yeni məhsul növlərini hazırlayır, yeni istehsal proseslərini təşkil və tətbiq edir. Həmçinin innovasiya müəssisələrə məhsulları üçün yeni bazarların açılması haqqında məlumat toplamağa kömək edir. Bundan əlavə qeyd edilməlidir ki, innovativ proseslər vasitəsilə xammal atriburtlarının təminatında forma və mənbələr təmin edilərək

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 282-284
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 282-284
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

müəyyənləşdirilir, nəticədə müəssisə fəaliyyətinin təşkilində uğurlu dəyişikliklər baş verir.

Müxtəlif təsnifatlara əsasən qeyd edilir ki, innovasiyanın əsası onun idarəetmə növünə əsaslanır. Məhz bu cür innovasiyaların tətbiqi müəssisələr tərəfindən keçən əsrin 80-ci illərindən etibarən yayılmağa başlamışdır.

İnnovasiyanın idarəetmə növünə əsaslanan idarəetmə qaydası mövcuddur ki, bu qaydalar əsasında müəssisənin effektiv idarəedilməsi prinsipi dayanır. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, hər şeydən əvvəl müəssisənin restrukturizasiyasını nəzərdə tutan amil də onun düzgün idarəetmə prinsipinə əsaslanır. İdarəetmənin daha dəqiq nəzəriyyəsini aydınlaşdırdıqda isə belə nəticəyə gəlinirki, hər hansı müəssisənin təsərrüfat meyarının optimallaşdırılması prosesi ilə əlaqədar olaraq onun elementləri və təşkilati strukturu dəyişir. Bu proses müxtəlif yollarla həyata keçirilir.

Bəs idarəetmə innovasiyaları necə aparılır? İdarəetmə innovasiyaları əsasən qapalı şəraitdə və nadir hallarda aparılır. Menecmentin bir sahəsində dəyişikliyin aparılması nəticəsində müəssisə daxilində digər sahələrdə də həmin istiqamətdə dəyişikliklər gedir. Qeyd edilən bu proses idarəetmə innovasiyalarına əsaslanır.

İnnovasiya bir növ yenilik deməkdir. İstehsalın əsasını təşkil edən onun təkamül inkişafını təmin edən yenilik − innovasiyadır. Ümumiyyətlə, innovativ inkişafa zəmin yaradan amillərə misal olaraq xarici ticarət dövriyyəsinə əsasən yeni xidmətlərin inkişafını, məhsulların müasir standartlara uyğun yaradılması və geniş şəkildə yayılmasını, həmçinin elmi-texniki nəaliyyətlərin əsas mövqe tutmasını və digər amilləri göstərmək olar.

İnnovativ terminlər içərisində iqtisadi kateqoriya hesab olunan innovasiya potensialı anlayışı xüsusilə vurğulanır. İnnovasiya potensialı sosial-industrial yaradılış səviyyəsində

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 282-284
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 282-284
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

formalaşan və resurs yanaşmaya malik olan iqtisadi kateqoriyadır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, "innovasiya potensialı" və "innovativ potensial" anlayışları təmamilə fərqli yanaşmalardır.

Bir innovasiyanın təkmilləşdirilməsi və onun əsasında digər innovasiyaların yaranması nəticəsində sosial-iqtisadi effektin digər sahələrə yayılması prosesi "innovasiya potensialı" adlanır. Beləliklə, texnologiya nə qədər sürətli inkişaf edərsə və effektli olarsa "innovasiya potensialı" bir o qədər istehsalda da daha sürətlə yayılacaqdır. İnnovasiya sayəsində iqtisasiyyata gələn impuls nə qədər güclü olarsa, kapitalın real yığım prosesi də bir o qədər uğurlu olacaqdır ki, bunun da nəticəsində iqtisadiyyat daha da güclənəcəkdir. Burada bazar innovasiyasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bazar innovasiyası innovasiya potensialından fərqli olaraq rəqabətliliyin genişlənməsinə yol açır. Yəni bazar innovasiyası inkişaf etdikcə müəssisənin rəqabət üstünlüyünü gücləndirir.

Bazar innovasiyası və innovasiya potensialının ardıcıllıqla bir birini əvəz etməsini və hər hansı bir müəssisənin innovasiya-rəqabət prosesinin inkişafını xarakterizə edən struktura isə "innonativ potensial" deyilir. Bazar subyektinin resurs imkanlarının innovasiyasına təsir etməsi innovativ potensial nəticəsində baş verir. İnnovativ potensial eyni zamanda bazar innovasiyasının yaranmasına yol açır. Bu proses nəticəsində bazara digər innovasiyaların girişində məhdudiyyət yaranır və bazar subyektində bazar fəaliyyəti güclənir. İnnovasiya fəaliyyətinin keyfiyyəti və innovasiya potensialının yüksəldilməsi prosesi iqtisadi münasibətlər sistemində dayanıqlı inkişafı təmin edən amillər sırasında öz yerini tutmaqdadır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 285-289
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 285-289
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Nərmin Xanlarzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
nermin.xanlarzade99@gmail.com

SAHİBKARLIĞIN İNNOVASİYA-İNVESTİSİYA İNFRASTRUKTURU

Açar sözlər: *infrastrutur, innovasiya, investisiya, texnologiya, sahibkarlıq*
Keywords: *infrastructure, innovation, investment, technology, entrepreneurship*

"İnnovasiya" anlıyışı ilk dəfə XIX əsrdə mədəniyyətşünaslıq üzrə elmi tədqiqatlarda işlənilmiş, bir mədəniyyətin bəzi elementlərinin digər mədəniyyətlərə daxil olmasını ifadə edirdi. Söhbət Avropa mədəniyyətinə Afrika və Asiya cəmiyyətlərinin ənənələrinin daxil olmasından gedirdi.

XX əsrin əvvəllərində texniki yeniliklərin qanunauyğunluqları öyrənilməyə başlandı. Maraqlı innovasiya prosesi "böyük tsikl"in və ya uzun dalğaların mövcudluğu müşahidə edilirdi.

Səbəb və nəticə əlaqəsi əsasında iqtisadi inkişafın uzun dalğasının tsiklləri və texnoloji inkişafın tsiklləri baş verir. Belə ki, hər bir iqtisadi eniş və sonrakı depresiya yeni texnologiya tələb edən, habelə növbəti texnologiya yüksəlişinin dalğasını stimullaşdıran innovasiya prosesini zəruri edir.

Müasir dövrdə iqtisadi dəyişkliklər çox sürətlə baş verir, iqtisadi biliyin unersiyası o qədər güclüdür ki, iqtisad elmi bəzi hallarda cari dəyişiklikləri sadəcə nəzərə ala bilmir.

Y.Şumpeter özünün "İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi" əsərində yeniliklərin beş növünü fərqləndirir:

1. yeni məhsul növünün istehsal;

2. yeni istehsal üsulunun tətbiqi;
3. yeni bazarın açılması;
4. yeni xammal mənbəyinin açılması;
5. yeni təşkilati strukturun tətbiqi.

Məhsulun rəqabətqabiliyyəti səviyyəsini müəyyənləşdirən və baza innovasiyalarının bütöv bir kompleksini reallaşdıran yeni texnoloji sistemlər istənilən fəaliyyət sferasında innovasiyanın inkişafına mühüm töhfədir (Əliyev, 2022).

Texnoloji sİstem təxminən eyni inkişaf səviyyəsində olan və əsasən daxili resurslar hesabına istehsalın artırılması və genişləndirilməsi prosesini həyata keçirən yeni istehsal və texnologiyaların məcmusudur. Hər bir texnoloji sistem cəmiyyətin istehsal imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

XIX əsrdə dünya iqtisadiyyatı elmi-texniki inkişafın yeni mərhələsini formalaşdırmağa cəhd edir. Onun təşkilediciləri olan "bilik iqtisadiyyatın" sürətli inkişafı, yeni texnologiyaların sosial oriyentasiyasının güclənməsi, biliyin, texnologiyanın, məhsul və xidmətlərin yaradılması və istifadəsi qlobal xarakter daşıyır.

Hazırda dünya iqtisadiyyatında altıncı texnoloji sistem formalaşdırılmasına tədricən başlanılır, bunun da əsasını bioinformatika, nanotexnologiya, fotoinformatika, qlobal informasiya şəbəkəsi və CALS texnologiyası təşkil edəcəkdir.

CALS texnologiyası məhsulun həyat tsiklinin yüksək avtomatlaşdırılmış və təmərküzləşmiş idarəedilməsi prosesində sahibkarlıq proseslərinin yenidən qurulmasına dair hökümətin və sənayenin vahid strategiyasıdır. Bu texnologiyanın əsas məqsədi əmtəənin bazara daxil olması vaxtini qısaltmaq, məhsulun həyat tsikli üzrə maya dəyərini azaltmaq və keyfiyyətini yüksəltməkdir.

Dünya iqtisadiyyatının inkişafı müəyyən mərhələlərdən, daha doğrusu həyat tsiklindən (kənd təsərrüfatı dövrü,

industrial sistem, postindustrial sistem) keçmişdir. Son illər yeni qlobal iqtisadi sistemin təşəkkülü müşahidə edilir. İqtisadiyyatın industral ve postindustral sisteminin ava zinə yeni iqtisadi sistem-innovasiya dövrü başlamışdır.

Yeni iqtisadi sistem təsərrüfat subyektlərinin xarici mühitdə davamlı inkişafına imkan verən rəqabət üstünlüyü ilə səciyyələnir. Bu, hər şeydən əvvəl, qeyri-material aktivlərin rolunun artırılmasında və intellektual kapitalın geniş investisiyalaşdırılmasında təzahür edir. Müasir rəqabət kapital resurslarına və maddi qiymətlərə malik olmaq uğrunda deyil, innovasiyanın işlənilməsi və tətbiqinin sürətləndirilməsini təmin etmək uğrunda gedir.

İqtisadi ədəbiyyatda bu proses industrial və postindustrial iqtisadiyyatdan innovasiyalı iqtisadiyyata keçid kimi xarakterizə edilir, bu da XXI əsrdə dominatlaşacaqdır. Sözügedən iqtisadi sistemlərin məzmununda əsas fərq ondan ibarətdir ki, industrial iqtisadiyyatda yeni biliklərin tabii resurslara, avadanlığa və əməyə əlavə edilməsi hesabına məhsulun təkmilləşməsinə nail olunursa, innovasiyalı iqtisadiyyatda isə bu inkişaf yeni biliklərin mövcud olanlara tətbiqi hesabına təmin edilir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin innovasiyalı inkişaf metodologiyasını işləyib hazırlamadan yeni texologiyaların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsinin səmərəliliyini artırmaq qeyri-mümkündür. Sahibkarlığın innovasiyalı inkişaf problemləri innovasiyanın tətbiqi bütövlükdə müəssisənin korporativ inkişafı ilə deyil, ayrı-ayn istehsalın funksional idarə olunması ilə eyniləşdirilir. Nəticədə innovasiyanın tətbiqinə kifayət qədər resurs ayrılmır, yəni, texnoloji potensialdan tam və səmərəli istifadə olunmur.

Müasir innovasiya sferasında həll edilməmiş problemlər az deyil. Məsələn, müəssisənin innovasiyalı inkişafı və strateji fəaliyyəti arasında dinamik uyğunluğun təmin edilməsi

problemi bu günə qədər qalmaqdadır. Bu öz növbəsində yeni texnoloji nailiyyətlərin tətbiqinin sürətləndirilməsi, onun nəticəsi kimi məhsulun keyfiyyətinin artırılması, istehlakçıların artan tələbatının ödənilməsi və müəssisənin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi məsələlərinin həllini ləngidir. Hazırda ölkənin sənaye müəssisələrinin cəmi 15 faizində innovasiyanın işlənməsi və tətbiqi həyata keçirilir.

Bu problemin mövcud olması bazar iqtisadiyyatının tələblərini nəzərə almaqla təsərrüfat subyektlərinin innovasiya aktivliyinin artırılmasını və biznesin innovasiyalı inkişafını təmin edən yollar, formalar və metodların tədqiqinə böyük ehtiyac vardır. Təsərrüfat obyektinin innovasiyalı inkişaf prosesi innovasiya məhsulunun təchizat bazarına çıxışı ilə başa çatmır. Belə ki, innovasiya məhsulunun istehsalı prosesində bazar konyukturunun dəyişilməsini nəzərə almaqla, onun fasiləsiz təzələnməsi baş verir. Bununla əlaqədar təsərrüfat obyektinin innovasiyalı marketinq sistemi müxtəlif informasiya mənbələrini öyrənir, onların hər biri üzrə analitik-qiymətləndirmə sənədi hazırlayır və onu təsərrüfat obyektinin müvafiq struktur bölmələrinə təqdim edir.

Marketoloq məhsulun təzələnməsində və yeni məhsul istehsalında öz rəqiblərini qabaqlamaq məqsədilə elmi-texniki inkişafın perspektiv istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bu vəzifəni marketoloq tədqiqatçılar, təsərrüfat obyektinin mütəxəssisləri ilə birgə yerinə yetirir. Marketoloqun ən başlıca vəzifəsi innovasiya məhsulunun təhcizat bazarına çıxışını təşkil etməkdir, bu da çox böyük riskli işdir. Məhz ona görə də innovasiya marketinqi yeni məhsulun kommersiya perspektivliyini tədqiq etməli və bu zaman marketinqin konkret məqsədi innovasiyanın xarakteri ilə müəyyənləşdirilməlidir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 285-289
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 285-289
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Ədəbiyyat

1. Əliyev, T.M. (2022). Biznesin (sahibkarlığın) əsasları. Bakı: Bakı mətbəəsi ASC, 468 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 290-293
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 290-293
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Xəlil Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
x.mamedov10@gmail.com

İDARƏETMƏ HESABATI VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *idarəetmə, hesabat, səmərəlilik, yüksəltmə, istiqamət*

Keywords: *management, reporting, efficiency, promotion, direction*

İdarəetmə idarə edən orqanın (şəxsin) idarə edilən obyektin səmərəli fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi məqsədilə onun inkişafına fəal təsir etməsi prosesidir. İdarəetmənin mahiyyəti onun funksiyaları ilə xarakterizə olunur. İdarəetmənin ayrı-ayrı funksiyaları idarəçilik əməyinin bölünməsi və ixtisaslaşması prosesində ayrılıb. Onların əsasını planlaşdırma, uçot, təhlil və tənzimləmə təşkil edir (Cəfərli, 2018: 13).

İdarəetmə hesabatı hər hansı bir təşkilatın vacib funksiyasıdır. Bu, əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmələrinə kömək etmək üçün məlumatların toplanması, təhlili və rəhbərliyə təqdim edilməsi prosesini əhatə edir. Effektiv idarəetmə hesabatı idarəetmə komandasına vaxtında və dəqiq məlumat verir, onlara təşkilata müsbət təsir göstərə biləcək strateji və əməliyyat qərarları qəbul etməyə imkan verir.

Bu məqalədə biz idarəetmə hesabatını araşdıracağıq və səmərəliliyin artırılması üçün istiqamətlər təqdim edəcəyik.

İdarəetmə hesabatı: bu nədir?

İdarəetmə hesabatı idarəetmə komandasına fikirlər və təhlillər təqdim edən hesabatlar hazırlamaq üçün məlumatların

toplanması prosesidir. Bu hesabatlar güclü və zəif tərəflərin əsas sahələrini vurğulayaraq təşkilatın fəaliyyətinin qısa təsvirini təqdim edir.

Rəhbərlik hesabatları adətən aylıq, rüblük və ya illik kimi müntəzəm olaraq hazırlanır. Bunlara maliyyə hesabatları, əməliyyat hesabatları və fəaliyyət hesabatları və digərləri daxil ola bilər.

İdarəetmə hesabatının məqsədi qərar qəbul edən şəxslərə vaxtında və dəqiq məlumat verməк, onlara əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanı verməkdir. İdarəetmə hesabatları müvafiq, qısa və asan başa düşülən olmalı, təşkilatın fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edə biləcək anlayışları təmin etməlidir.

Əgər uçotun maliyyə və idarəetmə uçotuna bölünməsi qəbul etsək, onda dövri hesabatları maliyyə hesabatlarına, daxili istifadə üçün nəzərdə tutulan hesabatları isə idarəetmə hesabatlarına aid edilməlidir. Hesabatın tərtibi müəyyən vaxt kəsiyi ərzində (ay, rüb, altı ay, il) müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin son mərhələsi, eyni zamanda mühasibat uçotunun yekunu hesab olunur. Maliyyə hesabatının göstəriciləri müəssisənin fəaliyyətinin təkcə cari vəziyyətini deyil, həmçinin onun keçmiş hesabat dövrlərinə aid olan informasiyaları əks etdirir. Ona görə də hesabatdan istifadə edən şəxs cari informasiyaları keçmiş hesabat dövrünün informasiyaları ilə müqayisə etmək imkanlarına malik olur.

Beləliklə, seqmentin ilkin formatının seçilməsi şirkətin qərarından asılıdır, çünki idarəetmə hesabatının daxili sistemini o müstəqil surətdə müəyyən edir. Seqmentlərin hansı kateqoriyasının ilkin, hansının isə ikinci formatı kimi müəyyən edilməsi barədə informasiya hesabata qeydlərdə açıqlanır (İsmayılov, Əhmədov, Məmmədov, Həsənova, 2017: 348).

Effektiv idarəetmə hesabatı hər hansı bir təşkilatın uğuru üçün çox vacibdir. İdarəetmə hesabatında səmərəliliyin artırılması üçün bəzi istiqamətlər bunlardır:

1. Aydın məqsədləri və göstəriciləri müəyyən edin.

İdarəetmə hesabatında səmərəliliyin artırılmasının ilk addımı aydın məqsədlərin və ölçülərin müəyyən edilməsidir. Bu, əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək üçün hansı məlumatların tələb olunduğunu və performansı ölçmək üçün hansı ölçülərdən istifadə edilməli olduğunu müəyyən etməyi əhatə edir. Aydın məqsədlər və ölçülər idarəetmə hesabatlarının müvafiq və faydalı olmasını təmin etməyə kömək edir. Onlar məlumatların toplanması və təhlili üçün çərçivə təmin edərək, idarəetmə komandasına diqqəti ən vacib olan məlumatlara yönəltməyə imkan verir.

2. Hesabatı asanlaşdırmaq üçün texnologiyadan istifadə edin.

Texnologiya idarəetmə hesabatı prosesini sadələşdirmək, onu daha səmərəli və effektiv etmək üçün istifadə edilə bilər. Məlumatların toplanması, hesabatların hazırlanması və müvafiq maraqlı tərəflərə paylanması üçün avtomatlaşdırılmış hesabat alətlərindən istifadə edilə bilər. Hesabatları asanlaşdırmaq üçün texnologiyadan istifadə vaxta qənaət edə və xəta riskini azalda bilər. O, həmçinin digər mühüm vəzifələr üçün istifadə oluna bilən resursları azad edə bilər.

3. Məlumatların dəqiqliyini və bütövlüyünü təmin edin.

İdarəetmə hesabatları yalnız onların ehtiva etdiyi məlumatlar dəqiq və etibarlı olduqda faydalıdır. Məlumatların düzgün daxil edilməsini və təhlükəsiz şəkildə saxlanmasını təmin etmək vacibdir.

Məlumatların dəqiqliyi və bütövlüyü verilənlərin yoxlanılması yoxlamalarının həyata keçirilməsi və təhlükəsiz məlumat saxlama üsullarından istifadə etməklə təkmilləşdirilə bilər. Daimi məlumat auditləri də məlumatların dəqiq və aktual olmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 290-293
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 290-293
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

4. Əməkdaşlıq və ünsiyyət qurun.

Əməkdaşlıq və ünsiyyət idarəetmə hesabatlarında səmərəliliyin artırılması üçün açardır. Hər kəsin hansı məlumatın və nə üçün məlumat verildiyini aydın şəkildə başa düşməsini təmin edərək, hesabat prosesinə bütün müvafiq maraqlı tərəfləri cəlb etmək vacibdir. Müntəzəm ünsiyyət təkmilləşdirmələr edilə bilən sahələri müəyyən etməyə kömək edə bilər və hesabat prosesini zamanla dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərli, H.A. (2018). İdarəetmə təhlili. Dərs vəsaiti. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 234 s.
2. İsmayılov, M., Əhmədov, Y., Məmmədov, İ., Həsənova, N. (2017). "Maliyyə hesabatının təhlili". Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 294-297
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 294-297
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Zirəddin Məmmədov
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
mmmdovzireddin@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ SAHİBKARLIQ SAHƏSİNDƏ VERGİ MENECMENTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *vergi, menecment, ölkə iqtisadiyyatı, təkmilləşdirmə, vergi siyasəti, vergi yükü, büdcə gəlirləri*
Keywords: *tax, management, national economy, improvement, tax policy, tax burden, budget revenues*

Vergi menecmentinin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında təkmilləşdirilməsində və stimullaşdırılmasında problemlərin mövcudluğu istisna edilmir. Tənzimləmənin daha səmərəli olması üçün, ilk növbədə vergilərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri problemləri araşdırmaq lazımdır və bu problemləri araşdırarkən bir sira məsələlər vardir ki, onlara diqqət yetirmək lazımdır. 1) Sahibkarlıq fəaliyyətində verginin rolu müasir şəraitə uyğun müəyyən olunmalıdır. 2) Verginin 2 əsas funksiyası olan fiskal və tənzimləyici funksiyasının rasional mütənasibliyinin təmin edilməsi yolları müəyyən olunmalıdır. Ümumiyyətlə, bildiyimiz kimi, vergilərin əsas funksiyası fiskal funksiyadır. Vergilərin digər funksiyalarıda ,eyni zamanda tənzimləyici funksiyasının səmərəli əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq fiskal funksiyanın yerinə yetirilməsindən asılı olaraq reallaşan funksiyalardır. Vergi yükünün optimallaşdırılması vergi sisteminin menecmentsində mühüm rola malikdir. Optimallaşma mühüm rola malik olsa da, əsasən vergi menecmentsində əsas tədbirlər müəssisənin öhdəsində

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 294-297
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 294-297
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

saxladığı vəsaitlərin əldə olunan əlavə gəlirdən daha az olmasıdır. Vergilər bərabərlik və ədalətlilik prinsiplərinə riayət olunmalıdır. Lakin bir sıra baş verən dolayı səbəblərə görə bu prinsiplər problemə çevirilir. Buna görə də vergi yükünü elə sistemləşdirmək lazımdırki vergi sistemini təkmilləşdirərkən büdcəyə daxil olan vergilər ÜDM-nun xüsusi çəkisinə bərabər olsun. Məntiq olaraq əgər biz hər hansısa bir sahənin vergi yükünü azaltsaq digər hansısa bir sahənin vergi yükü artacaq. Respublikamızın vergi sisteminin ən böyük mənfi xüsusiyyətlərindən biri mənfəət vergisinin dərəcəsini digər Avropa ölkələri ilə müqayisə etdikdə daha aşağıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə ən güclü təsir göstərən vergi mənfəət vergisidir və məənfət vergisi tətbiq edilən zaman məhsulun istehsalı və satışı zamanı resusların azalması eyni zamanda müəssisənin borc öhdəliklərinin artması dövlət tərəfindən tənzimlənir. Mənfəət vergisi sahibkarlıq fəaliyyətinə ən güclü təsir göstərən vergidir. Menecment fəaliyyəti əsaslı, sistemli və elmi əsaslara nəzərən həyata keçirilməlidir. Məsrəflərin formal və iqtsadi əhəmiyyəti var. Əgər məsrəflərin menecmentsi həyata keçiririksə bu sistemli şəkildə yerinə yetirilir.Bu zaman isə menecment iqtisadi əhəmiyyətə malik olur. Amortizasiya ayırmaları məbləği iqtisadi fəaliyyət kimi mənfəət vergisinə çox ciddi təsir göstərir. Amortizasiya ayırmaların hesablanması vergi məcəlləsində dəqiq qaydası və hədləri göstərilməsinə baxmayaraq mühasibat hesabatlarını hazırlayarkən eyni zamanda amortizasiya ayırmalarını vergitutma məqsədi ilə hesablayərkən ciddi çatışmazlıqlar ortaya çıxır. Bu ortaya çıxan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün çarə olaraq, müəssisələrin maliyyə hesabatlarını hazırlayarkən hansı qaydada yerinə yetirilirsə vergi uçotunu həmin qaydada yerinə yetirmək lazımdır. Vergi menecmentsi investisiyanın fəaliyyətindədə çox mühüm rola malikdir. Belə ki, vergi menecmentsi investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında və

eyni zamanda ölkə ərazisində səmərəli investisiya şəraiti formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Azərbaycan ərazisində amortizasiya ayırmaları yüksək normalar və azalan qalıq dəyəri vasitəsilə hesablanır. Bu yanaşmanı icra etdikdə ilk illərdə əsas vasitələrə yönəldilmiş sərmayələrin ödənilməsi effektiv şəkildə özünü büruzə verir. Lakin sonrakı illərdə bu amortizasiya hesablanması icra edildiyi zaman artıq əvvəlki illərdəki kimi nəticə əldə etmək olmur. Effektivlik xeyli dərəcədə azalmağa doğru meyl edir. Vergi menecmentsini səmərəli şəkildə həyata keçirilərsə bir sıra müsbət hallar baş verə bilər. Bu müsbət hallara investisiyanın artımını, iqtisadi sahələrin daha da təkmilləşdirilməsi, kiçik və orta müəssisələr üçün əlverişli şərait yaranır. Dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinə 2 yolla təsir göstərə bilər. 1) birbaşa, 2) dolayı yol ilə. Birbaşa yolla inzibati menecment vasitəsilə təsir göstərir, dolayı yolla isə iqtqisadi tənzimləmə vasitəsilə təsir göstərir. Vergi sisteminin sahibkarlıq fəaliyyətinə həm stimullaşdırıcı, həm də məhdudlaşdırıcı şəkildə təsir edə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən zaman onun müəyyən vasitələrlə onun başqa-başqa sahələrini stimullaşdıra və yaxud məhdudlaşdıra bilərik. Bu vasitələrdən: fərqli-fərqli vergi növlərini tətbiq etmək və yaxud ləğv etmək, vergi sisteminin məlumat bazasında dəyişiklər etmək, vergi sistemində vergi güzəştləri tətbiq etmək və yaxud vergi güzəştlərini ləğv etmək. Sahibkarlıq fəaliyyətində vergilər həm ona müsbət, eyni zamanda həm də mənfi təsir göstərə bilər. Bu mənfi və müsbət halları iqtisadi eyni zamanda vergi islahatlarında nəzərə alınması vacib amildir. Sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən subyektlər inkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə menecmentində vergi məsələlərinə, xüsusilə verginin tənzimləmə metodlarına xüsusi yer verilir. Ümumiyyətlə, vergi amilinin ciddiyə alınmaması çox mühüm problemlərə yol açır. Bu zaman müəssisələrdə maliyyə bühranə baş verirki buda müflisləşmələrə səbəb olur.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 294-297
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 294-297
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Qeyd edə bilərik ki, əgər vergi güzəştlərindən səmərəli və düzgün şəkildə istifadə olunarsa investisiyaların, elmi-texniki yeniliklərin istehsalda tətbiqi stimullaşdırılmış vəziyyətə gələr.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 298-302
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 298-302
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Zülqədər Zürqədərli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
zulqeder.zulqeder@mail.ru

AZƏRBAYCANDA VERGİ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *vergi, vergi tənzimlənməsi, vergi nəzarəti, təkmilləşmə, dövlət büdcəsi*
Keywords: *tax, tax regulation, tax control, improvement, state budget*

Vergilər dövlət büdcəsinin formalaşmasında əsas gəlir mənbələrindən biri hesab olunur. Azərbaycanda vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi hələ islahatlar vasitəsi ilə davam edən proseslərdən biridir. Hələ 2012-ci il 29 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 800 saylı Fərmanı ilə "Azərbaycan 2020-ci il gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasında Vergilər Nazirliyində "Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji planda" və "vergi sisteminin inkişaf strategiyası" hazırlanmışdır.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi birbaşa vergi sisteminin bütöv inkişaf göstəricilərinə təsir etməkdədir. Hökümətin doğru vergi siyasətinin reallaşdırması vergi nəzarətinin necə təşkil olunmasına birbaşa bağlıdır. Vergi nəzarətinin inkişafı məqsədilə Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələrin nəzarət sistemlərini tarixinin təhlili vasitəsi ilə öz sistemini təkmilləşdirmişdir. Burada ölkəmiz hər bir dövrdə müxtəlif ölkələrdə olan vergi nəzarətilə dövrün göstəricilərini müqayisə etmişdir.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi əsasən aşağıdakı başlıqlar çərçivəsində həyata keçirilir:

1) Vergi nəzarəti üzrə təsirli strategiyaların formalaşdırılması və təsdiqi olunması;
2) Vergi nəzarətinin təsirinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
3) Vergi nəzarətinin təsir əhatəsinin böyüdülməsi;
4) Vergi orqanlarının hesabatlılığının artırılması;
5) Texnologiyalarının rolunun artırılması;
6) Dövlət vegi orqanları ilə fərqli dövlət qurumlarının birlikdə fəaliyyəti.

Eyni zamanda Vergilər Nazirliyinin idarəetmə bacarığının artırılması, vergi nəzarəti, audit, vergi borclarının təmini ilə bağlı fəaliyyətin keyfiyyətinin artırılması məqsədilə vergi qanunvericiliyinin həyata keçirilməsinə ciddi nəzarət və öhdəliklərin icrasına nəzarət etməsi məqsədilə departamentlərin fəaliyyəti olduqca vacibdir.

Ölkələr vergilərin zamanında büdcəyə daxilində olduqca maraqlı tərəfdirlər. Dövlətlər vergi qanunvericiliyinə riayət olunması və vergilərin zamanında yığılmasına nəzarəti reallaşdırmaq məqsədilə vergi orqanlarından istifadə edirlər. Dünya çərçivəsindən vergi orqanlarının fəaliyyətinin bir neçə fərqli növü vardır:

1. Maliyyə nəzarəti orqanlarının bacarıqlarının və prinsiplərinin birləşdirilməsi;
2. Müstəqil vergi xidməti və vergi polisinin formalaşdırılması və bunların əməliyyat axtarış fəaliyyətilə vergiylə bağlı qanun pozuntularının tədqiqi;
3. Vergi orqanlarının özlərinin içərisində qanun pozuntularına qarşı mübarizə göstərən xüsusi bölmələrin formalaşdırılması;
4. Vergi nəzarətinin birbaşa dövlətin hüquq mühafizə orqanları vasitəsilə təmini.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə vergi sisteminın iştirakçıları dövlət vergi orqanları, gömrük

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 298-302
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 298-302
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

orqanları, vergi agentləri, fiziki-hüquqi şəxslər və qanunvericilikdə təyin olunmuş digər orqanlar aiddir. Vergi ilə bağlı proseslər əsasən vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında reallaşmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi nəzarəti məqsədilə vergi orqanlarının səlahiyyətləri qanunla təyin olunmuşdur.

Vergi nəzarəti məqsədilə yaradılan hər bir struktur öz səlahiyyətlərində əsasənvergi göstəricilərinin hesablanması və zamanında büdcəyə daxil olmasına nəzarəti həyata keçirtməkdədirlər.

Bir çox hallarda vergi məsələləri ilə bağlı inzibatçılığın olması vergi ödəyiciləri baxımından səmərəli hesab edilmir. Bunda əsas səbəb yoxlamalar dövründə ödəyicilərin bir-başa vergi əməkdaşı ilə dialoqda olmalarıdır. Lakin ödəyicilərin müasirləşən dünyada inzibatçılıq fəaliyyətindən istifadə etməlidirlər. Çünki olunmadığı zaman nəzarətin aparılması həm çoxlu işçi qüvvəsi həm də daha çox vaxt sərf olunması tələb edir. Dünyada vergi orqanlarında inzibatçılığın istifadəsinin ən düzgün prinsipi funksional prinsip sayılır. Ölkəmizdədə vergi sistemində inzibatçılıq məhz bu prinsip əsasında formalaşmışdır.Vergi orqanlarının funksional prinsip əsasında formalaşması ölkəmizdə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətə malikdir.

Bu məqalədə həmçinin qısaca operativ nəzarətidə vurğulamaq lazımidir. Burada nəzarət oraqanı Vergi məcəlləsinin 50.1 maddəsinə əsalanaraq qanunvericiliyin pozulması hallarını aşkarı, onların dəyərləndirməsini, analizinin edilməsini, prosesin səbəblərini və yenidən pozulma riskinin aradan qaldırılmasını həyata keçirməlidir.

Vergi orqanları vasitəsilə təqdim olunan operativ nəzarəta dair informasiyaların təhlili və şəffaflığın formalaşması nəzarətin təkmilləşdirilməsində olduqca əhəmiyyətlidir. Vergi nəzarəti dövlət vergi orqanları tərəfindən həyata keçirildiyi

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 298-302
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 298-302
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

üçün nəzarətin təkmilləşdirilməsi məhz dövlət vergi orqanlarının birbaşa inkişafı ilə əlaqədardır. Vergi nəzarətinin formalaşması mürəkkəb bir proses hesab edildiyindən dövlət vergi orqanları ilə bərabər vergi ödəyicilərida qanunvericilikdə mövcud öz huquqlarını bilmək məcburiyyətindədirlər. Eyni zamanda vergi nəzarətinin keyfiyyəti qanunvericiliyin məzmunundan, şəffaflığından bir-başa aslıdır. Həmçinin vergi nəzarətin icrası vaxtı ödəyicilər vergi orqanlarına səlahiyyətlinin yerinə yetirilməsi məqsədilə gərəkli mühiti yaratmalı, onlara mümkün qədər dəstək olmalıdırlar. Bu zaman vergi nəzarəti daha doğru, keyfiyyətli bir şəkildə formalaşır və nəzarətin təkmilləşməsi məqsədinə şərait yaradır.

Bütün bunlarla yanaşı ölkəmizdə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin davamı olaraq elektron audit sistemi tətbiq olunmaqdadır. Elektron audit xüsusi bir proqram vasitəsilə vergi ödəyicisinin elektron formatda saxlanılan mühasibat məlumatlarına birbaşa çatmaq imkanına malikolurlar. Elektron auditin reallaşması əsasən bir neçə prinsipdən asılı hesab edilir. Vergi ödəyicisinin lazimi olan məlumatlarının uyğun vergi sistemlərinin təşkili ilə əks olunması və vergi nəzarətinin bu inovativ sistemlərə inteqrasiya olunmasını sağlamaq gərəklidir. Texnologiyanın istifadəsilə rəqəmsal vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi məqsədilə müasir nəzarət-kassa sistemlərinin istifadəsi ilə hesablamaların şəffaf edilməsinə, qanunsuz dövriyyənin qarşısının alınması məqsədilə dövriyyəyə nəzarətin həyata keçirilməsinə şərait yaratmaqdadır. Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi baxımından ödəyicilərin fəaliyyətinin risk modulları üzərindən analiz edilməsi, vergidən yayınma istəklərinin müasir texnologiyalara əsaslanaraq qarşısının alınması, vergi nəzarəti metodlarının təsdiq edilmiş məlumatlar əsasında seçilməsilə bərabər auditin real funksiyalarının inkişafı istiqamətində fəaliyyətin formalaşdırılması.

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi həmçinin kölgə iqtisadiyyatının aradan qaldırılması, təsirinin azaldılmasına yardımcı olmaqdadır. Bunun ən böyük göstəricilərindən biri dövriyyələrin yüksəlməsi hesab edilməkdədir. Dövlət Vergi Xidmətinin məlumatlarına əsasən 2022-ci ilin yanvar-avqust aylarında müasir nəzarət-kassa aparatları sayəsində görülən dövriyyə miqdarı 15 milyard 307 milyon 568,9 min manat olmuş, bu da öz növbəsində 2021 ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 57,8 faiz artmışdır. Vergilərin və digər büdcə daxilolmalarının döğru qiymətləndirilməsi, onların zamanında və tam şəkildə dövlət büdcəsinə əlavə edilməsi, vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi, vergi nəzarət sisteminin qüvvətləndirilməsi, xidmətin keyfiyyətinin artırılmasına nail olunması, Azərbaycanın vergi sisteminin beynəlxalq vergi sistemінə tam inteqrasiya prosesinin başa çatması vergi nəzarəti sisteminin əsas tələblərindəndir. Vergi nəzarəti sistemində insan resurslarından düzgün və səmərəli şəkildə istifadənin təşkili istiqamətində daim çalışılmalı və vergi sisteminin keyfiyyəti artırılmalıdır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 303-307
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 303-307
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Peyman Muradlı
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
muradlipeyman55@gmail.com

AZƏRBAYCANDA TURİZMİN SOSİAL-İQTİSADİ SƏMƏRƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

Açar sözlər: *turizm, ixtisaslı kadr, perspektiv imkanlar, qeyri-neft sektoru, mənfəət*
Keywords: *tourism, qualified staff, prospective opportunities, non-oil sector, profit*

Ölkəmiz üçün iqtisadi inkişafa təsir edən sahələrdən biri turizm olduğundan bu sahəyə ölkə miqyasında xüsusi qayğı və diqqət yetirilməlidir. Məqalədə ölkədə turizminin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi yolları araşdırılmışdır. Bundan əlavə turizm bazarının cari vəziyyətinin və xarici ölkələrin turizm sahəsində təcrubələrinin təhlil edərərək, Azərbaycanın səmərəli iqtisadi inkişafı üçün vacibliyi əsaslandırılmışdır.

Səmərəlilik dedikdə ümumi mənada ən son nəticə və müəyyən miqdarda və ya dəyərdə səmərə almaq məqsədini güdür. İqtisadi səmərə dedikdə təsərrüfat fəaliyyətinin müəyyən xeyir əldə etməsidir (Hüseynov, Əfəndiyeva, 2007). Müəyyən məsrəflər, maddi-maliyyə və informasiya resurslarının istifadəsindən əlverişli şəkildə istifadə variantını tapmaq, eləcə də minimum məsrəflərlə maksimum səmərə əldə etmək meyarı ilə idarə olunur. Turizmin iqtisadi səmərəsi uduş və gəlir əldə etmək hesabına baş verir:

– turizmin dövlətin miqrasiyası formasında təşkili;
– region və bölgə əhalisinə göstərilən turist xidməti;

– turizm sahəsilə məşğul olan firmaların istehsal xidməti prosesi.

Turizmin səmərəsinə hansı bölgü prizmasından baxılır dedikdə bütövlükdə ictimai əməyin səmərəliliyinin bir tərkib hissəsi olmaqla maraqların subyekt və obyektlər üzrə bölgusudur. Turizm sahəsi öz meyar və göstəricilərini elə özündə əks etdirir. Turizm meyarı dedikdə bu kriteriyalı sistem şəklindədir, qoyulan hər hansı məsələnin və obyektin xarakterindən, eləcə də mülkiyyət münasibətindən asılı olaraq formalaşır. Turizmin meyarı onun səmərəsi ilə birbaşa bağlıdır.

Turizmin səmərəli formada idarə edilməsinin təşkili, quruluşu aşağıda qeyd etdiyimiz bir sırabölmələrdən ibarətdir:

– sosial məişət infrastrukturunun sahələrarası kompleksinin diversifikasiya edilməsi sistemi;
– təsərrüfat bölümündə turizm sahəsinin sərbəstliyi və turizmlə bağlı guzəştlər;
– turist firmasına bir təsərrüfat subyekti kimi baxılması.

Turizmin səmərəsinin əsas ölçülmə vasitəsi sosial səmərədir. İş yeri, ölkəyə daxil olan valyuta axını, daxili sənaye və kənd təsərrüfatı bazarının inkişafı və genişlənməsi onun sosial səmərəsini artrır (Soltanova, 2015).

Qeyd edək ki, yeni iş yerlərinin açılması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artması, nisbətən zəif inkişafda olan rayonların və bölgələrin iqtisadiyyatının stimullaşmasına və motivasiya ruhunun canlanmasına təsir edən əsas amillərdən biri də turizmin səmərəsidir. Yeni iş sahələrinin artım turizm sənayesinin özünəməxsüs xüsusiyyətləri ilə formalaşır və aşağıda qeyd edilən münasibətlərdə öz əksini tapır:

– əhaliyə göstərilən turist xidmətinin mövsümü xarakter daşıması, başqa dövlətlərdən iş qüvvəsinin cəlb edilməsi pensiyaçıların əməyindən istifadə etməyə imkan verir;
– günün yarısını işləyənlərin xüsusi çəkisində artım baş verir;

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 303-307
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 303-307
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

- savadlı kadrların əməyinə əsaslanan işçilərin xüsusi çəkisinin artımı;
- turist sənayesində avtomatikləşmə və kompyuterləşmənin məhdud olması.

Ölkəmizdə turizmin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarından danışarkən yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün beynəlxalq təcrübələri özümüzə rəhbər tutmalıyıq və bu təcrübələrin timsalında hərəkət etməliyik. Turizmin inkişafı ən əsas amillərdən biri kimi regionda və ya bölgədə əhalinin gəlirlərinə dolayı və birbaşa yolla təsir edir, həmçinin büdcə gəlirlərinin artımına şərait yaradır (Əlirzayev, 2010). Turizmin inkişafı regionda təbiətin qorunması və onun yenidən istehsalı üçün zəruri olan mexanizmləri gücləndirir. Bölgəyə yatırılan investisiyanın layihələnməsi səmərəlilik meyarları üzərində qurulur. Səmərə anlayışı turizmdə iki böyuk prinsipə, qlobal və sahə prinsiplərinə əsaslanır. Qlobal səviyyədə investisiya səmərəliliyi iqtisadi effektlə müəyyənləşir. Qoyulan investisiyanın hesabına əlavə artım ölçülür. Bir % investisiya artımı neçə % ÜDM-in artımına təsir edirsə, bu elastiklik əmsalı səmərə kimi ölçülə bilər. Səmərəlilik sahə üzrə də hesablanır. Turizmdə səmərəlilik məsrəf ilə mənfəət arasında olan nisbətlə ölçülür və rentabellik səviyyəsi formalaşır (Soltanova, Hüseynova, 2007).

Aşağıdakı cədvəldə keçən beş il üçün olan artım tempi göstərilmişdir. Burada pandemiya ili (2020) ondan iki il əvvəl və iki il sonra ÜDM həm %-lə, həm də $-la göstərilmişdir. Buradan görünür ki, turizmin ÜDM-dəki çəkisi pandemiyadan əvvəlki illərdə sonrakı illərə nisbətən çox olmuşdur. Bunun əsas səbəbi pandemiyanın həm turizm sahəsinə, həm də ölkə iqtisadiyyatına vurduğu zərərdir. Ölkəmizin turizm sahəsinin ÜDM-ki payı neft sektoru ilə müqayisədə çox aşağıdır. Beləliklə, ölkəmizin ÜDM-i əsasən dünya bazarındakı neft qiymətlərindən asılıdır. Əgər neftin qiymətində artma və ya

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 303-307
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 303-307
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

azalma olarsa, bu ÜDM-in həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, bu artıb azalma ÜDM-ə təxminən 20 % nisbətində təsir göstərir.

Cədvəl 1.

2018-2022-ci illər üzrə turizmin ÜDM-də artım tendensiyası

	2018	2019	2020	2021	2022
ÜDM	80092 mlyn	81681 mlyn	72432.2 mlyn	92857.7 mlyn	133.8 mlrd
Turistlərin yerləsdirilməsi və ictimai iaşə %-lə	2.2%	2.4%	2.2%	1.3%	1.6%
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə $	1762.0 mlyn	1960.3 mlyn	1593.5 mlyn	1207.1 mlyn	2140.8 mlyn
ÜDM (qeyri-neft sektoru)	44691	48045	43314	53393	65428

Buradan görünür ki, 2018-2022-ci illər üzrə neft sektoru ÜDM-nin çox hissəsini təşkil edir. Eləcə də, turizmin qeyri-neft sektorundakı payı təxmini 3.5-4 % arası dəyişir və bu nəticədə çox azdır. Bizim əsas məqsədimiz növbəti illərdə ölkəmizdə turizm sahəsinin inkişafına çalışmaq və Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsinə nail olunmaqdır.

Ölkəmizin inkişaf etmiş bu ölkələrin turizm təcrübəsindən istifadə etməsi ona qısa zaman ərzində turizmin bütün sahələrində iqtisadi inkişafına şərait yaradacaqdır. Turizm sahəsinin inkişafı ölkənin butun strukturlarına müsbət təsir göstərir. Turizm kompleks sahə olduğundan butun ölkə iqtisadiyyatı sisteminə təsir göstərir. Ən çox təsir göstərdiyi sahələrdən biri də əhalinin həyat səviyyəsi və məşğulluqdur. Turizm nə qədər böyüyüb inkişaf edərsə, orada daha çox insanın iş tapmasına və gəlir qazanmasına şərait yaradacaqdır. Ümumilikdə belə nəticəyə gəlirik ki, turizmin mövcudluğu və inkişaf etdirilmə hər bir ölkə üçün vacibdir. Çünki turizm

sahəsinə alternativ və qısa müddət ərzində daha çox gəlir əldə etməyə imkan verən, eləcə də tükənməyən sahə məhz turizmdir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov, İ., Əfəndiyeva, N. (2007). Turizmin əsasları. Bakı.
2. Soltanova, H. (2015). Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı. Bakı.
3. Əlirzayev, Ə.Q. (2010). Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı.
4. Soltanova, H.B., Hüseynova, Ş.H. (2007). Turizmin əsasları. Bakı: “Mütərcim” nəşriyyatı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 308-312
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 308-312
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Baloğlan Məmmədov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
mammadov.baloglan2000@gmail.com

MARKETİNQ-KOMMUNİKASİYA SİSTEMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: *reklam, şəxsi satış, ictimaiyyətlə əlaqə, kommunikasiya sistemi, marketinq*
Keywords: *advertising, personal selling, public relations, communication system, marketing*

Müasir iqtisadi şəraitdə Marketinq-Kommunikasiya sistemi olduqca aktualdır. Bu sistemin bazar konyukturasının öyrənilməsi, satışın təkmilləşdirilməsi istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi və tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə Azərbaycanda marketinq-kommunikasiya sisteminin inkişafında mövcüd vəziyyətin təhlili və öyrənilməsindən bəhs olunur.

Müasir dövrdə marketinq konsepsiyasından istifadə edilməsi yalnız keyfıyyətli, istehlakçıların tələbinə uyğun gələn məhsul istehsal etməklə, ona istehlakçılara münasib qiymət müəyyənləşdirməklə kifayətlənmir, həm də istehsal edilən məhsula tələbat yaratmağı, məhsul satışını həvəsləndirməyi, bu məqsədlə öz istehlakçılarma zəruri informasiya ötürməyi, informasiyanı diqqətlə seçməyi, istehlakçılarla əks əlaqə yaratmağı tələb edir. Bütün bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi, onlardan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi marketinqin kommunikasiya sisteminin yaradılmasını və həyata keçirilməsini zəruri edir. Kommunikasiya dedikdə iki və ya daha çox subyekt arasında informasiya mübadiləsi prosesi başa düşülür (Əlizadə, 2010).

Kommunikasiyanın rolu ondan ibarətdir ki, o, daxili mühit sisteminin normal fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı, həm də xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqə yaradılmasını təmin edir. Səmərəli kommunikasiya sisteminə nail olmaq üçün firma ixtisaslaşmış reklam şirkətlərinin, satışın həvəsləndirilməsi və birbaşa marketinq üzrə mütəxəssislərin xidmətlərindən istifadə edir. Marketinq fəaliyyətində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaqda və məqsəd bazarlarında rəqabət mübarizəsində qalib gəlməkdə marketinqin kommunikasiya sistemi olduqca mühüm rol oynayır və bu sistem firmadaxili sistem hesab edilmir. Belə ki, kommunikasiya sistemi üzrə fəaliyyət firmadaxili fəaliyyətlə yanaşı, həm də firmanın məhsulunu satan vasitəçiləri, topdan və pərakəndə ticarət müəssisələrini əhatə edir (Aşurov, 2018). Marketinqin kommunikasiya sistemi istehlakçılara təsir vasitəsi kimi əsasən dörd elementi dörd istiqamətdə stimullaşdırma tədbirləri kompleksini özündə birləşdirir: reklam, satışın stimullaşdırılması, şəxsi satış, ictimaiyyətlə əlaqə. Lakin son dövrlərdə birbaşa marketinq kommunikasiya sistemində olduqca mühüm rol oynamağa, beşinci element kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

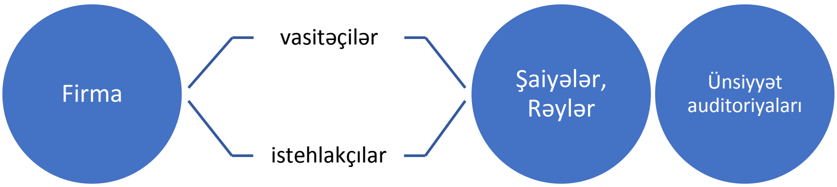

Şəkil.1

Reklam - hər hansı bir şəxsin sifarişi ilə firma, məhsul, xidmət və ideyalar haqqında, şəxsin iştirakı olmadan, zəruri məlumatların pullu yayım formasıdır. Bu gün reklamın aktuallığı heç bir şübhə doğurmur. Belə ki, o, bazar iqtisadiyyatının vacib elementi hesab edilir və onun inkişafında olduqca mühüm rol oynayır. Reklam marketinqin kommunikasiya sisteminin əsas elementlərindən biri olmaqla tələbin formalaşmasında və satışın artırılmasında güclü təsirə malikdir və bu baxımdan ona ayrıca bir bölmə kimi baxılır.

Satışın stimullaşdırılması - real və potensial alıcıya fərdi və dolayısı yolla təsir etməklə müəssisənin məhsuluna tələbat yaratmaq və satışın həcmini artırmaq məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər kompleksidir.

Şəxsi satış - bir və ya bir neçə potensial alıcı ilə söhbət əsasında əmtəəni satmaq məqsədilə şifahi şəkildə təbliğat aparılması yolu ilə məhsulun satışının həyata keçirilməsidir.

Birbaşa marketinq - satıcılarla alıcılar arasında birbaşa münasibətlərin yaradılması, bu məqsədlə kommunikasiyanın müxtəlif vasitələrindən istifadə etməklə məhsul satışının həyata keçirilməsidir.

İctimaiyyətlə əlaqə - firma və onun məhsulu haqqında cəmiyyətdə müsbət rəyin formalaşmasını, xoşagəlməz şaiyələrin aradan qaldırılmasını təmin etmək məqsədilə istehlakçılarla, onların ayrı-ayrı qrupları ilə xoş münasibətlər yaradılmasını, bu məqsədlə görüşlər keçirilməsini, onlara zəruri məlumatların çatdırılmasını, digər müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (Aşurov, 2008).

Hazırki dövrdə bütün dünyada marketinq kommunikasiya sisteminin inkişafı birbaşa olaraq informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlıdır. Həmçinin bu vəziyyət ölkəmiz üçün də keçərlidir. Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan informasiya və rabitə sahəsindəki inkişaf səviyyəsinə görə iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 308-312
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 308-312
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Mövcud informasiya və rabitə sahələrinin intensiv və yüksək səviyyədə inkişafını, yeni xidmət növlərinin, o cümlədən mobil telefon rabitəsinin, internetin ölkəmizdə təşəkkül tapması və genişlənməsi ilə səciyyələndirmək olar (Məmmədov, 2007).

Müasir marketinq ənənəvi innovasiya yanaşmalarının yanında yaradıcı yanaşmaların həyata keçirilməsini və koordinasiyasını əhatə edir və daha effektiv strategiyaların tətbiqi ilə yenilikçi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Ölkənin sənaye müəssisələrinin yenilikçi inkişafının təmin edilməsi onlara yüksək mənfəət əldə etməyə imkan verir və müəssisələrin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin edir. Bu baxımdan istehsal müəssisələrinin, xüsusən sənaye müəssisələrinin yenilikçi fəaliyyətləri onların iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. İnnovasiya fəaliyyətinin formalaşmasına təsir göstərən ətraf mühit amillərinin təhlili müəssisələrin yenilikçi inkişafının, innovasiya potensialının və qiymətləndirilməsinin təmin edilməsində çox vacibdir. Bu vəziyyətdə marketinq metodlarından istifadə etmək ən təsirli yanaşma hesab olunur. Bu nə etdiyinizdən çox asılıdır. Azərbaycan sənaye müəssisələrinin innovativ fəaliyyəti zəif innovasiya fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur. Bunun bir neçə səbəbi var. Əvvəla, yerli şirkətlər arasında rəqabət zəifdir. Ölkəmizdə mövcud olan və bu sahələrdən biri olan müəssisədə marketing kommunikasiya sistemi eynilə digər sahələr kimi bu problemlə üzləşir. Azərbaycanda müəssisələrin inkişafı, böyüməsi və irəliləməsi üçün lazım olan şərait və perspektivlər vardır. Lakin bu sahəyə maraq göstərilməməsi və yaxud arxa plana atılması onun əhəmiyyətliliyini azaldır. Son olaraq onu da qeyd etməliyik ki, müəssisədə marketinq kommunikasiya sitemi bizim üçün xüsusi önəm kəsb edən sahədir. Müəssisəni ayaqda tutan və onu inkişafa yönəldən əsas amil marketinq kommunikasiya sistemidir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, A.Ş. (2010). Reklam və kommunikasiya sistemi. Bakı.
2. Aşurov, A.S. (2018). Marketinq kommunikasiya sistemi. Bakı.
3. Aşurov, A.S. (2008). Marketinqin kommunikasiya sistemi. Bakı.
4. Məmmədov, A.T. (2007). Marketinqin əsasları. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 313-317
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 313-317
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Vüsal Səttarov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant
vusalsetterov @gmail.com

KOMMERSİYA BANKLARINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

Açar sözlər: *kommersiya bankları, kredit, maliyyə böhranı, maliyyə nəzarəti, vergi siyasəti*
Keywords: *commercial banks, credit, financial crisis, financial control, tax policy*

İqtisadiyyatın inkişaf etməsində və yeni biznes lahiyələrin maliyyələşdirilməsində banklar fəal rol oynayır. Buna görə də bank sistemi dövlətin ciddi tənzimlənməsi və nəzarət obyektidir. Məqalədə əvvəlcə, maliyyə nəzarətinə dövlətin idarəetməsinin ən vacib funksiyalarından biri kateqoriyası kimi aydınlıq gətirilmiş, kommersiya banklarında vergi nəzarət sisteminin meydana gəlməsi xüsusiyyətləri şərh edilir. Banklar müasir dövrdə iqtisadiyyatın ana sütununu təşkil edir və ölkəmizdə bank sektorunun iqtisadiyyata olan təsiri məqalədə araşdırılmışıdır.

Bank sistemi bazar iqtisadiyyatında önəmli oyunçularından biridir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların maliyyə böhranı ilə üzləşdiyi məqamda aparılan anti-böhran siyasəti ümumiyyətlə bir sıra tədqiqatlarda təsviri iş səviyyəsində aydınlıq gətirilir və belə olan tərzdə bu siyasətin məzmunu müfəssəl elmi və analitik şərhə lüzum hissi ortaya qoyur. Azərbaycanda maliyyə sektoru daha çox kommersiya banklarından ibarətdir. Banklar maliyyə sektorunun ümumi aktivlərinin 90 %-dən çoxuna sahibdirlər. Sığorta, birja və s.

DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

kimi digər maliyyə institutları kifayət qədər kiçikdir və maliyyə sektorunun sağlamlığına əhəmiyyətli təsir göstərmir. Buna görə də kommersiya banklarının mövcüd vəziyyəti ölkədəki maliyyə sisteminə ciddi təsir göstərir. Həmçinin banklar müasir dövrdə iqtisadiyyatın lokomotivi rolu oynayır.

Maliyyə sistemində çox mühüm paya və rola malik olan banklar əmanətləri səmərəli investisiyalara yönəltmək, iqtisadiyyata gətirmək, iqtisadi rifah səviyyəsini yüksəltmək və kapital yığımını artırmaq kimi çox mühüm üstünlüklərə malikdir. Bununla belə, banklar fəaliyyətlərini həyata keçirərkən kredit riski, valyuta riski, faiz dərəcəsi riski, əməliyyat riski, bazar riski və likvidlik riski kimi müxtəlif risklərə məruz qalırlar. Bu risklərin yaxşı idarə olunmaması bankların müflisləşməsinə, eləcə də bank sistemindən başlayaraq bütün maliyyə sistemini və real sektoru əhatə edəcək iqtisadi böhrana səbəb ola bilər.

O.V.Yefimova və M.V.Miller bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyini xarakterizə edən, aktivlər üzrə gəlirlilik, satışın rentabelliyi, öz kapitalının rentabelliyi və investisiyaların rentabelliyi göstəricilərindən ibarət gəlirlilik göstəriciləri sistemindən istifadə etməyi təklif edirlər. Fəaliyyətin səmərəliliyini kompleks şəkildə xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş göstərici kimi təşkilatın əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən üç əsas göstəricinin funksiyası olan, xüsusi kapitalın rentabelliyindən istifadə etmək təklif olunur (Yefimova, Mel'nik, 2006).

G.N.Şerbakova bank fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş qiymətləndirmə göstəricisi kimi mənfəət göstəricisindən, eləcə də bankın bölmələri, bank fəaliyyəti növləri, bank məhsulları və əməliyyatları kontekstində nəticə göstəricilərindən istifadəni təklif edir (Shcherbakova, 2007).

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 313-317
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 313-317
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

İdarəetmə üsullarını daim təkmilləşdirmədən bank sisteminin inkişafı, o cümlədən bankların iqtisadiyyatın real sektoru ilə əməkdaşlığı mümkün deyil. İdarəetmə sistemində əsas elementlərdən biri kimi, şübhəsiz ki, nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Kredit təşkilatları, dövlət qurumları, özəl şirkətlər, kreditorlar və əmanətçilər arasında artan rəqabət şəraitində bankların maraqlarını qorumaqla onların gəlirliliyini təmin etmək asan məsələ deyil. Nəzarət bankı qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün fəaliyyətin ardıcıllığını təmin etmək məqsədi daşıyır. Nəzarət orqanları ilk növbədə bazar inamını qorumaq və əmanətçilərin mənafelərini qorumaq üçün bank sisteminin sabitliyini qorumaq və ayrı-ayrı bankların təhlükəsizliyini və sağlamlığını gücləndirməklə məşğul olurlar.

İqtisadi sahədə böhranların bazar təsərrüfatına məxsus olan ümumi bir qanunauyğunluq olaraq qəbul edilməli olduğuna əsaslanaraq, istənilən bir idarəetmə mütləq qaydada böhrana tab gətirməli, yəni böhran durumu vəziyyətində proqnozlaşdırma, qiymətləndirmə, planlaşdırma, analiz və nəzarətdən ötrü uyğun gələn vasitə və alətlərdən faydalanmalıdır. Elə bu parametrdən, strateji antiböhran siyasəti rastlaşdıgımız və mövcud real problemləri, böhrana səbəb amilləri, inkişaf tendensiyalarını məqamında müəyyənləşdirməyə, güclü və zəif səmtləri, imkan və təhlükələri obyektiv qiymətləndirməyə şərait hasil edən bankın düşdüyü böhran durumunun profilaktik diaqnozudur (Mamedov, Valiyev, Veysov, 2020).

Son zamanlar qloballaşma proseslərinin get-gedə dərinləşməsi, maliyyə-iqtisadi böhranın kəskinləşməsi, xarici kapitalın əhatə dairəsinin genişlənməsi və bank qurumları müstəvisində rəqabətin yüksəlməsi onların işinə və maliyyə göstəricilərinə əhəmiyyətli tərzdə təsir edərək gələcək uzunmüddətli fəaliyyətinə aydınlıq gətirir. Bankı uğura

sürükləyən başlıca aspektlərindən biri onun resurs ehtiyatlarının həcmi və mənbələri, kredit yatırımı və depozit fəaliyyətindən, gəlir və məsrəflərin idarəetmə siyasətindən asılı olan maliyyə dayanaqlığının təmini gerçəkləşdirməkdir. Bank təşkilatının maliyyə təminatı istər dövlətin, istərsə də bank sektorunun stabilliyinin, həmçinin bütöv şəkildə dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir

Hələ də indiyə qədər Azərbaycanın bank sistemi həm mütləq, həm də nisbi göstəricilərə görə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin səviyyəsindən xeyli geri qalır. Belə ki, sürətlə inkişaf edən ölkə iqtisadiyyatının tələbatı kifayət dərəcədə ödənilmir. Belə ki, Azərbaycanda bankların kapitalının ÜDM-ə nisbəti 4,6 % təşkil edir ki, bu da inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə 3-7 dəfə azdır. Müəssisələrin kreditlərinin ÜDM-ə nisbəti 18 % olmuşdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, ABŞ-da bu göstərici 40 %, Yaponiyada 64 %-ə bərabərdir. Bank aktivlərinin ÜDM-də payı göstəricisinə görə, Azərbaycan həmin ölkələrdən 7-10 dəfə geri qalır. Ölkəmizin, onun bank sisteminin, həmçinin fərqli bank institutunun iqtisadi və maliyyə dayanaqlığını əlçatan edilməsi məsələləri böyük siyasi risklər, xarici iqtisadi siyasətdə qeyri-stabillik, dövlət borcunun miqdarının çoxalması və dünya kreditlərindən asılılıq prizmasından getdikcə aktuallaşır.

Ədəbiyyat

1. Yefimova, O.V., Mel'nik, M.V. (2006). Analiz finansovoy otchetnosti: Uchebnoye posobiye. 2-ye izd., ispr. i dop. M.: Izd-vo OMEGA-L, 408 s.
2. Shcherbakova, G.N. (2007). Analiz i otsenka bankovskoy deyatel'nosti (na osnove otchetnosti, sostavlyayemoy po rossiyskim i mezhdunarodnym standartam). M.: Vershina, 464 s.

3. Mamedov, F., Valiyev, E.N., Veysov, E.N. (2020). ”Sovremennyye osobennosti razvitiya bankovskogo sektora Azerbaydzhana. Ekonomicheskiye nauki, № 7, s.134-135.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 318-320
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 318-320
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

İmdad Kərimli
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
kerimov.imdad@gmail.com

“CƏMİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA ANİMASİYA FİLMLƏRİNİN ROLU”

Açar sözlər: *din, incəsənət, kino, sosial öyrənmə, mənəvi dəyərlər*
Keywords: *religion, art, cinema, social studies, spiritual values*

Məktəbdə sosial normaların mənimsənilməsi baxımından informasiyanın həyatdakı funksionallığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əslində təhsil insanı həm mədəniyyət, həm də biliklə təmin etməklə cəmiyyətin arzuladığı “tipləri” yaratmaq məqsədi daşıyır. Bu vəziyyət, başqa sözlə, akkulturasiya prosesi, sosiallaşmadan asılı olaraq, bütün həyatı boyu cəmiyyətin gözlədiyi və arzuladığı insana çevrilmə prosesi çərçivəsində baş verir. Bu nöqtədə demək olar ki, dəyərlər və normalar mədəni kimliyin formalaşmasında təsirli olan mədəni elementlərdir (Tural, 1992: 7). Cəmiyyətlərin uzun illər həyatlarını davam etdirə bilmələri üçün gələcəyə etibarlı şəkildə miras qoya biləcəkləri dəyərlərin sağlam gələcək hədəfinə çatmaqda mühüm yer tutduğu düşünülür (Beldağ, 2012: 13). Uşaqların inkişaf mərhələlərini nəzərə alsaq, dürüstlük, hörmət, ədalət, sevgi, hüquq, vəzifə və s. dəyər ifadələrinin ibtidai sinif şagirdləri üçün mənalı olduğu görülür, eyni zamanda da uşaqlar dürüstlük və ədalətlilik kimi terminləri onlara riayət etməklə mənimsəyirlər. Buna görə də,

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 318-320
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 318-320
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

uşaqların inkişaf mərhələlərində mədəni və mənəvi təbliğ diqqətlə aparılmalıdır.

Medianın sosial həyatdakı yerini nəzərə alaraq demək olar ki, ailə və məktəb dəyərləri ötürməzdən əvvəl uşaqlar televiziyada müəyyən yayımlar izləyirlər. Bu izləmə müsbət və ya mənfi ola bilər. Ona görə də mədəni və mənəvi dəyərlərin təbliği yerində və daha sağlam olması vacibdir. Uşağın məktəbəqədər dövrdə öyrəndiyi dəyəri sadəcə olaraq nəzəri öyrənməsi, ibtidai məktəb dövründə isə öyrəndiyi dəyəri bilərək və şüurlu şəkildə öyrənməsi ibtidai məktəbləri mənəvi və milli dəyərlərin aşılandığı mühüm müəssisələrdən birinə çevirir (Ersoy, 2010: 84). Ona görə də texnologiyanın dəyər transferində necə şərh olunması vacibdir. Bu baxımdan, mənəvi dəyərlərin təbliğinin əhəmiyyəti ilə bağlı çoxlu araşdırmaların olduğu və bu işlərdə cizgi filmlərinin və animasiyaların təsirlərinin konkret həyatda olan uşaq və yeniyetmələr üçün əhəmiyyətli bir yer təşkil etdiyi görülür.

Vizual və eşitmə vasitələrinin uşaqların öyrənməsinə yüksək təsirini nəzərə alsaq cizgi filmlərinin uşaqların diqqətini çəkən və ən çox maraqlandıqları proqram olaraq ortaya çıxdığını söyləmək olar. Araşdırmalara nəzər saldıqda məlum olur ki, on uşaqdan doqquzu az qala hər gün televizora baxır, 06-15 yaş qrupunda olan uşaqların isə 92,5%-i demək olar ki, hər gün televizora baxır; bu göstərici 6-10 yaşlı uşaqlarda 94,8%, 11-15 yaşlı uşaqlarda 90,2% təşkil edib. Digər tərəfdən, 6-10 yaşlı uşaqlar üçün ən çox baxılan proqram növünün 93,8%-lə cizgi filmləri, 11-15 yaş arası uşaqlar üçün ən çox baxılan proqram növünün isə 76,8%-lə film və seriallar olduğu müəyyən edilib (Gorodyska, 2015: 73). Buna görə də cizgi filmlərinin uşaqların həyatında mühüm yer tutduğunu söyləmək olar

İnkişaf edən və dəyişən cəmiyyətlər mənəvi dəyərlərin aşılanmasında yenilikçi münasibət göstərməyə çalışır və

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 318-320
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 318-320
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

uşaqlıqdan başlayaraq dəyərlər haqqında maarifləndirməyə yer verirlər. Uşaqların ən çox diqqətini çəkən əsərlər sırasında olan cizgi filmlərinin bu mənada müsbət və mənfi təsirləri ola bilər. Bu audiovizual məzmunlar araşdırılmalı, uşaqlara təsiri barədə məlumat verilməlidir. Mənəvi dəyərlərin təbliğinə önəm verən əsərləri araşdıraraq onların bu sahədəki töhfələrinə diqqət çəkmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Tural, S. (1992). “Mədəni identiklik haqqında düşüncələr. Ankara”, “Ecdad” nəşriyyatı.
2. Beldağ, A. (2012). Yeddinci sinif ibtidai məktəb sosial elmlər kursunda dəyərlərin mənimsənilmə səviyyəsinin müxtəlif dəyişənlər baxımından araşdırılması. Nəşr edilməmiş magistr dissertasiyası Ali Təhsil Şurasının Milli Tezis Mərkəzindən alınmışdır. (Tezis No: 319663).
3. Ersoy, A. (2010). İbtidai təhsildə dəyər qazanmalarının yoxlanılmasında cizgi filmlərinin istifadəsi: Həmrəylik Dəyəri Nümunəsi. Ondokuz May Universiteti Təhsil Fakültəsi, 29(2), s.79-103.
4. Gorodyska, V.I.O.L.E.T.A. (2015). "Role of cartoons in moral education of senior preschoolers". Annales Universitatis Mariae Curie Sklodowska Lublin. Vol. 28, № 2, p.71-80.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 321-324
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 321-324
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Ramiz Məmmədov
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Geologiya və Geofizika İnstitutu
geologiya-mineralogiya elmləri namizədi
ramiz.memmedov1948@mail.ru
Emil Fətullayev
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Geologiya və Geofizika İnstitutu
magistrant
emilfetullayev821@gmail.com

GƏNCƏ-QAZAX DAĞƏTƏYİ DÜZƏNLİYİNDƏ YERALTI SULARIN HİDRODİNAMİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ (ZƏYƏMÇAYIN GƏTİRMƏ KONUSU TİMSALINDA)

Açar sözlər: *yeraltı sular, su sərfi, su səviyyəsi, suların kimyəvi tərkibi, monitorinq*
Keywords: *groundwater, water consumption, water level, chemical composition of water, monitoring*

Gəncə-Qazax dağətəyi düzənlik 3757 km^2 ərazini əhatə etməklə Azərbaycan Respublikasının şimali-qərbində Kiçik Qafqaz dağları ilə Kür çayı arasında eni 5-30 km olan maili bir zolaq formasındadır. Ərazinin mütləq yüksəkliyi dağlıq ərazidə 600 m olub Kür çayının sağ sahili boyu 60 m-ə qədər düşür (Məmmədov, Əsgərov, 2019: 142).

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 321-324
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 321-324
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Gəncə-Qazax dağətəyi düzənlik hidroqrafik cəhətdən Ağstafaçay, Həsənsuçay, Tovuzçay, Əsrikçay, Zəyəmçay, Şəmkirçay, Qaşqarçay, Gəncəçay, Kürəkçay, Goran və İncə çayları Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamaclarından axaraq Kür çayına tökülməklə səciyyələnir. Düzənliyin hidroqrafik şəbəkəsinin formalaşmasında çoxsaylı kanallarda geniş rol oynamaqdadır. Dağətəyi düzənlikdən axan çaylar ərazinin bəzi hissələrində 30-40 m dərinlikdə relyefi kəsərək yarğanlar əmələ gətirmişlər.

Dağətəyi düzənliyin müxtəlif hissələrinin iqlimində fərqlər mövcuddur, belə ki, ərazinin qərbində qışı quru mülayim, şərqində isə quru səhra tipli olub, iyul-avqust aylarında havanın temperaturu 23.2-28.6^0 C, dekabr-fevral aylarında isə (-03-+6.3^0 C) arasında dəyişir. Orta ilik temperaturu şərqdə 14.7-15.1^0 C, qərbdə isə 13.9-14^0 C təşkil edir. Atmosfer yağıntılarının miqdarı 268-501 mm arasında olmaqla, havanın orta illik rütubəti 63-71 % təşkil edir.

Stratiqrafik cəhətdən regionda Yura, Təbaşir, Paleogen, Neogen və Dördüncü dövr çöküntüləri iştirak edir. Kiçik Qafqaz dağ sisteminin şimal-şərq yamaclarında Mezozoy çöküntüləri yer səthinə çıxır. Bu çöküntülər əsasən əhəngdaşları, qumdaşları və tuflu çöküntülərdən ibarət olub, onların dərinliyi dağətəyi sahələrdə 50 m-ə qədər, mərkəzi hissələrdə isə 400 m-ə qədər dərinlikdə rast gəlinir. Gəncə dağətəyi düzənliyinin sinklinal çökəkliyində Neogen və kontinental mənşəli Dördüncü dövr çöküntüləri yayılmışdır ki, onlar qum dolduruculu iri çaydaşları çınqıl-çaqıllardan ibarət olub bəzən gil layları ilə növbələşir.

Dağətəyi düzənlikdə yeraltı sular geniş intişar tapıb, belə ki, Neogen və Dördüncü dövr çöküntülərində qrunt suları və 4 təzyiqli sulu horizontlar öyrənilmişdir. Bu sulu laylar hidravlik cəhətdən bir-biri ilə əlaqəlidir, ona görədə bəzən bu layları bir sulu horizont kimi qeydə alınır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 321-324
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 321-324
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Gəncə-Qazax dağətəyi düzənliyində az minerallaşmaya malik yeraltı suların istismar ehtiyatı hesablanmış və Ehtiyatlar Komitəsində 4218.6 min m^3/gün həcmində təsdiq edilmişdir. Düzənlik ərazisinin demək olar ki, hər sahəsində qrunt suları qeydə alınmış və öyrənilmişdir. Bu sular dağətəyi düzənliyinin yuxarı sahəsində əsasən iri çaydaşları, çınqıl-çaqıl çöküntüləri və iri dənəli qumlarda formalaşmışdır; düzənliyin mərkəzi hissəsində bu çöküntülər nisbətən xırda ölçülü çöküntülər, nisbətən aşağı, Kür çayı ətrafında bu qruntlar tədricən xırda dənəli qumlar və qumcalarla əvəz olunaraq bu sahələrdə təzyiqli suların geniş şəkildə inkişaf tapmasına şərait yaranır. Dağətəyi düzənliyin yuxarı hissəsində qrunt sularının yatma dərinliyi 59-62 m-də (Qazax sahəsinin cənub-qərbində yerləşən 586 saylı hidrogeoloji müşahidə məntəqəsində) qeydə alınmışdır. Qrunt sularının səviyyəsi Kür çayına tərəf getdikcə yer səthinə yaxın, yəni 0.97-1.72 m-də müşahidə olunur. (Şəmkir çayın sağ sahilində yerləşən 621 saylı hidrogeoloji müşahidə quyusunda qeydə alınmışdır.)

Zəyəm çayının gətirmə konusunda, Zəyəm qəsəbəsinin şimal-şərqində dəmir yolu xəttinin yaxınlığında olan 22 və 609 saylı hidrogeoloji müşahidə quyularında qrunt sularının səviyyəsi 1914-2021-ci illərdə aparılmış monitorinq nəticələrinə görə 8 il müddətində müvafiq olaraq 39-42 m və 33.3-33.8 m, yəni suyun səviyyə tərəddüdündə kəskin dəyişiklik olmamışdır, əksinə 18 saylı müşahidə quyusunda bu müddət ərzində su səviyyəsi kəskin aşağı düşmüşdür. Belə ki, 1914-cu ildə su səviyyəsi 12.7 m olduğu halda, 2021-ci ildə səviyyə 22 m-ə, yəni 9.26 m düşmüşdür (Məmmədov, Əsgərov, 2022: 96). Bu ərazidə su səviyyəsinin düşməsi ərazinin əvvəllər əkin sahəsi, hazırda isə yeraltı sulardan geniş istifadə edilən yaşayış sahəsinə çevrilməsi ilə izah olunur.

Quyulardan götürülmüş su nümunələrinin tədqiqi göstərir ki, qrunt sularının kimyəvi tərkibində dəyişiklik olmamışdır.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 321-324
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 321-324
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Beləliklə, 8 il ərzində Zəyəm çayının gətirmə konusunda yerləşən 18 saylı hidrogeoloji müşahidə məntəqəsində Na miqdarı 2.4 %, Ca 8.9 % artmış, Mg miqdarı isə 11.3 % azalmış, Cl 1,5 %, SO_4 HCO_3miqdarı 14.4 % artmış, SO_4isə 15.9 % azalmışdır. Bunlar suyun tərkibinin dəyişməsindəhəlledici rol oynamır (Məmmədov, Əsgərov, 2012: 96).

Beləliklə qeyd etmək olar ki, Gəncə-Qazax dağətəyi düzənliyində yerləşən Zəyəmçayın gətirmə konusu ərazisi yeraltı sularla zəngindir və bu sular zəif minerallaşmış olduğundan əhali və təsərrüfatlarda geniş istifadəyə yararlıdır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, R.H., Əsgərov, Ə.B. və baş. (2019). 2014-2017-ci illərdə Respublika ərazisində yeraltı suların monitorinqinin aparılması işlərinin nəticələri haqqında. Hesabat. Bakı, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 142 s.
2. Məmmədov, R.H., Əsgərov, Ə.B. və baş. (2012). 2018-2021-ci illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisində yeraltı suların monitorinqinin aparılması haqqında. Hesabat. Bakı, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 96 s.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 325-329
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 325-329
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Südabə Yusubova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
sudabeyusubova1@gmail.com

RESPUBLİKAMIZDA YETİŞDİRİLƏN QARAMALLARIN KÖKƏLDİLMƏSİ ÜSULLARI

Açar sözlər: *qaramal, buğa, buzov, yetişdirmə, kökəldilmə, ət, qidalığı, böyrək, bağırsaq*
Keywords: *cattle, bull, calf, breeding, fattened, meat, nutritiousness, kidney, bowels*

Hazırkı şəraitdə fermer təsərrüfatlarında qaramalın kökəldilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Kökəltmə zamanı heyvanların diri çəkiləri daha çox artır. Ətin keyfiyyəti kəskin şəkildə yaxşılaşır. Onun kaloriliyi yüksəlir. Ət istehsalına yem sərfi azalır. Məhsulun maya dəyəri aşağı düşür. Bu isə fermerlərə iqtisadi cəhətdən çox faydalıdır. Kökəldilmə zamanı ət məhsulunun qidalılığı artır. Belə ki, aşağı köklükdə olan ətin 1 kq-da 1200 kkal, yuxarı köklükdə olan ətin 1 kq-da isə 3000 kkal enerji vardır (Quliyev, Həsənov, Məmmədov, Qurbanov, 2008: 56-57). Cavanların normal yemləmə və saxlama şəraitində bəslənildikdə onlarda bəzi yaxşı xassələr əmələ gəlir. Yemləmənin xüsusiyyətindən danışarkən, heyvanın hər tipinin özünəməxsus olan şəkildə qidalanmasının lazım olduğu nəzərə alınmalıdır (Səttarov, Səttarov, Əbdürrəhmanov, 2010: 4-5). Kökəltmə zamanı heyvanlara verilən yemlərin növü də çox rol oynayır. Buna cecə, barda, silos və s. yemlərlə kökəltmə aiddir (Abdullayev, Əliyev, 2012: 142-144).

Tədqiqat işi Şəmkir rayonunda yerləşən "Qapanlı" kəndli fermer təsərrüfatında, "Zoomühəndislik fakültəsinin" "Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı texnologiyası" kafedrasının laboratoriyasında aparılmışdır. Təcrübə və

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 325-329
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 325-329
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

nəzəriyyə təsdiq edir ki, kökəltməyə heyvanların seçilməsində onların cinsi, cinsiyyəti, tipi, yaşı və s. amillər əsas götürülür. Bundan əlavə heyvanların yemləndirilməsinin düzgün təşkili və kökəltmə dövründə saxlanılma şəraiti də təsir göstərir. Apardığımız tədqiqatlardan aydın olur ki, kökəltməyə sağlam və gümrah heyvanlar seçilməlidir. Ətlik cinslərdən olan qaramal kökəldilmədə südlük cinslərə nisbətən daha yüksək diri çəki artımı verirlər və onların ət çıxımı daha çox olur. Kökəldilən cavan heyvanlar 1,5-2,0 yaşadək kökəldilərək ətə verilməlidir. Bu yaşda onların əti zərif və dadlı olur.

Fermer təsərrüfatlarında ət istehsalını artırmaq üçün kökəldilmənin böyük əhəmiyyəti vardır. Kökəldilmiş heyvan əti, arıq heyvanın ətinə nisbətən daha qidalı olur. Məsələn, orta köklükdə kəsilmiş öküzün 1 kq ətinin enerji dəyəri 1080 kkal olduğu halda, kök öküzdə bu göstərici 1580 kkal təşkil edir. Eləcə də arıq buzovun 1kq ətinin qidalılığı 700 kkal-ə yaxın olduğu halda, kök buzovun ətinin qidalılığı 1140 kkal-dır.

Beləliklə, məlum olur ki, kökəlmə nəticəsində ətin kimyəvi tərkibi dəyişdiyindən onun kaloriliyi də yüksəlir. Bordaq dövründə cavan malın əti artdığı halda, yaşlı malın orqanizmində çoxlu miqdarda piy toplanır. Buna misal olaraq müxtəlif köklükdə qaramalın orqanizmində piyin mütləq və nisbi göstəriciləri ilə tanış olmaq kifayətdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.
Buğanın və buzovun bədənində piyin toplanması, %-lə

Bədən hissələri	Buğa		Buzov
	Orta köklük	Yüksək köklük	Yüksək köklük
Ətdə	2,0	14,7	5,5
Böyrəkdə	2,0	3,5	2,2
Bağırsaqda	2,3	4,5	2,4

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 325-329
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 325-329
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Kökəldilməyə adətən, yaşlı 1,0-1,5 olan cavan buğalar, (yaxud axtalar), yaşlı öküzlər, çıxdaş edilmiş inəklər və damazlıqda istifadə edilməyən dişi danalar qoyulur. Kökəldilən heyvanlar məhsuldarlığın istiqamətinə görə, südlük-ətlik və ətlik olur.

Kökəldilmədə heyvanların ət çıxarı da yüksəlir. Yəni yüksək köklük də olan heyvanlar kəsilərkən 55-60 %, orta köklükdə olan heyvanlar isə 46-50 % ət çıxarı verir. Ona görə də ət istehsalının artırılmasında və keyfiyyətinin yüksəldilməsində ətlik üçün ayrılmış cavan heyvanların kökəldilməsi çox vacibdir.

Heyvanların bağlı şəraitdə kökəldilməsinə bordaq, otlaq şəraitində kökəldilməsinə isə otlaq kökəldilməsi deyilir. Bordaq şəraitində kökəldilməyə 15-18 aylıq cavan heyvanlar və çıxdaş olunmuş yaşlı heyvanlar qoyulur. Bu zaman kökəltmə müddəti 3-4 ay davam edir. Kökəltməni hər bir fermer təsərrüfatında təşkil etmək olar.

Otlaq şəraitində kökəldilməyə isə 12 aylıqdan yuxarı cavanlar və çıxdaş olunmuş yaşlı heyvanlar qoyulur. Bu zaman kökəltmə müddəti 5-6 ay davam edir.

Cavanların düzgün böyüməsində yemləmənin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Düzgün yemləmə isə onların diri çəkisi ilə sıx əlaqədardır. Buna görə də cavanlar, xüsusən də cins buzovların düzgün yemləndirilməsi, yəni onların çəkisindən və yaşından asılı olaraq tələb olunan miqdarda qida maddələri ilə zəngin olan tam dəyərli yem rasionları ilə yemləndirilməsi əsas şərtlərdən biridir.

Göründüyü kimi, buzovların diri çəkisi onların böyüməsini göstərən əsas əlamətlərdən biridir. Bunu nəzərə alıb təcrübə altında olan buzovların fərdi olaraq diri çəkisinin dəyişilməsini və gündəlik çəki artımını müəyyən etmək üçün onlar fərdi olaraq ayda bir dəfə qapanda (səhər tezdən ac qarnına) çəkilmişdir.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 325-329
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 325-329
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Heyvanların diri çəkisinin təyin etməyin ən düzgün üsulu onların tərəzidə (qapanda) çəkilməsidir. Təsərrüfatda tərəzi olmadıqda heyvanın çəkisini ölçülər vastəsilə də təyin etmək olar. Həmin ölçülər bir-birinə vurulub 50-yə bölünür. Hesablamanı asanlaşdırmaq üçün ölçülərin hasili 2 əmsalına (südlük mal üçün) vurularaq 100-ə bölünür. Alınan rəqəm heyvanın canlı kütləsini göstərir.

Kökəltmə üsulu ət məhsuluna verilən tələblərdən asılıdır. Müasir şəraitdə bu tələblər müxtəlifdir. Hazırda təsərrüfatlarda kökəltmənin aşağıdakı üsulları tətbiq edilir: pəhriz (dietik) buzov əti; çox zərif buzov əti; qidalılıq keyfiyyəti yüksək olan cavan mal əti (“Beybi-bif”) və süfrə əti almaq üçün aparılan kökəltmə.

Bu kökəltmələrin müddəti bir-birindən fərqlənir. Pəhriz buzov əti əldə etmək üçün buzovlar doğulan gündən 45-60 günlüyə qədər əsasən südlə kökəldilir, son mərhələdə isə onlara üzsüz süd və qüvvəli yemlər verilir.

Zərif buzov əti doğulan gündən 3-4 aylığa qədər aparılan kökəltmə nəticəsində əldə edilir. Bu kökəltmədə buzovlara 20 günlükdən başlayaraq üzsüz süd və qüvvəli yemlər verilir. Kökəldilmiş buzovların çəkisi 3-3,5 aylıqda 100-120 kq-a çatdırılır. Fransa təcrübəsinə görə buzovu 120 gün müddətində iki ana altında bəsləməklə bu keyfiyyətdə ət istehsal edilir.

“Beybi-bit” üsulunda ətlik cinslərin və onlardan alınan 6-8 aylıq mələzlərin kökəldilməsi 3-4 ay davam etdirilir. Heyvanların yem payı quru otdan (paxlalı və taxıl fəsiləsindən), kökü meyvəlilərdən və xüsusi olaraq hazırlanmış qarışıq yemlərdən tərtib edilir. Bu üsulla kökəltmə ABŞ, Cənubi Amerika, Avstraliya, Yeni-Zelandiya və s. ölkələrdə tətbiq edilir.

Respublikamızda və bir sıra xarici ölkələrdə süfrə ətinin əldə edilməsi məqsədilə cavan mal 18-20 aylığadək kökəltməklə istehsal edilir və həmin yaşda çəki 400-450 kq-a

çatdırılır. Bu iş intensiv təşkil edildikdə 14-18 aylıqda cavan malın diri çəkisi 400-480 kq-a çatdırılıb kəsilməyə göndərilir. Xalis ətlik istiqamətli təsərrüfatlarda cavan malı əvvəl otlaq şəraitində, sonra isə bordaq şəraitində bəsləyərək, onların diri çəkisi 2 yaşından 400-450 kq-a çatdırılır.

Dünyada tətbiq edilən intensiv texnoloji işlərinin nəticəsində kökəltmə müddətlərində xeyli dəyişiklik edilmişdir. Belə ki, pəyədə kökəltmə əvvəllər 90 gün davam etdirildiyi halda, hazırda bu müddət 50-60 günə qədər azaldılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Quliyev, S.M., Həsənov, R.Q., Məmmədov, M.Ə., Qurbanov, X.H., Zeynalov, H.Z. və b. (2008). Qaramalın və camışların yemlənməsi və bəslənməsi. Bakı.
2. Səttarov, C.X., Səttarov, B.C., Əbdürrəhmanov, V.M. (2010). Cavan iri buynuzlu heyvanların tam dəyərli yem rasionları ilə yemləndirilməsinə dair tövsiyyələr. Bakı.
3. Abdullayev, Q.Q., Əliyev, M.İ. (2012). Heyvandarlığın əsasları. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 330-332
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 330-332
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Gülbəniz Nəcəfova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
necefova4660@gmail.com

MÜXTƏLİF TAYLAŞDIRMADAN ASILI OLARAQ BATAQLIQ QUNDUZLARINDA (NUTRİYA) İRİ BALA VERMƏNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: *qunduz, müxtəlif, taylaşdırma, iri balavermə, böyümə, canlı kütləsi*

Keywords: *beaver, variety, foaling, large cubs, growth, live mass*

Son zamanlar dünyada ərzaq qıtlığının hökm sürməsi və eləcə də heyvandarlığın bu əlverişli növünə iqtisadi xərclərin az olması və həvəsin artması ilə əlaqədar olaraq müxtəlif bölgələrdə qunduzçuluq inkişaf etməyə başlamışdır. Qunduzlar çox maraqlı heyvanlar olub, özünəməxsus bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətlərinə malikdir. Qunduzlar gəmiricilər ailəsinin qunduz dəstəsinə aid edilirlər (Abdullayev, 2012: 269-276).

Bataqlıq qunduzu-nutriya (Myopotamus coypus Mol.) Cənubi Amerikadan Azərbaycana gətirilən heyvanlar içərisində daha çox iqlimləşmiş heyvan hesab edilir. Azərbaycanda təbii şəraitdə nutriyanı artlrmaq məqsədilə 1931-ci ildə 20 (10 erkək və 10 dişi), 1931-ci ildə isə 60 (30 erkək və 30 dişi) nutriya gətirilmiş və Masallı rayonunda çaya buraxılmışdır. Yenə həmin il 123 baş nutriya Ağstafa rayonunda olan qara suya buraxılmışdır. Nutriya su heyvanı olub, iri ev pişiyi boydadır. Çəkisi 8 kq-a çatır. Yuvalarını həm suda, həm də sahildə düzəldirlər. Sudakı yuvaları qamışdan və ot köklərindən hazırlayırlar. Sahillərdə isə ensiz çuxur eşirlər. Nutriya gecə və alatoranlıq həyatı sürən heyvandır (Sultanov, 2000: 30-44).

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 330-332
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 330-332
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Təbii şəraitdə nutriya, kökümsov gövdəli bitkilərin kök hissəsi, su qamışlarının gövdələri, kökləri və su bitkiləri ilə, qəfəs şəraitində isə qarğıdalı, arpa, kök, kələm, çuğundur və s. yemlərlə qidalanır. Cinsi yetişkənliyə 5 aylıqda çatır. Çoxalmaları bütün il boyu davam edir. Boğazlıq dövrü 130 gündür (Pereldik, 1987: 44-55).

Qunduzlar əsasən çay və göl sahillərində məskunlaşırlar. Ancaq əvvəlcə suyun axmaması üçün onu müəyyən yerdən kəsib gölcüklər yaradırlar. Bunu ona görə edirlər ki, su çoxalanda yuvalarını sel aparmasın. Gölcük tikmək üçün onlar iti dişləri ilə gəmirib ağacı yıxır, gölcüyün yan tərəflərini palçıqla suvayır, boş yerləri daşla doldururlar. Ağacın budaqlarından və yarpaqlarından isə kəsilmiş hissəsinin arxa ətrafında evciklərini tikirlər. Yuvalarına ancaq suyun altından yol qoyurlar. Qunduzlar Şimali Amerikada, Avropanın Asiyanın bəzi yerlərində yaşayırlar. Qunduzların bədəninin uzunluğu 1 metrə çatır. Çəkiləri 30-32 kq arasında dəyişir. Qunduzlar bitkilərlə qidalanırlar. Yazda və yayda yaşıl yarpaqlarla və dənli bitkilərlə, qışda isə ehtiyat üçün yayda topladıqları sünbüllərlə. Onlar ehtiyatlarını komalarının suyun altında saxlayır (Sultanov, 2000: 23).

Qeyd etmək istəyirəm ki, qunduzçuluğu respublikada inkişaf etdirmək iqtisadi cəhətdən çox faydalıdır. Qunduz müxtəlif rəngli, çox qiymətli xəz dəriyə malikdirlər. Belə ki, bu növ heyvanın xəzini xarici ölkələrə satərkən çoxlu miqdada qızıl əldə edilir. Qunduzun əti isə öz tərkibinə və zərifliyinə görə başqa növ heyvanlardan kəskin fərqlənir. Qunduz əti öz qidalılığı və dietik xassəsinə görə dovşan ətindən heç də geri qalmır. Bu növ heyvanların əti insanların qidalanmasında istifadə edilir. Hər bir heyvandan 2-3 kq dəfə ət almaq olur. Qunduz çox qiymətli heyvan olduğu üçün onun üzərində əsaslı seleksiya işlərinin aparılmasına maraq vardır. Bu cür səmərəli sahənin inkişafını təmin etmək üçün birinci növbədə bu

heyvanların balavermə xüsusiyyətini elmi əsaslarla təhlil etmək və bu xüsusiyyətə təsir göstərən amilləri aşkar etmək lazımdır.

Apardığımız tədqiqatdan aydın oldu ki, cavanların inkişafı adətən sıx surətdə böyümə ilə əlaqədardır. Onların iriliyi isə əsasən təsərrüfat əlamətidir. Eyni zamanda məlum oldu ki, doğulan balaların iriliyi anaların fizioloji vəziyyəti ilə daha çox əlaqədardır. Ana qunduzlar yaşa dolduqca onlardan alınmış balaların canlı kütləsi də çox olur. Belə ki, doğumdan alınmış balaların bir başının canlı kütləsi doğulduqda 187, ikinci doğumda 193, üçüncü doğumda 198, dördüncü doğumda 230 qr olmuşdur. Doğulmuş balaların böyümə dinamikasını öyrəndikdə məlum oldu ki, ən sürtəli böyümə 3-cü və 4-cü doğumlardan alınmış balalarda gəlir.

Məlum oldu ki, dişi qunduzlar maksimum balavermə xüsusiyyətinə 2-ci doğumda malik olurlar. Belə ki, bizim tədqiqatda cavan diri qunduzların 2-ci doğumda orta balavermə qabiliyyəti 4,96 baş olduğu halda, 1-ci doğumda 4,88, 3-cü doğumda 4,80 və 4-cü doğumda 3,80 baş olmuşdur.

4-cü doğumda ana qunduzların balavermə qabiliyyəti xeyli aşağı düşür. Bu, onların qocalmasl ilə əlaqədardır. Belə ki, tədqiqat üçün seçilmiş dişi qunduzların 1-ci, 2-ci, 3-cü doğumlarda orta balavermə qabiliyyəti sürünün orta balavermə qabiliyyətinə uyğun gəlməklə, öz analarının orta balavermə qabiliyyətindən xeyli 0,72 baş üstünlük təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, Q., Əliyev, M. (2012). Heyvandarlığın əsasları. Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı.
2. Sultanov, R., Surxayev, S., Mahmudov, M. (2000). Xəz dərili vəhşi heyvanlar. Bakı: “Nərgiz” nəşriyyatı.
3. Pereldik, N. (1987). Xəz dərili heyvanların yemləndirilməsi. Moskva: “AST Nəşriyyatı”.
4. Sultanov, R. (2000). Zoologiya. Bakı.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 333-335
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 333-335
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

DƏQİQ ELMLƏR

EXACT SCIENCES

Vagif Ibrahimov
Baku State University
Doctor of Physics and Mathematics
ibvag47@mail.ru
Rakhshanda Seyidzade
Baku State University
master student
raskhandaseyidzade@gmail.com

ON A WAY FOR CONSTRUCTING METHODS WITH THE FRACTIONAL STEPS AND THEIR APPLICATIONS TO SOLVE ODES OF THE FIRST-ORDER

Keywords: *Cauchy problem, ODEs, hybrid methods, irrational numbers, midpoint method*
Açar sözlər: *Koşi problemi, ODE-lər, hibrid üsullar, irrasional ədədlər, orta nöqtə metodu*

As is well known, lately there has been an increase in the number of works devoted to the study the numerical solution of the Cauchy problem for ordinary differential equations. Among them, hybrid methods or methods built at the intersection of multistep and hybrid methods are popular (Mehdiyeva, Ibrahimov, 2013).

Note that each of these methods is an independent object for research. Therefore, in research methods built at the

junction of these methods, the methods used in the research of these methods are used.

At present, the midpoint method also applied to solve of integral and integro-differential equations. as well as to the calculation of certain integrals (Mehdiyeva, Ibrahimov, Imanova, 2019).

Similar methods were constructed and applied by Academician Yanenko to solve of various applied problems. Note that the indicated method in the middle of the 20th century was applied for solving the initial value problem for ordinary differential equations by Witger, a wellknown scientist in the field of the theory of Runge-Kutta methods). Here, in order to construct effective methods for solving the Cauchy problem for ordinary differential equations of any order, it is proposed to construct methods using solutions of the original problem at hybrid points having the following form

$x_i + v_i, (|v_i| < 1; i = 0,1,2,\dots, k)$.

We consider the case when the quantıty v are rational and irrational numbers. The problems constructed here were compared with popular methods widely used in solving models for various applied problems. Here it is shown that in some cases, when replacing irrational numbers v_i by appropriate rational numbers, the exactness of the method decreases (Yanenko, 1967).

References

1. Mehdiyeva, G.Yu., Ibrahimov, V.R. (2013). On the research of multi-step methods with constant coefficients. Monograph, Lambert. acad. publ., p.314.
2. Mehdiyeva, G.Yu., Ibrahimov, V.R., Imanova, M.N. (2019). On the construction of the advanced Hybrid Methods and

application to solving Volterra Integral Equation. WSEAS. Weak transactions on systems and control, V.14.
3. Yanenko, N.N. (1967). Metod drobnykh shagov resheniya mnogomernykh zadach matematicheskoy fiziki. Izdatel'stvo «Nauka»: Sibirskoye otdeleniye Novosibirsk.

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 336-338
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 336-338
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

Aytac Əşrəfova
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
aytacashrafova1999@gmail.com

QARŞI-QARŞIYA HƏRƏKƏTƏ AİD MƏSƏLƏLƏR

Açar sözlər: *məsələ, zaman, kəmiyyət, məsafə, hərəkət, sürət, cism, yol*

Keywords: *matter, time, quantity, distance, movement, speed, object, road*

Riyaziyyat ümumitəhsil məktəblərində tədris olunan ən mühüm və vacib fənlərdən biridir. Riyaziyyatın mahiyyəti, əsasən məsələlər və onların həllindən ibarət olur. Məsələyə geniş mənada tərif versək "Məsələ hər hansı bir işi həll etmək və yerinə yetirmək mənasında işlənir". Riyaziyyat fənninin effektivliyinin artırılması, məsələlərin düzgün seçilməsi və onların tədris olunan materialla əlaqələndirilməsindən çox asılıdır. Bir cismin başqa cismə nisbətən dəyişməsinə həmin cismin hərəkəti deyilir.

Aydındır ki, hərəkət, hərəkətin sürəti fizikanın ən mühüm anlayışlarından biri sayılır. I-IV siniflərdə riyaziyyat fənninin tədrisi prosesində hərəkətə aid məsələlərə mühüm yer verilir. Bu mövzu üzərində iş müəllimdən elmi və metodiki hazırlıq tələb edir.

Hərəkətə aid məsələlərdə 3 kəmiyyət vardır: sürət, vaxt və məsafə. Bu kəmiyyətlərdən ikisinin qiyməti məlum olduqda, üçüncü kəmiyyətin qiyməti V=S/t asılılığı əsasında tapılır. S − yol, V − sürət, t − zaman qəbul edək. İbtidai siniflərdə həll edilən məsələlərdən ən çətini hərəkətə aid məsələlərdir. Çünki məsələlərdə obyektlərin sürətləri eyni və ya müxtəlif ola bilər, hərəkətə başlama vaxtları eyni və ya müxtəlif ola bilər, hərəkət

istiqamətləri qarşı-qarşıya, eyni istiqamətdə və ya əks istiqamətdə ola bilər.

Hərəkətə aid məslələrin 3 növü vardır:

1. Qarşı-qarşıya hərəkətə aid məsələlər;
2. Eyni istiqamətdə hərəkətə aid məsələlər;
3. Əks istiqamətdə hərəkətə aid məsələlər.

Eyni zamanda qarşı-qarşıya hərəkətə aid məsələlərin də öz növbəsində 2 növü vardır:

1. Cisimlər ayrı-ayrı məntəqələrdən müxtəlif saatlarda qarşı-qarşıya hərəkət edir və eyni zamanda dayanır.
2. Cisimlər ayrı-ayrı məntəqələrdən eyni vaxtda qarşı-qarşıya hərəkət edir.

Aşağıdakı qarşı-qarşıya hərəkətə aid məsələyə nəzər salaq.

Aralarındakı məsafə 900 km olan iki məntəqədən eyni zamanda iki avtobus yola düşdü. Birinci avtobusun sürəti saatda 80 km, ikincinin sürəti isə saatda 70 km olarsa, bu avtobuslar neçə saatdan sonra görüşəcəklər?

Məsələnin planlı həlli:

1. Saatda yolun neçə km-i qədər avtobuslar bir-birinə yaxınlaşırlar?
   80+70=150 (km)
2. Neçə saatdan sonra avtobuslar görüşəcək?
   900:150=6 (saat)

Cavab: Avtobuslar 6 saatdan sonra görüşəcək.

Qeyd edək ki, qarşı-qarşıya aid olan məsələlərdən əvvəlcə iki obyektin sürətləri bərabər olan hala baxılmalıdır. Müəllim bu növlə uşaqları praktik olaraq izah edərək tanış etməlidir. Sinif şəraitində hərəkət edən maketlərdən, sinifdənxaric şəraitdə isə 2 piyadanın hərəkətini nümunə göstərmək olar. Bildirmək lazımdır ki, ibtidai sinifdə öyrədilən hər bir kəmiyyətin ölçü vahidləri vardır. Hərəkətə aid məsələlərin həllində anlayışların simvolik yazılışlarına xüsusi diqqət

ELMİ ARAŞDIRMALAR / Tezislər toplusu / Cild: 3 Sayı: 2 / 336-338
SCIENTIFIC RESEARCH / Collection of theses / Volume: 3 Issue: 2 / 336-338
DOI: https://doi.org/10.36719/2023/3/2

ayırmaq lazımdır ki, ibtidai siniflərdə öyrədilən biliklər yuxarı siniflərdə öz inkişafını tapa bilsin.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Səlbinə Hətəmli
Təhsilin idarə olunmasının əsasları 7
Maral Gasimova, Vafa Mukhtarova
Metaphor in language style 10
Simnar Pashazade
The benefits of implementation of international financial reporting standards (ifrs) on attracting foreign capital 13
Elvira Yusifova
Vətəndaşların müstəsna hüququ olan qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun həyata keçirilməsi 17
Nübubət Adıgözəlova, Samirə Qurbanova
Uilyam Şekspir və onun ingilis dilində yaratdığı neologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri 20
Elvin Şirinov
Birləşmiş Millətlər Təşkilatının formalaşması 24
Arif Məmmədli
Kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi məsələləri 28
Əli Cəfərov
Azərbaycanda biznes mühitinin iqtisadi artıma təsir mexanizmi 32
Əli İsmayılov
Vergi nəzarətinin zəruriliyi və dövlət idarəetməsində rolu 37
Yusif Abbaszadə
Təqvim tarixini miqdar göstərən ədədə və əksinə çevirməni tələb edən məsələlər haqqında 43

Vüqar Seyidzadə
İnflyasiyanın idarə olunmasında maliyyə
menecmentinin əhəmiyyəti 46
Toğrul Hüseynov
Büdcə daxilolmalarında vergitutma və auditin inkişaf
istiqamətləri 50
Şəbnəm Rüstəmli, Səbinə Orucova, Elçin Həsənov
İqtisadi informasiya sistemində informasiya təminatının
tərkibi və məzmunu 54
Rahid Bağırzadə
Turizm sahəsində innovativ fəaliyyətlər:
mahiyyəti və spesifikliyi 58
Nigar Əsgərzadə
Azərbaycanda innovasiya təyinatlı iqtisadiyyatın
formalaşdırılması 62
Məhəbbət İmanov
Biznesdə vergi nəzarəti mexanizmlərinin
təkmilləşdirilməsi 66
Hikmat Allahverdiyev
Incident response: problems and approaches 71
Elnur Məmmədov
Müasir şəraitdə Azərbaycanda bank sisteminin
formalaşması xüsusiyyətləri 73
Kəmalə Səfərova
Azərbaycan tarixinin tədrisində elmi dünyagörüşün
tədrisi yolları və vasitələri 78
Afər Sədullayev
İşgüzar aktivliyin mövcud vəziyyətinin təhlilinin
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 81
Aliyə Xəlilova
Dövlət-özəl əməkdaşlığının idarə edilməsi və
qiymətləndirilməsi 85

Aygül Elxanlı
Otel sahəsində idarəetmə uçotunun aparılması və auditin qiymətləndirilməsi 88
Aysel İlyazzadə
Strateji inkişafın planlaşdırılmasının informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 92
Ayxan Orucov
Vergi mühitinin cəlbediciliyinin artırılması istiqamətləri və onların həyata keçirilməsi tədbirləri 96
Bənövşə İbrahimova
Azərbaycan Respublikasında rəqabət və antiinhisar qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri 100
Böyükkişi Səfərov
Likvidliyin audit qiymətləndirilməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 105
Cəmilə Məmmədli
E-mühasibatın tətbiqi istiqamətləri 109
Əjdər Məmmədzadə
Daxili auditin təşkilati-metodiki təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 113
Elçin Kalbalıyev
İnnovasiya potensialının yüksəldilməsində mövcud imkanlardan istifadənin genişləndirilməsi perspektivləri 117
Eldar Həmzəyev
Rəqəmsallaşma şəraitində idarəetmə hesabatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 121
Rəşad Əliyev
Nəqliyyat xidmətləri bazarının fəaliyyət istiqamətləri 125
Elnur Bağırov
Maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinin audit fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi 129

Elnur Cəfərli
Yerli özünüidarəetmə orqanlarında uğurlu
kadr təminatı 133
Eltun Niftəlizadə
Maya dəyərinin kalkulyasiyasının təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri 136
Elvin Fətəliyev
İnfrastruktur turizm xidmətləri bazarının formalaşmasının
əsası kimi 140
Emil Baxşiyev
İdman turizminin daxili və beynəlxalq bazarlarda
təşviqi üçün metodiki tövsiyələr 144
Orxan Əsgərov
Regional turizmin inkişafının prioritet istiqamətləri 148
Elmin Əzizov
Vergi siyasətinin formalaşdırılmasında büdcə gəlirlərinin
rolunun qiymətləndirilməsi 151
Fərid Qafarlı
Maliyyə hesabatlarının tərtibinin təkmilləşdirilməsi 155
Gülarə Həsənova
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun ixrac potensialının
artırılması mexanizmi 158
Həsən Əliyev
İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kiçik və
orta sahibkarlığın inkişafının maliyyə təminatı
mexanizminin təkmilləşdirilməsi 161
Hüseyn Həsənli
İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi
perspektivləri 165
Hüseyn Məmmədov
Debitor borcların uçotu, nəzarəti və səmərəliliyin audit
qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 168
İbrahim Cəbrayılzadə
İdarəetmə uçotu və idarəetmə hesabatlılığının
təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 173

İbrahim Quluyev
Ədalətli vergi sistemi və ona təsir edən amillər 177
İradə Ağazadə
Məsrəflərin uçotu və auditin təkmilləşdirilməsi
istiqamətləri 181
Jalə Alməmmədova
İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə sənaye istehsalının
inkişaf istiqamətləri 185
Mirsəid Mirizadə
Bələdiyyə müəssisələrinin maliyyə-iqtisadi
təminatı kimi yerli vergilər və digər ödənişlərin
qiymətləndirilməsi məsələləri 189
Murad İmamhüseynov
Qeyri-formal məşğulluğun leqallaşdırılması 192
Murad Qürbətov
İşğaldan azad olunmuş rayonlarda vergitutma
mexanizminin tətbiqi məsələləri 195
Orxan Nağıyev
İstehsalın iqtisadi səmərəliliyinin mahiyyəti və meyarı 199
Nicat Mikayılov
İnsan kapitalının inkişafında ali təhsilin rolunun
qiymətləndirilməsi 203
Nicat Sətdarov
Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrində hesabatlılıq
sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 207
Nigar Rəcəbli
Yeyinti sahəsində dövlət tənzimləməsinin istiqamətləri 210
Murad Orucov
“Bank of Baku”nun kredit əməliyyatlarının təhlili ………...213
Qabil Həmidli
Sənaye müəssisələrinin strateji idarəetməsində
balanslaşdırılmış göstəricilər sisteminin tətbiqinin
mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi 217

Cavid Qasımov
Azərbaycanın inteqrasiya proseslərində iştirakının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 220
Ravi Ağamaliyev
"Azərsun Holding" MMC-də hesabatlılığın səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri 223
Rəşad Vəliyev
Sənaye parklarının mahiyyəti, nəzəri anlayışı və elmi əsasları 226
Rüfət İslamzadə
Milli iqtisadiyyatın və xarici ticarət dövriyyəsinin diversifikasiyalaşdırılması problemləri 230
Ruslan Səmədov
Azərbaycanda texnoparkların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri 234
Rüstəm Rüstəmli
Kənd turizmində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi 240
Şahin Alxasov
Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi bazasının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi 244
Səadət Beydullayeva
Azərbaycanda aqrar siyasətin yeni mərhələsi 247
Səbinə Məhərrəmova
Sığorta şirkətlərində daxili audit keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi 251
Sərraf Babayev
Pul vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 255
Sərxan Hacıyev
Xərclərin strateji idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 259
Sübhan İsayev
İnvestisiya qoyuluşlarının uçotu və təhlili metodikasının təkmilləşdirilməsi 263

Taleh Mütəllimov
Elektrikli avtomobillərin istifadəsi və təkmilləşdirilməsi 267
Tamam Atayeva
Müəssisələrdə innovasiya texnologiyalarının
artırılması və perspektiv inkişafı 271
Ülvi Həsənov
Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatında
təsərrüfatdaxili nəzarət 273
Vasif Abdullayev
Müəssisənin maliyyə nəticələrinin uçotunun
nəzəri əsasları 278
Venera Cəfərli
İnnovasiya fəaliyyətinin müəssisənin inkişafında rolu 282
Nərmin Xanlarzadə
Sahibkarlığın innovasiya-investisiya infrastrukturu 285
Xəlil Məmmədov
İdarəetmə hesabatı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi
istiqamətləri 290
Zirəddin Məmmədov
İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq sahəsində
vergi menecmentinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri 294
Zülqədər Zürqədərli
Azərbaycanda vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi 298
Peyman Muradlı
Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin
yüksəldilməsi yolları 303
Baloğlan Məmmədov
Marketinq-kommunikasiya sisteminin mövcud
vəziyyətinin təhlili 308
Vüsal Səttarov
Kommersiya banklarında maliyyə nəzarətinin
səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları 313

İmdad Kərimli
“Cəmiyyətin formalaşmasında animasiya
filmlərinin rolu” 318

TƏBİƏT ELMLƏRİ

NATURAL SCIENCES

Ramiz Məmmədov, Emil Fətullayev
Gəncə-Qazax dağətəyi düzənliyində yeraltı suların
hidrodinamik xüsusiyyətləri (Zəyəmçayın gətirmə
konusu timsalında) 321
Südabə Yusubova
Respublikamızda yetişdirilən qaramalların
kökəldilməsi üsulları 325
Gülbəniz Nəcəfova
Müxtəlif taylaşdırmadan asılı olaraq bataqlıq qunduzlarında
(nutriya) iri bala vermənin öyrənilməsi 330

DƏQİQ ELMLƏR

EXACT SCIENCES

Vagif Ibrahimov, Rakhshanda Seyidzade
On a way for constructing methods with the
fractional steps and their applications to solve
odes of the first-order 333
Aytac Əşrəfova
Qarşı-qarşıya hərəkətə aid məsələlər 336

İmzalandı: 02.05.2023
Formatı: 60/84, 1/16
H/n həcmi: 21,75 ç.v.
Sifariş: 635

---

https://aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.,
"Azərbaycan" nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: + 994 50 209 59 68
+ 994 55 209 59 68
+ 994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az